

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

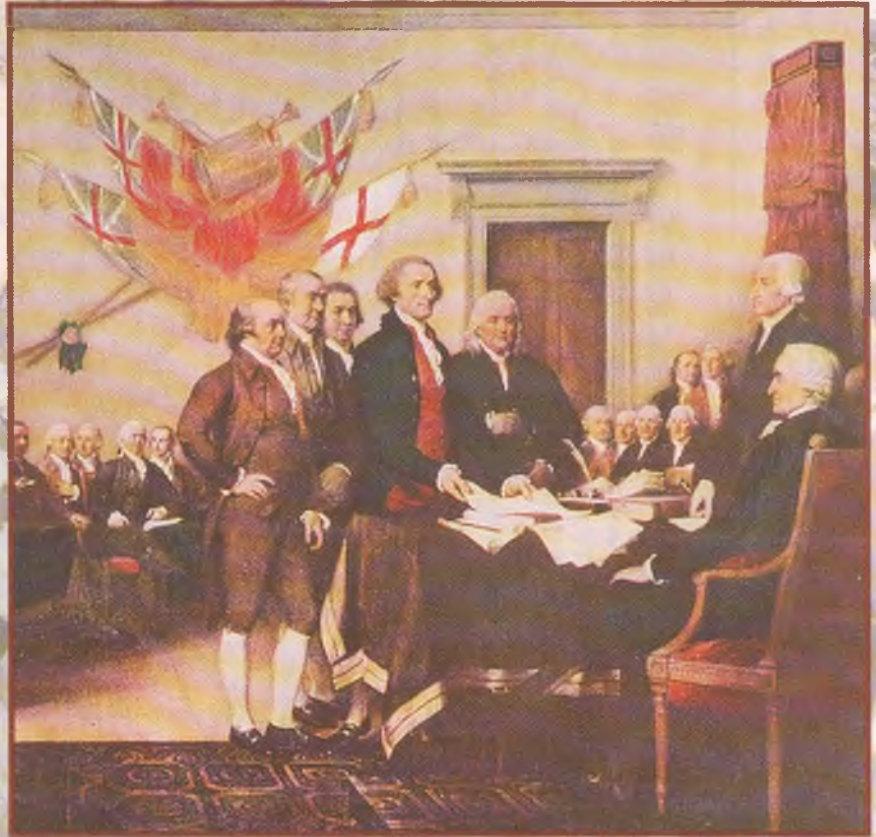
Temmuz 2003 Sayı: 109

Aylık bilim, kültür ve politika dergisi

3.000.000 TL (KDV DAHİL)

Soykırım ve devrim iç içe Amerikan Devleti nasıl kuruldu?

- Tarihin en büyük soykırımı
- Benzersiz bir toprak reformu
- Dünyanın gidişatını değiştiren iç savaş

Yerel Yönetimler Reform Tasarısı: Küresel sermaye egemenliği ve yeni feodalizm... Nasreddin Hoca fıkralarında matematik, bilim ve siyaset... Türkiye'nin dünya çapındaki bilim üretim merkezi: DETAM

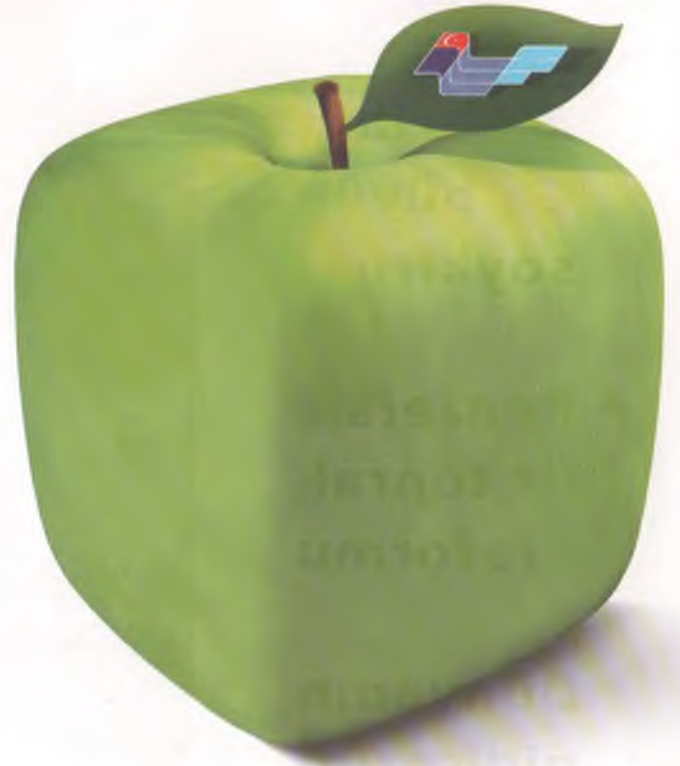

72.

İZMİR ENTERNASYONAL FUARI

26 AĞUSTOS
10 EYLÜL

2003

İzmir Fair Graphic Studio

Misyonumuz;
Dünyanın teknolojiyi yaşadığı çağımızda
sizleri onlarla buluşturmak.

72. yılda da sizleri aramızda
görmekten gurur duyacağız.

Katılın,
Tanının...

"yeniden yeniye"

Şair Eşref Bulvarı No:50 Montrö
35230 Kültürpark - İZMİR
TEL : 0.232.482 12 70 (Pbx) - 445 39 34 - 445 50 52
FAKS: 0.232.445 00 40 - 484 90 55
info@izmirfair.com.tr - www.izmirfair.com.tr

İZMİR
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Bilim ve Ütopya

Temmuz 2003 Sayı: 109

S. S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve Sorumlu Yazışmaları Müdürü
Semih Koray

Yayın Yönetmeni
Ender Helvacıoğlu

Yazışmaları
Nalân Mahsereci
Şafak Terzi
Ruken Kızılar

Tanıtım ve Halkla İlişkiler

Ruken Kızılar

İdari İşler

Tuğba Gülirmak

Metin Salık

Teknik Sekreter

Aslı Yazıcıoğlu

Montaj

Mutlu Selçuk

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi

İstiklâl Cad. Deva Çıkması

No: 7 / 5 80070 Beyoğlu/İST

Tel-Faks

(0212) 244 23 61

(0212) 244 23 72

e-posta

utopya@atlas.net.tr

utopya@bilimutopya.com.tr

www.bilimutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi

Feyziye Özberk

Ankara Büro

Meşrutiyet Cad. Hatay 2 Sok.

No: 24/16 Kızılay/Ankara

Tel-Faks: (0312) 425 23 99

e-posta: fozberk@ttnet.net.tr

İzmir Temsilcisi

Levent Gedizlioğlu

İzmir Koordinatörü

Savaş Emek

İzmir Büro

Kıbrıs Şehitleri Cad. No: 96 Kat: 7

Daire: 701 Alsancak

Tel: (0232) 464 70 21

Tel-Faks: (0232) 422 52 40

e-posta: semek@superonline.com

Adana abone ve elden satış sorumlusu

Hayri Çırak

Tel: (0322) 232 78 64

Almanya Temsilcisi

Abdullah Coşkun

Hermann-Löns Str. 7

63477 Maintal-Almanya

Tel: 0049 6181147039

İsviçre Temsilcisi

Ali Gülsoy

Rappen str. 22 8307 Effretikon

Tel: 0041 79 702 96 47

e-posta: guelsoy@hotmail.com

ABONE KOŞULLARI

6 Aylık: 17.000.000 TL

Yıllık: 33.000.000 TL

Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 50

Euro

Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Yurtiçi abone bedelleri için

Ruken Kızılar

Posta Çeki Hes. No: 1051162

Tuğba Gülirmak

İş Bankası Beyoğlu Şubesi

Hes. No: 1011 1544292

Yurtdışı abone bedelleri için

Tuğba Gülirmak

İş Bankası Beyoğlu Şubesi

Hes. No (Euro): 1011 3255489

(USD): 1011 3255475

YURTDIŞI SATIŞ FİYATI

Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör

Ulusal Haber Hiz. Prod. Org. San. Tic. A.Ş.

Basıldığı Yer: Serler Matbaası

Dağıtım: BBD Merkez

ISSN 1301-6717

KAPAK**AMERİKAN DEVLETİ NASIL KURULDU?****Arslan Başer Kafaoğlu**

Amerikan İç Savaşı ve ABD'nin kuruluşu

12

Nalân Mahsereci

ABD'nin temellerindeki soykırım

26

Tunca Arslan

Beyazperdede Kuzey-Güney Savaşı

36

Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu

550. yılında İstanbul Üniversitesi ve Avrupa Üniversiteleri Simpozyumu

7

Berkay Dinçer

Türk arkeolojisinin bir yılı: 2002

10

Prof. Dr. Orhan Arıoğlu ile söyleşi

Türkiye'nin bilim üretim merkezi: Deneysel Tıp Araştırma Enstitüsü

38

Prof. Dr. Birgül Ayman Güler ile söyleşi

Küresel sermaye egemenliği ve yeni feodalizm

44

Prof. Dr. Müh. Ergin Arıoğlu / Dr. Müh. Canan Girgin

Üniversitelerimize toplu bakış ve yayın etkinliklerinin analizi

50

Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu ile söyleşi

Türkiye Aydınlanmasının öncülerinden Orhan Burian

56

Salih Özbaran

TÜSİAD ve çağdaş tarih öğretimi sorunu

60

Dr. Meltem Turhan Yöndem

Türkçe metin bölümlenmesinde

çoklu kriterlerin ilişkilerinin incelenmesi

62

İsmihan Yusubov

Nasreddin Hoca latifelerinden alınacak didaktik dersler

64

M. Halim Spatar

Bestecisinin duyamadığı, dinleyemediği senfoni

70

Bilim Gündemi

74

Yayın Dünyası / Nalân Mahsereci

79

Prof. Dr. Veli Sevin ile söyleşi

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

79

Ali Gökhan

Bilimkurgu ve mitolojinin 'cyberpunk' buluşması

80

Zorunlu Din Dersi / Hasan Aydın

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık: Doğuşu ve gelişimi-1

84

Bilimkurgu Ansiklopedisi - F, G- / Zühtü Bayar

88

Satranç / Ozan Çapan

94

Ödüllü Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu

96

Şair-Hayyam ile matematikçi-Hayyam aynı kişi değil mi?

Öklit'in paralel postulatı üzerine çalışmaları ile matematik dünyasında oldukça iyi bilinen Ömer Hayyam (1048-1131), ülkemizde ve Fitzgerald'ın *Rubaiyat* çevirisi (1859) ile Batı dünyasında şair olarak da meşhurdur. Bu ilgi o derecedir ki; *Batı Felsefesi Tarihi* adlı çalışmasında Bertrand Russell, Fars kültürünün entelektüel ve sanatsal başarılarını teslim ettikten sonra, Hayyam için "matematikçi ve şair olarak bildiğim yegâne kişi" diye bahsedecektir (Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy*, Simon&Schuster, 1945, s.423).

Matematik tarihinde yakın zamanlardaki bulgular, Ömer Hayyam'ın matematiksel çalışmalarının, geçmişte bilinenden daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu gelişmeler nedeniyle Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Hayyam'ın başarılarını kutlamak için 1999 yılında bir dizi konferans düzenlemiş ve ardından Hayyam'ın önemli matematiksel çalışmalarının basılmasına karar vermiştir. Paris'te yaşayan Mısır asıllı meşhur bilim tarihçisi Roshdi Rashed ve Hayyam üzerine hazırladığı doktora çalışması ile bilinen Bijan Vahabzadeh, Hayyam'ın matematikle ilgili şimdiye kadar ulaşılamayan önemli elyazması eserlerinin ve mevcut eserlerinin kritik basımını üstlenmişlerdir. Bahsi geçen kritik basım, önce Fransızca daha sonra İngilizce olarak okuyucuya eriştirilmiştir. Bu yazıda, söz konusu çalışmadan bazı ilginç tespitleri kısaca aktaracağız.

Müslüman matematikçilerin matematiksel çalışmaları ile ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genel olarak, belli kişiler üzerinde durulmuş ve o kişilerin çalışmaları bireysel olarak ele alınmıştır. Böylece, her bir matematikçi diğerlerinden soyutlanarak ele alınmıştır. Oysa, Rashed'e göre yapılması gereken, bu matematikçiler ve çalışmalar arasındaki ilişkinin izini sürmektir. Rashed'in ortaya koyduğu eserler sayesinde, birinci milenyumun sonu ile ikinci milenyumun başındaki matematikçilerin çalışmaları arasındaki süreklilik ve bağlantılar daha iyi anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Hayyam'ın çalışmalarının tam olarak anlaşılması için, selefleri olan Sabit bin Kurra'nın (836-901), al-Hazin'in (900-971), İbni Heysem'in (ö. 1040'dan sonra) çalışmaları dahası ardılları olan Şerafettin Tusi (1135-1213) ve Descartes'in (1596-1650) çalışmaları birlikte ele alınmalıdır.

Hayyam ile kendinden önceki ve sonraki matematikçilerin çalışmalarının birlikte incelenmesi sonucu kesin olarak anlaşılmıştır ki, Hayyam'ın çalışmaları göz önünde tutulmadan, Descartes'e atfedilen matematiksel çalışmalar tam olarak anlaşılamaz ve "modern" matematiğin gelişimi yanlış de-

ğerlendirilmiş olur. Sözelimi, Hayyam ve kendisinin çalışmalarını ilerleten Tusi'nin çalışmaları göz önüne alındığında, Descartes'in cebirsel denklemlerin geometrik kuramındaki çalışmalarının, Hayyam'ın çalışmalarını tamamlamaktan öte bir işlevi olmadığı ortaya çıkar. Rashed ve Vahabzadeh'e göre Descartes, Hayyam'ın cebirsel denklemler üzerine çalışmalarını ele alarak, o çalışmaların mümkün sayılabilecek sonuçlarını elde etmiştir, fakat hiçbir zaman bu çalışmaların özüne ulaşamamıştır.

Hayyam'ın cebirsel geometri harici, paralel postulatı ile ilgili çalışmaları da çok mühimdir. Fakat, bu çalışmalar görece olarak iyi bilindiği için üzerinde durmaya gerek duymuyoruz. Yine oranlar kuramındaki incelemeleri, işaret edilmesi gereken önemli çalışmalarındandır. Hayyam, matematik haricinde de eserler bırakmıştır. Bilindiği üzere, felsefi olarak İbni Sina ekolünden olan Hayyam, kendinden sonra günümüze kadar ulaşan bir kısım felsefi eserler de bırakmıştır.

Hayyam'ın matematiksel ve felsefi çalışmaları hakkında kesin bilgilere sahip olmamıza rağmen, Rashed ve Vahabzadeh'nin de dikkat çektiği üzere, Hayyam'ın hayatı hakkında çok az bilgiye sahibiz. Öyle ki, Hayyam'ın biyografisi efsane ve mitlerle karışmıştır. Sözelimi, popüler bir efsaneye göre, Haşhaşiler'in kurucusu olan Hasan Sabbah ile Ömer Hayyam arkadaşlırlar. Halbuki tarihsel olarak bu hadisenin doğru olabilmesi için, Hayyam'ın 120 yıl yaşamış olduğunu kabul etmek gerekir ki, bu oldukça zayıf bir tezdur.

Girişte de değindiğimiz gibi Hayyam, *Rubaiyat*'ın yazarı olarak da meşhur olmuştur. Ne var ki, meşhur olan *Rubaiyat*'ın yazarı

tarihçiler tarafından net olarak bilinmemektedir. Rashed şunu iddia etmektedir: "Bildiğim kadarıyla, bu iki dahiyi (şair ile matematikçiyi, B.G.) belirleyebilmemizi sağlayacak bilgidir yoksunuz. Beyhaki, Arudi, Safadi, İbn-i Esir gibi (tarihçi) kişiler tarafından matematikçi-Hayyam hakkında verilen bilgilerden hiçbirisi, şair-Hayyam hakkında bir şeyden bahsetmez; öte yandan, şairden bahsedenler ise matematikçiden zerre kadar bahsetmezler." Rashed'e göre, şair-Hayyam ile matematikçi-Hayyam'ın birleştirilmesi, tarihsel olarak *Rubaiyat*'ın yazılmasından çok sonraya denk gelir.

Bu bilgiye göre, şair-Hayyam ile matematikçi-Hayyam'ın aynı kişi olduğunu kabul etme lüksünden yoksunuz. Bu, şair-Hayyam ile matematikçi-Hayyam ayrı kişilerdir anlamına gelmez; sadece, mevcut bilgilerle bu iki kişinin aynı olduğunu söylemenin mümkün olmadığı anlamına gelir. Yazının başında alıntılarladığımız Russell'in tespitini doğru kabul edersek, hem şair hem matematikçi olan tek bir kişi dahi "şu anki bilgimizle" yoktur. Aslında bu tek bir kişinin varlığı/yokluğu meselesi önemli bir soru zihne getirmektedir: Matematik ile şiir arasında (varsa) nasıl bir ilişki vardır? Bu sorunun cevabı ise, ayrı bir yazının konusu olacak kadar geniştir.

KAYNAK

1) R. Rashed ve B. Vahabzadeh, Omar Khayyam the Mathematician, New York: Bibliotheca Persica Press, 2000.

Bekir Gür/ Florida Eyalet Üniversitesi

Çivril'den bir ağaç erik aldık

Geçtiğimiz Haziran ayının sonunda *Bilim ve Ütopya* İstanbul Bürosu olarak Çivril'den aşağıdaki notu ve beraberinde bir koliyi aldık:

"Hayatta bir dikili ağacım bile yok" diyenlerden değilim. Yimekle bitmeyecek kadar bol meyve veren dikili ağaçlarım var. Bu ağaçların meyvelerinde sizlerin de hissesi var. Meyvelerin oluşuna göre şimdilik hissenize düşeni gönderiyorum.

Sait Canbullu"

Hissemize bir ağaç erik düştü. Hem de ne erikler... *Bilim ve Ütopya*'nın yılmaz okuyucuları, yazarları, eleştirmenleri, gözleri, kulakları, Çivril'deki sevgili dostları Sait Canbullu ve Mümtaz Başkaya'ya bu gönül zenginlikleri için teşekkür ediyoruz. Gerçekten de genç yaşta yitirdiğimiz Sevgili Hakan Kale'nin övdüğü kadar varmış Çivril erikleri...

Fethin 550. yılında 550 şair ve yazar bir arada

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Tarih ve Tabiat Vakfı'nın, Gülhane Parkı'nda düzenlediği etkinliğe, "davete icabet" gereği gitmeyi istedim, üstelik "yüzyılların sanat, kültür ve edebiyat birikimini geleceğe aktaran" görüşü ile yazarları önemseyen onurlandıran bir davetti bu. Yazarlardan kitaplaştırmak üzere el yazıları ile İstanbul

Michael Wolgemut ve Wilhelm Pleydenwurff'un İstanbul'u tasviri, Nürnberg, 1493.

konulu birer sayfalık şiir-yazı isteniyordu.

Çok zengin bir yemek ikramının ardından yazarlara günün anısına armağanlar verildi: *Fatih ve Fetih*, *Zamanı Saklayan İstanbul*, *Tezhib*, *Hattın Çelebisi* gibi, İstanbul'un tarihi ve doğasıyla ilgili, benzersiz değerlerde basılmış resimli-tezhibli dört büyük kitap, bir de "taşınabilmeleri" için üzerinde günün anısına özenli bir yazılı çantası, içinde bir CD ile.

CD, hafif müzik eşliğinde İstanbul'un tarihsel ve sanatsal değerleriyle anlatılırken, eksilerine de ışık tutan gerçekçi bilgiler veriyordu. Özellikle, "50 yıl önce başladı önlenemez göçler" derken, bunun gelir eşitsizliğine neden olarak en lüks sınıfların yanı sıra, bazen korkunç yoksulluklara da yol açtığı ve insanların kenti yeterince sahiplenmediği, ancak yüzde 40'ının kendisini İstanbullu hissettiğini vurguluyordu. "İstanbul'da tarıfsız bir tezat" yaşadığını sergiliyordu. Peki çare? "Aydınlar, sanatçılar, eğitimciler, sosyal bilimciler çevresinde" bir "İstanbul Sevdalıları Ekibi" kurulması kararı alınıyor. Bunun için birlikteliğe çağrı yapılıyor.

Güzel ve emekli bir çalışma. Bu bakımdan öncelikle, Büyükşehir Belediyesi Başkanı Ali Müfit Görtuna ve Vakıflar Genel Müdür Yardımcısı Ali Mete'ye teşekkürler. Ancak, bu etkinlikte bir eksiklik ve de unutulmaz bir olay da yaşandı: Eksiklik, İstanbul'un fethi konusunda çok kısa da olsa değinilmesi, anılması gereken bir nokta vardı. Temel konu İstanbul'un 1453'te Fatih Sultan Mehmet ile fethedilmiş olmasıydı. Ya sonra, Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) ile ne oldu? Bunu unutmak olası mı? Güzel İstanbul'umuz Batılı fırsatçıların işgaline terk edilmedi mi? İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar, İtalyanlar... Hepsi İstanbul'da da çöreklenmişti. Sonra ne oldu? Ardımızda

asılı kocaman bir Atatürk posterine bakarak da düşünüyoruz: Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu halkının Bağımsızlık Savaşları sonucu, yurdun başka bölgeleriyle birlikte İstanbul'un da kurtuluşu. Böylece İstanbul ikinci kez fethedilmiş oluyordu ki bu ilkenden çok daha önemliydi. Herhalde bu, etkinliğin tamamlayıcısı olarak anılmalıydı. Kimse kürsüye çıkıp bunu anımsatmadıysa da (bu programı adına özgü kabullenmek düşüncesiyle), hiç kuşkusuz bir an o istekle içten bir kıpırdanış duyumsandı.

Unutulmaz olaya gelince... İstanbul konulu şiirler okunuyordu. Lale Müldür de kürsüye çıktı, şiirini okumaya başladı. Şiirin çok uzun olmasından öte, iyi okunmayışını nedeniyle içeriğinin anlaşılmalığı, dinleyenlerin tahammülünü aşıyordu. Bir anda alkışlar oldu, bu bir tepkiydi. Konuşmacı, dinleyicilerin ilgisini çekme ve de başka konuşmacılara zaman bırakma saygısından uzaktı. Lale Hanım durdu, kıvançla gülümsedi, çünkü bunu şiirinin özellikle o dizelerinin beğenilmesine yorumladı. Okumaya devam etti. Edemedi, okumaya başlar başlamaz daha büyük bir alkış durdurdu onu. Tepki açıldı ve kesindi. Lale Müldür ne yapmalıydı? Kısaca özür ve teşekkür. Ama hayır, kürsüden "Ali Mete"nin centilmence yaklaşması ile indi ve topluluğa sert bir bakışla, "Hepiniz sıfırsınız!" deyiverdi.

Şimdi iki gazete yazısına değinmenin

yeri: *Hürriyet*'te (2 Haziran 2003), Şenol Coşkun'er'in "Edebiyat günlerinde uzun şiire protesto" yazısında şair Sezer Duru, tepkiyi haksız buluyor, törenden ayrılıyor ve Lale Müldür'den yazılı olarak özür dilenmesini istiyor. Orhan Alkaya ise şöyle diyor: "Şiir uzun da olur, kısa da. Yere göre şiir okunmaz." Şenol Coşkun'er, olayı aktarıyor, kararı okura bırakıyor. Ne dersiniz, sevgili okurlar? Ben bir özdeyişler kitabında (*Zamanın Eskitemediği En Güzel Sözler*, Hikmet Ulusoy, Alfa Yayınları) şöyle demişim: "Şair bolluğunda şiir kıtlığı vardır." Yanlış mıdır?

İkinci yazı *Posta* gazetesinde (2 Haziran, 2003) Gazanfer Gür, "İstanbul'un Fethi" adı altındaki İstanbul için tarih-gerçekler-gözlem bileşimi yazısının sonucunda şöyle diyor: "Türkiye'nin yüz akı, eğitim, kültür, sanat metropolümüz, fethin 550. yılında İstanbul'u nasıl daha iyi yaşanacak bir kent haline getirebiliriz, bunu tartışmamız gerekiyor." Ne kadar haklı.

Şimdi konuşmalar sırasında tanınmış bir yazarımızın, "Kent insan olmanın üretildiği yer" (aynen) deyişine de değinmeden geçemeyeceğim, çünkü bir başka etkinlikte (Yunus Emre Sergisi) de şöyle demişti: "Kentli insandır." Herhalde bir dil sürçmesi. O da bilir ki "köylü" bu ülkenin efendisidir. İstanbul'un ikinci kurtuluşunda da onun özverili soylu davranışının katkısı olmuştur.

Son olarak, CD'siyle, kitaplarıyla, aydınlatıcı, yol gösterici, özellikle Türkiye'nin doğru ve güzel kullanımına önem veren, özverili çalışmalarıyla gerçek bir "İstanbul Sevdalı" olan Büyükşehir Belediyesi ve Vakfı'nın başarılarının yaygınlaşmasını diliyoruz.

Serhat Kestel

DÜZELTME

108. sayımızda (Haziran 2003), Sayın Prof. Dr. Haluk Eraksoy'un, kapak dosyamızı oluşturan, "21. yüzyılın ilk ağır ve bulaşıcı hastalığı: SARS" başlıklı makalesinin, son sayfasında (s. 24) yer alan kaynaklarında düşme olmuştur. 4 numaralı kaynak, "U.S. Centers for Disease Control and Prevention. www.cdc.gov/ncidod/sars/" biçimindedir.

108. sayımızda Kazı Kazı Anadolu adlı sürekli bölümümüzdeki Prof. Dr. Muhibbe Darga ile yapılan, "Dorylaion Kazısı, Hititler'in en batıdaki yerleşmesini ortaya çıkardı" başlıklı söyleşide aşağıdaki yanlışlıklar olmuştur:

- 65. sayfada, alttaki resmin resimaltında Muhibbe Darga "soldan üçüncü" kişi olarak belirtilmiştir, doğrusu "sağdan üçüncü" kişi olacaktır.

- 70. sayfada, orta sütunun yukardan 6. satırında, "Hitit arşivinin bulunduğu Marburg'a yolladık" cümlesi yer almaktadır.

Hitit arşivi daha önce, Marburg'daydı; ancak şu anda Mainz kentinde bulunmaktadır. Bu cümlede, "Marburg'a yolladık" ifadesinin doğrusu, "Mainz'a yolladık" biçiminde olacaktır.

- Yine 70. sayfa orta sütunun yukardan 40. satırında, "Mısır kaynaklarında, Hititler'in deniz kavimleri istilasından bahsediyor, Merneptah zamanı. Merneptah'ın tarihi 1190-1150" denilmektedir; burada "Merneptah" adı yanlış yazılmıştır, doğrusu "Merneptah" olacaktır.

Yine 108. sayımızda yer alan, Yard. Doç. Dr. Taciser Sivas ile yapılan, "Orta Anadolu'nun bağına kök salan uygarlık" başlıklı söyleşide, 74. sayfa orta sütunun alttan 8. satırında bir satır düşmesi olmuştur: İlgili satırda, "Aliş-Maşat Höyük" olarak yer alan ibare, "Alişar, Alacahöyük, Kültepe, Pazarlı, Amasya, Maşat Höyük" olacaktır.

Düzeltilir, yazarlarımız ve okurlarımızdan özür dileriz.

Batı'nın temel çıkmazı

Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken 1966 yılında yayımladığı *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı yapıtının Önsöz'ünde şu saptamayı yapıyor: "Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi, orijinal fikirler ve dünya için yeni görüşlerin tarihi değildir. Fakat bütünü ile Türkiye için yeni ve gerçek yaratışları hazırlayan eserlerin tarihidir."

Bugün bu saptamaya bir ek yapmanın gerektiği kanısındayım: Türkiye'de düşünce hayatı bugün artık yalnız kendisi için değil, dünya için de "orijinal fikirler ve yeni görüşler" üretebildiği bir evreye girmiştir. Gerçi devrim sürecinde ürettiği kimi fikirler de, Batı'da görmezlikten gelinse bile, dünya için yeni içerikler taşıyor değil. Örneğin, Atatürk devriminin hümanist (ırk ölçütü götmeyen) ulusçuluk anlayışı Batı'ya yabancıydı. Nitekim, "Kemalizm" adını vererek bu gerçeği kabul etmek zorunda kalmışlardı. Aradan bunca yıl geçtikten sonra bile, bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne "uydurma ulus" diye saldırabilenleri, Lozan'ı Sevr'e dönüştürme çabaları, "Kemalizm'den vazgeçmezseniz, aramıza katılamazsınız" dayatmaları, yalnız sömürgeci değil, şoven zihniyetin Batı'da ne denli derinlere kök saldığını açıkça göstermektedir.

Bugünü, Türkler'in Avrupa ile yakın ve uzak tarihlerdeki ilişki biçimlerinden farklı kılan şey, Batı'nın dünya için artık yeni fikirler üretme gücünü çok büyük ölçüde yitirmiş olmasıdır. Bu yargıda bir abartma olduğunu sanmıyoruz. Batı'nın 60'lardan bu yana tezgâha sürdüğü "post-modern küreselleşme" projesi bu gerçeğin açık kanıtıdır. Batı'nın dünya için üretebildiği yeni görüş şundan ibarettir: "Elimdeki teknoloji dünyayı değiştirdi; sınırlar ve ulus-devletler kalkıyor; artık kapılarınızı bize kendi elinizle açmalısınız; bu sizin özgürlüğünüz ve mutluluğunuzdur; aksi halde silahlı zora başvurmanız meşru olacaktır; çünkü biz uygarız ve size de uygarlık getiriyoruz."

Keşke, zamanında, İsmet Paşa Batı'ya şöyle bir "Hadi canım sen de!" diyebilmiş olsaydı...

"Batı ya sömürü imkânını ya da 'uygarlık' iddiasını feda etmek zorunda"

Avrupa Birliği'nin öncüsü Batı Avrupa ülkeleri, bir zamanlar dünya için yeni görüşler üretebilme gücünü, coğrafi keşiflerin ardından dünyanın kaynaklarını ele geçirme yarışı sürecinde kazanmışlardı. Bu yarışta, aklın özgür işleyişinden kaynaklanan bilimsel bilginin ne denli önemli olduğunu kavramışlar ve bu kavrayışın sağladığı

teknolojik imkânları egemenlik yarışında kullanmayı başarmışlardı. Böylece, "Avrupa kültür tarihi" ekonomik sömürü tarihi ile at başı gitmiş, uygarlıkları sömürülerinin, sömürüleri uygarlıklarının besleyici kaynağı olmuştur.

Ne var ki, bu tarihsel başarı aynı zamanda Batı'nın bugün içinde bulunduğu çıkmazın da kaynağıdır. Avrupa'ya eklenen Amerika parçası ile birlikte "Batı" olarak adlandırılan bu dünyanın Irak'a saldırısında bu çıkmaz, artık uzman olmayanların da görebileceği biçimde kendini açığa vurmuştur: Batı, ya sömürü imkânını ya da "uygarlık" iddiasını feda etmek zorundadır; ya sömürüden ya da uygar görünmekten vazgeçecektir. Çünkü Batı'nın da tarihsel katkılarıyla oluşan günümüz dünyası, onun hem uygar hem sömürgeci niteliklerini birlikte kabullenecek ve sindirecek bir dünya olmaktan artık çıkmıştır.

Keşifler Dönemi'nin ünlü kâşifi Drake, İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'in huzurunda.

Birleşmiş Milletler gibi örgütlerden medet beklemek yanlış

Irak'a saldırı Batı'nın bir tercih yaptığını da gösteriyor: Batı, sömürü uğruna "uygarlık" savından vazgeçmeyi göze almak zorunda kalmıştır. Irak konusunda kimi Avrupa devletlerini Amerika'dan ayrı, masum görmek, Batı tehlikesi karşısındaki dünya için, yanlış bir görüş olmaktan öte, bir aymazlık olur. Amerika-İngiltere ikilisinin silahlı saldırısına engel olamamış görünen Birleşmiş Milletler, gerçekte, Batı kapitalizminin birleştirdiği bir dünyanın suretidir. Doğal olarak da gücünü birleşmiş Batı'dan alır.

Kapitalizmin şu ya da bu saldırısına, bu örgütten bir engel oluşturmaması beklemek onu yaratan tarihsel doğasına aykırı bir beklenti olur. Bu örgüt içinde yer alan ve yüzyıllardır Batı saldırısına ve sömürüsüne maruz kalmış; bugün de, örgüte üye olmakla birlikte, aynı tehlike ile karşı karşıya olan ülkelerin yapması gereken şey, Ba-

tı sistemine payanda olmak yerine, artık başka bir şeydir: Kendilerini Batı'nın siyasal-ekonomik-kültürel örgütleri içinde çırpınmaktan ve çırpılmaktan kurtaracak yeni yollar, ilkeler ve yeni insanlık değerleri üretmek ve Batı'dan bağımsız bir dayanışma içinde bu değerler çevresinde yeniden örgütlenmek.

Oluşacak bu saldırısız, sömürsüz ve barışçıl dünyaya Batı ülkelerinin katılması, bugünkü kurulu sistemleriyle, mümkün görünmüyor. Böyle bir oluşumu onaylamaları bir yana, böyle bir olasılığın bile karşısında güçlü ve tehlikeli engel konumundadırlar. Çoğu aydınımızın beklentisinin tersine, Batı'nın emekçi örgütlerinin sömürsüz bir dünya düzenine destek vermeyecekleri açıktır. Hiçbir zaman da vermemişlerdir; çünkü sömürüden pay almaktadırlar. Bu pay "Batı liberal demokrasisi"nin öz karakterinin simgesidir. Günlük dilde buna "sus payı" da denilmektedir.

"Bugün 'doğu sorunu' değil, 'batı sorunu' var"

Tarihsel süreç içinde Batı'da oluşan egemen siyasal-ekonomik-kültürel yapılar, yani liberal sistem insanlığı (beşeriyeti) bir bütün olarak gözetken gerçek "hümanizm"e açılacak kapıları her zaman kapatmıştır. Batı tarihi içinde kimi düşünür ve sanatçıların sisteme yönelik tepki ve eleştirilerinden, sistemi insancıl kılacak ve Batı'yı dünyayı sömürü alanı olarak görmekten alıkoyacak etki gücü elbette beklenemezdi. Çünkü, coğrafi keşiflerden sonraki Avrupa tarihi, en hafif deyişle,

hırs ve heyecan yüklü bir talan ve sömürünün tarihidir. Hiçbir insancıl öneri bu hırsı ve heyecanı dizginleyemez, yatıştıramazdı. Irak'ın başına gelenler bu gerçeğin de açık kanıtıdır. Batı'yla bir biçimde temasa geçmiş Batı dışındaki dünyanın insanı için sorun olan her zaman Batı olmuştur ve bu temas her zaman bütün anlamlarıyla bağımsızlık, yani varlık sorununa dönüşmüştür. Bugün olduğu gibi dün de dünyanın gündeminde gerçekte "Doğu sorunu" değil "Batı sorunu" vardı. Batı merkezli tarih bu gerçeği tersyüz etmiştir.

Batı, sancılı ve uzun bir tarihsel süreç sonunda kimi evrensel nitelikli kültürel değerleri benimsemeyi başarmıştır: Dinsel ve benzeri dogmalardan kurtulmanın getirdiği zihin özgürlüğünün ürünleri olarak "akılcılık, eleştirel bakış, bilimsel düşünceyi". Fakat kendi dışındaki dünyanın insanı için bu değerlerin kaynağında yatan ve onları insancıl kılan "insana" ve "insan onuruna" saygıyı aynı ölçüde benimseyemediğini ileri sürmek kolay değildir. Bu değerler bakımından Batı'yı övecek ya da yerecek konumda olabilmek, Batı'nın sömürü nesnesi olmak-

tan uzak kalmayı ve Batı'ya sözü edilen değerler açısından eleştirel gözle bakabilmeyi gerektirir; kısaca, bu değerleri benimsemiş olmayı. Çünkü Batı bu değerler bakımından takdir edilmeyi beklemekten ve bu değerlerin insanlığa yayılmasını istemekten çok, geçmişte olduğu gibi, bugün de kültürel değerlerini siyasal saldırı ve ekonomik sömürü bahaneleri olarak, yani silah olarak kullanmaktadır. Bu nedenle, bu tehlikeyle karşı karşıya olanlar için tek korunma ve savunma imkânı siyasal-ekonomik-kültürel, yani tam bağımsızlıktır. Batı'ya başka bağımlılıklarımız bir yana, Avrupa Birliği'ne girme hevesimiz nedeniyle bugün tam da bu sorunla karşı karşıya bulunuyoruz. Eğer bakmasını bilirsek, geçmiş zaman tarihsel bilinci yaratan olgusal gerçeklerle doludur. Yeter ki bu gerçekleri saptayabilelim ve yerli yerine koyabilelim.

“Avrupa Birliği'ne kanmak, kümesin kapısını tilkiye açmaktır”

Hatırlamalıyız ki, Troya'nın öyküsü (MÖ 1200 dolay) Homeros'un uydurduğu bir kurgu değil, tarihsel bir olgudur: Girit Uygarlığı'nı yerle bir etmenin ardından Batı Anadolu talanının öyküsüdür. Çanak-kale ve Kurtuluş Savaşları bu talan heveslerinin taze örnekleri değil midir? Çanak-

Amerikan askerleri Irak çöllerinde savaşta.

kale, ona saldıranların gözünde her zaman bir tavuk kümesinin kapısıydı. Avrupa Birliği'ne kanmak, kümesin kapısını tilkiye kendi elinle açmak değil de nedir? Atatürk boşuna mı savundu bu kapıyı? Bugün, şimdilik, ekonomik silahlarla zorluyorlar. Irak'ın başına gelen şeyin, Batı sistemi dışındaki başka bir ülkenin başına gelmeyeceği konusunda hiçbir güvence yoktur. Öyleyse, çağdaş dünyanın temel sorunu bugün bu güvencenin tartışmasız biçimde oluşturulması sorunudur.

Kim söyleyebilir ki, Avrupa Birliği sömürsüz ve içinde insanca yaşanabilir bir dünyayı kurmanın adımdır? Avrupa Birliği'nin bir küçük örneği, Irak'a “demokrasi götürmek” için saldıran “koalisyon” değil midir? Avrupa Birliği, gerçekte, Batı'nın

eski saltanatını sürdürme özleminin ve imkân arayışının siyasal-ekonomik bir ifadesidir. Bir ordu oluşturma çabasına da bu nedenle düşmüşlerdir. Bana sorarlarsa buna gerek olmadığını Irak örneği göstermiştir: Avrupa Birliği hazırda konmuştur. Şimdi Birliğin önderleri, Amerikan ordusunun yıktığı Irak'ı birlikte “onaracaklardır.” Yalnız, yaptıkları yıkım ve yağmanın karşılığında küçük (!) bir kayıpları vardır: “uygarlık” iddiaları. Şimdilik önemsiz bir açmaz; önemsiz, ama eninde sonunda onları, bir vebalı gibi, kendi

coğrafyalarına hapsedilmeye götürecektir bir açmaz. Haçlı Seferleri'nden bu yana yollara düşen Batılı için herhalde katlanılması en zor şey. Yine de biz, şimdilik küçük görünen bu açmaza **Batı çıkmazı** diyerek, geleceğin tarihçesine yön gösterebilecek küçük bir not düşmüş olalım. Atatürk devriminden sapmalar sonucu birikmiş geçici sorunlarımıza bakıp çıkmazda olduğumuz sanılmasın. Çıkmazda olan Batı kapitalizmidir ve eli kolu bağlanıncaya dek insanlık için yıkımların ve acıların merkezi olmayı bir süre daha ne yazık ki sürdürecektir. Hazırlıklı olmak gerek: Yukarıda sıraladığımız evrensel insanlık değerlerinin savunulması, korunması ve geliştirilmesi görevine.

Prof. Dr. Necdet Sumer

% Yüz Barış Projesi:

Barış için, 100 yönetmenden 1'er dakikalık 100 film

Barış İçin Sinema Girişimi, küresel sermayenin ekonomik ve askeri saldırılarına ve tahakküm amaçlı yaptırımlarına karşı, doğrudan ve pozitif eylemlilikten yana bir muhalefet anlayışıyla, sinemayı yalnızca belli bir azınlığın uğraşı bir sanat olarak görmeyen, tersine, dayatılan savaş gramerine karşı yeryüzünde kalıcı barışı dillendiren ve bu anlamda hayatı dönüştürebilecek bir araç ve amaç olarak benimseyen anlayışın ortaya çıkardığı bağımsız, gönüllü, özgür bir birlikteliktir.

Barış İçin Sinema Girişimi'nin burada duyurduğu ve katılımınızı beklediği yüzde 100 Barış filmi, ilk hedef olarak katılımcı 100 yönetmenin 1'er dakikalık “barış” konulu filmlerinden oluşacak toplam 100 dakikalık bir sinema/video projesidir. Bu anlamda en çok yönetmene sahip film olma rekoruna da adaydır. Dünyada açlıktan, hastalıktan, savaştan dolayı her bir dakikada, 99'u çocuk olmak üzere 200 kişi ölürken, yalnızca Bill Gates tek başına her bir dakikada 15 bin dolar kazanıyor...

Yüzde 100 Barış Projesi, ülke, yaş, cinsiyet, eğitim gibi herhangi bir ön

koşula bakılmaksızın ve ayrımsız herkese açıktır.

Proje kapsamında her katılımcı kendi 1 dakikasını kurmaca, belgesel, deneysel ya da animasyon olarak hazırlayabilir. Ama yapımlar özgün olmalı, bu bir dakikalık kurgusuyla bir başka yerde yayımlanmış olmamalıdır.

Yüzde 100 Barış Projesi, 100 farklı yönetmeni bir filmde buluşturmaya amaçladığından her yönetmen yalnızca bir filmle katılabilir. Projede yer alan 100 filmin yönetmen/yapımcılarına birer katılım belgesi verilecektir. Kurgusunun ve montajının tamamlanmasının ardından ortaya çıkacak yapım 1 Eylül 2003 tarihinde (Dünya Barış Günü) tüm dünyada, mümkün olan her

yerde ve bunun sonrasında ticari olmayan bağımsız festivallerde barışsever izleyenlerin beğenisine sunulacaktır.

15 Temmuz 2003 projeye son katılım tarihidir. Katılımcılar aşağıdaki e-posta adresinden irtibat kurabilirler.

E-posta:

barisicinsinema@superposta.com
www.barisicinsinema.org

Barış İçin Sinema Girişimi

'Özgür istenç' kavramı üzerine bir tartışma

Bilim ve Ütopya'nın Ekim 2002 sayısında çıkan bir yazımda, ırkçılıkla ilgili değerli incelemeler yapan kimi yazarların evrim ve insanlığın ortaya çıkışı konularıyla da ilgilenmelerinin yararlı olacağını belirtmiştim. Bu bakımdan, sözünü ettiğim yazarlardan biri olan Sayın Alâeddin Şenel'in dergimizin Nisan 2003 tarihli sayısındaki yazısında, insanın evrimi konusunu ele aldığını görmek benim için hoş bir sürpriz oldu.

Sayın Şenel'in bu yazısında, bir yandan insanın yaratılışıyla ilgili mitosları incelerken, bir yandan da insanın ortaya çıkışı konusunu ele aldığını görüyoruz. Ancak burada bir noktayı hemen belirtmek zorundayım. Sayın Şenel'in insanın ortaya çıkışı konusundaki görüşleri, çürütmeyi amaçladığı yaratılışçı görüşlerden de daha tutarsız ve daha az inandırıcı görünüyor.

Önce Sayın Şenel'in, yaratılışçılığın kabul edilemez yanlarını belirtmek için, onun insanı kul ya da nesne yerine koyduğunu öne sürmesinin yeterince inandırıcı olmadığını belirteceğim. Gerçekten, insanı Tanrının yaratmış olması, onun kendini bir kul ya da bir nesne olarak görmesini gerektirmez. Çünkü dinler, insanın gerektiğinde cezalandırılmasına bir dayanak hazırlama amacıyla da olsa, Tanrının insanlara özgür istenç verdiğini bildirirler. Özgür bir kul ya da özgür bir nesne olamayacağına göre, böyle bir özgürlüğün insanı kul olmaktan da, nesne olmaktan da kurtaracağı açıktır.

Yaratılışçı kuramın asıl zayıf yanı, biraz sonra göstermeye çalışacağımız gibi, "özgür istenç" kavramının anlamsız oluşudur. Sayın Şenel'in açıklamasının zayıflığı da insanlaşmayı bu anlamsız kavrama dayanarak açıklamaya çalışmasından kaynaklanıyor. Gerçekten Sayın Şenel bu konuda Jean Paul Sartre'in dilinden şöyle diyor: "Kendisini varolmuş bulan insan, özünü, özgür istemiyle kendisi yaratır."

Burada bu "özgür istenç" kavramı üzerinde biraz durmak gerekiyor. Bu nasıl bir özgürlüktür? Bununla insanın, hiçbir şeye bağlı olmadan canının istediği gibi davranabileceği anlatılmak isteniyorsa, böyle bir özgürlük olanaksızdır. Bu türden özgür sandığımız davranışların bir aldanmadan başka bir şey olamayacağını Spinoza şöyle anlatmıştır: "Havaya atılan bir taş, yere düşmeye başlayacağı sırada konuşabilseydi, kendi isteğiyle yere düşmekte olduğunu söylerdi."

Özel olarak istenç özgürlüğünün anlamsızlığını da Locke şöyle anlatır: "Bir insanın istencinin özgür olup olmadığını sormak, onun uykusunun çevik ya da erdeminin dört köşe olup olmadığını sormak kadar anlamsızdır."

İşte Sayın Şenel'in insanlaşma anlayışının inandırıcılık bakımından yaratılışçı ku-

ramın da gerisinde kalışı bu nokta da ortaya çıkıyor. İstenç özgürlüğünün bir anlamı olsaydı, yaratılışçılar bunu insana Tanrının verdiğini söyleyerek işin içinden çıkarlardı. Buna karşı Sayın Şenel insanın özgür istenci nasıl kazandığını, nasıl açıklardı?

Gerçekte insanda istenç özgürlüğü değilse bile, onu hayvandan ayıran bir tür özgürlük olduğu doğrudur. Böylece içgüdülerinin gösterdiği yolda davranan hayvan yerine, insan nasıl davranacağına kendisi karar verme özgürlüğüne sahiptir. İnsanlaşmanın gizi de bu özgürlüğün nasıl kazanıldığında yatmaktadır. Gerçekte bunun açıklanması da ilk bahışta sanıldığı kadar zor değildir.

Nasıl davranacağına kendisi karar veren insan, nasıl davrandığında nasıl bir sonuç alacağını önceden görebiliyor demektir. Bu önceden görme gücüne "bilgi" adını verdiğimizize göre, insanın özgürlüğünü ve bu yoldan da insanlığını bilgisiyle kazandığını kabul etmek gerekir.

Bu durumu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Bir ağaçta hem kimi hayvanların hem de insanların elde etmek isteyeceği bir meyve vardır. Uçan hayvanlar bu meyveye uçarak, tırmanan hayvanlar da tırmanarak ulaşacaklardır. İnsana gelince, onda tırmanma yeteneğinin bulunmasına karşın, eğer isterse başka yollardan da meyveye ulaşabilir. Sözgelisi ucu çatallı bir sırıkla dalı kendine çekebilir ya da bir taşınır merdivenden yararlanabilir. Yani insanın özgürlüğü aynı amaçla ulaşmanın değişik yollarını bilmekte kendini gösterir.

Böylece, bir insanın belli bir konudaki özgürlüğünün o konudaki bilgisiyle birlikte arttığını görüyoruz. Yani insan belli bir konuda ne kadar bilgiliyse, o konuda o kadar özgür demektir. Burada bir şeye dikkat etmek gerekir: İnsana özgürlük veren bilgi, salt kendisinin bilgisi değildir. Yine örneğe başvurursak, insan sözgelisi taşınır merdiveni kendi bilgisiyle seçer. Fakat merdivenin yapılması, içinde yaşanılan toplumun bilgi düzeyinin yüksekliğine bağlıdır. Demek ki insan özgürlüğü, insanın kendi bilgisiyle içinde yaşadığı toplumun bilgisinin birleşiminden oluşuyor.

Öte yandan, her bireyin bilgisinin de toplumun bilgisine bağlı olarak arttığını unutmamak gerekir. Çünkü bir insan tek başına yaşaması

durumunda, bir ömür boyunca bir bilgi kıntısından daha çoğunu edinemez. O bilgi kıntısı da, insanın ölümüyle birlikte yok olacağından, tek başına yaşayan primatlar da bilgilenme, buna bağlı olarak özgürlük, dolayısıyla da insanlaşma gerçekleşemez.

Bu durumda artık insanın kendi özünü kendi yarattığı biçimindeki açıklamaların hiçbir anlamı olmadığını kabul etmek gerekiyor. İnsanlaşma bir toplumsal olaydır. İnsana özgürlüğünü veren, bu yoldan da onun insanlaşmasını sağlayan, içinde dünyaya geldiği toplum, yani o toplumun insanlarıdır. Böylece özgürlüğümüzü de, insanlığımızı da, insanca yaşama olanaklarımızı da, çevremizdeki insanlara, yani en büyük filozofların "insan insanın kurdudur" diye tanımladıkları varlıklara boyluyoruz.

Böylece, insanlaşmanın nasıl ortaya çıktığı konusunun doğru bir açıklamasının yapılması, yalnızca yaratılışçılara susturucu bir yanıt vermekle kalmayacak, insanlar arasındaki ilişkilerin de doğru bir yoldan ele alınmasını sağlayacaktır. Artık bir toplumun insanlarını birbirinin hak ve özgürlüklerini yok ederek kendilerine çıkarlar sağlayan bireyler olarak değil, tersine bütün hak ve özgürlüklerini birbirine borçlu olan varlıklar olarak görmek ve insanlığın geleceğini bu anlayış içinde açıklamak gerekecektir.

Vehbi Hacıkadıroğlu

AYLIK DERGI
DOĞU PERİNCEK Cumhurbaşkanına mektup
İkiz ihanet yasası
BAYRAM YURTCİÇEK ABD-Irak savaşında PKK'nin (KADEK) tutumu
ILKNUR KALAN AKP'nin Kamu Yönetimi Reformu Yasa Tasarısı
TEOMAN ALILI İkiz Yasalar'ın Yugoslavya deneyi
A. BAŞER KAFAOĞLU Evet, ABD ekonomisi çöküyor
CÜNEYT AKALIN Küba'yı ve devrimi savunmak...
HÂKİMİYETİ MİLLİYE'DEN Anadolu
SERKAN KOÇ Üretici birliklerinde örgütlenelim

550. yılında İstanbul Üniversitesi ve Avrupa Üniversiteleri Simpozyumu

Simpozyum, İstanbul Tıp Fakültesi 16. Kurultayı çerçevesinde, Avrupa ve ABD'den 30'a yakın bilim adamının katkıları ile gerçekleşti. İstanbul Üniversitesi'nin tarihi tartışıldı ve özellikle 1933 Reformu'ndan sonra Avrupa çapında oynadığı rol değerlendirildi.

Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu

(İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı)

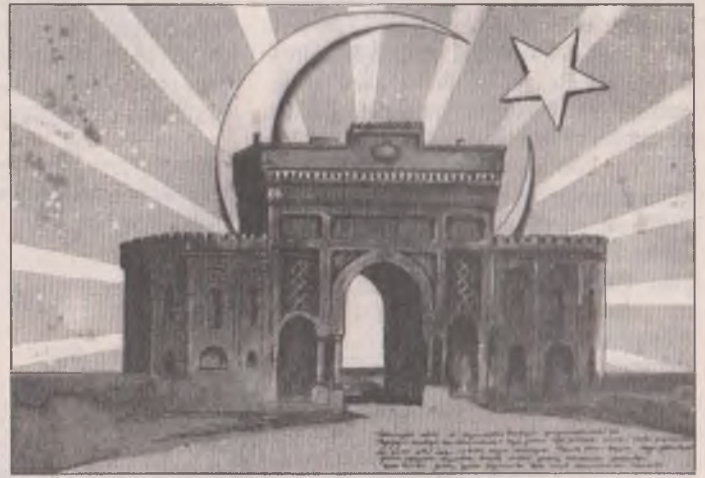
Kuruluşunun 550. yılında İstanbul Üniversitesi ve Avrupa Üniversiteleri Simpozyumu" 30 Mayıs 2003 Cuma günü İstanbul Tıp Fakültesi 16. Kurultayı çerçevesinde Avrupa ve ABD'den 30'a yakın bilim adamının katılımı ile gerçekleşti. Aralarında Münih Üniversitesi rektör yardımcısı, Graz ve Lübeck Üniversiteleri eski rektörleri, Münih Üniversitesi eski rektör yardımcısı, Regensburg Üniversitesi Tıp Fakültesi eski dekanı, Münih Erich Frank Kurumu eski ve yeni başkanları, Frankfurt, Nürnberg-Erlangen, Viyana, Padova ve Texas-Londra Üniversiteleri'nden öğretim üyeleri de bulunuyordu. 30 Mayıs'taki bu simpozyum, saat 14.00'te "İstanbul Üniversitesi'nin Kuruluşu" oturumu ile Münih Üniversitesi rektör yardımcısı Prof. Dr. Reinhard V. Putz ve İstanbul Tıp Fakültesi başhekim Prof. Dr. Emine Koçyiğit başkanlığında açılarak, Münih Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Dr. h. c. mult. H. Goerke'nin "Avrupa Üniversitelerinin Kurulmaya Başlamaları ve Görevleri" konulu konuşmasının Münih Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Dr. h. c. W. Gemet tarafından okunması ile başladı. Avrupa üniversitelerinin İslam tababetinin ve Selçuklular'ın medrese olarak kurulan devlet üniversitelerinin tesiri ile kurulup gelişmesini müteakip, 19. yüzyıldan itibaren İngiliz, Alman, Fransız tiplerinin gelişerek, bizde Batılılaşma döneminde ve İstanbul Üniversitesi'nin, Atatürk'ün Üniversite Reformu ile yeniden yapılanmasında, Alman üniversite tipinin etkin olduğu belirtildi.

İstanbul Üniversitesi ne zaman kuruldu?

Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu ise "Kuruluşundan Üniversite Reformuna Kadar İstanbul Üniversitesi" konulu kapsamlı konuşmasında, dünyada ilk devlet üniversitesi olarak kurulan Selçuklu Dönemi üniversitelerinin devamı olarak ve Osmanlı Dönemi'nde bu geleneğin devam etmesiyle 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethini müteakiben Ayasofya'da ve Zeyrek'te tesis edi-

len medreselerde İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğundan, bununla ilgili olarak Ebu Behram Dımışkı'nın *Atlası Minör* tercümesinde ve *Fatih Vakfiyesi*'nde bilgi verildiğinden söz etti. Ayrıca Zeyrek'teki medresenin Fatih Sultan Mehmed tarafından tesisinden *Fatih Vakfiyesi*'nin Sultan III. Murad zamanında

Türkçe'ye çevrilen nüshasında ve Taşköprüzade'nin *eş-Şekaik-i en-Numaniye* eserinin Isparta'da Halil Hamid Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshasında bahsedilmesine rağmen, son günlerde tarihçi geçinen bazı zevatın İstanbul Üniversitesi'nin fetihden sonra Ayasofya ve Zeyrek'te tesisinden şüphe duyan beyan ve yayınlarda bulunmasını da Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu bildirisinde eleştirdi. Diğer taraftan, zaten İstanbul'un fethinden çok önce Bursa ve Amasya Darüşşifalarında tıp eğitimine başlandığına göre, İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya ve Zeyrek'te tesis edilen bu üniversitelerde, eski rektör Prof. Dr. Cemil Bilsel'in *Üniversite Tarihi*'nde belirttiği gibi tıp eğitiminin de hukuk, teoloji ve astronomi tahsili ile birlikte başlamış olacağına işaret eden Terzioğlu, 1400'lü yılların başında Bizans İmparatoru II. Manuel'in Fransa ve İngiltere gezisi sonrası Karıye Camii civarında Prodromus Pedra Manastırı ve Ksenon Tou Kralou Hastanesi'nde tıp ağırlıklı olarak kurulan ilk Bizans Üniversitesi'nin kalıntıları ve Zeyrek'te 1136'da kurulan ünlü Pantakrator Hastanesi'nin kalıntıları, fetihden sonra tıp eğitiminin İstanbul'daki bu ilk Türk üniversite kuruluşunda devam etmiş olabileceğini bazı kaynaklara dayanarak belirtti. 1444'te, bu son Bizans Üniversitesi rektörü Johannan Argyropoulos'u bu üniversite

ile birlikte gösteren, Oxford'daki bir eski eserdeki resmini de gösterdi. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te fetihten hemen sonra, bugünkü İstanbul Üniversitesi binasının yerinde tesis ettiği Eski Saray'da, Enderun denilen bir Saray Üniversitesi kurduğu gibi, 1472-78 yılları arasında bugün Topkapı Sarayı olarak bilinen Saray-ı Cedit-i Âmir'e de de hastanesi ile birlikte bir Enderun Üniversitesi tesis ettiğine işaret etti. Bu Saray Üniversitesi'nden planlarıyla 1665'te bahseden, oradan Ali Ufki Bey olarak yetişen Alberto Bobovio'nun *Saray-ı Enderun* isimli eserinde, bu Saray Üniversitesi'nde Türk ve Yahudi hocaların ders verdiği, ayrıca diğer bilimlerin yanı sıra tıp ve mühendislik eğitimi verildiği belirtilmektedir.

Fatih'in 1470'te tesis ettiği Fatih Külliye'sinde ise İstanbul Üniversitesi'nin, medreseleri, tıp akademisi ve Darüşşifa denilen eğitim hastanesi ile daha büyük imkânlarla kavuştuğunu, bunu 1557'de Darüşşifa ve tıp medresesi de olan Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Külliye'sinin takip ettiğine bu bildiride işaret edildi. Katip Çelebi'nin *Mizanü'l-Hak* eserinde belirtildiği gibi, Kanuni'den sonra bu medreselerde fen bilimlerine önem verilmemesi neticesi gerileme başlamıştır.

Buna karşın 17. yüzyılın hemen ikinci yarısından itibaren Avrupalı hekimlerin

nl eserlerinin Osmanlı Saray Hekimleri tarafından İstanbul'da, paşaların tercümanları vasıtasıyla Belgrad'da Türkçe'ye çevrilmeye başlamasıyla Türkiye'de bilimin ve tababetin batılılaşmaya yöneldiği görülür.

Ordudan sonra donanmanın da modernleşmesi için Sultan III. Selim zamanında ıkarılan "Bahriye Kanunnamesi" gereği 18 Zilkade 1219 (17 Şubat 1805) tarihinde verilen bir tahrirle İstanbul'da Tersane-i Âmir'e'de hekim ve cerrah yetiştirilmek üzere modern bir tıbbiye kurulması ngrlmş ve ilk olarak Spitalya denilen hastanesi ve sonra 17 Şevval 1220'de (9 Ocak 1806) Tıbhane veya Tabibhane denilen askeri tıp fakültesi niteliğindeki kısmının açıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Temmuz 1822'de Kasımpaşa yangınında yanan bu tıbbiyenin yerine bazı kaynaklara göre Venedik'in tıp fakültesi Padua'da tıp eğitimi gördüğü ileri sürülen Hekimbashi Mustafa Behçet Efendi'nin, orduya lüzumlu hekim ve cerrah yetiştirilmek üzere bir tıbbiye kurulması teklifini, Sultan II. Mahmud uygun gördüğünden, yeni tıp okulu 1827 yılı 14 Mart arşamba günü Şehzadebaşı'nda Tulumbacıbaşı Konağı'nda Tıbhane-i Âmir'e ve Cerahhane-i Âmir'e olarak açılmıştı. Bu mesese, sonra 17 Şubat 1839'da Galatasaray'da Sultan II. Mahmud tarafından tesis edilen ve Dr. Bernard gibi Viyana'lı hocaların ders verdiğ Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye kadar olan gelişmede ikinci merhaleyi teşkil eder.

Viyana'dan getirilen Dr. Bernard, yönetimiyle görevlendirildiği Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane denilen bu askeri tıbbiyeyi Viyana'daki Josephinum'u örnek alarak organize etmiş, 1842'de Fransızca 1300 cilt tıp kitabından oluşan kütüphanesi, botanik bahçesi ve tabiat müzesi oluşturmuştu. 20 Temmuz 1842'de Hopital d'Instruction denilen 50'şer yataklı dahiliye, cerrahi ve göz kliniklerinden oluşan 150 yataklı uygulamalı eğitim hastanesi hizmete açılmıştı.

1848 yılında dört alışkan ğrenci Viyana'da imtihan vermek üzere gönderilmiş; bu ğrenciler Viyana'da girdikleri imtihanları başarı ile kazanarak Viyana Tıp Fakültesi'nin tıp doktoru unvanını almışlardır. Böylece eğitim kalitesi bu öğrencilerin verdikleri imtihanla, Viyana'da da tasdik edilen Galatasaray'daki Tıbbiye, Padişah Abdülmecid tarafından bir fermanla Darlfnn-ı Tıbbiye-i Şahane olarak fakülte

mertebesine çıkarılmıştı. Bizde ilk defa Avrupa tıp fakülteleri gibi "Docteur en Medecine et en Chirurgie" yani tıp ve cerrahi doktoru unvanı tevih eden Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin o dönem diplomalarında da isminin "Faculte de Medecine de Constantinople" yani "İstanbul Tıp Fakültesi" olarak verilmesi tarihi açıdan çok önemlidir.

1848 yılı 11 Ekim'inde Galatasaray'daki bina yanınca, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane nce Hasköy'deki Kumbarahane'ye, 1874'de tekrar Galatasaray'a, 1876'da Demirkapı'ya gidilmiş, idadi sınıfları Kuleli'ye taşınmıştı. 1867'de Türkçe eğitimi verilen Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kurulmuştu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane, 1867'de açılan sivil tıbbiye Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile, Gülhane'nin başına getirilen Prof. Dr. R. Rieder'in önerilerine göre Haydarpaşa'da inşa edilen binada Darlfnn-ı Osmanî Tıp Fakültesi adı alın-

man profesör tayin edilmişlerdi. Bu işlemlerin gerçekleştirilmesinde, İsviçreli pedagoji profesörü Malche ile Alman patoloji profesörü Schwartz büyük rol oynadılar. Sadece İstanbul Tıp Fakültesi'nde 1933 ile 1945 yılları arasında 19 Alman tıp profesörü, klinik ve enstitü direktörü olarak görev almışlardı. Bunların yanı sıra Âkil Muhtar zden, Mazhar Osman, Hulusi Behçet, Tefvik Salim Sağlam Paşa, Neşet mer gibi kendi sahalarında ünlü birçok Türk hocaların da İstanbul Tıp Fakültesi ğretim kadrosunda yer almış olmaları neticesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1933'teki Atatürk'ün niversite Reformu'ndan sonra Avrupa'nın en önemli tıp fakültelerinden biri haline geldi.

İslam eserlerinin Latince'ye çevrilmesinde Avrupa'daki Rönesans'a büyük katkıları olan Yahudi âlimlerin, koyu Katolik ve ırkçı zihniyet neticesi 15. yüzyılda İtalya ve İspanya'dan kovulmaya başlaması ile 1453'te fetihten sonra İstanbul'da 550

yıl önce bir niversite kuran Fatih Sultan Mehmed, bilhassa İtalya'dan kaçan Maestro Jacobo (sonradan Müslüman olarak Yakup Paşa olmuştur) ve İspanyalı Ephraim b. Sandschi gibi Yahudi hekimleri etrafına toplamıştı. Buna İtalya'dan getirttiği ressam Gentile Bellini, Matteo de Pastis ve mimar Antonio Filarete'yi, Trabzon'un zaptından sonra sarayına intisap eden Rum asıllı Georgios Amirutzes'i, Semerkant'tan Ali Kuşi'yi, İran'dan gelen ve İstanbul'da tesis ettiğ Hastane ile Tıp

Akademisinin başkanı yaptığı ve 20 bin akçe gibi yüksek aylık verdiğ Ahmet Kutbeddin ile Altunizade, Ahi Çelebi, Beşir elebi gibi Türk hekimleri ile âlimlerini de katarak İstanbul'da ilk üniversiteyi kuran ve ilk Türk rönesansını yaratan Fatih Sultan Mehmed'in bu büyük dahiyane eseri ile Atatürk'ün 1933'te başlattığı niversite Reformu arasında çok büyük benzerlikler olduğuna Prof. Arslan Terzioğlu bildirisi-nin sonunda dikkatleri çekti.

İstanbul niversitesi ile Avrupa niversiteleri arasındaki ilişkiler

Graz niversitesi eski rektörü Prof. Dr. h. c. Th. Kenner ve Prof. Dr. Zeki Karagle'nin ynettiğ ikinci oturumda, Avrupa niversiteleri ile İstanbul niversitesi ilişkileri konusundaki bildirilere yer verildi. Graz niversitesi bilim tarihi profesörü Prof. Dr. Kernbauer Avusturya niversite-

da 1909'da birleştirilinceye kadar tedrisata devam ederek Türk tıbbının batılılaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul Darlfnn Tıp Fakültesi olarak faaliyetine devam etmiştir. Atatürk devrinde, o dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in gayretleri ile 31 Mayıs 1933'te çıkarılan 2252 sayılı kanunla niversite Reformu gerçekleşme safhasına girerek aynı yılın 31 Temmuz'unda Darlfnn lağvedilip, yerine 18 Kasım 1933'te İstanbul niversitesi tesis edilerek açıldı ve 19 Kasım 1933'te eğitime başladı. Böylece niversite içinde İstanbul Tıp Fakültesi de yeniden teşekkül etti.

Fatih'in ve Atatürk'ün rnesansları

1933'teki bu niversite Reformu ile ayrılan eski Darül-Fnn hocalarının yerine Hitler Almanyası'ndan kaçan 42 kadar Al-

leri ve İstanbul Üniversitesi ilişkilerini kısa ve öz olarak incelerken, Paduva Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. G. Zanchin, Kuzey İtalya üniversiteleri ile İstanbul Üniversitesi arasındaki ilişkilerle bilhassa tıp sahasını göz önünde tutarak değindi. Paduva ve diğer Kuzey İtalya üniversitelerinde tıp tahsili yapan Osmanlı Türkleri'nden bahsedildi. Londra ve Texas Üniversiteleri'nden Prof. Dr. G. Russel da İngiliz üniversiteleri ve İstanbul Üniversitesi arasındaki ilişkilerden detaylı bir şekilde söz etti. Paris Üniversitesi'nden Dr. Michele Nicolas, Prof. Dr. Afife Mat'la verdikleri ortak bildiriye, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nin Fransa ile olan akademik ilişkilerini detaylı olarak incelediler. Viyana'dan Doç. Dr. M. Skopec de Viyana Üniversitesi ile İstanbul Üniversiteleri ilişkilerini bildirisinde ayrıntılı ve bilimsel bir şekilde ortaya koydu.

Avrupa'nın önde gelen bir bilim yuvasıydı

Bu simpozyumun son oturumu "Atatürk'ün Üniversite Reformu ve Avrupa" konusuna tahsis edilmişti ve Prof. Arslan Terzioğlu ile Dr. Susan Ferenz-Schwartz'ın başkanlığında yapıldı. Graz Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Dr. h. c. Th. Kenner Avrupa'da İmparatoriçe Maria Teresia'dan beri devam eden, Alexander von Humboldt'dan son Avrupa Birliği dönemine kadar yapılan Üniversite reformlarını, Atatürk'ün 1933'te yaptığı Üniversite Reformu ile karşılaştırdı ve Atatürk'ün bu alanda ne kadar ileriye gören bir devlet adamı olduğuna işaret etti. Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu bildirisinde, "Atatürk'ün Üniversite Reformu'nun Avrupa Üniversite ve Kültür Tarihi Açısından Önemi"ne değinerek şu hususları belirtti:

"Atatürk'ün Üniversite Reformu ile görev alan çok değerli yerli ve yabancı profesörlerle, İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Tıp Fakültesi Avrupa'da ön plana geçmişti. Âkil Muhtar, Mazhar Osman, Hulusi Behçet gibi hocaların yanı sıra W. C. Röntgen'in X-ışınlarını keşfinden sonra röntgen tekniği ve radyolojiye dair buluşlarıyla en büyük gelişmeyi sağlayan Friedrich Dessauer, esansiyel hipertansiyonun ve diyabet tedavisinde Syntalin'in kâşifi, dahiliyecisi Erich Frank ve göğüs cerrahisi hocası Sauerbruch kadar yön veren Rudolf Nissen gibi bir cerrahın ve diğer pek çok hocanın İstanbul Tıp Fakültesi'nde çalışması, bu fakülteye o zamanlar Avrupa'da tıp alanında ilim meşalesini en önde taşıyan fakülte gözüyle bakılmasına sebep olmuştur. Buna en büyük delil de Erich Frank'ın İstanbul Tıp Fakültesi'nde yayımladığı *New Istanbul Contributions to Clinical Science* mecmuasının II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1950'li yıllarda bile her yeni sayının içinde daha ne gibi tıbbi bir yenilik yer alacak düşünce-

siyle Avrupa'da sabırsızlıkla beklenen bir dergi olması gösterilebilir. Dermatoloji hocası Hulusi Behçet'in bugün de kendi adıyla tıbbi literatürde yer alan Behçet Sendromunu keşfi, Âkil Muhtar'ın kendi alanındaki Avrupa tıp literatürüne geçen buluşları, Mazhar Osman'ın psikiyatride kendi ekolünü kurması, Süheyl Ünver'in Türk tıp tarihi alanında Avrupa'da ilgiyle takip edilen araştırmaları, Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İstanbul Tıp Fakültesi'nde Türkiye'de tıbbi alanda bir rönesansın doğuşunun en büyük delilleridir."

Atatürk'ün gerçekleştirdiği Üniversite Reformu tarihte benzerine az rastlanacak çapta büyük bir reformdu. Öyle ki, Ankara'ya ve İstanbul Üniversitesi'ne Avrupa'dan çağrılan profesör, doçent ve asistanların sayısı 144 olup, İstanbul Üniversitesi'nde 27 Türk ordinarius profesöre karşın 38 ordinarius profesör yabancı, Avrupalı profesördü. Ayrıca 325 üniversite öğretim elemanından 85'i yabancı, Avrupalı idi. Bu durum, Atatürk'ün Üniversite Reformu'nu araştıran Avrupalı ve Alman bilim adamlarınca, o zaman İstanbul Üniversitesi'nin Avrupa'nın en iyi "Alman Üniversitesi" olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Böylece büyük Atatürk'ün, Üniversite Reformu ile daha o zaman, Türkiye Avrupa Birliği'ne girmiş gibi, İstanbul Üniversitesi'nde Avrupa'nın en iyi üniversitesini yaratması ve üniversite eğitiminde Orta Avrupa üniversite eğitiminin en ileri şeklini uygulanması, bugün Avrupa Birliği'ne girme aşamasında olan Türkiye'mize yol gösterici niteliktedir.

Von Düring'in 'kehaneti'

Frankfurt A. Main Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. O. Winkelmann "Atatürk'ün Üniversite Reformu'nda Büyük Rol Oynayan Prof. Dr. Dr. h. c. Ph. Schwartz ve Frankfurt Üniversitesi" konulu ilginç bildirisinde, daha önce Osmanlı döneminde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de görev alan dermatolog Prof. Dr. E. von Düring'in şu iki kehanetine değindi: *Der Tag* isimli Almanya'daki günlük bir gazeteye 1909'da, Jön Türkler ile İttihat ve Terakki cereyanından bahsederken, bunların arasından büyük reformlar yapacak büyük bir devlet adamı çıkabileceğini belirterek, şahsen hiç tanımadığı Atatürk gibi dirayetli bir devlet adamının geleceğini tahmin etmişti. Ayrıca 1933'teki Üniversite Reformu'na esas olan İsviçreli Prof. A. Malche'in verdiği Üniversite Reform Raporu'na benzer bir teklifi Prof. Dr. Ernst von Düring 1916 yılında *Archiv für Schiffmedizin* isimli bir tıp dergisinde yayınlamıştı. Bunu, kendisi hekim olmayan Prof. Malche'in görmüş olma ihtimali olmamakla birlikte, aradaki benzerliğin çok enteresan olduğuna dikkat çeken Prof. Winkelmann, Prof. Schwartz'ın Atatürk'ün 1933'te Üni-

versite Reformu'nda oynadığı role değindikten sonra, 1950'li yıllarda Frankfurt Üniversitesi'ne dönmek isteyen Prof. Schwartz'a, bu üniversitenin sudan bahanelerle ret cevabı vermesi neticesi Prof. Schwartz'ın ABD'ye gittiğini belirtti.

Son olarak Münih Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Dr. h. c. W. Gernet de "Atatürk'ün Üniversite Reformu'nda Prof. Dr. Dr. A. Kantorowicz'in Katkıları" konulu bildirisini sundu.

'Bizim ikinci vatanımız'

Simpozyumun kapanış konuşmasını yapan Prof. Dr. Ph. Schwartz'ın İsviçre'de psikiyatrist olarak çalışan kızı Dr. Susan Ferenz-Schwartz, babası ile 1933 Reformu'nda İstanbul'a geldiklerinde ağabeyi Andreas Schwartz ile birlikte ilkökul tahsilini İstanbul'da yaptıklarından güzel bir Türkçe ile bahsederek, Türkler'in Avrupa'da rönesansa katkıları olduğunu, o dönemden beri, horlanmış milletlere daima yardımcı bulunan yüce bir millet olmasına rağmen, bugün İsviçre, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde horlanmalarını ve Avrupa Birliği'ne almakta zorluk çıkarmalarındaki mantığı anlamının mümkün olmadığına değindi. Babası gibi, kendisi ve kardeşinin de Türkiye'yi ikinci vatanları olarak gördüklerini belirterek, büyük Atatürk'ün 1933'teki Üniversite Reformu ile İstanbul Tıp Fakültesi'nin Avrupa'nın en iyi tıp fakültesi haline getirmesini Avrupa ülkelerinin unutmamaları gerektiğine değindi. Dr. Susan Ferenz-Schwartz'a İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Faruk Erzengin, fakülte adına babası Prof. Dr. Dr. h. c. Ph. Schwartz'a şükran plakettini sundu. Böylece bu simpozyumun son bilimsel oturumu kapandı.

Kültürel etkinlikler

Aynı günün gecesi, Alman Başkonsolosluğu'nun verdiği bir resepsiyonu, 31 Mayıs Cumartesi günü İstanbul'un tarihi yerlerini, bilhassa Arkeoloji Müzesi ve oradaki İstanbul'un fethi sergisini ziyaret takip etti. İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nda Tarih ve Kültür Merkezi'nin açılışından sonra, konukların kaldıkları Eresin Otel'de ünlü piyanist Prof. Hülya Tarcan'ın verdiği konseri müteakip İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Faruk Erzengin'in verdiği resepsiyonla bu uluslararası simpozyum kültür açısından böyle güzel bir etkinlikle sonuçlandı.

1 Haziran Pazar günü gemi ile Boğaz gezisinden sonra Alman Hastanesi'nde verilen resepsiyonda, Alman Hastanesi Başhekimi Prof. Dr. Erol Düran yaptığı konuşmada 19. yüzyılda bu Alman Hastanesi'nin, Almanya'dan o zaman Osmanlı İmparatorluğu'na çalışmaya gelen Alman işçileri ve Alman denizcileri için yapıldığını belirtmesi bütün yabancı misafirlerde büyük bir ilgi uyandırdı.

Türk arkeolojisinin bir yılı: 2002

2002 Kazı Dönemi raporlarının sunulduğu, 25. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Ankara'da toplandı. Çokdisiplinli ve bir bölgenin uzun dönemli çevresel ve kültürel durumunu anlamaya yönelik kazı çalışmalarının yaygınlaşmış olması, Türk arkeolojisinin geldiği aşamayı göstermesi bakımından önem taşıyor.

Berkay Dinçer

(Arkeolog)

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 25-31 Mayıs günleri arasında düzenlediği 25. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Ankara'da toplandı. Artık gelenekleşmiş olan sempozyumun içeriği bu yıl altı güne sığdırılmıştı. 1999 yılında dört gün olan sempozyum süresinin önce beş, sonra da altı güne çıkarılması, Türk arkeolojisindeki gelişimin de bir göstergesi.

Arkeolojinin bölgelere ve çağlara göre farklı uzmanlık alanlarına ayrıldığı ve çağdaş arkeolojide pek çok araştırmanın çokdisiplinli bir şekilde yapıldığı günümüzde, böyle bir sempozyumun coğrafi olarak tüm Türkiye'yi kapsaması ve herhangi bir dönem ayrımı yapılmaksızın düzenlenmiş olması, hem farklı alanlarda çalışan bilim insanlarının diğer alanlarda olup bitenleri takip edebilmesi, hem de izleyicilerin Türkiye tarihini bütüncül bir şekilde görmeleri için oldukça yararlı.

Kazı sayısının kısıtlılığı ve kimi başka sorunlar

Günümüzde pek çok ülkenin, kendi sınırlarında yapılan tüm arkeolojik araştırmalarının sonuçlarını böyle bir sempozyumda toplaması, neredeyse olanaksızdır. Bunda, özellikle gelişmiş ülkelerde, bir yıl içinde yapılan araştırma sayısının birkaç bin, hatta on binlerce olmasının yanında, Türkiye'nin dünyada kendine has bir arkeoloji geleneği oluşturmuş sayılı ülkelere biri olması da oldukça önemlidir. Böyle büyük çaplı bir sempozyumun yalnızca altı güne sığdırılmış olması, Türk arkeolojisi açısından tartışılması gereken önemli bir sorundur. Milli Kütüphanesinin iki ayrı konferans salonunda gerçekleşen sempozyumda yaklaşık 200 adet bildiri sunuldu. Oysa yüzölçümü bakımından Türkiye'den çok daha küçük birçok Avrupa ülkesinde bir yıl içinde yapılan arkeolojik araştırma ve kazı

sayısı ortalaması 200'ün en azından birkaç kat üzerindedir.

Türk arkeolojisinin tek sorunu, elbette araştırma sayısının kısıtlanmış olması değildir. Sempozyumun açılışında bilim kurulları adına bir konuşma yapan Prof. Dr. Coşkun Özgünel, tüm dünya üniversitelerinde uzmanlığa yönelik eğitim yaygınlaştırılırken, Türkiye'de Prehistorya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ve Klasik Arkeoloji gibi birbirlerinden çok farklı yöntemlerle çalışan arkeoloji bölümlerinin tek bir "arkeoloji" bölümünde birleştirilmesinin, Türk arkeolojisinin önünde önemli bir engel olacağını ifade etti.

Sempozyumun açılışında Kültür ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu da bir konuşma yaptı. Geçtiğimiz yıl, pek çok kazı, Kültür Bakanlığı ve üniversitelerin fonlarından gelmesi beklenen maddi kaynakların geç verilmesi üzerine, ya çok kısa süre yapılmış ya da hiç yapılamamıştı. Bakan, önümüzdeki kazı sezonunun gerek ekonomik bakımından, gerekse izin verilmesi bakımından arkeologlar için bugüne dek geçirilmiş en iyi sezon olacağını söyledi. Ancak bu iyimserlik için, geçmiştekilerden farklı olarak neyin yapılmış olduğunu açıklamadı.

Erkan Mumcu'nun konuşmasındaki en ilginç nokta ise, arkeologlara "araştırmalarınızın sonuçlarını paylaşın" demesiydi. Gerçek bilimsel araştırmanın en önemli so-

nucu yayındır ve yayın bilim insanının araştırmasında edindiği sonuçları paylaşırken kullandığı en önemli araçtır. Günümüzde Türkiye ve yurtdışındaki hem popüler, hem de bilimsel dergilerde basılan makalelerin azımsanamayacak kadar büyük bir bölümü arkeologlara aitken Erkan Mumcu'nun arkeologları "paylaşmamak"la suçlaması anlaşılmalıdır. Şüphesiz, bilim insanları ile hükümetin ya da halkın çoğunluğunun bilimden bekledikleri aynı şeyler değildir.

Türkiye'de bütün arkeolojik araştırmalar, yasa gereği, bakanlık tarafından görevlendirilen bir gözlemci katılımıyla yapılmaktadır. Bakanlığa bağlı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde gözlemci olmaya uygun çalışan sayısı, bu durumda doğal olarak, araştırma sayısını da belirlemektedir. Yasaların arkeologlara çok zaman birer bilim insanından çok, eski eser kaçakçısı gibi baktığının da kanıtı olan bu anlayış, birçok gelişmiş ülkede artık terk edilmiştir (1). Bu anlayışı terk eden ülkelerde, arkeologların denetlenmesi bu tür "polisiye" yöntemlerden çok, bilimsel ilkelere göre yapılmaktadır.

Türkiye'nin en eski kültürlerini ortaya çıkaran kazılar

Türkiye'de insanla ilgili yapılan en eski araştırma, insanın kültürlerinden çok insanların kökenleri ile ilgilidir, dolayısıyla arkeolojiden çok paleontolojinin konusu içine girmektedir. Bursa'daki Paşalar adlı buluntu yeri, jeolojik olarak Alt-Orta Miyosen'e, yani günümüzden yaklaşık 15 milyon yıl öncesine tarihlenir. Miyosen'in ilk yarısında tüm dünyada deniz seviyeleri düştü, kıtalar birbirleriyle birleştiler ve bunlar karasal memelilerin göç etmesinde etkili oldu. Bu dönemde Anadolu'da tropik/yarıtropik bir iklim hâkimdi. Paşalar'da insansılarla birlikte pek çok karasal memeliye ait

Anadolu'nun en erken saray yapılarından olan Norşuntepe Erken Tunç Çağı sarayında yürütülen kazılardan bir görüntü.

fosiller de bulundu.

Türkiye topraklarında insana ait kültürlerin görünmesi içinse, Paleolitik Çağ'ın başlaması gerekti. Türkiye'nin bilinen Paleolitik Çağ buluntu yerleri, ne yazık ki, hâlâ varolmuş gerçeği yansıtamayacak kadar az sayıdadır ve bu bilinen buluntu yerlerinin çoğu da bugün baraj suları altında kalmıştır. Türk arkeologlarının çoğu, Paleolitik Çağ'ın çoğunlukla yalnızca taş alet ve kemik parçalarından oluşan buluntu topluluklarına göre, daha anlaşılabilir ve daha görkemli buluntulara sahip geç dönemlerle ilgilendikleri için, Türkiye'de insanın "insan" olduğu ve yaklaşık 2,5 milyon yıl süren tarihin en uzun çağı Paleolitik Çağ hakkında bilinenler hâlâ potansiyelin sadece çok küçük bir parçası durumundadır (2).

Türkiye'de, bilinen Paleolitik Çağ buluntu yerlerinin sayısı her geçen yıl artmaktadır. Bunda arkeolojik yüzey araştırmalarının önemi büyüktür. Ancak yapılan pek çok yüzey araştırması, çoğunlukla höyükler ve tümülüsler gibi bulundukları coğrafi yapıda kolayca fark edilebilen buluntu yerlerini bulmaya yöneliktir. Ankara Üniversitesi'nden Harun Taşkıran ve Metin Kartal'ın 1998'den beri Ilısu ve Karkamış baraj göl alanları içinde yaptıkları yüzey araştırması ise, pek çok yüzey araştırmasında göz ardı edilen, yalnızca yüzeyde bulunan yontuk taşlarla, alet parçalarıyla fark edilebilen Paleolitik Çağ buluntu yerlerini bulmaya yöneliktir ve bu açıdan ülkemizde önemli bir eksikliği doldurmaktadır.

2002 yılında Ilısu Barajı göl alanında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, çoğu erozyonla taşınarak birikmiş dolguların içinde çok sayıda Alt ve Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenen alet bulunmuştur. Bu buluntu yerleri, buluntular bir yerden taşınarak biriktiği için kazı yapılarak araştırılacak durumda değildirler. Yüzey araştırması sonucunda Paleolitik Çağ'ın son dönemi olan Üst Paleolitik Çağ'a ait hiçbir buluntu yeri bulunmamıştır.

Üst Paleolitik buluntu yerlerinin tüm Türkiye'de, Alt ve Orta Paleolitik Çağ buluntu yerlerine göre, çok az sayıda olması, araştırma eksikliği ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir probleme işaret etmektedir (3).

Ülkemizde az sayıdaki Paleolitik Çağ kazısı, geçtiğimiz yıl oldukça önemli sonuçlara ulaştı. Niğde'deki Kaletpe'de bulunan, insanların alet yapmak için özellikle tercih ettiği ve en azından on bin yıldır ticaretini yaptığı volkanik cam olan obsidyenden yapılmış bir adet iki yüzeyli (el baltası), Türkiye'deki az sayıda *in situ* (yerinde bulunan) buluntudan birisi durumundadır. Kaletpe'nin en alt tabakalarında insanların aletlerini obsidyen dışında, daha çok yerel taşları kullanarak yapmış olma-

Maraş kabartmalı mezar siteli parçası; yemek masası önünde oturan soylu erkek ve yelpaze sallayan hizmetçisi.

rı, bu kültürü oluşturan insanların Orta Anadolu'da obsidyen henüz oluşmadan, yani günümüzden yaklaşık bir milyon yıl önce yaşadıklarını düşündürmektedir.

Türkiye'de en iyi araştırılan Paleolitik Çağ buluntu yerlerinden biri olan Antalya'daki Karain Mağarası'nın E gözündeki Neandertal türü insanın kültürünü yansıtan Orta Paleolitik tabakaların kazısı tamamlandı. Önümüzdeki kazı sezonunda daha eski olan Alt Paleolitik Çağ tabakalarının kazısına başlanacak.

Tüm dünyada tarihöncesi ile ilgilenen arkeologların üzerinde en çok tartıştığı konulardan biri de. Orta Paleolitik Çağ'dan, bizim türümüz olan *Homo sapiens sapiens*'in oluşturduğu Üst Paleolitik Çağ kültürlerine nasıl geçildiğidir. Hatay'daki Üçağzılı Mağarası'nda yapılan kazılar, Orta Paleolitik taş alet teknolojisinin eyrimleşerek Üst Paleolitik işleyimi oluşturduğunu, kültürün kesintisiz devamlılığını göstermektedir. Ancak Türkiye'de az sayıda araştırılmış Paleolitik Çağ buluntu yeri yüzünden, bu geçişin her yerde bu şekilde olup olmadığını söylemek zordur.

'Uygurlık'ın doğuşu

Ülkemizde Paleolitik Çağ'ın sonu pek iyi bilinmediğinden, ilk köy toplumlarına ve besin üretimine geçiş olan Neolitikleşme de çok iyi anlaşılamamaktadır. Paleolitik Çağ'a göre fazla sayıda araştırma olsa da, Neolitik Çağ araştırmaları da henüz yeterli sayıda değildir. Araştırılmış birkaç on tane Neolitik höyük, Türkiye gibi yüzölçümü bakımından büyük ve yer şekilleriyle doğal olarak farklı bölgelere bölünmüş bir ülkede genel bir resmin görülebilmesine engel olmaktadır.

Yakın zamana kadar bu araştırma eksikli-

ği, Orta Anadolu'nun Neolitikleşme'nin taşrasında olduğu görüşünün yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Son yıllarda, özellikle Aşıklı Höyük, Musular, Çatalhöyük ve Canhasan gibi buluntu yerlerinde yapılan araştırmalar, Orta Anadolu'nun kendine has bir Neolitikleşme sürecinin olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, görel olarak iyi bilinen Güneydoğu Anadolu bölgemizde bile, her şeyin keşfedildiğini, bölgenin Neolitik Çağı ile ilgili her şeyin bilindiğini söylemek zordur. Ekonomi ve şehirleşme bakımından daha gelişmiş Marmara ve Ege gibi batı bölgelerinin Neolitik Çağı hakkında bilenler çok daha azdır. "Uygurlıkların beşiği" olma iddiasında olan bir ülkenin bu kadar bilinmezle dolu olması anlaşılabilir değildir.

Neolitik Çağ'ın doğal sonucu olan, Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağları araştırmaları daha çok sayıdadır. Bu dönemlerde ürünlerin ticareti arttığından dolayı farklı kültür bölgeleri arasındaki ilişkiler, maddesel kültür ürünlerine bakılarak daha kolay anlaşılabilir. Devlet-

leşme sürecindeki toplulukların anlaşılmasında, teorilere göre elde edilen bilginin yorumlanması değil, Malatya'daki Aslantepe'de yapıldığı gibi, elde edilen bilgiye göre teorilerin oluşturulması gereklidir. Ya da Hitit başkenti Boğazköy'deki kazılarda olduğu gibi, teorinin tarafsız bir şekilde sınanması gerekir. 2002 yılı Boğazköy kazılarında yukarı şehrin sadece resmi ve dini yapılardan oluşmadığı, yukarı şehirde insanların normal hayatının da sürdüğünü kanıtlandı.

Türk arkeolojisinde son dönemde en iyi örnekleri Limantepe, Sagalassos ve Gözlükule'de görülen çokdisiplinli ve bir bölgenin uzun dönemli çevresel ve kültürel durumunu anlamaya yönelik çalışmaların yaygınlaşması, Türk arkeolojisinin geldiği aşamayı göstermesi bakımından önemlidir.

Geçtiğimiz yıl Mersin'deki selden etkilenen Soli/Pompeïopolis'te uygulandığı gibi "bir Bizanslı'nın çöpe ne attığı"nın anlaşılması da, en az bir Roma tiyatrosunun restore edilerek turistik etkinliklere açılması kadar önemlidir. Geçmiş toplumların gündelik yaşamını anlamaya yönelik bu tür sorular yaygınlaştıkça, Türk arkeolojisinin bilimsel seviyesi daha da yükselecektir.

DİPNOTLAR

1) M. Özdoğan, Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

2) G. Arsebük, "A Review of the Current Status of Pleistocene Archaeology in Turkey", G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (eds.), Light on Top of the Black Hill, Ege Yayınları, İstanbul, 1998, s.71-76.

3) M. Özdoğan, "Anatolia from the Last Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: Cultural Formations and the Impact of the Environmental Setting", Paleorient 23/2, 1998, s.25-38.

Tarihçilerin ıska geçtiği çok önemli bir olay: Amerikan İç Savaşı ve ABD'nin kuruluşu

Amerikan İç Savaşı (Civil War), dünyanın gidişini çok büyük ölçüde etkileyen bir tarih parçasıdır. Sanıyorum, bu savaşta taraf olanlar, savaşmak yerine uzlaşsaldı; bu uzlaşma ne biçimde olursa olsun, gerek Amerikan toplumu, gerekse dünya başka biçimde şekillenirdi.

Arslan Başer Kafaoğlu

1941 kışında Yozgat Halkevi Kütüphanesi'ne, Genel Merkez yeni kitaplar gönderdi. Kütüphaneye en çok gelen okuyucu olduğum için, yönetici Müfide Hanım'ın dikkatini çekmiştim; yeni kitapları benim için bir yana ayırmıştı. En üstte üç ciltlik bir roman duruyordu: *Rüzgâr Gibi Geçti*. Romanı, o güne kadar adını hiç duymadığım Margaret Mitchell adlı bir bayan yazmıştı. Kapağın hemen içinde, yazarın resmi vardı. Ama Türkçe'ye çevirenler iki önemli isimdi: Hilmi Ziya Ülken ve Avni İnel. Çevirenler kitabı şöyle sunuyorlardı: "*Gone With The Wind* yalnız Amerika'ya değil, dünyaya mühim bir roman olarak giriyor... İlk defa 1936'da basılmış ve aynı senenin Noel'inde bir milyon nüsha satılmıştı. Almanca'ya 'Wom Winde Verwehit' adıyla tercüme edilerek, buna yakın bir rağbet gördü. İngiltere'de ayrıca basıldı ve büyük alaka ile karşılandı. Fransızca'ya 1938'de 'Autant en emport le vent' adıyla tercüme edilmiş ve 250.000 nüsha (satılmıştı)."

O zamanlar ABD ve onun her sanat ese-

ri, bugünün aksine ülkede pek az ilgiyle karşılanırdı. Liselerde genellikle o yılların diplomatik dili olan Fransızca okutulur, *Nouvelle Littérature* adlı Fransız dergisi ticari ölçülerde ithal edilir ve ilgi bulurdu. O nedenle bir edebiyat anıtı ve bence başvurulması gereken tarihsel bir kaynak olan *Rüzgâr Gibi Geçti* ile ilgili bir eleştiri ya da değerlendirmeye o günlerde pek rastlanmadı. Belki de eleştiricileri, kitabın üç cildiliği bulan dev hacmi korkutuyordu. Sanırım romanı basan Hilmi Kitabevi de, kitap eğer halkevi kütüphanelerinde satılmasa, belki de büyük zarara uğrayacaktı.

Ama herkesten bana neydi. Ben romanı çok sevmiştim. Elimden bırakmayı canım istemiyordum. Ortaokuldan çıkar çıkmaz kütüphaneye koşup, akşamın geç saatlerine kadar okuyordum. Hatta kütüphane yöneticisi, bazı akşamlar anahtarı bana bırakırdı. Ben çıkarken kapıyı kilitler ve anahtarı anlaştığımız üzere elektrik saatinin üzerine koyardım.

Aradan 60 yıldan fazla zaman geçti. Roman elime geçtiğinde, hâlâ okurum. ABD ile ilişkilerin ne ölçüde gelişip, bugünlere geldiğini hepimiz biliyoruz. Ama Türkiye'de ne ABD tarihi ne de sinema dışında Amerikan edebiyat ve sanatı gereken ilgiyi görür. Bence dünyanın en mükemmel anayasası olan, Amerika'nın bugünkü dünyada üstünlüğünün en önemli üstyapı nedeni olan Amerikan Anayasası hakkında bilinenler de hemen hemen hiçtir. Ben ise, *Rüzgâr Gibi Geçti*'yi okuduğumdan bu yana, bu ülkeye büyük ilgi duydum; çok sonraları hükümetlerinin uyguladığı, ülkemi mahvedici siyasetle-

rine duyduğum olanca öfkeye karşın, ülkeyle ilgili haber ve oluşları çok sıkı biçimde izlerim.

Romanın zihnimde yarattığı yeni fikir dünyası, beni ABD hakkında yeni kitaplar okumaya yöneltti. ABD, tarihi olmadığı için, bizde çok kişi tarafından hor görülür. Bu haklı bir değerlendirmedir, ama gerçeğin bir yüzüdür. Bir nokta unutulmamalı: ABD halkı, kısa tarihini çok yoğun yaşamıştır. ABD dış politikası, yüzyıllara sığabilecek dönüşleri, birkaç yıla sığdırmıştır. Tarihindeki olayların sosyal sonuçlarının gereği gibi incelenmiş olduğu (hele Türkiye'de) hiç söylenemez. Bu değişikliklerin her birinden ayrı bir sonuç çıkarılmalıdır.

Bunlara bir örnek olsun: Son konuşma ve yazılarında, kaynak göstererek Amerikan İç Savaşı'nın dünyanın en etkili toprak reformlarından birinin gerçekleşmesini sağladığını belirttim. Toprak reformu ve Amerika, bizim aydınlarımızın kafasında bir araya zor gelir kavramlar. Onun için, "Hoca, önce İç Savaşı anlatmalısın" diyen arkadaşlarım oldu. Dergi sayfalarının izin verdiği ölçüde, şimdi bunu yapacağım.

Amerikan İç Savaşı (Civil War), dünyanın gidişini çok büyük ölçüde etkileyen bir tarih parçasıdır. Sanıyorum bu savaşta taraf olanlar, savaşmak yerine uzlaşsaldı; bu uzlaşma ne biçimde olursa olsun, gerek Amerikan toplumu, gerekse dünya, başka biçimde şekillenirdi. Dünya tarihçileri, bu savaşın okuyucularına gereği ölçüde yansıtmayı seçmiş, savaşın önemini ıskalamıştır.

Aslında savaş 1860'larda çok kısa bir sürede yaşanmış olmakla beraber, kökü çok derinlerde, 1600 yıllarına kadar inen yaşam biçimleriyle ilgilidir. Ve ABD'nin siyasal tarihi çok yakından kavranmadıkça, büyük önemi anlaşılmaz. Bu nedenle konuyu incelemeye, ABD tarihinin İç Savaş'a kadar olan kısmını anlatarak başlayacağız.

Amerika Birleşik Devletleri, Amerika kıtasının kuzey kısmında, oldukça geniş ve farklı coğrafi özelliklere sahip kıta büyüklüğünde bir kara parçasında kurulu. Hep

Kaptan John Smith, Virginia'daki İngiliz sömürgesini 1608 yılında felaketten kurtarmıştı. Aynı zamanda kâşif ve coğrafyacısıdır. Sol köşesinde Smith'in portresi olan bu harita, 1614 yılında yaptırdığı bir keşif gezisindeki aldığı New England diye adlandırdığı notlardan yararlanılarak çizilmiştir.

biliriz ki, beyaz insan tarafından Amerika kıtası 1492 yılından önce bilinmezdi. Hatta Amerika'yı keşfeden insan olarak anılan Kristof Kolomb bile, onca zahmetle ulaştığı kara parçasının yeni bir dünyaya ait olduğunu bilmiyordu. Aslında eski dünya insanları, böyle bir Yeni Dünya'nın var olduğunu 1500'den sonra anladılar. Anlamalarıyla beraber de yağmalamaya başladılar.

Yağmalar ile İspanya ve Portekiz kralları adına fetihler, önce güney kıtasında başladı. Bu fetihler ve sonuçları hakkında da çok şeyler yazılabilir, fakat konumuz değil. Zengin madenleri olmadığından ya da bilinmediğinden, kıtanın kuzey parçasının yağmalanması ve beyaz adamın yerleşmesi, güneydekenden en az yüzyıl sonradır. Bu nedenle bizim burada anlatacağımız Amerika tarihi, beyaz adamın kıtaya yerleşiminden sonraki oluş ve gelişimleri kapsar. Bu tarihten önceki insan topluluklarının tarihi, bu incelemenin dışındadır.

Koloniyal Dönem

Amerika kıtasının kuzey kısmına ilk insan yerleşimleri, kıta kıyı ve ormanlarındaki av hayvanlarına tamah edilerek en kuzeyden başlamıştır. Kanada'nın daha ılımlı iklim bölgelerinin Fransız kolonisi olarak insan yerleşimlerine açılması da, şimdiki ABD topraklarına yerleşmelerinden önce olmuştur.

ABD'nin şimdiki topraklarına eski kıtadan insanların gelmesi ise, İngiliz Tahtı'nın böyle bir yerde bir İngiliz sömürgesi bulunmasını istemesiyle başladı. Aslında İngiltere bu isteğini, İngiliz Donanması'nın 1588'de İspanya Donanması'nın okyanuslardaki egemenliğine son veren utkusundan sonra uygulamaya koyabildi. Kimse bu toprakları İngilizler'e vermiş değildi.

'Göçmen atalar'ın 1620'de, Mayflower gemisinden Plymouth'da karaya çıkışları.

Ama İngiliz Tahtı, bazı ticaret kumpanyalarına, kıtada İngiltere'ye bağlı koloniler kurmaları için ferman çıkartmaya başladı. Bunu elde eden firmalar, hemen gemiler donatıyor, isteklileri yeni kıtaya taşıyordu.

1606 yılı Noel'inde böyle bir kumpanya, kral fermanıyla ilk İngiliz sömürgesini kurmak üzere Londra Limanı'ndan üç gemi ve 143 sömürmenle kıtaya ilk seferi başlattı. Gemiler uzun süre denizde kaldıktan sonra, sonunda 2 Nisan günü sonradan Chesapeake Bay adını alacak körfeze girdiler. Andre Maurois, "Korulu bir sahil, serviler, vahşi ormanlar ve mavi kanatlı kuşlar gördüler" diye yazar (1). Ne var ki, ne hayal kurmanın ne de romantizmin yeri idi. Kendilerini çetin bir yaşam bekliyordu. Önce yiyecek sağlamak, evlerini kurmak, daha sonra ormanda açtıkları toprakları ekmek zorundaydılar. Üstelik böyleleri çetin çalışmaları, bataklıktan gelen sivrisineklerin ve yerlilerin saldırısı altında başarmak zorundaydılar. Daha ilk kışta, sömürmenlerin yarısına yakını sıtmadan ölmüştü. İngiltere'den yola çıkılırken, kapalı bir zarf içindeki bir kâğıda, kral tarafından yöneticilerin adları yazılmıştı. Zarf karaya çıkarılınca açıldı ve yeni kıtanın ilk sömürgesi Virginia'da yeni bir yaşam başladı.

Yeni sömürge yaşamı Maurois şöyle anlatır: "Jamestown bir bataklık kıyısında kurulmuş, sefil kulübelere dönüşmüş bir kasabaydı. Sinekler ve durgun su sıtmayı yayıyordu. İlk kış, sömürmenlerin yarısı yok oldu. Koloninin efsanevi lideri Yüzbaşı John Smith bile tehlike geçirmişti. Ve anlatıldığına göre yerlilerin kralı Powhatan tarafından öldürülmek üzere iş-

kence direğine bağlandığı zaman, küçük Pocahontas önlere atılmış ve onları korumuştur. Bu dramatik olay Smith'in itibarını arttırdı. Düşmanları bu öyküyü uydurduğunu söylediler. Gerçekten bu olayı yaşamış olması kadar uydurmuş olması da olasıdır. Sömürge açlıktan kırılıyorlar ve az bir yiyecek için birbirlerini öldürüyorlardı. Yerliler (kızılderililer) Smith ve Pocahontas'ın hatırasına onlara mısır vermekten bıkiyorlardı. Bu ilk ve zorlu yılda sömürgeyi, sert ama gerekli yöntemlerle kurtaran, yine J. Smith oldu.

"Çalışmayana yemek yok" dedi. Yeni gemilerin tam zamanında yiyeceklerle gelmesi kesin yenilgiyi önledi.

Ne var ki Londra'daki kumpanya'dan soruyorlardı: "Altın ve değerli taşlar nerede? Çin'e nasıl gidilir? Virginia oraya yararlı hangi malı yollamayı tasarlıyor?" Zavalı sömürmenler bu soruları yanıtlamak için çok sıkıntı çektiler. Neyse ki İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu kereste boldu; kereste yolladılar. Londra'daki kumpanya halka yeni bahşurularda bulundu, yeni sermayeler elde etti ve 1609'da sağlam hizmetçilerle dolu bir kadın vapurunun gelmesi erkekleri cesaretlendirdi. Jamestown'un kederli kulübeleri biraz daha iyi bir çehreye büründüler. Fakat 1609-1610 kışı korkunç oldu. Sömürmenler tekrar açlıktan ölecek hale geldiler. Balık tutamaz mıydı, avlanamazlar mıydı? O kadar hastaydılar ki, bu işleri yapmaya güçleri yetmiyordu. "Ağlarımız yırtılmış, alageyikler kaybolmuş, domuzlarımız ölmüş, yerlilerle ticaretimiz yasaklanmış, adamlarımızın bazıları kaçmış, bir kısmı öldürülmüş ve hemen hepsi James'in durgun sulu bataklığı yüzünden zayıflamışlardı". O yılların tek toprak açma işi mezar kazmak oluyordu. 1610 ilkbaharında iskelet haline gelmiş yetmiş kişi kıtayı terk edip anayurda dönmeyi tasarlarken, Kumpanya'nın valisi atadığı Lord de Laworr, yiyecek, malzeme, ilaç getiriyordu. Sömürge kurtulmuştu. Bir süre sonra, bu gamlı yıllar geçecek ve sömürge, tütün ekimi sayesinde yakayı kurtaracaktı.

Kıtaya insan yerleşimleri her zaman kral himayesi altındaki ticari kumpanya kuruluşlarıyla olmadı. Gerek Avrupa kıtasında çekilen açlık, gerekse Almanya ve İrlanda'daki savaşlar yüzünden çekilen kıtlıklar sonucunda binlerce insan, özellikle ana kilise ile ihtilafa düşmüş din adamlarının liderliğinde, önceleri yüzler, sonraları binler ve on binlerle kıtaya akmaya başladılar.

Yeni kıtaya gelen göçmenler, yerlilerle hem savaştılar hem de anlaşmalar yaptılar.

1700 yılına gelinceye kadar, 700.000 beyaz ve çalıştırılmak için 50.000 köle yeni kıtada 9 sömürgeye yerleşmişti. Kanada sınırında Fransa, New York'ta Hollandalılar, koloniler kurmuşlardı. Amerika'nın bağımsızlık savaşı başlangıcına kadar, bu toprakların hepsi çeşitli antlaşma ve savaşlarla İngiltere tahtına bağlandı. 1607'den 1776'ya kadarki bu döneme Kolonyal Dönem denir.

Benjamin Franklin ve Eli Whitney

Aslında adı konmamış olsa da, Amerika Birleşik Devletleri bu dönemde kurulmuş bulunuyordu. Çünkü halk, dış sorunlar hariç, her kolonide kendini yönetecek siyaset mekanizmalarını kurmuştu. Avrupa'da insanlar birbirleriyle savaşırken, onlar (kızılderililere baş eğdirme dışında) doğayla savaşmış, sağlam bir ekonomik yaşama sahip 2 milyon insanı barındıran bir ulus yaratmışlardı. Yerlilerin, sivrisineklerin başlarına musallat ettikleri olağanüstü güçlükler, en geç 1700 yılında sona ermişti. 1636 yılında Boston yakınındaki Cambridge'de, ünlü Harward Üniversitesi açılmış, ülke arka arkaya Eski Dünya'yı kıskandıracak bulucular (mucitler) çıkarmaya başlamıştı.

Bunlardan bilge kişiliği Avrupa ve İngiltere'de hayranlık uyandırmış Benjamin Franklin, insanları şimşeklerden koruyan paratoneri bulmuştu. Ama asıl Eli Whitney adlı bir Amerikalı, geliştirdiği çeşitli icatlarla sadece kıta ekonomisinin değil, dünya ekonomisinin hızla gelişmesinin yolunu açmıştı. Bizim ve hatta Avrupa'nın aydınları ve hele tarihçileri, ne ABD kıtasının Voltaire'i sayılacak **Benjamin Franklin'i**, ne de keşifleri olmasaydı pamuk ve pamuklu endüstrisinin o kadar kısa sürede gelişemeyeceği **Eli Whitney'i** tanıma ve tanıtmaya yanaşmışlardır. Bunlardan Franklin, sadece paratoneri bulması nedeniyle anılır. Kendisinin o günlerin Amerikan ve Avrupa fikir yaşamına etkileri ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile ABD Anayasası gibi iki siyaset ve hukuk şaheserindeki önemli payı pas geçilmiştir.

Ama dünyada ondan da az bilinen Eli Whitney'dir. ABD'de toprak boldu, güneyde 50 bin-l milyon dönüm toprağı olan toprak sahipleri vardı. Ama bu toprakların çok küçük bir kısmına pamuk ekiyorlardı. Çünkü pamuk bitkisinde sorun, asıl ürün pamuk elde edildikten sonra başlıyordu. Pamuk, çekirdeğinden ayıklanmadan ne iplik üretimine sürülebiliyor ne de İngiltere'ye satılabiliyordu. Toprak vardı, işçi köle emeği olarak bulunabilirdi, ama bu çekirdek ayıklanamayınca neye yarardı? Eli Whitney, bu sorunu bir buluşuyla çözdü. Buride anlatacağız.

'Burasi yeni bir ülkedir'

Evet, Atlas Okyanusu'nun ötesinde en az 2 milyon insanın yaşadığı bir ülke vardı, İngiltere oraya Kuzey Amerika Kolonileri diyor ve kendi toprağı, insanları da kendi uyruğı sayıyordu. Boston Kenti'nde oturan valisi ve çok sayıda askeriyile orayı kendi malı sayıyordu. Kolonilerin en uyanık altısının oluşturduğu topraklara da Yeni İngiltere deniyordu. Ama bu görünüşte idi. Kolonilerde yaşayan 2 milyon (A. Maurois'nın bulduğu çok iyi deyimle sömürmenler) insan böyle düşünmüyordu. Bir kez elde ettikleri her şeyi İngiliz kralının korumasından çok, kendi çabalarına borç-

Paratoneri bulan Benjamin Franklin aynı zamanda Amerikan tarihinin en önemli siyaset adamlarından biriydi.

luydular. Burası yeni bir ülkeydi. Bu ülkenin önemli kararlarını ancak bu ülkenin insanlarının yetkili kıldığı yönetim organları verebilirdi.

Okyanusun ötesindeki İngiltere tahtı ve çevresi bu gerçeğin farkında değildiler. Oysa Koloniler, İngiliz Parlamentosu'nun koyduğu yasaları, işine gelmezse uygulamaz bir hale ve güce ulaşmıştı. Örneğin, kolonilerden Avrupa'ya sefere çıkan her vapur, İngiltere'nin bir limanına uğramadan kolonilere dönemezdi. İngiltere'nin koyduğu yasa buydu. Ama koloni tüccarları işlerine gelmediği için bu kurala uymuyorlardı. Bundan dolayı suçluluk duygusuna da düşmüyorlardı; "böyle bir kanuna el-

bet uyulmazdı". İngiltere, girdiği Yedi Yıl Savaşı'ndan 1763'de muzaffer fakat büyük ölçüde borçlu, iktisaden sarsılmış olarak çıkmıştı. Durumu düzeltmek için yeni vergi yasaları koydu. Ama İngilizler anavatanında vergi öderken koloniler bu vergileri kabul etmedi. "Biz ancak kendi seçtiğimiz yasama organlarınca karar verilirse vergiyi öderiz. Temsilsiz vergi olmaz." Burjuva demokrasisinin kurulmasında büyük payı olan bu ilkeler, ilk olarak Yeni Kıta'da dile getiriliyordu. Aslında konu üç beş kuruluşluk vergi değildi. Buraya gelenler, bağımsız devlet olmak için kendilerini ergin ve yetkin görüyorlardı. Tek eksikleri, askerleri, orduları olmayışydı. Askerleri yoktu ama,

Yedi Yıl Savaşı'nda İngiliz ordusuna hizmet edip askerliği öğrenmiş, Albay rütbesine kadar yükselmiş önderleri vardı.

Philadelphia'da toplanan kıta kongresi, bunlardan birini, **George Washington'u** Başkomutan seçti ve İngiltere'ye karşı savaşa başladılar. Kıta Kongresi bir "Bağımsızlık Bildirisi" yayımladı. Bildiri, daha sonraları ABD tarihinde önemli roller oynayacak Virginia delegesi **Thomas Jefferson** tarafından kaleme alındı ve Franklin'in bazı katkılarıyla son şeklini buldu. Bu görkemli bildiride bütün dünyaya sesleniliyor ve özetle şöyle deniyordu:

"İnsan olaylarının seyri bir ulusu, dünya devletleri arasında, doğa yasalarının ve ilahi yasaların kendisine hak tanıdığı eşit ve açık yeri kazanmak için, başka bir ulusla olan siyasal bağlarını kesmek zorunda bırakırsa, insanlık kamuoyuna karşı saygı duyduğunu kanıtlamak için, o ulusla ilişkilerini kesmeye kendisini zorlayan nedenleri açıklamak yükümlülüğündedir." Bundan sonra insanların elinden alınması mümkün olmayan haklar sayılıyordu: Yaşama, eşitlik ve mutluluğu arama hakları.

Belgenin bu kısmı kadar akılda kalmayan kısa ömürlü kısmı, bu ilkeleri tanımayan Kral George III'e

hücumlarla sürüyordu. Sonuçta da "İngiltere'nin adaletine başvurduk, fakat sesimiz işitilmedi. Artık bu sömürgelerin bağımsız devletler olduklarını, buna hakları olduğunu ilan etmekten başka çare kalmadı" deniyordu.

Aslında 13 koloninin deneyim kazanmış subayları vardı, ama eğitip besleyebilecekleri bir ordu oluşturacak güçleri yoktu. Bu nedenle kazanamama olasılığı bulunmasa da savaş çok uzun sürebilirdi. Ama bir taraftan Fransız Donanması'nın ve askerlerinin imdada gelişi, öte yandan İngiliz kamuoyunun bu savaşı tutmayışı kolonilerin işini kolaylaştırdı. 1783'de 13 koloni 13 bağımsız devlet oldular. Kolonyal Dönemi bitmişti.

Kolonyal Dönem'in önemi

Kolonyal Dönem, ABD tarihinde çok önemlidir. Bugün bile Amerikan yaşayış ve düşünce biçimi o dönemden izler taşır. Çünkü bu dönemde Amerika'da yaşam, bir sömürge sayılamayacak biçimdeydi. Siz bakmayın Jefferson'ın Bağımsızlık Bildirisi'nin büyük kısmının İngiltere Kralı George III'ün zulümlerine ayrılmış olmasına. Aslında kolonilerdekiler İngiltere'nin kendi halkından daha özgür bir toplum düzeni içindeydiler. Zaten bildiri kaleme alınırken, Franklin bu kısım böylesi uzun tutulduğu için Jefferson'a uyarıda bulunmuştu. Ancak Jefferson'a göre, halkı savaşa götürmek, ne kadar haklı da olsa sadece özgürlük ve mutluluğu kovalama fikirleriyle mümkün olamazdı. Ona somut düşman ve zalimler göstermek gerekirdi. Jefferson'ın kalemindeki ustalık sadece sokaktaki adamı değil, kıta kongresinin kültürlü üyelerini bile Kral George'un zulüm ve istibdadına inandırmış, bildirinin okunması sıcak onay ve alkış almış, oybirliğiyle kabul edilmişti.

Amerikan göçmenleri, 150 yıldan beri doğa ile savaşmış ve onu yenmişlerdi. Bu yengi ile zaten bağımsızlığı hak etmişlerdi. Onların kafasında İngiltere Kırallığı'nın uyruğu oldukları, sadece Fransa-İngiltere Yedi Yıl Savaşı sırasında duyumsanmıştı. Orada da İngiliz tahtının zaferinden çok, yeni toprakları kendi topluluklarına katma uğruna cephelerde görev almışlardı. Halkın büyük kısmının İngiliz Kralı'yla bir derdi yoktu. Kendi koloni meclisleri onların ihtiyacına uygun yasaları yapıyor, haklı karşı çıkma hallerinde de düzeltiyordu. Aslında Jefferson'ın ateşli bildirisi içindeki halktan çok dışarıyı, dünya kamuoyunu, özellikle Fransız ve İspanyol kamuoyunu etkilemişti. Bunun meyveleri de savaş içinde toplandı. Halk ise savaşın yaşamsal önemde bir olay olduğunu kavramış değildi. Bu nedenle orduya yazılan askerleri,

hele parasızlık da göz önüne alınırsa, tutmak pek mümkün olamıyordu. Bazen asker sayısı 5 bine kadar düştü. Savaşın ilk yıllarında hemen ezilmedilerse, bunu Başkumandan Washington'un umulmadık askerlik hünerlerine, bir de krallık komutanlarının ahmaklıklarına ve hantallıklarına borçludurlar. Fransa, Yedi Yıl Savaşı'nda uğradığı kayıpların acısını çıkarırmayı hep aklında tutuyordu. Ama Koloniler ilk adımda tepelenirlerse, müdahaleleri başarı yerine bozgun getirirdi. Bu nedenle önce kolonilerin dayanıp dayanamayacaklarını gözlemlediler. Dayandıklarını görünce onların imdadına geldiler. İyi ki geldiler. Çünkü bu savaşın kendilerine ne sağlayacağını halâ anlamamış olan koloni askerleri cepheyi boşaltmaya başlamışlardı. Bıkkınlık tek taraflı değildi. İngiltere halkı ve Parlamento-su da bu savaşın anlamsızlığının farkına varmaya başlamıştı. Binlerce mil uzaktan kolonileri yönetme olanağı var mıydı? Kolonilerin başkaldırısı o gün bastırılsa bile, bir süre sonra aynı taleplerle daha güçlü biçimde ayağa kalkmayacaklar mıydı? O zaman daha zor koşullarda savaşım olanağı var mıydı? Başta Avam Kamarası'nda sadece Burke'nin ileri sürdüğü bu tez, zamanla güç kazandı ve İngiltere kamuoyu savaşın bir an önce bitmesini istemeye başladı. Savaşın kaderini de aslında Fransa ve İngiltere'deki bu tutumlar belirledi.

Koloni Dönemi'nden kalan bir önemli miras da, Kuzey Kolonileri'yle Güney Ko-

Boston'da İngiliz askerleri kendilerine atılan kar toplarına ateşle yanıt vermişlerdi. Bu olay Boston katliamı adı altında tarihe geçti.

lonileri arasındaki uzlaşması zor fikir ve yaşam karşıtlıklarıdır. Güneyliler geçimlerini tarıma bağlamışlardı. Ürettikleri tahıl (buğday ve mısır) ile ülkeyi beslerken tütün ve pamuğu Avrupa'ya, büyük kısmıyla İngiltere'ye ihraç ediyorlardı. Bu nedenle özellikle büyük çiftçilerin (ki bölgenin hem maddi zenginliklerine sahiptiler hem de kamuoyuna da egemendiler) yaşam ve kaderi ihracata, dolayısıyla İngiltere'ye bağlıydı. Serbest dış ticaret de onların yararınaydı. Kuzey Kolonileri geçim için tarım dışı alanları, gemicilik, sanayi ve ticareti seçmişlerdi. Bu sektörlerde maliyetin büyük kısmını ise işçilik oluşturuyordu. Amerikan kolonilerinde nitelikli (skilled) işçinin ücreti yüksekti. Bir işçi, İngiltere'deki işçinin dört katı gündelik alıyordu. Böyle olunca sanayi ve gemicilikte İngiltere ile yarışma olanağı bulunamıyordu. Hele İngiltere Tahtı'nın, koloni gemileri ile koloni mallarını taşıyan gemilerin İngiltere limanlarına uğramadan kolonilere dönemeceği yolundaki düzenlemesi, Kuzey Kolonileri'nin egemen kapitalistlerinin istemediği bir ekonomik ortam yaratıyordu. Bu nedenle kendi mallarının, hiç olmazsa koloni pazarlarında, bir gümrük ile korunması can alıcı bir yaşam koşulu oluyordu. Bu da İngiltere'den ayrılmayı kaçınılmaz hale getiriyordu. Amerikan Bağımsızlık Hareketi, bu nedenle önce Kuzey Kolonileri'nde patladı.

Belki de dünya tarihinin en büyük kıskırtıcısı olan Bostonlu Samuel Adams, 1760'dan 1775 yılına kadar umulmadık bir etkinlikle koloni halkını kıskırtmasa, dahi-yane komplolarla İngiliz askerlerini koloni halkı üzerine ateş açmaya zorlamasaydı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı o tarihlerde patlamazdı. Bütün tarih yazarları bu kanıda birleşmişlerdir. Kuzey Kolonileri çalkalanırken, Güney Kolonileri sessizdi. Ama

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, 4 Temmuz 1776'da Philadelphia'daki bir kongrede ilan edildi.

New Yorklular Kral George'un bronz heykelini deviriyorlar. Heykel eritilecek ve İngilizler'e karşı ayaklanmada silahlanma için kurşun imalinde kullanılacaktır.

Güney de aydınları ile, hem savaşa hem de savaştan sonra kurulacak yeni gelişmelere, Washington, Jefferson, Madison gibi Virjinalılar'la sahip çıktı; birçok konuda önderlik yaptılar. Ama bu büyük adamların devletin doğuşundaki unutulmaz hizmetleri bile, Kuzey Kolonileri ile Güney Kolonileri arasındaki, sonu İç Savaş'a varacak soğukluk ve davranış karşıtlıklarını ortadan kaldıramadı. Çünkü ayrışmanın derin ekonomik kökleri vardı. Ve bu kökler sonraları daha da güç kazanacaktı.

Birlik kongresi ve karşıt tezler

1783 yılında imzalanan bağımsızlık anlaşmasıyla Amerika'nın 13 kolonisi, 13 bağımsız devlet oldular. Ancak kısa sürede bunun böyle gitmeyeceği anlaşıldı. Dış ülkelerle 13 devlet adına ilişkiler kurmak zor olduğu gibi, birden çok devleti ilgilendiren konularda da büyük sıkıntılar yaşanılıyordu. Örneğin birçok devletin topraklarından geçen bir nehir (Mississippi gibi) hakkında han-

gi hükümet düzenleme yapacaktı? Bunun dışında ortak olarak verilmiş Bağımsızlık Savaşı'nın ortaya çıkardığı ekonomik sorunların nasıl çözüleceği, örneğin eski subayların maaşlarının nasıl ödeneceği bilinmiyordu.

Yeni devletler akıllarını başlarına çabuk topladılar. Yine Philadelphia

kentinde Kıta Kongresi toplandı. Bu kongre üzerinde yazı ve kitap yazarlar, Kongre'ye gelen delegelerin kalite ve düzeyini hayranlıkla anlatırlar.

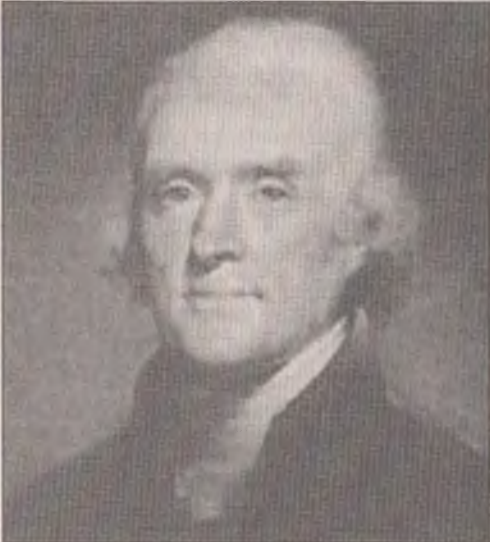
Gerçekten bu yüksek nitelikli delegelerden özellikle birkaçı üzerinde durmak gerekir. Kongre Başkanı **George Washington**, oturumları büyük bir dirayetle yönetiyordu. Bağımsızlık Savaşı'nın muzaffer kumandanı olması, ona aynı bir otorite sağlıyordu. Toplantıya Virginia'dan katılan **Madison**, Avrupa'da bulunduğu için gelemeyen **Thomas Jefferson**'ın fikirlerini dile getiriyordu. Onun karşısında Kongre'nin en atak delegesi New Yorklu **Hamilton** vardı. Pensilvaia delegesi ünlü **Benjamin Franklin**, bütün görüşmelerde uzlaşmaları sağlayan varlığı ile kongreyi aydınlatan bir delegedydi. Ama Anayasa'nın hamalı **Dickinson** oldu. Metinleri görüşmelerden sonra o kaleme aldı.

Güneyli ve Kuzeyliler'in merkezi devletten (daha doğru deyişle federal devletten) farklı beklentilerini yansıtan Jefferson ile Hamilton'ın tezleri, Kongre'de uzlaşmaya varıldı. Amerikan tarihindeki 1770'den sonraki 30 yılda, bu iki insanın fikirleri çarpışmıştır. Bu tezler, İç Savaş'da yer alan iki tarafın da karşılıklı dayanakları olmuştur. Bu nedenle iki karşıt tezi de burada özetleyelim.

André Maurois, bu iki kişilik arasındaki ilişkileri şöyle anlatır:

"Washington'un kendisine arkadaş yapmak üzere olduğu Hamilton ve Jefferson birbirine karşıt ve zıt iki siyasi felsefeyi temsil ediyorlardı. Hamilton dayanma partisini temsil eder, Jefferson hareket partisini. Zengin bir plantör, birçok köleler sahibi Jefferson bir demokrattı; gayri meşru doğmuş servetsiz ve kölesiz Hamilton bir aristokrattı. Fransız kanı ve tamamen Fransız mantığı taşıyan Hamilton, İngiliz geleneğine tapıyordu. Fransa kanı taşımayan Jefferson, Diderot ve Rousseau'nun fikirlerine dayanıyordu. Bütün aristokratlar gibi kötümser olan Hamilton, 'insan, insan için bir kurttur' diye açıkça itiraf ediyordu; bütün demokratlar gibi iyimser olan Jefferson, 'insan iyi doğmuş, toplum tarafından bozulmuştur' diyordu. Hamilton 'güçlü bir hükümet zorunludur' derken, Jefferson 'bir hükümet mümkün olduğu kadar az hükümet olmalı' diye düşünüyordu. Hararetli ve cesur görünen Hamilton, dağınıklıktan iğreniyordu; yumuşak ve hayır isteyen Jefferson 'Zaman zaman bir küçük ayaklanmayı pek severim. Bu havada bir bora gibidir' diyordu. Hamilton, dünyanın 'zenginler, akıllılar ve iyiler' tarafından idare edilmesini diliyor; Jefferson, dünyayı avamdan insanların idare etmesini istiyordu. Hamilton halkı 'büyük bir hayvan'; Jefferson 'düşünen bir cisim' sayıyordu. 'Cynique', sabırsız ve bazen hoyrat Hamilton kamuoyuna hiç önem vermiyor, 'insanlar' diyor, 'düşünen hayvanlardır, fakat düşünceli ve akıllı başında değillerdir'. Jefferson'un insana ve kamuoyuna güveni vardı. Hamilton Birleşik Devletler'i bir endüstri ülkesi yapmak istiyordu; Jefferson ise bir tarım ülkesi. Hamilton devleti ayrıcalıkların saygınlığı üzerine kurmak istiyordu; Jefferson yığınların sevgisi üzerine. Jefferson kurucu devletlerin bağımsızlığını istiyordu; Hamilton, federal hükümeti güçlendirmek için bunu zayıflatmaya gönüllü idi. En ilginç, kendisini realist sanan Hamilton romantikti; kendisini romantik sanan Jefferson bir realisti. Zira Hamilton desteği bankacıları, Jefferson ise çiftçilerden alıyordu ve dünyada bankacıları çok çiftçiler vardı."

Anayasa için toplanan Kıta Kongresi'nde bu iki tez de tam kabul görmedi. Hele Washington ve Madison'ın yanı sıra diğer güçlü delegelere temsil edilen Virginia'da halkı anayasa lehinde oy verdirmek kolay

Birlik Kongresi'nde karşıt tezleri savunan iki ünlü siyaset adamı: Thomas Jefferson (solda) ve Alexander Hamilton.

olmadı. Buna karşılık Kuzey, Anayasa'yı daha çok içine sindirdi. Bu bölgede sadece Kuzey Karolina ve Rhode İsland, zor onay verdiler. Güney delegeleri ise buruktu. Bunların en ilımlılarından olan Richard H. Lee, yasada en önemli lider fikrin eksik oluşundan yakınıyordu. Bu lider ilke "halkın hakiki temsili" idi. "İyi düşünen her adam görmelidir ki, bize önerilen değişiklik, iktidarın yığınlardan küçük bir azınlığa nakledilmesinden ibarettir" diyordu. Burada dikkat çeken nokta, Anayasa'dan yeni bir metin olarak değil, bir "değişiklik" olarak söz edilmesidir. Çünkü onların her birinin zaten kendi anayasaları vardı. Koloni Dönemi'nden beri var olan -adına anayasa denmese de- hukuk metinleriyle yönetiliyorlardı (Federal Anayasa yürürlüğe girdikten sonra bu metinler anayasa deyimiyle yeniden yazıldı. Örneğin bunlardan biri olan ve Thomas Jefferson tarafından hazırlanan Virginia Anayasası mükemmellikte ABD Anayasası'ndan da ilerdedir). Bu yönetim kuralları yurttaşlara daha geniş girişim ve hak tanıyordu.

Ancak Anayasa'ya ilk güçlü teorik itiraz Paris'te görevde bulunan Thomas Jefferson'dan geldi. Anayasa'nın metninde bir insan hakları bölümü yoktu. Bu büyük eksiklik anayasa yapıcılar tarafından haklı bulundu. Özellikle James Madison'ın özel çabalarıyla bir insan hakları bölümü, ilk Kongre'nin ilk ürünü oldu ve anayasa tadili için gerekli formaliteler tamamlandı, "amendment" olarak Anayasa'ya eklendi.

Anayasalı ilk yıllar

İlk seçimler iktidarı Anayasa'yı yapanlara verdi. George Washington oybirliğiyle Cumhurbaşkanı, John Adams da yardımcısı seçildi. Washington en önemli iki bakanlıktan Devlet Bakanlığı'na (ki Dışişleri Ba-

kanıdır) Thomas Jefferson'ı, Hazine Bakanlığı'na da Alexander Hamilton'u atadı. Amerika'da aslında tek tek bakanlar ve hükümet yeni Anayasa'ya göre çok önemli değildir. Ancak yine de bu göz dolduran iki siyasetçinin bakan atanması, Başkan'a daha baştan büyük prestij sağladı.

Herkes ülkenin ekonomik durumunu merak ediyordu. Hamilton bunu anlatmak için dikkatli bir bilanço hazırladı ve Kongre'ye sundu. Bu bilanço'ya göre federal hükümete dış için 12, iç için 42 milyon dolar gerekti. Ama asıl önemli konu, statelerin savaş sırasında yaptıkları borçlanmaları. Hamilton bunları federal devletin ödemesini öneriyordu. Savaş içinde, eski adları Koloni olan stateler, borçlarına karşılık ilmihaberler vermişlerdi. Elden ele geçen bu kâğıtların çoğu, üzerlerinde yazılı bedellerin çok altında spekülâtlörlere satılmış, devredilmişti. Hamilton bunların yazılı ve altın değerlerinden ödenmesini istiyordu. Bu sermaye çevreleri için bir vurgundu. Hükümet içinde Jefferson ve Kongre'de Madison, bu öneriye şiddetle karşı çıktılar. Fakat Washington'un da onayını alan Hamilton, bu ödeme şeklini Kongre'den geçirdi. Jefferson ve Madison'a ise bunları halka anlatmak kalıyordu. Jefferson şöyle yazıyordu: "Fakir ve cahillerin geniş yekûnlu paraları aşırıydı. Herhangi birinin maharet ve el çabukluğu ile zengin olan adamlar, gayet tabii olarak servetlerini sayesinde yaptıkları

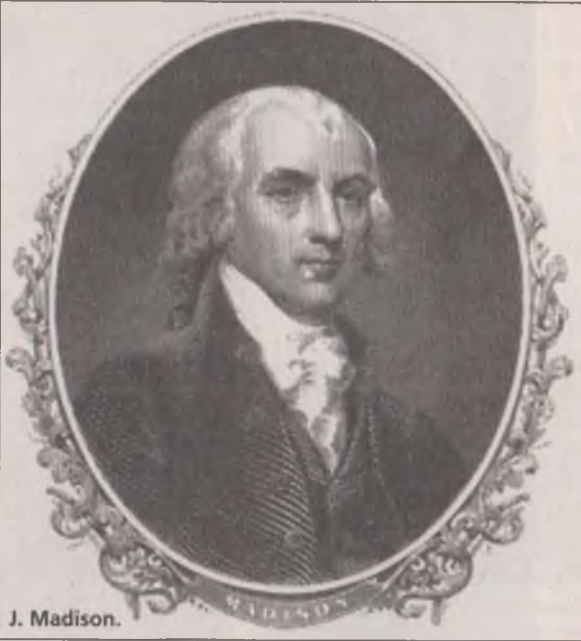
George Washington'un bir portresi.

ve teşebbüslerine gereken vasıtaları buldukları kimsenin taraftarı olacaklardı." (Anımsanacağı üzere, aynı konu bizde tasarruf bonolarının ödenmesi sırasında tartışılmış, bonoları nasıl ve hangi nedenle aldıklarını kanıtlayamayanlara bono üzerinde yazılı bedelin sadece yüzde 40 oranı ödenecek çözüm bulunmuş, bu olasılığı hesaba katmayan bazı spekülâtlörlar iflas etmişti.)

Bu, aynı hükümetin iki üyesinin, en önemli konularda ilk kez karşı karşıya gelişleri değildi. Daha da önemlisi taraflar kamuoyunu kazanmak için ayrı partiler kurtular. Hamilton asıl önemli noktanın merkezi (federal) devletin birliği ve güçlü oluşu tezinden hareketle, "Federal" adlı bir parti kurdu. Parti üyelerinin ezici çoğunluğu Kuzey'dendi. Jefferson ise federal devletin kurucusu olan statelerin kendi kaderlerini belirlemekte alabileceğine hür olmalarını öngörüyordu. Partisinin adını, "Cumhuriyetçi Parti" koymuştu. Bu parti, bugün "Demokrat Parti" adını taşıyan partidir. Federal Parti ise birçok şekil değişikliğinden sonra bugünkü "Cumhuriyetçi Parti" oldu.

George Washington, bir kongre toplantısına başkanlık ediyor.

J. Madison.

Washington iki dönem başkanlık yaptı, üçüncü kez aday olmayı reddetti. Yeni başkanlığı önce Cumhuriyetçi Parti adayı olan John Adams kazandı. Ne var ki, ipleri elinde tutan, Federal Parti Başkanı Hamilton devlette zenginler ve Kuzeyliler'i kayıncı bir yönetim kurdu. Ancak bir kısmı apaçık iktidarı kötüye kullanma denebilecek bu icraat, seçmenleri Federal Parti'den soğuttu. Seçmenler bundan sonra arka arkaya Güney'in ve Cumhuriyetçiler'in Virginialı üç adayını sekizer sene Cumhurbaşkanı yapacak şekilde oy verdiler.

George Washington, "Eğer 20 yıl bir kazaya uğramaz ayakta kalırsa, ABD sonsuza kadar yaşar" demişti. O sözün üstünden 20 değil 30 sene geçmişti ve ABD çok değişmişti. Bu değişimi bir mucit (bulucu) ve ABD coğrafyası sağlamıştır.

Bugün unutilan bir bulucu

Tarihçiler ABD tarihine ve bu ülkede

olanlara gerekli önemde bakmadıklarından, **Eli Whitney** isminin büyük bulucu olarak yeterince dünyaya tanıtıldığını söyleyemeyiz. Eli Whitney Kuzey'de doğmuş ve ufak tefek buluşlar yapmışken, 1793'de Güney Karolin'in Savannah Kenti'nde, belki de uygarlık tarihini en çok etkileyen buluşunu yapmıştı. O günlere kadar pamuk içindeki çekirdeklerden kolay temizlenemiyordu. Bir zenci günde ancak 500 kilo pamuğu çekirdeklerinden ayırabiliyordu. Böyle olunca da, iplik yapmakta kullanılan pamukta geniş üretim yapmanın büyük bir faydası ve kârı olmuyordu. Whitney bulduğu ve "Saw-Gin" adını verdiği makineyle bir günde 100 zencinin ayıklayabileceği kadar pamuğun ayıklanmasını mümkün kıldı. Makine çok basitti ve elle, beygir ya da su gücüyle kullanılabiliyordu.

Buluş, pamuk üretiminin büyük bir hızla artması sonucunu verdi. Pamuk yetiştiren Güney State'leri İngiltere'ye yıllık ihracatlarını 40 bin balyadan 1820'de 1 milyon balyaya kadar çıkardılar. Güney'de işlenmemiş toprak kalmadığı gibi, pamuğu üretecek zenciler de hem sayıca arttı hem de fiyatları hızla yükseldi. 1790'larda bir zenciyi 30 dolara almak mümkün iken, 1830'da ortalama zenci köle fiyatı 400 dolara çıktı. İlerde göreceğimiz gibi, İç Savaş'ın patladığı 1860'larda ABD'de 1.5 milyon zenci köle vardı. Bazı nitelikli ve güçlü kuvvetli zencileri sahibinden satın almak için 2000 dolar ödemek gerekiyordu.

Güney State'lerinin ve özellikle büyük plantasyonların elde ettiği baş döndürücü

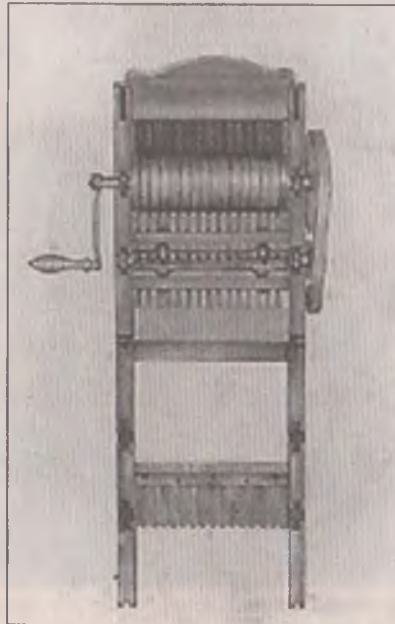

ABD Başkanları: J. Monroe, J. Madison, T. Jefferson (üst sıra), J. Adams, G. Washington, J. Q. Adams (alt sıra).

kârlar, Kuzey'in zenginleşen burjuvazisini kışkırtıyor, bunlar da konuyu kölelik alanındaki etik tartışmalara çekiyorlardı. Ancak konu sadece bir haset ve kıskançlık sorunu da değildi. Aslında Kuzey State'lerinin egemenleri, Güney'den başka bir yol tutarak çok daha hızla zenginleşmişti. ABD, Başkan Madison döneminde Fransa'nın yanında İngiltere ile savaşa kalkışmış ve ülke büyük sıkıntılara girmişti. İngiliz Donanması Atlantik'ten bir yolunu bulup, Washington Kenti'nin kenarında kurulduğu Potomac Nehri'ne girmiş, Başkan Madison alelacele Beyaz Saray'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Bu savaş sanayici Kuzey'in çok işine yaramış, bu bölgede milli ve güçlü bir sanayi kurulmuştu. Milli bir sanayi kurulunca, elbette ülkenin bütün iç ve dış politikaları da ona göre düzenlenmişti. Örneğin Avrupa'dan, İngiltere'den gelen endüstri mallarına hatırı sayılır yükseklikte vergiler konmuştu. Bu Güney'in işine gelmiyordu. Çünkü onların en önemli gelirleri İngiltere'ye sattıkları pamuktan geliyordu. Buna karşılık İngiltere'den ithal malı alıyorlardı. İngiltere ile Kuzey'in istediği bir Ticaret Savaşı, bu nedenle Güney'in yıkılmasını getirebilirdi. Ticaret politikasının benzeri olarak maliye ve vergi politikası da Kuzey'in işine gelir bir tarzda, yani dışardan gelen ithal mallarına yüksek gümrük konularak yürütülüyordu. Hızla zenginleşen Kuzey sanayicileri ve denizcileri çok az vergi öderken Güney, İngiltere ve Avrupa'dan gelen mallara çok yüksek vergiler konulmasının zararını çekiyordu. Asıl önemli sorun da, bir milli sanayi kurulurken güdülecek dış politikada ortaya çıkıyordu. Güney'in egemenleri İngiltere'ye bir nimet veren gibi bakıyorlardı. İngiltere pamuklarını almasa ne yaparlardı? Oysa, hele İngiliz filosunun Potomac Nehri'ne demir atmasından sonra, bir İngiliz dostluğu politikasını sadece Kuzey'e değil, Kuzey'le Güney arasında tarafsızlığı seçen yeni State'lere de kabul ettirmek zordu.

Pamuk makinesini icat eden Eli Whitney ve makinesi.

Coğrafya ABD'nin kaderini çiziyor

Kuzey Amerika'da Atlantik sahiline paralel bir dağ silsilesi vardır. Buna bazıları Apalach, bazıları Allegany Sıradağları derler. İlk Amerikan kolonileri ve sonra ilk ABD State'leri Atlas Okyanusu ile bu dağ sırası arasındaki coğrafya parçasında kuruldular. Amerikan Bağımsızlık Savaşı bittiğinde, bu sıradağların batısında pek az beyaz adam vardı. Ancak 1780 ile 1800 yılları arasında, hükümetin de koruma ve teşvikiyle bu dağların arkasına göç hızlandı. O kadar ki bu göçmenler kentlerinden sonra State'lerini de kurdular ve ilk olarak 1790'larda Tennessee bir State olarak ABD'ye katıldı. Ancak bugün Louisiana ve Illinois'nin bulunduğu yerler Fransa'ya aitti. Göçmenler bu nedenle daha batıya "Old Man River" denilen Mississippi'nin suladığı bereketli topraklara gitmekten çekiniyorlardı. 1800 yıllarının başında Başkan Jefferson bu toprakları Napolyon Bonaparte ile pazarlık yaparak satın aldı. Bundan sonra "Pioneer"lerin (öncülerin) batıya akışı hızlandı. 1830'a kadar, önce Kentucky ve arkasından birçok arazi parçası (Kansas, Missouri, Mississippi, Ohio, Illinois, Louisiana, Indiana ve Alabama) birer state olarak ABD'ye katılmıştı.

Kovboylar iktidara talip oluyor ve alıyor

Yerleşilen yerler, yıpranmış Apalach Sıradağları'yla geçit vermesi zor Pasifik Okyanusu kıyılarına paralel Kayalık Dağları arasında uzanan geniş Mississippi Ovası'ydı. Texas ile Kayalık Dağlar'ın batısındaki Kaliforniya ve Oregon, henüz ABD toprağı değildi. Ülke bayrağına ve Kongre'ye katılan state sayısı 25'e yükselmekte ve Amerikan dünyası hızla değişmekteydi. Ülkenin Atlas Okyanusu kıyılarında ve biraz içeri bölgelerinde yaşamla- rından hoşnut olmayanlar ve iş bulamayanlar, sıra dağları aşarak Batı dedikleri bölge-

Batıdan gelen Başkan Andrew Jackson.

ye yerleşiyor, buldukları toprakları işleyip, ucu bucağı gelmez bir ülkede bulunmanın avantajından yararlanıyorlardı. Kuzey ve Güney birbirleriyle çekişse dursun, onlar hele Almanya ve İrlanda'daki kıtlıkla boğuşmaktansa, toprağın bedava sayılacağı bu kıtaya akın akın gelmekteydiler.

Batı'nın sel gibi gelenlerle birlikte artan nüfusu, 1830'larda Kuzey ve Güney eyaletlerinin nüfuslarını geçti. "Westerner" dedilen Batılılar son derece atak ve Kuzeyliler'den söke söke aldıkları özgürlük ve etmek güvenliği dolayısıyla oldukça gururluydular. 1830'a gelindiğinde kaderlerini kendileri yapmış kimselerin gururuyla iktidara talip oldular. O yıllara kadar Cumhurbaşkanlığına George Washington ile birlikte dört Virginialı ile iki Adams soyadlı siyasetçi seçilmişti. Artık yeterdi. Kendilerine, Batı'da doğmuş, büyümüş, yaşam savaşının kendileri gibi çetin yollarından geçmiş bir lider aradılar ve buldular: General Andrew Jackson. Jackson, Madison

döneminde İngiltere ile girilen savaşta Batı'nın önemli kenti New Orleans'ı İngilizler'e karşı kahramanlık ve akılla dolu olarak savunmuştu. Ayrıca Florida için verilen savaşta da isim yapmıştı. Kaba saba gönlü, ama her haliyle kendilerinden olan bu adamı, Batılı State'ler Güney eyaletlerinin de desteğiyle, diğer aday John Quincy Adams'ı alt ederek Beyaz Saray'a taşıdılar. Jackson'un makamına oturduğu gün Beyaz Saray'ın uğradığı talan ve yağmaları, tarihçiler yaza yaza bitiremezler. Beyaz Saray'da protokole aldırın yoktu. Adeta bütün Batı, Washington'a dolmuştu. Güvenlik güçleri tören yemeğine gelen senatör ve milletvekillerine yol açmak için kalabalığa "yol verin de halkın vekilleri geçsin!" diyecek oldu. Bu kapılara yığılan halkı daha da coşturdu. "Asıl bize yol verilsin. Biz halkız. Buraya girmek bizim hakkımız" diye Beyaz Saray'ın salonlarını itişe kakışa doldurdular. Sadece tabaklar değil, masalar, sandalyeler de hurdahaş oldu. Doğrusu, o güne kadar Beyaz Saray'a böylesi sevilen bir başkan girmemişti.

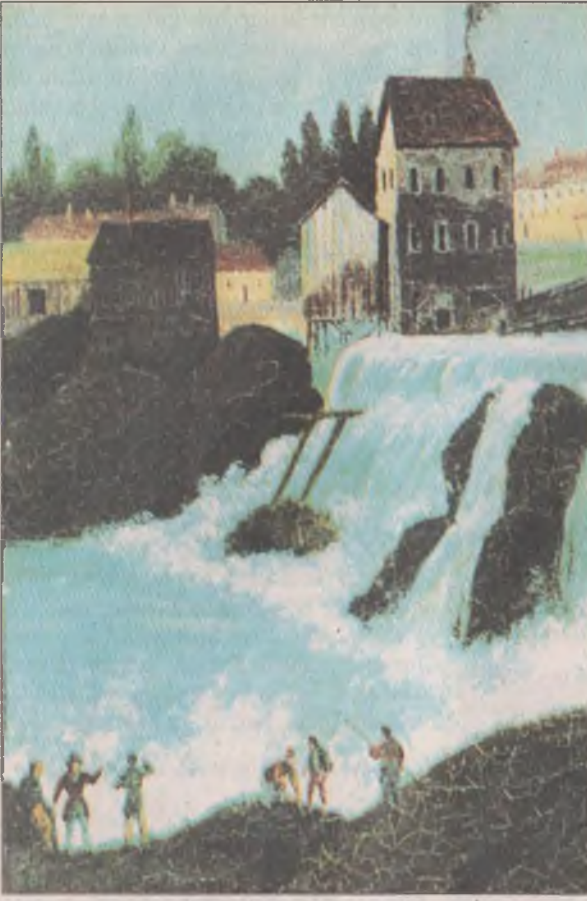
'Ayrılıktan söz edeni asarım!'

Jackson, Demokrat Parti'den seçilmişti, yani Güneyliler'in tuttuğu partiden. Ancak onun seçilişinden sonra, Kuzey-Güney çekişmesi artık Batı'nın hakimliğiyle farklı bir şekle büründü. Güney devletlerinden Güney Karolin, biraz da Jackson'un kendi partilerinden oluşuna güvenerek, Birlik'ten (yani ABD'den) ayrılmaktan söz açacak oldu. Güçlü başkan Jackson güreledi: "Ayrılıktan söz edeni asarım". Bunu söyleyen asmanın ve asılmanın ne olduğunu bilen ve ülkenin her üç bölgesinden de (Güney, Kuzey ve Batı'dan) destek alan iradeli bir başkandı. Bir bakan, "Jackson asmaktan söz etti miydi, hemen ip aramalı" diyordu. Aslında G. Karolin'in başkaldırısı, State'in, Federal Devlet'in koyduğu yüksek gümrük tarifesini uygulamayı reddetmesi ile başladı. Başkan, ABD Anayasası'na dayanarak, State'in yerel hükümetinin, Federal Devlet yasalarına uymama hakkı bulunmadığını sert biçimde ihtar etti. Bunun üzerine Karolinliler, o dönemde yayınlanan bazı hukuk kitaplarını kaynak göstererek, Birlik'ten ayrılmaya hakları olduğunu ileri sürdüler. Bunun üzerine Başkan yukarıdaki sert uyarıyı yaptıktan sonra, State'in önemli limanı Charleston'a hemen Federal kara ve deniz birliklerini yolladı. Aslında İç Savaş (Civil War) daha 1830'da başlayabilirdi. Ancak Kongre'deki Güneyli temsilciler (en önde Calhoun) gerek Karolin'i gerekse diğer Güney State'lerini yatıştırdılar. Başkan Jackson da kabine üyelerince frenlendi. Ülke erken bir iç savaştan bu tarihte kurtuldu.

İç savaşın bu tarihte başlamaması, bazı tarihçi ve askeri yorumculara göre Güney'in zararına oldu. Onlara göre 1830'dan sonra gelen 30 yılda her şey Kuzey lehine

New York kısa bir süre içinde büyük bir ticaret merkezi haline geldi.

Rhode Island'daki Blackstone Kasabası, ilk tarama ve ipik bükme fabrikasının kurulduğu yer olarak tarihe geçmiştir.

gelişti. Bu teze belki hak verilebilir. Gerçekten 1830'dan sonra ABD'de gelişmeler Kuzey lehine oluştu. Ama öncelikle Güney ve Kuzey nerelerde anlaşamıyordu, bunları görelim.

Kuzeyli 'Yankee'ler

Aslında en büyük farklılık, iki bölgenin egemenlerinin, Amerikan halkının gelecekte nasıl yaşaması gerektiği konusunda çok farklı düşünceleriyle ortaya çıkıyordu. Yukarıda anlattığımız gibi, Güney'in egemenleri büyük çiftçiler de, küçük çiftçiler de Amerika'nın geleceğini çiftçilikte görüyorlardı. Güney, ABD halkına farklı yaşam biçimi öneren iki büyük siyasetçiden Thomas Jefferson'ın öğütlerine uygun bir Amerika'yı hayallerinde yaşıyordu. Ku-

zey ise tarımda gelecek olmadığı kanısıyla, ülkenin geleceğini sanayi, bankacılık ve denizcilikte görüyordu. ABD, tarımcı kalır ve kendi başına ayakta kalabilecek bir sanayi ve banka sistemi kuramazsa, her zaman Amerikan tarım ürünlerinin alıcısı durumundaki İngiltere'nin oyuncağı olurdu. Aslında 1776'dan sonra İngiltere ile girilen iki savaş da Kuzey'i haklı çıkarıyordu. Bu savaşlar sırasında tarımın en önemli gereksinimi olan at nalı bile uzun süre bulunamamıştı. Ancak Kuzey bu malı ürettikten sonra sıkıntı savuşturulmuştu.

Ama Güney tarımı nasıl köle emeğini sömürmeye dayanıyorsa, Kuzey'de de ücret köleliği hüküm sürüyordu. Hoş görülmeyecek biçimde bir çalıştırma yöntemi sapılmıştı. ABD sanayisi, Avrupa'da sanayinin ilk geliştiği koşullara göre daha zor durumdaydı. Avrupa ve özellikle İngiltere'de işsiz boldu. ABD'de ise bir işsiz işçilik dışın-

da ekmeğini arayacağı şans alanları vardı. Kıta büyüklüğündeki ülke durmadan batıya doğru genişliyordu. Oralarda kendilerine yeni yaşam olanakları arayanların çoğu başarısız kalmıyordu. Hatta ABD'ye ayak bastığında hiçbir geçinme olanağı olmayan bir kişi, bir Kuzeyli işverenle imzaladığı zor koşullu ücret sözleşmesiyle ilk birikimini yapacak şekilde bir süre çalıştıktan sonra, Batı'nın yolunu tutuyordu. Yani ABD'de işverenler yedek işçi ordusu avantajına sahip olmadığından, işçi ücretleri İngiltere ve Avrupa'dan daha yüksekti. Bunu telafi için Kuzeyli işveren, bulabildiği işçiyi insanlığa en aykırı şekilde çalıştırıyor, daha düşük ücret verdiği çocuk ve kadın işçi çalıştırmayı yeğliyordu. Bu koşullarda

paradan başka bir şey düşünmeyen, bencil ve sömürücü bir insan tipi türemişti. Önce Güney'de sonra Batı'da, Kuzeyliler'in bu nitelikleri "Yankee" diye yeni bir terimle adlandırılıyordu. Evet Güney zencileri sömürüyordu, ama Kuzey de ücret köleliğinden ondan geri kalmıyordu.

ABD sanayisi kendi kuruluşunu sağlamak için dışarıdan gelen sanayi ürünlerine yüklü vergiler koyuyordu. Doğal ki bundan sanayi kesimleri yarar sağlarken, çiftçi kesimi bu vergilerin ağırlığıyla eziliyordu. Daha hızlı zenginleşen Kuzey yerine, ülkenin kamu giderlerini Güney ve Batı sırtlarında taşıyordu. Gerçekten de ilk milyonerler Kuzey'den çıkıyordu (Gerard, Astor, Vanderbilt). Güney bu açık dengesizlik karşısında herkesin kazancına göre vergi vermesini savunuyor, ancak Kuzey'in fetbah hukukçuları gelir vergisinin Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürüyorlar ve Kongre kendilerine hak veriyordu.

Köle statüsü

Kuzey egemenleri Güney'de uygulanan köleliği sadece Anayasa'ya değil, insanlığa da aykırı buluyorlardı. Bu yolda çıkarılan kitap ve risaleler bir yığın oluşturuyordu. Bunlardan *Tom Amca'nın Kulübesi* o zamana kadar görülmemiş bir satış sağlamıştı. Bazı stateler köle alım satımını ve köle çalıştırılmasını yasaklamıştı. Aslında 1790'larda köle kullanımı Amerikan kamuoyunda çok ayırıcı bir konu değildi. Devletin iki büyük kurucusu George Washinton ve Thomas Jefferson da az sayıda olmayan kölelere sahipti. Ancak 1810'ların sonlarında ve hele Fransa ile birlikte İngiltere ile savaşılıp, İngiliz ablukasıyla uğranılan ekonomik zararlar iyice anlaşılınca ve Kuzey'deki hızlı sanayileşme başladıktan sonra, yani Amerika'nın gelecekteki yaşam biçimi tartışılır olduktan sonra, ülkede bu konunun da tartışılması genişlik ve derinlik kazandı. Köleciler stateler o zaman için bazı anlaşmalar yapma zorunluluğunu duydular. Birinci anlaşma, Batı'da yeni stateler kurulunca, Birliğe bir köleliği tanıyan state alındığında buna karşılık bir de köleliği kabul etmemiş state alınması yolunda konuldu ve uygulandı. Böylece hiç olmazsa her statein iki üyeyle temsil

1850'li yıllarda bir köle pazarı.

Güney eyaletlerinde büyük tarım alanlarında zenci köleler çalıştırılıyordu.

edildiği Senato'da kölecilerle karşıtlarının eşit oyda olması sağlanıyordu. Kongre'nin "House" denilen ikinci kanadında ise her statein seçip Washington'a göndereceği üye sayısı barındırılan nüfusa göre belirleniyordu. Burada nüfusu çok yüksek Kuzey State'lerinin ağır basması olağandı. Sadece bir New York, bütün Güney State'lerine neredeyse eşit nüfusuyla House'da büyücek bir yer tutuyordu. Bu nedenle, Kongre'de Kuzey yine ağır basıyordu.

Güney'in Kuzey ve Batı temsilcilerine kabul ettirdiği ikinci anlaşma daha dikkat çekiciydi. Buna göre, bir köleci stateden köleliği kabul etmemiş bir state toprağına kaçan bir zenci köleyi, Federal güvenlik güçleri kaçtığı state makamlarına teslim edecekti. İşte bu anlaşmanın uygulanmasında meydana çıkan bazı dramatik olaylar, Kuzey ve Batı kamuoyunu Güney'e karşı kine sevk ediyordu. Daha doğrusu ateşli kölelik karşıtlarını büyük ölçüde artırıyordu.

Burada iki noktayı belirtmek gerekiyor. Birincisi, köle kullanımı konusunda bir etik eksiklik aranıyorsa, bu sadece Güney için aranmamalıdır. Zencileri köle statüsünde Güneyli toprak ağalarının çalıştırdığı doğrudur. Ama bu köleleri Afrika kıtasından çeşitli yollarla gemilerle sürükleyip getirenler, Güneyliler değil Kuzeyliler'di. Kuzey denizcilerinin en büyük kazançları köle ticaretinden doğuyordu. Bu etik yönden önemli nokta, Güney tarafından gerektiği ölçüde yansıtılamadı. Çünkü gerek matbaa ve gazetelere, gerekse taşıma ağırları ve araçlarına Kuzey egemendi.

İkinci nokta da çok önemlidir. Çok sayıda (50'den fazla) köle çalıştıran Güneyli çiftçi sayısı sadece 8000 idi. Güney'in geri kalan çiftçileri bu sayının altında köle çalıştırıyor, köle çalıştırmadan çiftçilik ya-

Mississipp Nehri'nde büyük bir taşıma filosu oluşmuştu.

panlar (aile işletmeleri) ise büyük çoğunluğu oluşturunuyordu. Ancak bu çiftçiler de, duygu ve düşüncelerinde çok sayıda köle çalıştıranlarla aynı safta bulunuyorlardı. Tıpkı onlar gibi, yaşam biçimlerinde büyük toprak ve köle sahiplerinin yanında yer alıyor, yankee yaşamına ve bu yaşayışı sürenlere kin besleyip, diş biliyorlardı. Kuzey'de veya Batı'da doğup sonradan Güney'e yerleşen Amerikalılar da aynı düşünce ve duygular içindeydi. O kadar ki İç Savaş'ta bir ailenin oğullarından bir kısmı Güney, diğer kısmı ise Kuzey ordularında savaştılar. Hatta Devlet Başkanı Lincoln'un eşinin iki kardeşi, Güney Ordusu saflarında çarpışırken öldüler.

Bunu İç Savaş'ın asıl nedenini köleliğin

değil, Amerikan Yaşam Biçimi'ne Güney'in baş eğmeyişinin oluşturduğunun altını çizmek için özellikle belirtiyorum.

İç Savaş daha önce çıksaydı...

Jackson'dan sonra gelen Başkanlar (Martin Van Buren, William Henry Harrison, John Tyler, James Knox Polk, Zachary Taylor, Millard Fillmore, Franklin Pierce ve James Buchanan) konunun önemini onun kadar kavrayamadılar, yarayı tedavi etme cesaretini gösteremediler. Ancak iki yaşam biçiminin partizan yandaşları, aradaki düşmanlığı 25 yıl boyunca körüklediler. Aslında o dönemde savaş olsaydı, Kuzey'in yenilmesi büyük olasılıktı. Çünkü Güney savunmada kalacaktı. Güney'i o günün ulaşım ağı ve araçlarıyla fethedip, yaşam biçimini değiştirmenin olasılığı yoktu. Sonra bir de İngiltere'nin savaşa karşı takınacağı tavır sorunu vardı. Güneyliler, İngiltere'nin, yani o yıllarda dünyanın en güçlü devletinin, kendilerini tutacağına güveniyorlardı. İngiltere'ye pamuk satıp, silah alıp, savaşı on yıllarca sürdürüp, kendilerini Birlik'ten ayrı tutmayı başaracaklarını düşünüyorlardı. Ayrıca Güneyliler kırlarda yaşadıkları için daha iyi ata biniyor, açık ordugâhlara daha yakın görünüyorlardı. Kuzey'in sayısal üstünlüğünün böylece etkisiz kalacağına yürekten inanıyorlardı. İç Savaş eğer 1835'de kopsaydı bu hesaplar doğrudur. O zaman ABD topraklarında iki bağımsız devlet oluşacak ve dünya tarihinin akışı değişecekti.

ABD'deki hızlı değişim

Fakat giderek ABD'de ve dünyada yaşam değişmekteydi. Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin köleliği koruyucu içtihat ve kararları (Yüksek Mahkeme dünyada ilk Anayasa Mahkemesi'dir. Ancak bugüne kadar birçok konuda yasama ve yürütmenin hep gerisinde kalmıştır) bile artık köle

Kuzeydeki büyük göller kanallarla Atlantik Okyanusu'na bağlandı.

sahiplerinin işine yaramıyordu.

Kuzey ABD Bağımsızlık Savaşı'nda, İngiltere sanayisinden mal ithal etme olanağı ortadan kalkınca, sanayide hamle yapmış ve hükümetlerin koruyucu gümrük ve ekonomi politikaları sayesinde iç pazarda İngiltere egemenliğine kafa tutmaya başlamıştı. Hele 1812'de Başkan Madison zamanında İngiltere'yle savaşa girilince, ulusal bağımsızlığın ulusal endüstriyle bire bir bağılılığı açığa çıkmıştı. Hele Philelphial iktisatçı Henry Charles Carey'in İngiliz liberal iktisatçıların iddialarını çürüten ve ilk kez milliyetçi bazda, her sınıfın çıkarlarının milli sınırlar içinde ekonomik kalkınmayla uyuma gireceği savı uzun yıllar ABD'nin ulusal politikası oldu (Taa 1920 yılına kadar).

Kuzey 1820'lere gelindiğinde, büyük bir sanayi üretim gücüne ulaşmıştı. Ancak Batı'ya göçlerle pazarın genişlemesi, yeterli sayılabacak bir ulaşım olmadan sürdürülemezdi. Bu ulaşım da ilk yardım Old Man River, Mississippi'den geldi. Bu büyük nehirde 1834'den sonra o kadar çok buharlı gemiyle insan ve ticari mal taşınıyordu ki, en önemli nehir limanı New Orleans, ülkenin en işlek limanı unvanını New York'tan kapmıştı. Nehirde 39 bin tonluk bir filo vardı ve bu İngiliz ticaret filosunun yarısı demekti. Ancak Fulton'un buharlı gemisini izleyen bu hamleyi, Kuzey'de Kanada sınırındaki göller arasında ulaşımı mümkün kılan kanallar gölgede bıraktı. Bu kanallar sayesinde her tonajda gemi (nehirde yüzenler çok hafif gemilerdi), Atlantik'ten girip Chicago'ya kadar yanaşmaya başladı. Bu kent, özellikle ABD içine ve Avrupa'ya tahıl taşıyan gemilerin en önemli limanı haline geldi (bugün de öyledir). İhracat ba-

kımından mısır ve buğday, Güney'in tütün ve pamuğu ile yarışmaya başlamıştı. Ulaşımda kanalları demiryolları izledi. 1860'lara gelindiğinde ABD'de 15 bin mil uzunluğundaki demiryollarında, hepsi ülkede imal edilmiş yüzlerce lokomotif ve binlerce vagon sefer halindeydi. Ve bütün dünyadaki demiryollarının beşte üçüne eşit bir kapasitedeydi.

Doğal olarak bu gelişmelerle birlikte Kuzey'de ve özellikle Batı'da nüfus Güney'den çok daha hızlı artıyordu. Güney en kötü olasılıkla, Birlik'te vazgeçilmez bir bölge değildi artık.

Dünya'nın en kanlı iç savaşı başlıyor

Kuzeyde sayıları çok olmayan bir fanatikler topluluğu kölelik karşıtı kışkırtmaları son sınırına vardırmıştı. Güney'de de elbet onlardan geri kalmayan fanatik topluluklar vardı. Aslında 6-7 yaşındaki çocuk işçileri çok düşük ücretle günde 12-24 saat çalıştırılan Kuzey'in, köle kullanan Güney'e sözü olmaması gerekirdi. Böyle düşünen Jackson'dan 1856 seçimlerini kazanan Buchanan'a kadar başkanlar, taraftarları yatıştırarak bir politika izlediler. Fakat görüş farklılıkları bağdaşır gibi değildi. Özellikle Güney, Birlik'te kalmayı istemiyordu. Kuzey'in bunu savaşı kabul etmesini istiyorlardı, ama kabul etmezlerse savaştan kaçınmayacaklardı. Kendilerini Kuzey'dekinden farklı bir dünyanın insanları sayıyorlardı. Kuzey'in kentleşmesi ve endüstrileşmesine karşılık, onlar tarımcı kalıyordu. Kuzey'in bankacılara yardım etmesine karşılık, onlar bankacılara düşmanlık gösteriyordu. Tren yollarının çoğu Kuzey'de inşa edilmişti. Fabrikalar sadece dışardan gelenleri değil, birçok Güneyli nüfusu da Kuzey'e çekiyordu, böylece Kuzey

19. yüzyıl Wall Street'inden bir görüntü.

lehine güç farkı artıyordu.

Bu durumda Güney, istediği yaşam biçimini nasıl savunabilirdi? Kongre mi? Fakat Güney, yeni statelerin birliğe kabul olunmasıyla Senato'daki eşitliğini de yitirmişti. Yüksek Mahkeme mi? Fakat yargıçları Başkan atamaktaydı. Ve birbiri ardına gelecek birkaç Güney düşmanı başkan tamamıyla Kuzeyci bir Yüksek Mahkeme kurabilirdi. Demek ki son siper başkanlık idi. Öyleyse yeni başkanlık seçimlerinde (1860) uygun bir adayı seçtirmeye asılmalı, bu yapılamazsa Birlik'ten ayrılmalıydı. Kuzey fanatikleri ise Yüksek Mahkeme'nin yeni bir kararıyla büsbütün coştular. Açılan bir davada Yüksek Mahkeme kölelik konusunda Güney'i haklı gösterdi. Dred Scott adlı bir eski köle, ölen efendisinin eşine karşı dava açıyor ve kendisinin o günlerde köleliği kabul etmemiş bir state de bulunduğundan bahisle köle kalamayacağını savunuyordu. Kuzey'in en başarılı hukukçularının savunduğu Scott'un suratına Yüksek Mahkeme kararı bir şamar gibi iniyordu: "Anayasa beyaz insanlar için yapılmıştır, bu nedenle zencilerin hiçbir hakkı yoktur. Zenci sadece bir mülktür. Bu nedenle Federal Hükümet'in onun üzerinde hiçbir gücü olduğu düşünülemez." Üstelik Baş Yargıç Roger B. Taney, kölelikle ilgili alınmış bütün uzlaşma yasalarını, Anayasa'ya aykırı, yani hükümsüz ilan ediyordu.

Seçim kampanyasında Lincoln, Douglas ile tartışmaya hazırlanıyor.

Karar Güney'in lehine görünse de kölelik karşıtlarını güçlendiriyordu. Çoğunluğun özgürlük yandaşı olduğu bir yerde kölelik zorlanamazdı. Bu nedenle kararın uygulama gücü yoktu. İşin bundan sonrası artık zora kalıyordu. Kuzey fanatikleri, bir yandan da Harriet Beecher Stove adlı babası ve kocası rahip olan bir kadının kaleme aldığı *Uncle Tom's Cabin-Tom Amca'nın Kulübesi* adlı kitabı ülkenin ve hatta Avrupa'nın her yerine yayıyorlardı. Zenci kölelerin elde edilişi ve çalıştırılışını eleştiren kitap, o günlere kadar görülmemiş bir ilgi topladı. On yılda 22 dile çevrildi, sadece ABD'de 500 bin baskı yaptı. İş sadece burada kalmadı. Güney'den kaçan zencileri eski sahibine iade etmemek için örgütler kuruldu. Kaçak zenci elden ele, evden eve sevk edilip Kanada sınırından özgürlüğe kavuşturuluyordu. Bu örgüte günün demiryolu modasına uyularak "Yeraltı Treni" adı verilmişti. Öte yandan, Kuzey'de kurulan örgütler, Güney State'lerinin sınırını geçip oralardaki zencileri özgürleştirmek üzere Kuzey topraklarına kaçırıyorlardı. Bunlardan biri olan John Brown adlı bir serüvençi, bu arada, Charleston Limanı'nda konuşlanmış ABD deniz piyadeleriyle de savaşa girdiğinden, yakalanıp mahkeme kararıyla idam edildi. Bu olay ek bir ajitasyon nedeni doğurdu. John Brown adına yazılan bir şarkı dillerde dolaşmaya başladı: "*John Brown'ın vücudu mezarında yattıyor! Fakat ruhu hedefine yürüyor*"

Yaygınlaşan şarkı ertesi yıl başlayacak İç Savaş'ta Kuzey Ordusu'nun savaş marşı olacaktı. Anlaşılabileceği üzere kölelik konusu Kuzey'in elinde güçlü bir silah olmuştu. Özellikle Güney'in umut bağladığı İngiliz kamuoyunda büyük etki yapan *Tom Am-*

ca'nın Kulübesi, İngilizler'in Güney'e sempati duygularını alıp götürmüştü ve bunun iç savaşın galibini belirlemede büyük bir ağırlığı olmuştu.

Özetle, özellikle güçlü Başkan Jackson'dan sonra, ABD büyük gerilim ve kargaşa içindeydi. Aslında zenci sorunu öylesine yığımsal bir sorun değildi. Kuzey fanatiklerinin aşırı kışkırtmalarına karşın on yılda Güney'den Kuzey'e kaçan zenci sayısı sadece 800 idi. Yani üç milyon zenciden ancak bu kadar bir firar vardı. Fakat Kuzey fanatiklerinin yoğun ve yaygın çalışmalarıyla iki blok arasında öyle bir nefret dalgası yayılıyordu ki, ülkede parlamento, kabine ve yönetim ikiye bölünmüş görünüyordu.

Daha da önemlisi, Jackson'dan sonra gelenler ülkenin bu ikiye bölünmüş haline alıdırmıyordu. Böylece 1860 yılına gelindi. Yeni seçimler yapılacaktı ve bu kez aday adaylarından biri şöyle konuşuyordu:

"Benim fikrimce bir bunalıma varıp onu geçmedikçe bu karışıklık yatıştırılmaz. Her parçası kendinden ayrılan bir ev ayakta duramaz. Bu hükümetin yarı köle, yarı hür olarak sürekli yaşayabileceğine inanmıyo-

Abraham Lincoln.

rum. O ya tamamıyla böyle yahut da tamamıyla öteki türlü olacaktır."

Bu sözleri söyleyen siyasetçinin adı **Abraham Lincoln**'dü.

ABD'de 1860'da 33 state Birlik'e dahil olmuştu. Bunlardan 15'i köleciler, 18'i de kölecilik karşıtıydı. Köleciler eski adı Cumhuriyetçi Parti olan Demokrat Parti, anti-köleciler ise eski Federalist, şimdiki adıyla Cumhuriyetçi Parti yandaşıydı. Cumhuriyetçiler, 1859'da Şikago'da toplanıp, Cumhurbaşkanı adayı olarak Lincoln'ü seçtiler. Demokratlar ise bir aday üzerinde anlaşamadılar. Sonunda seçimi Abraham Lincoln ve Cumhuriyetçi Parti kazandı. Bu durum gerginliği daha da artırdı. Lincoln, yüzlerce protesto mektubu ve birçok ölüm tehdidi aldı. "Seni öldüreceğiz, yemin töreninden Beyaz Saray'a dönemeyeceksin" diyorlardı. Bilindiği gibi, 1836'da Güney Karolina Birlik'ten ayrılmayı duyurunca, Başkan Jackson State'in başkenti Charleston'a ordu ve donanma birlikleri göndermişti. Güney Karolina 1861 yılının başında Birlik'ten ayrıldığını duyurup bu birliklere saldırdı. Kumandan Anderson daha kolay savunulur düşüncesiyle Sumter Kalesi'ne çekildi. Kale bir süre dayandı, ancak Nisan ayında Anderson teslim oldu. Lincoln, bu silahlı saldırıya karşın, Birliği koruma amacıyla ipleri koparmadı. Sonradan şöyle diyordu: "Eğer birliği hiçbir köleyi azat etmeden kurtarabilseydim, kurtarırdım. Eğer bunu birkaç köleyi özgürleştirip, diğerlerini olduğu gibi bırakmayla sağlasaydım, gene yapardım". Birliği bozmama uğruna kö-

Amerikan İç Savaşı'nda 800 bin kişi öldü.

İç Savaş'ta bir karargâh görüntüsü.

lelik sorununu, yıllarca savunduğu ilkeleri bile bir yana bırakmıştı. Ama başaramadı, başaramazdı da; bu kez ayrılık adımları geri dönülmez biçimde Güney'den geldi. Güney yaşadığı hayat biçimini ancak Kuzey'den ayrılmakla sağlayacağını sanıyordu. Bu nedenle önce 7 Güney State, Alabama'nın Montgomery Kenti'nde toplanan bağımsız Amerika Konfedere Devletleri'nin kurulduğunu ilan ettiler. Başkan Lincoln 75 bin yedeği silah altına çağırınca da, Lincoln yönetimindeki ABD'ye savaş ilan ettiler. Sonradan 4 state daha konfederelere katıldı. Köleci olarak bilinen 4 state de, konfederelere katılmadı. Başkan Lincoln mahir politikasıyla bunların tarafsız kalmasını sağladı. Bunlardan Maryland ve Missouri'nin savaşta büyük stratejik önemi vardı.

Daha baştan savaşı Kuzey'in kazanacağı belliydi. Her şeyden önce insan kaynakları Güney'in iki katıydı.

Sonra beslenme için dışardan ithalata bağlı değillerdi. Tek ürün (pamuk) üzerine kurulu Güney tarımı, yiyecek bakımından bölgeyi dışa bağlamıştı. Gerçi savaş içinde, pamuk ekilen yerlere tahıl ekilerek bu eksik tamamlanabilmişti, ama bu kez de ürünleri dağıtmak, tüketim yerlerine götürmek sorun olmuştu. Demiyollarını yapan girişimciler bu ağı kendilerine uygun şekilde örmüşlerdi. Güney'de silah üretmek için yeterli demir-çelik

tesisi de yoktu. Bunları İngiltere'den getirmeyi düşünüyorlardı. Ancak üstün Kuzey filosu, Güney'in zaten az olan birkaç limanını abluka altına alıyor, mal ve gemi sokmuyordu.

Bu ablukayı kırabilecek ve bu yardımı sağlayabilecek tek güç İngiltere idi. Güneyliler de pamuk bakımından kendilerine ayrılmayacak biçimde bağlı saydıkları İngiltere'ye güveniyorlardı. Ama durum, 20 yıldan beri çok değişmişti. İngiltere tahıl sağlayan Kuzey'le de bozuşmak istemiyordu. Öte yandan kölecilik ve Güney aleyhindeki yaygın propaganda, İngiliz kamuoyunu Güney'den soğutmuştu. Savaş içinde Lincoln ve Kuzey, köle haklarını yeniden düzenleyen Emancipation Bildirisi ile İngiltere'yi kendi yanına çekti. Kuzey ve Batılı Birlik en çok Güney'in savaşıçılığından ve Güney halkının onarılmaz Kuzey düşmanlığından korkuyordu. Gerçekten de

savaşın başında, savaş ve açık havada yaşamaya alışıklık ve başkumandan Lee'nin ustahığı, Güney'e bazı üstünlükler sağladı. Ne var ki bunlar, sadece savaşı uzatmaya yetti, galibiyete değil. Zamanla Kuzeyliler de savaş koşullarına alıştılar ve başlarına Lee kadar usta bir komutanı, Ulyss Grant'i buldular. Savaş hızla Kuzey tarafına döndü. Savaş dönemlerini yazmayacağım. Çünkü 140 yıla yaklaşan bir aradan sonra bu-

nun tarihsel bir önemi yok. Ben savaşın toplumsal çizgilerini vermek istiyorum.

Bu savaşta ilk anlatılacak şey, tarafların sadece cephede savaşanlar değil, cephe gerisiyle de birbirine duydukları kinin derecesidir. Kuzey'de doğup büyümüş ama, Güney bölgesine geçmiş bir kişi de, ailesi yüzyıllardır Güney'de yaşamış gibi, aynı kinle Kuzey'e karşı silaha sarılmıştı. Kuzey'de de durum aynıydı. Bir anne Kuzey Ordusu'nda asker olan oğluna yazdığı mektubunda, Güney'de yaşayan oğluna rastlarsa, kardeşlik bağına bakmayıp, esir alacağına, mutlaka öldürmesini istiyordu. Güney'de de, babaları, anneleri ve kardeşleri Kuzey'de yaşayan birçok kişi vardı. Ve bunlar Güney davası için çarpışırken öldüler. Bayan

Lincoln bile Güney Ordusu'nda savaşın üç kardeşini bu kanlı savaşta yitirmişti.

Bu karşılıklı kin nedeniyle, savaş son derece kanlı olmuştur. Esir alınabilecek bir asker acımadan öldürülüyordu. Bu nedenle esir oranı çok düşük bir savaştır. Güney halkı, ordusunun yenileceğini savaşın üçüncü yılında Getisburg Savaşı'nın kayıplar listesi cephe gerisine gelince anlamaya başladı. Ve bu mukadder sona engel olmak için kadını, çocuğu, ihtiyarıyla elinden geleni yaptı. Ancak cephede yitirilen savaşı, cephe gerisinde kazanma olanağı o zamanlar yoktu. Cephe gerisinin bu çabaları, Birlik generallerini de çileden çıkardı. Bunlardan Sherman, ordusuyla geçtiği Güney topraklarında, kent ve çiftlikler de her şeyi askerlerine yağmalattı, çiftlik binalarını, içindeki ürünlerle ambarları, hatta tarlaları yaktı, atları, hatta kümes hayvanlarını öldürttü.

Güney'in usta komutanı Lee.

Kuzey'in komutanı Ulyss Grant.

1865 Nisan ayında ilk önce, Konfedere başkumandanı Lee, kılıcını Kuzey'in Başkomutanı Grant'a teslim etti. Ancak diğer cephelerde Konfedere askerleri savaşı Mayıs ortalarına kadar sürdürdüler. 1865'in Mayıs sonunda tam dört yıl süren iç savaş bitti.

İki taraftan 800 bin kişi yaşamını yitirmişti. Ne var ki, bunlardan sadece 300 bini cephelerde ölmüştü. Dizanteri, ishal gibi hastalıklar ise 400 bin insanın ölümüne neden olmuştu. Dünya tarihinde bu kadar yitip verilen, kaynak tüketen ama siyasal ve sosyal sonuçları da bir o kadar önemli bir iç savaş olmamıştır. Böyle olması da doğaldı. Çünkü bu iç savaş olmasa, Kuzey ve Güney hükümetleri ayrı ayrı yaşasaydı, dünya bugünkünden çok farklı olurdu. Şimdi savaşın ABD ve dünyaya getirdiği yenilikleri görelim.

ABD İç Savaşı'nın siyasal ve sosyal sonuçları

Dünya tarihinde hiçbir savaş, hatta iki dünya savaşı bile, 4 yıl süren iç savaş ve ondan sonra Kuzey'in güneye uyguladığı ezici, ayrımcı politika kadar ABD'yi ve bütün dünyayı etkilememiştir. Bu etkileri kısaca özetleyerek yazıya son vereceğiz.

1) Her şeyden önce ABD'de, Birlik'ten ayrılma sözü bundan sonra hiç edilmedi. Ayrılma yandaşlığı, Güney Karolina, Georgia, Alabama gibi bazı Güney State'lerindeki etkisiz yayımlar dışında kalmadı. Böylece kıta genişliğinde bir ülke, tutarlı ve tek elden yönetilen bir devlet olarak uluslararası arenada yerini aldı.

Eğer iç savaş olmasaydı ve hatta bir statein bariyeri yoldan ABD Federal Devleti'nden ayrılabilirdiği gibi bir anlaşmaya varılsaydı, bu sonuç elde edilemezdi. Kararlı, kendine güvenen bir iç ve dış politika izleyebilecek bir ABD'nin dünyanın gidişini ne ölçüde değiştirebileceğini insanlık uzun süre anlamadı.

2) ABD'nin dünyanın diğer ülkelerinde bulunmayan avantajları vardı. Ülkeye dışardan durmadan boş topraklarını işlemeye yarayacak insanlar ve yabancı sermaye geliyordu. Eski dünyayı uzun süre uğraştıran dinsel uyumsuzluklar burada siyasal alana sığramıyordu.

İki büyük Toprak Reformu

3) "Lincoln, kölelere serbestlik verdiğini ilan edince, kölelere yatırılmış 3 milyar doları kamulaştırmış oluyordu. İç Savaş'ın asıl nedeni eyaletlerin yönetsel bağımsızlığı olduğu halde, bu adeta unutulmuş ve sanayici Kuzey ile köle çalıştıran Güney'in uzlaşması olanaksız hale gelmiş, azar azar özgür bırakılan yüz binlerce siyah, Birlik (yani Ku-

Rushmore Dağı'nda kayalara yontulan ABD'nin dört büyük başkanı: G. Washington, T. Jefferson, A. Lincoln ve T. Roosevelt.

zey) Ordusu saflarında savaşa katılmış, savaşın bütün yıkıcılığıyla Güney eyaletlerine yayılması bu sayede engellenmişti."

Bu paragraf, Kaynak Yayınları'ndan çıkan *Tarım, Bolluk İçinde Yokluk* adlı kitabın 236. sayfasından alınmıştır. Kitap, Amerikan Monthly Review Press tarafından yayımlanan bir kitaptan esinlenerek ve Türkiye'deki bazı uygulamalar eklenerek benim tarafından yayıma hazırlanmıştır. W. Hinton tarafından kaleme alınan yukarıdaki yazıda, yazar bu işlemle, yani 3 milyar dolarlık kamulaştırma sayesinde, dünyanın iki önemli kamulaştırma, yani Toprak Reformu'ndan birinin başarıldığı kanısındadır. Diğeri ise Mao'nun 20 milyar dolar değerindeki Tarım Yasası'dır. Aynı fikirdeyim. Toprak Reformu sadece toprağın adil dağılmasını sağlamakla kalmaz. Bunu Hinton, Çin Toprak Reformu vesilesiyle şöyle anlatır:

"Tam ve evrensel bir toprak reformunun, eşitliği sağlamanın ötesinde uzun vadede çok daha önemli sonucu olmuştur. Bu reformla daha önceleri baskı altında bulunan üretici güçler, bunların başında gelen köylülüğün emek fazlası, kendine toprak verilince kendi emeğiyle oradan gelir sağlama durumuna girmiştir. Bu durum bu çok büyük gücü sadece ekilen topraklarda değil, yeni ekime açılan topraklarda; sadece halen sulanan topraklarda değil, yeni su verilen topraklarda da çalışmaya yöneltmiştir. Bunun yanında o güne kadar ele alınmamış olan endüstriyel işlerde de çalışarak yan gelirler sağlamaya başlamıştır... Bir yılda çalışılan gün sayısı 150'den başlayıp 200, 250, hatta 300'e çıkmıştır. Çalışılan gün sayısı artınca, hem elde edilen ürün, hem de emekçinin gelirinde büyük artışlar olmuştur."

Özel hiçbir bedel ödemedi başarılan iki tam ve evrensel toprak reformu, bu iki ülkenin reformdan sonra kaydettikleri hızlı ekonomik kalkınmanın da sırrıdır. Bu arada kıtada ulaşılmadık toprak kalmayınca, ücretlerin düşük kalmasını engelleyen faktör de ortadan kalkmış, ücretler de düşmüş, sanayi, bankacılık, gemicilik alanlarında ABD'nin hızlı hamlesi daha da hızlanmış. Ülke 1900 yılına ulaştığında, hem başlıca tarım ürünlerinde (tahıl, pamuk, tütün,

et ve sebze) hem de sanayi ürünlerinde (demir-çelik, kereste, deri ve işlenmiş demir-çelik ürünlerinde) dünyada birinciliğe tırmanıyordu. Artık dünyanın ekonomik gelişmesini sağlayan icatlar da Avrupa'da değil, Amerika'da meydana geliyor, ya da sanayi çapındaki üretimine ABD'de başlanıyordu. Hatta daha iç savaş sırasında Güney State'leri ilk denizaltıyı yapmıştı.

4) Savaşlar ve onlarla birlikte gelen korumacı politikalar, sadece sanayici olan Kuzey'i değil, o günlere kadar bu taraklarda bezi olmayan Güney'i de sanayiye yöneltti. Güney'de de iç savaş boyunca demir ve döküm işletmeleri, kereste, bıçkı ve hızar evleri açıldı. İlk denizaltı gemisi de Güneyde Charleston Kenti'nde denize (daha doğrusu denizaltına) indirildi. Bu denizaltı, Kuzey Donanması'na korku salmaya başladığında, artık vakit çok geç idi; savaş iyiden iyiye Güney'in aleyhine dönmüştü. Zaten kısa bir süre sonra savaş bitti.

Sanayinin tadını alan bu tada dayanamıyor olmalı ki, Kuzey'in New York, Philadelphia, Pittsburgh, Boston gibi kentlerinin karşısına, Güney'de de Atlanta, Columbus, Baltimore'da kurulan yeni sanayi kentleri dikilmeye başladı. Ne var ki, insan hakları alanında beklenen gelişmeler olmadı. Ezilen işçileri koruyan hiçbir yasa çıkmazken, Güney State'lerde kurulan Ku Klux Klan adlı yeraltı kuruluşları, zencilerin yaşamalarını yüz yüze yakın zehir etti.

Dünyaya etkileri

1) ABD İç Savaşı'ndan sonraki en önemli uluslararası gelişme, Avrupa'daki bütün ülkelerde köleliğin kanun dışı kabul edilmesidir.

2) Bundan hiç de önemsiz olmayan bir diğer gelişme, Amerika'daki federe devletlerle merkezi devlet arasındaki güç dengelerinin oluşmasının Avrupa'daki etkisidir. Bu etkiler, İtalya ve özellikle Almanya'da bağımsız ve federe devlet hareketlerine hız kazandırdı. ABD modelini izleyen Almanya, ekonomik alanda İngiltere'ye kafa tutarak, millî koruma yoluyla sanayisini kurup geliştirdi. ABD'de yetişmiş Frederic List adındaki milliyetçi ekonomist, Almanya'ya yerleşerek ülkenin kaderini çizdi. 1870'den sonra İngiltere'deki liberal politikaların karşısına, ABD'nin yanı sıra Almanya da dikildi. 1900'lere gelindiğinde İngiltere artık, dünyanın ikinci büyük sanayi devleti bile değildi. İlk iki sırayı, ABD ve Federal Almanya kendisinden kapmıştı. Yeni durumun Birinci Dünya Savaşı'nın doğmasında büyük payı oldu.

Ellerinden, yüzlerce yıldır halkların kanı akıyor ABD'nin temellerindeki soykırım

Kristof Kolomb'un, gemilerine doldurduğu eski mahkûm ve sabıkalılar 'keşif öncüleriydi'; yerlilerin kanını, iliğini sömürerek, kapitalizmin şafağını görkemli kıldılar. 200 yıl sonra Batı Avrupa'dan Amerika kıtasına taşınan ikinci eski mahkûm ve sabıkalı kabileleri ise, Kızılderililer'e yaptıkları soykırımla, ilk vatandaşları olacakları Amerika Birleşik Devletleri'nin halkları kıyıma uğratma pratiğinin öncüsü oldular.

Nalân Mahsereci

Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'nun kazanını kanla kaynatmaya devam ediyor. Komşu kardeş ülke Irak, kimi devletlerin ve dünya halklarının etkin muhalefetine rağmen, olanca pervasızlığı, yıkıcılığı ve yağmacılığıyla sürdürülen emperyalist saldırıyla, Ortadoğu halklarının ensesinde bir Amerikan üssü haline dönüştürüldü.

Amerika Birleşik Devletleri'nin kendini dünyanın efendisi sayabilmesinin ve istediği ülkenin topraklarına gidip yerleşme, yönetimlerine müdahale etme, hatta ele geçirme, halkların, ulusların kaderiyle oynama, gerekirse onları soykırım ölçüsünde yok etme hakkını kendinde görebilmesinin köklerini, Amerika kıtasının Avrupalılarca keşfine kadar götürmek mümkün. Adını Batılılarca "keşfedilişinden" alan toprakları da, yerli halklarını sürerek, bannaksız, topraksız bırakarak, köleleştirerek, kültürlerinin üzerinden silindir gibi geçerek ve büyük çoğunluğunu yok ederek sahiplenmişlerdi.

Amerika kıtasının keşfi, Avrupa'da feodalizmin bağrında yavaş yavaş uç vermeye başlamış burjuva ekonomisinin ilk sermaye birikimine büyük ivme kazandırdı. Karl Marx *Kapital*'de "Amerika'da altın

ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adaları'nın ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın, kara-derili ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının pembe renkli şafak işaretleriydi" (1) diyor.

Hem kapitalist sistemin, hem de ABD'nin temellerinde, koca bir kıtanın topraklarının, doğal kaynaklarının ele geçirilmesi; halklarının köleleştirilmesi ve hatta yok edilmesi; böylece dünyanın ilk defa küreselleşmesi yatıyor!

16. yüzyıla girerken Kristof Kolomb'un, gemilerine doldurduğu eski mahkûm ve sabıkalılar, "keşif öncüleriydi", yerlilerin kanını, iliğini sömürerek kapitalizmin şafağını görkemli kıldılar. 200 yıl sonra Batı Avrupa'dan "yeni dünya"ya taşınan ikinci mahkûm ve sabıkalı kabileleri ise, Kızılderililer'e yaptıkları soykırımla, ilk vatandaşları olacakları ABD'nin, halkların kanına girme pratiğinin öncüsü oldular. Kapitalizm, şafağında, sadece kendi anavatanında değil, Amerika kıtasında da kanlı bir doğum yaptı!

Yaşananlar, Batı Uygarlığı açısından Avrupa'nın "ileri" kültürünün yayılması, yeni bölgelere açılınması, dünya kaynakları üzerinde denetimin ele geçirilmesi, böylece kapitalist sistemin yeşermesi ve küresel imparatorlukların kurulmasının tarihidir. Oysa yerli halklar açısından topraklarını, doğal kaynaklarını, geçimlerini, özgürlüklerini, kültürlerini, sağlıklarını ve çoğu kez yaşamlarını kaybetmenin tarihi. Ezilen halkların yanında safa durarak, yakından bakalım istedik bu kanlı öyküye.

Batılı kâşiflerin önünde, tüm zenginlikleriyle uzanan yepyeni bir dünya

Kristof Kolomb'un 1492 tarihli yolculuğundan sonra batıya giderek Karayipler'e ulaşan İspanyollar, yalnızca çeşitli adalarda, "ilkel" ve dağınık kabilelerle karşılaştılar. Bunlar büyük oranda avcılık-toplayıcılık ya da ilkel tarım yöntemleriyle yaşamlarını sürdürüyorlardı. Batı Avrupa ülkelerinin Amerika kıtasını sömürgeleştirirken en büyük avantajı Avrupa'nın gücüyle karşılaşılabilen Akdeniz ya da doğu ülkelerinin aksine, kendilerine karşı koyacak güçlü, sistemli bir devletin olmayışı oldu.

İspanyollar'ın kendileri için "yeni" olan bu dünyaya yerleşme hareketleri, Santo Domingo (Hispanolia) Adası'nın işgaliyle başladı. Bugünden baktığımızda, Santo Domingo'daki (Haiti ve Dominik) yerli toplumun hızla çöküşünü, Amerika kıtasındaki çözülmüşün habercisi olarak görebiliriz. İspanyollar adayı istila ettiği sırada nüfus yaklaşık 1 milyondur, ama yoğun sömürü, köleleştirme ve Avrupa'dan gelen hastalıklardan kaynaklanan çok sayıda ölümle, yalnızca 40 yıl içinde birkaç yüz yerli kaldı (2).

Santo Domingo'nun işgalinin ardından, Amerika anakarasındaki ilk İspanyol kolonisi, 1508'de Panama kıstağında kuruldu. 1509'da Kristof Kolomb'un oğlunun başlattığı Küba'nın fethi hareketi, 1514'de Diego Velazquez tarafından tamamlandı. Amerigo Vespucci, Vasco Nunez de Balboa ve diğerleri, kıtanın doğu kıyısında, Venezuela, Kolombiya ve Karayip kıyılarında yolculuklar yaptılar. Hernandez de Cordoba ve Velazquez'in görevlendirdiği İspanyollar, akıl almaz zenginliklerin saklı olduğunu sandıkları anakara (Amerika) yolculuklarına, Küba'dan çıkıyorlardı. Batıya yönelenler, anakaraya vardıklarında, adalarda rastladıkları "ilkel" kabilelere göre çok daha gelişmiş uygarlıklar buldular. Ama bu karşılaşma, aralarında tarihi seyir açısından 3-4 bin yıl fark bulunan iki uygarlığın karşılaşması olarak, pek de yerliler lehine sonuçlanmayacaktı.

Kristof Kolomb'u, ayak bastığı Antil Adaları'nda dostça ve amaçlarıyla karşılayan yerlilerle gösteren bir gravür.

Yok edilen Aztek kültürü, ressam Diego Rivera'nın duvar resimlerinde yaşıyor. Meksika Ulusal Sarayı'nın duvarlarına yaptığı 'Büyük Tenocitlan'ın Tlatelolco Pazarı'ndan Görünümü' adlı bu resimde Rivera, Aztekler'in İspanyollar gelmeden önceki mutlu yaşamını anlatıyor. Fonda Aztekler'in efsanevi başkenti Tenocitlan var.

Meksika'da, Orta Amerika ve Antiller'de, And Dağları'nın kuzey ve orta kesimlerinde yaşayan halklar, Avrupalı kaşiflerin "komünallik" aşamasından çıkarak, devletli toplum olma yolunda ilerleyen aialarının gelişmişlik düzeyindeydiler. Meksika yüksek yaylalarında Toltek ve Aztek, Yucatan Yarımadası'nda Maya, Antiller'de Karaip, Kolombiya'da Chipcha, Peru ve Bolivya Adaları'nda İnka Uygarlıkları kurulmuştu. Bu uygarlıkların bir bölümü, yoğun nüfuslu, halkı toprağa bağlı, yerleşik, tarımsal kentleri olan, siyasi örgütlülük açısından da devlet, hatta imparatorluk düzeyinde uygarlıklardı. Kaşifler tarafından yok edilmeden önce, kentleri ve tapınaklarıyla, mimarisi, matematiği ve astronomisiyle, Batı Uygarlığı'ndan habersiz, kendi iç dinamikleriyle gelişmeye devam eden Atlantik ötesi bir uygarlık merkeziydi Amerika kıtası. Ama artık bağımsız tarihinin sonu gelmişti, dünya sistemine tüm varlığını bedel olarak ödeyerek eklenilecekti.

Aztek Uygarlığı'nın ele geçirilmesi ve yok edilmesi

İspanyollar Aztekler'in ülkesine ayak bastıktan sonra, 1500 başlarında 25 milyon olan nüfus, 1550'de 6 milyona, 1600'de de 1 milyona düştü (3). İspanyollar, 600 askerle çıktıkları şimdiki Meksika topraklarında hüküm süren, 25 milyon nüfuslu Aztek İmparatorluğu'nu yalnızca 2 yıl içinde yok edebildiler. Aztekler'in yıkımı, Amerika kıtasının kanlı keşfinin, adalardaki girizgâhdan sonra, anakaradaki ilk perdesi sayılabilir.

Daha önce Batı'ya yolladığı adamlarının, keşif gezilerinden altınla dönmesi üzerine, Küba fatihi Diego Velazquez, Hernando Cortez'i komutan ilan ederek, Yucatan Yarımadası'na doğru yola çıkardı. Hernando Cortez, 11 gemi, 100 denizci, 600 asker, 10 top, 16 at ve çok sayıda tabancayla 1519'da Meksika'ya ayak bastı (4). Cortez'e katılan asker ve denizciler, mirasa konamamış oğullar, sıkılmış ya da başarısız olmuş çiftçiler, altın bulma hevesindekiler, macera peşindekiler, önceki Güney Amerika ve Karayip yolculuklarından deneyimli deniz kurtlarıydı. Bu bireyci, serüvenci, külhan beyi kişiler, Cortez için savaşırken,

yeni bir başlangıç ve olası zenginlik arayışındaydılar.

Cortez, karaya çıktığı bölgede karşılaştığı Maya kökenli Kızılderili kabileleriyle çatıştı ve onları yendi. Burada Villa Rica de la Vera Cruz ismini verdiği yerleşmeyi kurdu; bu isim, altınla haçı yan yana getiren simgesel bir isimdi. Hemen bir kent konseyi oluşturdu ve Diego Velazquez'den özerkliği ilan etti.

İspanyollar'ın karaya çıkışı haberi, Aztek İmparatorluğu'nun Tenocitlan adlı başkentinde oturan İmparator Montezuma'ya şöyle ulaşıyordu: "Denizin üzerinde ilerleyen bir tepe var!" (5). Tetzcoatl Gölü üzerindeki,

anakaraya üç ayrı yolla bağlanan adaya kurulmuş Tenocitlan 13 km² yüzölçümü ve 250-300 bin nüfusuyla, Mezoamerikan Uygarlığı'nın en büyük kentiydi (6).

İspanyollar, ilkönce Maya kentleri olan Totanaca, Tepayahuaca ve Tlatzcala'ı ele geçirdiler. Daha önceleri Montezuma'nın istila ordularına karşı şiddetle ve başarıyla direnmiş Tlatzcalalı Mayalar, İspanyol istilacıları da durdurmaya kararlıydılar. Büyük savaşçı yığınlarıyla iki kez İspanyollar'ı kuşattılar, ancak püskürtüldüler. Yönetimi altında oldukları Aztekler'e ödedikleri ağır vergi yükü altında bunalmış Tlatzcalalıların, Aztekler'le yönetsel anlaşmazlıkları da vardı. Cortez, bu anlaşmazlığı fırsat bildi ve henüz yendiği Tlatzcalalıların'a, Aztekler'e karşı ittifak yapmayı önerdi. Onlarla yaptığı ittifak sayesinde, elindeki 500 adamın yanına 6 bin savaşçı daha kazanmış oldu (7). Cortez'in ittifaklarına, Malinche adlı bir yerli kadın arabuluculuk yapmıştı. Bir Maya olan Malinche, halkı tarafından yenilginin

Rivera'nın bu duvar resmi, 'Hernando Cortez'in Veracruz'a Girişi' ya da 'İşgal ve Sömürgeleştirme' adlarıyla bilinir. Arka planda ağır işlerde çalışan ve bazıları İspanyollar tarafından ağaçlara asılmış yerliler görülür. Önde ortada Hernando Cortez'e keselerle altın teslim edilmektedir. Ortadaki yerli kadın, Cortez'in metresi ve rehberi Malinche'dir. Rivera küçük bir oyunla, kendini Malinche'nin sırtındaki oğlu olarak resmetmiştir.

Diego Rivera'nın Meksika Başkanlık Sarayı'nın giriş merdivenlerinin duvarına yaptığı bu resimde, İspanyolların Aztek Ülkesi'ni ele geçişi ve halkı köleleştirmesi konu ediliyor.

kabul edilişinden sonra İspanyollar'a armağan olarak gönderilen bir grup kadın arasındaydı. Vaftiz edilip, Dona Marina adını alan Malinche, hem Maya hem de Nahuatl dilini bildiğinden, Cortes'in çevirmeni, daha sonra da metresi olmuştu.

Aztek İmparatoru Montezuma, önüne çıkanları çiğneyerek ilerleyen "dev geyiklere binmiş" İspanyollar'ın toplumunun patlayışını görenleri dinledi: "Topun nasıl patladığını, nasıl gürüldüğünü, gümürtüsünün nasıl yankılanarak insanı sağır edip bayılttığını kendisine söylediklerinde dehşete kapıldı imparator. Hele bu gümürtüyle birlikte, topun ağzından yuvarlak bir taşın fırlayıp da ortalığa ateş saçtığını işitince, gözleri yuvalarından dışarı uğradı" (8). Aztekler'e vergi veren kentleri başkaldırıya yüreklendiren bu tuhaf yabancıların iyi niyetli olmadıkları açıktı. Kimdi bunlar, nereden geliyorlardı, amaçları neydi? İlk görüldüklerinde aldığı haberle, aklına gelen bu sorular, yeni gelişmelerle Montezuma'nın gündemine oturdu. Cortes'in Montezuma ile Tenochtitlan'da görüşmek istediği haberleri geldiğinde, imparator bir eylem planı yapmak için konseyini topladı.

Hernando Cortes, Tlatzcala'dan sonra Vera Cruz ile Tenochtitlan arasında stratejik bir noktada bulunan Cholula'ya doğru yola çıktı. Cholula'ya yerleştikten sonra, bir ayın sırasında tapınağın çıkışına kurduğu

tuzakla, tüm soyluları öldürdü. Katliamdan Montezuma'yı sorumlu tutarak Chololtek askerlerini de yanına çekti.

İspanyollar her geçtikleri yerde tapınakları yıkıyor, yerli din adamlarını öldürüyor, Tanrı ve Tanrıça heykellerini parçalıyor, yerine kucığında bir bebek tutan beyaz kadının ağaçtan yontusunu koyuyorlardı.

İspanyollar, Aztek başkenti Tenochtitlan'da

İstilacıların imparatorluk içinde ve dışında bilinen halkların hiçbirine benzemiyorlardı, tehditkâr silahları ve zırhlarıyla fiziksel görünüşleri tuhaftı, yerleşik davranış kalıplarına karşı açık ve saldırgan bir anlaymazlık içindeydiler. Aztekler tarihin döngüsel olduğuna inanıyorlardı, yaşadıkları olayları, söylenceye dayalı tarihleri ve mitolojik öyküleriyle karşılaştırarak açıklamaya çalışıyorlardı. İşgalciler suların anası olan okyanusu aşmış ve Mezoamerikan halklarının geleneksel otorite yönü olan doğudan gelmişlerdi. Kozmolojik olarak tüylü yılan etkisiyle dikkat çeken 1 kamış yılında ortaya çıkmışlardı. Bütün bunları değerlendiren Montezuma'nın konseyi, ziyaretçilerin değerli bir heyet olarak onurlandırılmasını ve görünür önemlerinin onaylanmasını diplomatik davranış olarak benimsedi.

Cortez ve adamları Tenochtitlan'a vardıklarında, Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar uzanan dev bir imparatorluğun merkezine ulaşmış oldular. İmparator Montezuma Cortes'e, denizler ötesindeki İspanya Kralı V. Carlos'a hazinelerini gönderceğini ve ona boyun eğip vergi vereceğini bildirdi.

Aztekler, İspanyollar'ı yüksek miktarda altın ve gümüşten hediyeler sundular. Yerli tanıklar, Montezuma İspanyollar'ın eline ilk altını bıraktığında olanları şöyle anlatır: "Tıpkı maymunlar gibi durup durup okşayarak tartıyorlardı altını. Büyük sevinçlerini gösteren taşkın hareketlerle oturup kalkıyorlardı. Yürekları gençleşmiş ve ısımtı sanki. Delice arzu ettikleri şey besbelli ki buydu. Aç domuzlar gibi saldırıyorlardı altına" (9). Bir Aztek'in yazdığına göre, İspanyollar kendilerine hediye olarak sunulan güneşi sembol eden altın disk ile üzerindeki tüyleri çıkardıkları altın kalkanları büyük bir öbek halinde topladılar ve değerli mücevherler dahil olmak üzere her şeyi ateşe verdiler. Böylece altını eritip, çubuklar haline getirdiler.

İspanyollar aylarca Tenochtitlan'da kaldı. İmparator Montezuma adeta İspanyollar'ın elinde rehindi; Cortes, Montezuma adına hükmetmeye başladı. Bu aylar boyunca, Aztekler'e bağlı kentlerden vergi olarak 600 bin pesoluk altın, gümüş toplanmış, beşte biri V. Carlos'a gönderilmiş, geri kalanı ise taşkın bir sevinçle Aztek putlarını kıran askerler arasında pay edilmişti. Aztek halkının görünürdeki uysallığına rağmen, kaygıları giderek artıyordu.

Bu sıralarda, Cortes'in bağımsızlığını ilan ettiği Küba Valisi Velazquez'in onun üzerine gönderdiği Kaptan Narvaez, San Juan de Ulua'dan karaya çıktı. Haberi alan Cortes, 80 adamını Tenochtitlan'da bırakıp, diğerleriyle Narvaez'in kampına saldırdı. Kısa sürede Narvaez'le anlaşarak, onun adamlarını da kendi gücüne kattı.

Aztekler kentlerini savunuyor

Cortes'in Tenochtitlan'da bıraktığı komutanı Pedro de Alvarado, bir festival sırasında, 8-10 bin Aztek soylusunu katletmişti. Kent tam bir kargaşa içindeydi. Montezuma'dan ümidi kesen Aztek halkı, kardeşi Cuitlahuac'ı Aztek İmparatoru olarak tahta çıkardı ve İspanyollar'la savaşmaya başladı. Başkentte bölük bölük Aztek askerinin ok ve taş yağmuruna karşı, İspanyollar topa karşılık verdi. Montezuma, İspanyol-

lar'ın isteği üzerine, tapınağın tepesine çıkarak halkı sakin olmaya çağırırken, aniden yere yığıldı. İspanyollar bunun halkın attığı taşlardan olduğunu söylediler, sonraki yerli kayıtlarına göre ise, kuşkuyla bir bulmaydı (!) (10).

Aztekler, kent sokaklarında dirençle savaşarak, İspanyollar'ı Axacaytl Sarayı binasına sıkıştırdılar. Zor bir durumda kaldıklarını anlayan İspanyollar, o gece Tenocitlan'dan gizlice kaçtı.

Hemen ardından Cortez, yeni ordusuyla birlikte, Küba'dan getirdiği toplanı kullanarak, Tenocitlan'ı kentini kuşatmak ve bombardıman altında tutmak için 12-13 geminin hazırlığına girişti. Bu arada ittifaklarını genişletti, Tetzoco kentini de anlaştı. Tenocitlan'ı besleyen su kemerinin suyunu kestiler, 1500 Aztek kayığını imha ettiler; böylece kuşatma altındaki kent açlığa mahkûm oldu. Aztekler, kuşatmadan dolayı kayıplarını karşılayamıyorlardı; buna karşılık yiyecek ve askerle dolu İspanyol gemileri sürekli limana yanaşıyordu.

1521 yazının başlarında, üç kola ayrılmış İspanyollar ve müttefikleri, Tenocitlan'ı kentini karaya bağlayan geçitlerin başını tutmuşlardı. Kızıyde Gonzalo de Sandoval, batıda Pedro de Alvarado, güneyde Cortez ve Cristobal de Olid. Üç koldan saldırı, şiddetli bir direnişle karşılaştı ve çarpışma ileri-geri dalgalandıkça, Aztekler yer yer başarı da kazandılar. Yaklaşık 900 İspanyol ve binlerce yerli müttefik, kentin büyük nüfusu karşısında azınlıkta kalıyor ve bir gün kazandıkları başarı, ertesi gün direnişçilerin dolambaçlı yollardan dönüp binalara hâkim olmasıyla kayba dönüşüyordu (11). İspanyollar sistematik yıkıma başladılar: Köprüler ele geçirilip ilerleme sağlandıkça, tüm yapılar yerle bir ediliyor, birliklerin manevrasına yol açmak için temizlik sağlanıyordu. Aztekler Tenocitlan'ın kuzey semtlerine çekildiğinde, büyük tapınak ve saray ele geçirildi. Cortez, yeni Aztek komutanı Cuauhtemoc'a haber göndererek teslim olmasını istedi. Ancak isteği reddedildi; direnme kararlılığı, ölmeye isteklerine dönüşmüştü. 93 günlük kuşatmadan sonra, 13 Ağustos 1521'de savaş bir başka sığınaktan yönetmek üzere kanoyla kaçmaya çalışan Cuauhtemoc, karısı ve şefleriyle yakalandı. Sağ kalan Aztekler, kuzeye Tlacopan'a çekildiler. 50 bin Aztek açlık ve hastalıktan, 67 bin Aztek de savaşırken ölmüştü (12).

Tenocitlan'ın düşüşünden sonra, Aztek İmparatorluğu dağıldı. Ama İspanyollar'ın Mayalar'la bir süre daha uğraşması gerekecekti. Karşılarında bir hamlede bir imparatorluğu yıkabilmelerini sağlayabilecek tek bir otorite yoktu. Mayalar, İspanyollar'ın beklediği gibi de savaşmıyordu. Pususu ve tuzak kurup, geceleri saldırarak, gerilla gibi direniyorlardı. 16. yüzyıl içinde direniş sürdü. Ama kıtanın binlerce yıllık geçmişi üzerinde yükselen Aztek-Maya

Uygarlığı, toplumsal yaşam biçiminin ve inançlarının parçalanmasına ve 100 yıl içinde uğradığı ağır nüfus kaybına (nüfusun 25 milyondan 1 milyona indiğini daha önce söylemiştik) dayanmadı ve tarihe gömüldü.

Bir Aztek'in Tenocitlan'ın düşüşünden 7 yıl sonra yazdığı sanılan, Latin harfleriyle kaleme alınmış *Kırık Mızrak* adlı şiir, çöken Aztek Uygarlığı'na ağıttır:

"Yollara saçılmış kırık mızraklar vardı/ Yıpranmış saç gibiydi kederimiz/ Evler çatısız, duvarsız/ Ve kanla kırmızıydı/ Caddelerde ve saraylarda kurtçuklar geziniyordu/ Ve duvarlar kana bulanmış/ Kızıl akıyordu sular sanki boyanmış/ Yudumladığımızda tuz tadı bırakıyordu/ Avuçlarımızı umutsuzca dayadık/ Tuğla duvarlara/ Mirasımız ve kentimiz için kayıp ve ölü/ Kalkanları vardı savaşçılarımızın oysa/ Ama bizi koruyamadı" (13).

Çiçek hastalığının, fethi kolaylaştıran biyolojik silah işlevi

İspanyollar'la Aztekler'in karşılaşması üretim ilişkileri düzeyi ve bunun üstünde yükselen düşünsel birikim açısından, dolayısıyla toplumsal örgütlenme ve teknoloji açısından eşitsiz bir karşılaşmaydı. Cortez'in kendisinden sayıca fazlasıyla üstün Aztek İmparatorluğu'nu ele geçirebilmesinde, Aztekler'in baskıya dayalı vergilendirme politikası nedeniyle, onlara başkaldırmaya hazır halklarla yaptığı ittifak etkili oldu. İspanyollar'a silahları, yani o güne kadar Aztekler'in hiç görmedikleri at, uzun kılıç, ateşli silahlar, bombalar ve yerli oklarının delemeyeceği dolgu zırhlar da üstünlük sağlıyordu. Ama İspanyollar'ın bilincinde olmadıkları bir başka silahları daha vardı, adeta kitle imha aracı görevi gören bir biyolojik silah: çiçek virüsü. İspanyol Küba'sından gelen mikroplu bir köleyle, çiçek hastalığı 1520'de Meksika'ya ulaştı. Salgın hale gelen hastalık, kuşatmadan önce Aztekler'e büyük kayıplar verdimeye başlamıştı. İmparator Cuicatlahuac'un da çiçek hastalığından öldüğü söylenir.

Jared Diamond'un *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı kitabında işlediği teze göre, Avru-

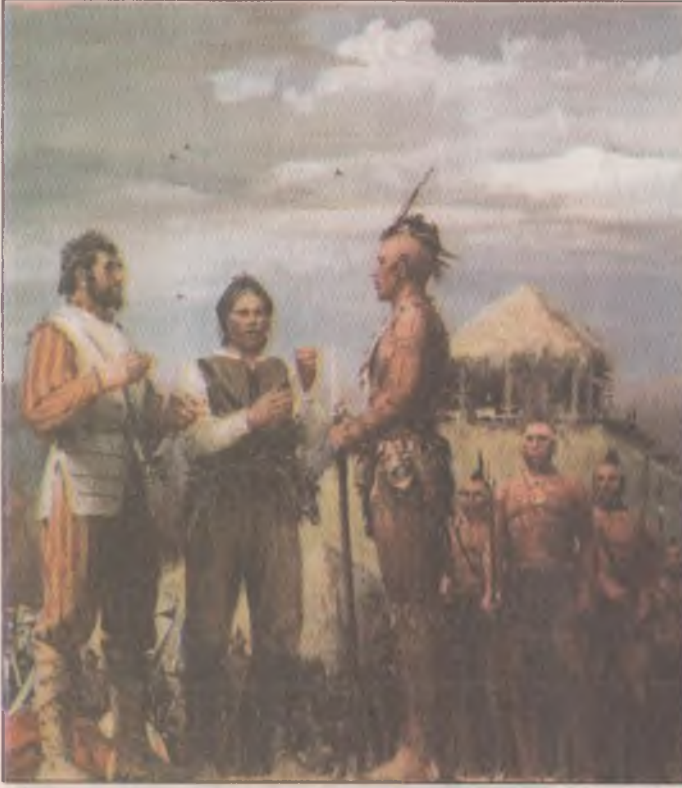

Bir uygarlık böyle yok edildi: İspanyol askerleri Aztek putlarını kırıyor.

palılar'ın salgın hastalıklar yaratacak mikroplara, evcil hayvanlarla nice içli dışlı oldukları için doğal bağışıklık geliştirmiş olmaları ve bu hastalıkları, evcil hayvan sayıları sınırlı olduğundan pek çok mikroba doğal bağışıklık geliştirememiş yerli halklara bulaştırmaları, toplu ölümlere yol açarak, Amerika'nın fethinde önemli bir rol oynamıştır (14). Yerlileri öldüren, sanki İspanyollar'ın ölümsüzlüğünü ilan eder gibi onlara dokunmayan çiçek hastalığı, Aztekler'i moral olarak da çökertiyordu.

Dinsel yayılma, fethi gerekçe sağlıyordu

İspanyol "fatihler" in bütün keşif gezilerinde, hem karşılaştıkları "kâfirleri" Hristiyan yapmak, hem de dinsel törenleri yönetmek için bir rahip bulunuyordu. Fatihler, Batı "barbar" uygarlığının fiziki gücünü temsil ediyordu, papazlar ise dualarla fatihlerin yolunu düzlüyordu. Bu topraklarda tanık oldukları dinler, rahipler ve askerlerin hiç hoşuna gitmemişti; insanları kurban ediyor, putlara tapıyorlardı. Dinsel yayılma, hem fethi gerekçe sağladı, hem de yarattığı uzun vadeli etkilerle Batı kültürünün Amerika kıtasında yerleşmesini ve kalıcılığını sağladı. Bu siyaset öylesine bir şaşmazlıkla uygulandı ki, bugün Orta ve Güney Amerika'da en yaygın inanç grubu Katolikler. İspanyollar, Tenocitlan kentini

İspanyollar, bir çevirmen yardımıyla yerlilerden bilgi topluyor.

de tümüyle ele geçirdikten sonra, bütün tapınakları ve sarayları yıkıp, yerine kendi kilise ve saraylarını inşa ettiler. Bugünün çağdaş Mexico City'si, Tenochtitlan kentinin kalıntıları üzerine kurulu. Aztek İmparatoru Montezuma'nın sarayının olduğu yerde, şimdi tüm Latin Amerika'nın en büyük katedrali Santiago, temelindeki vahşet kadar haşmetli bir biçimde yükseliyor.

Aztekler'in felaketi, İnkalar'da tekrarlanıyor

Francisco Pizarro, kahramanı Cortez'in Aztekler'in ülkesini ele geçirmesine öykünerek, zenginlikleri dillerde dolaşan güney ülkelerini fethetmek için Diego de Almagro ile birlikte, iki gemiyle Panama'dan yola çıktı. Guayagil'e ulaştı, rastladığı yerlilere işkence ederek, İnka İmparatorluğu'yla ilgili bilgiler topladı ve Panama'ya geri döndü. Tasarladığı büyük sefer için, İspanyol Kralı V. Carlos'un yetki vermesini bekledi.

İnka İmparatorluğu, Peru'da değişik halkların oluşturduğu heterojen unsurları, Cuzco adlı başkent çevresinde toplamış, Amerika kıtasının en gelişmiş siyasi örgütlenmesiydi. İmparatorluk iç çekişmeler yaşıyordu. İki kardeş, Huascar ve Atahualpa arasında iktidar kavgası vardı.

1532'de İspanyollar'ın seferi başladı. Pizarro'nun İnka İmparatorluğu'na saldırısı ve gelişen olaylar, şaşılacak derecede Cortez'in Aztek İmparatorluğu'nu ele geçişi-ne ve yok edişine benziyordu. 106 tane piyade eri, 62 tane de atlı askerden oluşan (15) bir ayak takımına kumanda eden Pizarro, bilmediği yabancı topraklardaydı,

oranın yerli halkını hiç tanımıyordu, en yakınındaki (1500 km ötede-ki) İspanyollar'la bağlantısı tamamen kopmuştu, kendisine destek olacak güçlerin zamanında yetişmesine olanak yoktu. Atahualpa ege-menliği altındaki milyonlarca insanla kendi imparatorluğunun tam ortasında oturuyordu; 80 bin kişilik ordusunun başındaydı ve kardeşi Huascar'a karşı henüz zafer kazanmıştı (16).

Atahualpa ile Pizarro karşı karşıya

İspanyollar Cajamarca'da İnka askerleriyle karşılaştı. Pizarro, Cortez'in Montezuma'ya yaptığı gibi, Atahualpa'yı tutsak etmeyi tasarlıyordu. Cajamarca çarpışmasında olan bitenler iyi biliniyor, çünkü Pizarro'nun erkek kardeşleri de dahil olmak üzere, orada bulunan İspanyollar olayı kayda geçirdiler.

İspanyollar'ın İnka askerlerinde dikkatlerini ilk çeken, çoğunu bu kıtanın zenginliklerine gözleri dönmüş bir biçimde saldırtan nedendi: "Üstlerinde taşıdıkları altın ve gümüşün miktarı öylesine fazlaydı ki, güneşte nasıl parladıklarını görmek şaşılacak bir şeydi" (17).

Askerler karşı karşıya geldiklerinde, Pizarro yanlarında getirdikleri rahibi, Tanrı ve İspanya Kralı adına Hazreti İsa'nın yasasına uymaya ve İspanya Kralı'nın hizmetine girmeye davet etmek üzere Atahualpa'nın yanına gönderdi. "Rahip, Pizarro'nun yanına koştu, 'Koşun, Hristiyanlar!' diye bağınıyordu. Tanrı'nın işlerini kabul etmeyen bu düşman köpeklerle hadini bildirin. O zorba benim kutsal yasa kitabımı yere attı! Yürüyün üzerine, size ben izin veriyorum!" (18).

Rahipten beklediği onayı alan Pizarro, ateş emrini verdi. İspanyollar, yerlileri şimdiye kadar görmedikleri ateşli silahlar, bombalar ve onlara hareket çabukluğu sağlayan atlarla dağıttılar. Atahualpa bu savaşta 7 bin adamının öldüğünü kabul etti (19).

Atahualpa esir alındıktan sonra, Pizarro'nun erkek kardeşi Hernando, Atahualpa'nın komutanı Chalcuchima'yı kandırdı, İspanyollar'a teslim olmaya ikna etti.

Pizarro savaş esiri Atahualpa'yı sekiz ay elinde tuttu. İşgalcilerin peşinde oldukları şeyin altın olduğunu bilen Atahualpa, fideye olarak bulunduğu hücreyi bir adam boyu dolduracak miktarda altın ödemeyi önerdi. Pizarro onu serbest bırakma sözü karşılığında, belki de tarihin en büyük fidesini aldı. 5 m eninde, 7 m boyunda, 2,5 m yüksekliğinde bir odayı dolduracak kadar altını topladıktan sonra, sözünü tutmadı, Atahualpa'yı kardeşi Huascar'ı öldürmek suçundan, askerlerinin önünde canlı canlı yaktırdı (Sömürgeci saldırganlığın bir ülkenin iç işleyişine karışmak için yarattığı gerekçeler ve uyguladığı yöntemlerin hiç değişmemiş olması ilginç değil mi!).

Merkezi otoriteyi temsil ettiğinden, Atahualpa'nın ölümü de, Montezuma'nın ölümü gibi, iktidarın İspanyollar'ın eline geçişini göstermekteydi. Pizarro daha şimdiden, Avrupa'nın 50 yıllık üretimine eşdeğer miktarda altın ve gümüş elde etmişti (20). İnka İmparatorluğu'ndan değerli metaller elde etmeye devam edeceğini umuyordu. Ancak bunun için imparatorluğun tümünün kontrol altına alınması gerekiyordu.

İnkalar İspanyollar'a direniyor

İspanyollar, Cajamarca'dan İnka başkenti Cuzco'ya giderken direnişlerle karşılaştılar, dört ayrı çarpışmaya girdiler. Jauja'da 80, Vilcashuaman'da 30, Velcaconga'da 110 ve Cuzco'da 40 tane süvariyle, binlerce yerliye karşı savaştılar. Ama her seferinde kurtulmayı başardılar (21).

Cuzco'nun 1533'te düşmesinden sonra, İnka İmparatorluğu bir kalemde yıkılmadı. Pizarro'nun serüveninin, arkadaşı Kaptan

Tutsak Atahualpa'yı resmeden bir gravür.

Cristóbal de Mena tarafından kaleme alınmış öyküsü, Sevilla'da 1534'te basıldı, yani Atahualpa'nın öldürülmesinden topu topu 9 ay sonra. Kitap daha çıkar çıkmaz çok sattı, çeşitli Avrupa dillerine çevrildi; bunun üzerine İspanyol sömürgeciler Pizarro'nun kanca attığı Peru'yu sağlama almak için oraya akın ettiler.

Pizarro, devletin başına Atahualpa'nın üvey kardeşi Manco Inca'yı getirdi. Yeni imparator, Pizarro ile Almagro arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, halkını ayaklandırmaya çalıştı. İlk fethin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra, İspanyollar'a karşı, iyi hazırlanmış, geniş çaplı ve çok ciddi bir İnka ayaklanması oldu. Pizarro'nun başkenti kıyıdaki Lima'ya taşınması, imparatorluğun iç bölgeleriyle doğrudan teması yitirmesine neden olmuştu. İmparator Manco'nun en iyi generali Quizo Yupanqui, 1536'da Lima'da İspanyollar'ı kuşatma altına aldı ve kente hücum etti. İspanyollar'ın iki süvari bölüğü, düzlük bir yerde yerli birliğine karşı hücumla geçti, Quizo ile bütün kumandanları öldürdüler, orduları bozguna uğrattılar.

İnka topraklarının ele geçirilmesinin ardından, yerlilere zorla besin üretilmesi, lama sürülerinin öldürülmesi, yeni Avrupa salgınlarının gelmesi ve İspanyol sivil ve dinsel güçleri tarafından işgücünün sömürülmesi sonucunda oluşan baskılar nedeniyle, yerli halkın nüfusu, istila öncesi döneme göre dörtte bir oranında azaldı (22).

Dağlık bölgeye kurulu İnka İmparatorluğu, kırk yıl sonra, ancak 1572'de tümüyle yenildi. Son İnka İmparatoru II. Tupac Amaru, 1781'de öldü ve onun da anısı, tıpkı Atahualpa'nunki gibi, Kızılderililer'in belleklerine kazıldı.

İnkalar'ın yıkımını etkileyen etkenler

Kapitalizmin nüvelerinin oluşmaya başladığı Avrupa'da büyük tacirler sınıfı yavaş yavaş doğuyordu. Ticaret için dolaşım yollarını açmak, baharat, pamuk, gümüş ve altın gibi doğal kaynaklara ulaşmak, keşif gezilerini destekleyen tüccar sınıfın gereksinimiydi. Temelde denizcilik ve gemi teknolojisini geliştiren de, keşif yolculuklarını başlatan da bu yeni sınıfın güçlü itikisiydi. Nitekim Kolomb'u destekleyenler arasında, siyasal otoritenin yanında, zengin armatörler bulunuyordu.

Öte yandan, İnka İmparatorluğu, sistemli tarıma, yerleşik yaşama, kent devletleri aşamasına henüz geçmişti. Merkezileşmiş siyasal bir örgütlenmeye sahipti ama, bu

İnkalar'ın başkenti Cuzco'yu gösteren bir gravür.

örgütlenme imparatorluğun zararına işliyordu. Çünkü, İnka İmparatorluğu'nda hükümdar, Aztekler'deki gibi, Tanrı'nın yer yüzündeki gölgesi gibiydi, mutlaklı. Bu nedenle Pizarro, Atahualpa'yı ele geçirdiğinde, İnkalar'daki bütün kumanda kademelerini toptan ele geçirmiş oldu.

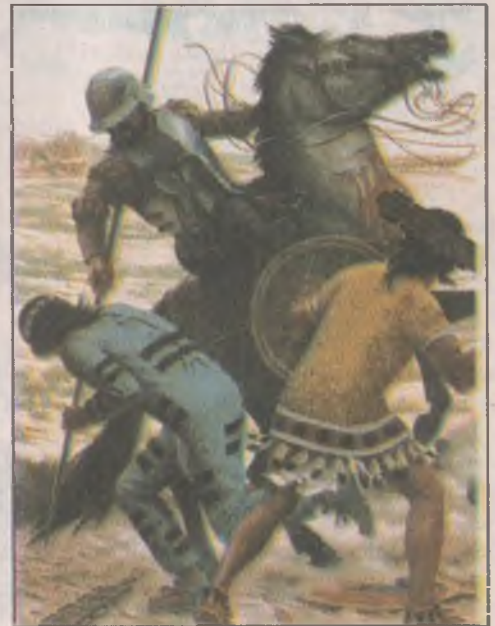
Birazdan söz edeceğimiz, tanık olduğu kıyım karşısında ömrünü Kızılderililer'in haklarını korumaya adanmış olan Papaz Bartolomé de Las Casas, yerlilerin savaşmalarının "değnek oyunları" ya da "çocuk oyunlarına" benzediğini (23), olsa olsa "10-12 yaşındaki erkek çocuklardan biraz daha kaba ve sert olduklarını" (24) söylüyor. Papaz'ın bu benzetmeleri, savaş örgütlenmesi ve anlayışına yansıyan açık bir farkı sembolleştiriyor: Amerika kıta-

sındaki uygarlık birikimi, Avrupa'daki uygarlık birikiminin çocukluğu gibiydi.

Bu fark, İnkalar ve İspanyollar arasındaki savaşta kendini şöyle gösteriyordu: Yerlilerin silahları, yani taş, bronz ya da tahta sopaları, topuzları, baltaları İspanyollar'ı ve atlarını dövmeye, yaralamaya yarıyor; öldürmeye pek yetmiyordu. Oysa İspanyollar'ın çelik kılıçları, zırhları, tüfekleri ve bombaları, az sürede çok can alıyordu. Ayrıca aralarında, savaş disiplini açısından da ciddi bir birikim farkı vardı. Herkesin yanındakini koruyarak, birlik halinde düşmanı öldürmeyi hedeflediği İspanyol savaş anlayışı, teke tek karşılaşmalara alışık ve bireysel kahramanlıkları önemseyen yerlilerin dağınıkları karşısında etkili oluyordu. Kolomb'un günlüğünde, yerlilerle İspanyollar arasındaki "silah teknolojisi birikimi" farkı şu cümlelerde somutlaşır: "Silahın ne olduğunu bilmiyorlar. Onlara bir kılıç gösterdim, keskin tarafından tuttu lar ve ellerini yaraladılar" (25).

Atahualpa'nın İspanyollar'a esir düşüşü ve fidyeyle kendini kurtarabileceğini sanması, Aztek İmparatorluğu'nun yaklaşık 12 yıl önceki akibetinden haberdar olmadığını gösterir. Atahualpa eğer bunu bilseydi, "fatihlerin" peşinde olduğunun yalnızca altın olmadığını, kalıcı ve sistemli bir biçimde yerleşme siyaseti göttüklerini düşünebilecekti. Bunda, hem Amerika kıtasındaki toplulukların dağınık biçimde yaşamalarının, hem de yazıyı henüz fazla geliştirmemiş olmalarının etkisi olmuştur.

Kıtada, virüslerin, bilgilerden daha hızlı yayıldığı anlaşıyor. İspanyollar'ın Aztekler'le savaşında "biyolojik silah" işlevi gören çiçek hastalığı, İspanyol-İnka çarpışmasında öncü güç rolü oynamıştır. Atahualpa ile üvey kardeşi Huascar arasındaki iktidar savaşı, 1526 dolaylarında İnka İmparatoru olan Huayna Capac ile saray halkının çoğu ve daha sonra da onun varisi Ninan Cuyuchi'nin çiçek hastalığından ölmesiyle başlamıştı. İspanyol göçmenlerle Panama ve Kolombiya'dan taşınan hastalık, 1525-26 yıllarında Peru'ya ve İnka İmparatorluğu'na ulaşmıştı: Milyonlarca insan öldü (26). Çiçek hastalığının ardından 1530-31'de kızamık, 1546'da tifüs ve 1558-59'da grip salgınları yaşandı. Bu hastalıklar, ilk çiçek salgınıyla zaten kırılmış olan halktan milyonlarca kişiyi daha yok etti. Çiçek, kabakulak, kızamık, grip, tifüs, hıyarcıklı veba gibi Avrupalılar'la gelen hastalıklar, Avrupalılar'ın kendilerinden çok önce kabileden kabileye bütün Amerika kıtalarına yayılmış, Kolomb öncesi dönemdeki Amerika'nın yerli nüfusunun, hesaplamalara göre yüzde 95'inin ölümüne neden olmuştu (27). Eğer İnka İmparatorluğu hastalıklardan bu kadar etkilenmemiş olsaydı, İspanyollar birleşik ve güçlü bir imparatorlukla karşı karşıya kalacaklardı.

Atların üstünde, çelik zırhların içinde, çelik silahlarla saldıran İspanyollar'a, yerlilerin taş, bronz ya da tahta sopaları etki etmiyordu.

Sağda
İnkalar'a ait
altından
bir yüz figürü
görülüyor.

Solda
Aztekler'e
ait altından
insan figürü.

Aztek ve İnkalar'ın altından
ürettikleri eserlerin çoğu eritilerek
İspanya'ya gönderildi ve bunların
bir kısmı yukarıda görüldüğü gibi
İspanyol sikkesi haline getirildi.

Bir papazın, tanık olduğu zulme isyanı

Yerli halka Hristiyanlığı aşılamak için Amerika'ya gitmiş bir papaz olan Bartolomé de Las Casas, gördüğü yerli kıyımı karışısında, ömrünü Kızılderililer'in haklarını korumaya adanmış bir din adamıydı. İspanyollar'ın Güney Amerika'yı "keşfi" sırasında tanık olduğu vahşeti yazılı olarak kayda geçirmeyi bir vicdan borcu bildi. Güney Amerika'nın Batılılarca keşfinin bedelini göstermesi bakımından, Las Casas'ın *Kızılderililer Nasıl Yok Edildi?* adlı eserinden kısa iki alıntı yapalım. Las Casas, Marcos de Niza adlı bir papazın şahit olduklarını aktarıyor:

"İspanyollar'ın çok sayıda yerliyi toplayıp, üç büyük eve kapattığını beyan ederim. Evleri tamamen doldurdular, sonra da ateşe verdiler. Yerliler İspanyollar'a en ufak bir şey yapmadan, hiçbir şeye sebep olmadan yakıldılar. Oraya gelen Ocana adlı bir papaz adayı, yanan bir erkek çocuğunu ateşten çekti. Başka bir İspanyol gelecek, çocuğu elinden alıp yeniden alevlerin ortasına attı. ... İspanyollar'ın yerlilerin el-

Hem Meksika hem de Peru'daki yerli kültürü, yalnızca daha fazla kazanç sağlayabilmek uğruna yok edildi. Aztek ve İnkalar'ın büyük hazinelerinin hemen hepsi eritilerek gemilerle Avrupa'ya gönderildi. İspanyollar 1500-1660 yılları arasında Amerika kıtalarından toplam 181.5 ton altın ve 16887 ton kadar gümüş ithal ettiler (28). Altın arayan askerlerin eline düşmüş, acımasız davranışlarına maruz kalmış kimi yerlilerin, tutsak aldıkları İspanyollar'ın ağızlarına intikam olsun diye eritilmiş altın boşalttıkları söylenir.

Güney Amerika'nın keşfi tamamlanıyor

Peru'nun güneyini ve Şili'yi fethetme girişimi Pedro Valdivia ile Pizarro'dan ayrılmış olan Diego de Almagro'nun karşılaştığı düş kırıklığı büyük oldu. Henüz merkezi bir yönetimleri bulunmamakla birlikte, güçlü savaşçılar olan Mapuche ve Araucan halklarıyla çarpıştılar. Bu savaşçılar İspanyol atlarını yakalayıp kullanmayı becererek, 1553'de Tucapay'de Valdivia'nın ordusunu yenilgiye uğrattı. İspanyol "fatihler" yine de azar azar yöreye yerleşti. Ama altın pek azdı, gümüş de öyle. Bunun üzerine İngiliz sömürgelerinde olduğu gibi çiftçilere yöneldiler. Şili'nin stratejik konumu onların şansı oldu, İspanya Kralı ihtiyaç duydukları her türlü desteği yolladı.

1533'te, İspanya Krallığı Pedro de Mendoza komutasında, büyük askeri bir fetih seferi düzenledi. Mendoza, daha önce, Nuestra Señora del Buenos Aires'i kurmuştu. Sefer sırasında, bugünkü Boliviya ve Paraguay'ın bulunduğu Asuncion kıyılarındaki yüksek bölgeleri almak isteyen Guaranis Kızılderililer'i ile kuzeyde karşılaştı. Bu yerliler sağlam savaşçılardı ve sapan atmakta çok ustaydılar; İspanyol

Yerlilerden toplanılan altınların nasıl bölüşüleceği tartışılıyor.

lerini, burunlarını ve kulaklarını hiç sebez, sadece canları istediği için kestiklerini gözlerimle gördüğümü aynı şekilde doğrularım. Bunları o kadar çok yerde ve bölgede yaptılar ki, anlatması uzun sürer. İspanyollar'ın parçalaması için köpekleri yerlilerin üstüne saldırdığını gördüm. Ayrıca evin, köyün yakıldığını da gördüm. O kadar çoktu ki, sayısını söyleyemem. İspanyollar, süt bebeklerini kollarından tutup, atabildikleri kadar uzağa fırlatıyorlardı. Sebepsiz yere pek çok işkence ve zulüm yapıyorlardı. Bunlar beni dehşete düşürüyordu” (29).

Las Casas'ın kendisi anlatıyor: “İspanyollar köpeklerini beslemek için domuz sürüleri gibi yürüyen, zincirlere vurulmuş birçok yerliyi yola çıkarırlar. ... Sabah köpekleriyle ava giderler. ... Döndüklerinde onlara avın nasıl geçtiği sorulurdu. O zaman şöyle cevap verirdi: ‘Çok iyi. Köpeklerimle 15-20 rezili öldürdüm’” (30).

Las Casas'ın, sık sık “zulmün daha fazlasını anlatmaya sayfalar yetmez” dediği kitabında baştan sona, kadınlar ve çocuklar da dahil, yerlilerin tecavüze uğramaları, uzuvlarının kesilmesi, çeşit çeşit işkencele maruz kalmaları, toplu halde yakılmaları, toplu halde köpeklerle yem edilmeleri, okyanusa dökülmeleri, hayatta kalanların ağır işlerde baskıyla çalıştırılmaları ayrıntılı örneklerle anlatılıyor.

İspanyollar'ın bu kadar pervasız hareket etmelerinin, gerekli gereksiz zulmetmelerinin nedeni, bir bakıma taa başlangıçta on-

İspanyollar, yerlilere işkence etmek için kulaklarını, burunlarını ve ellerini kesiyorlardı.

lara verilen özgürlük. 30 Nisan 1492 tarihinde, Katolik Krallar imzasıyla mahkemelere iletilen Emirname'de şunlar yazıyordu: “Hepinize ve her birinize duyururuz ki, Colomb nam kişi ile birlikte işbu karavellerle yola çıkan kişiler, hiçbir suç nedeniyle mahkemelerinizce ve duruşmalarıınızda yargılanmayacaklardır” (31).

Kendi topraklarında, işgalcilerin kölesi olmak!

İspanyollar, Güney Amerika'yı keşifleri sırasında öldüremedikleri yerlileri, köleleştirdiler. İspanyollar'ın ardından, 1503'ten başlayarak kıtaya, şimdiki Brezilya topraklarına gelen Portekizliler de, yerlilerin kolgücünün ve topraklarının peşindeydi. Portekiz, denizası yayılımının başlangıcından itibaren, büyük ölçüde köle kullanımına dayanıyordu.

Birçok avcı-toplayıcı grupta olduğu gibi, Amerikan avcı-toplayıcı Kızılderilileri de ihtiyaç duydukları her şeye sahip oldukları için, çalışmaya gerek duymuyordu. Ama zorla çalıştırıldılar. Avcı-toplayıcı yerlilerde mülkiyet gelişmediği için, daha fazlasını edinmek diye bir anlayış da yoktu. Ancak kendilerine yetecek (yaşatacak da diyebiliriz) kadar yiyecek bulmaları yetiyordu. İlkel tarıma geçmiş olanlar da, az bir çabıyla ürettikleriyle yetiniyordu. Ortaklaşa (ilkel-komünal) bir yaşamları olduğu için, başlangıçta ellerindeki yiyecek, değerli metal vs. işgalcilerle paylaşıldı. Ama bu iyi niyetli-

likleri, yok edilmelerine ya da köleleştirilmelerine engel olmadı.

Avrupalılar yeni ele geçirdikleri ve yerleştikleri bölgelerin gümüş, altın gibi hammaddelerini, doğal kaynaklarını sömürmenin yanı sıra, buralarda özellikle anavatan-da yetişmeyen ürünlerin tarımını yapıyorlardı. İhraç edilecek bu ekinler, bölgenin en iyi topraklarında yetiştiriliyor, geleneksel geçimlik tarımı büyük ölçüde yerinden ediliyor ve yerli halk en verimsiz topraklarda, az sayıda ürün yetiştirmek zorunda bırakılıyordu. Avrupalılar kendileri için alçaltıcı buldukları ağır işleri, köleleştirdikleri yerlilere yaptırıyorlardı.

İspanyol İmparatorluğu, ilk aşamada yeni yerleşimcilere, belirli sayıda yerli çalıştırma hakkını sağlayan haklar veriyordu, böylece binlerce yerli İspanya Tahtı'nın “özgür vassaları” olarak kaydedildi. Örneğin Hernando Cortez, Aztek Ülkesi'nin geniş ve bereketli topraklarını ele geçirdikten sonra, Meksika'da 115 bin tane köle kullanmaya hak kazanmıştı (32).

1542'den sonra, İspanyol İmparatorluğu'nda yerli köleliğinin yasaklanması, önleyici olmadı. 16. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Nikaragua'dan getirilen köle Kızılderililer'in sayısı 20 binden fazlaydı (33). Kölelik, İspanyol İmparatorluğu'nun sınırlarında yüzyıllarca devam etti; Güney Şili'deki Araucianalılar 1680'lere, kuzeydeki Apaçi, Navaho ve Şoşoniler de 19. yüzyıla kadar köle olarak kullanıldı.

Milyonlarca yerli, maden ocaklarının dehlizlerine gömüldü

Peru'daki İnka toprakları ele geçirildikten sonra, yerliler, tehlikeli işleri yapmaya zorlandılar. Örneğin, And dağlık alanında, yüksek bölgelerde yaşamaya alışmış yerliler, güçlüklerle yaşayabildikleri koşullara sahip alçak bölgelerde, koka bitkisinin yetiştirilmesinde çalıştırıldılar. İşçilerin yaklaşık yarısı, tarlalarda çalışırken öldü; büyük bölümü böceklerle yayılan ve burun,

Yerliler madenlerde zorla çalıştırılıyorlardı.

İspanyollar yerli köle avında.

dudaklar ve boğaza zarar veren siğil benzeri bir hastalığa yenik düştü.

Peru, Bolivya ve Kolombiya başlıca madencilik alanlarıydı. Altın dağınık, gümüş daha boldu. And Dağları'nda 3600 m yükseklikteki Potosi'de bulunan gümüş madeninde yerliler çalıştırıldı. Maden, 1545 yılında keşfedilmiş, İspanyollar'ın Afrikalı kölelerin bu yükseklikte yaşayamadığını anlamasının ardından, 1550'de İnka yerlileri zorla çalıştırılmaya başlanmıştı. Korkunç koşullarda çalıştırılıyorlardı; bir hafta boyunca hiç yukarı çıkmadan yeraltında kalmaya zorlanıyorlardı. Bunun yanı sıra, işçilere çok az yiyecek verilmesi ve madenin işlenmesinde insan için son derece zehirli olan cıvanın kullanılması sonucunda, ölüm oranları çok yüksek oluyordu. Potosi gümüş madeni ocakları, keşfi ile yıkımı arasında geçen 300 yıl içinde 8 milyon yerlinin mezarı oldu (34). Bir halk, dünya gümüş üretiminin yüzde 70'inin sağlanması uğruna, Potosi maden ocaklarının dehlizlerine gömüldü.

Piskopos Bartolomé de Las Casas, İspanyollar'ın yönetimindeki altın madenlerinde çalıştırılan yerli kölelerin durumunu şöyle anlatıyor: "Altın madenlerinde çalıştırılanların yüzde 90'ı, insanlık dışı çalışma koşulları yüzünden 3 ay içerisinde ölüyorlar. Haftanın bütün günleri çalışmak zorunlu. Çalışmayanlara ekmek yok. Kadınlar ve kızlar zorla alıkonuluyorlar. İtiraz eden olursa, üstlerine eğitilmiş köpekler salınıyor veya köpekler gibi öldürülüyorlar" (35).

Yine Lucayes Adaları'nda inci avında kullanılan yerliler de, kısa sürede ölüyorlardı. İçinde inci olabilecek istiridyeleri toplamaları için İspanyollar, yerlileri 3-5 kulaç derine daldırıyordu. Nefes almak

için su yüzüne çıkan yerliler, uzun süre dinlenirse, yumrukla veya itilerek tekrar suyun altına indiriliyorlardı. İnci avında çalıştırılan yerliler, sürekli nefessiz kalmaktan güçlüklerle solur hale geldiler, suyun soğuşu ciğerlerine işlediğinden çoğu kan tükürerek öldü, bir kısmı da köpekbalıklarına yem oldu.

Kızılderililerin, istilacıların zulümlelerinden kaçarak iç bölgelere göç etmesi, beyazların yeni işgüçleri kazanabilmek için iç bölgelere köle bulma keşifleri düzenlemesine yol açtı. Yakalanan yerliler dağlanarak damgalandı ve şeker kamışı işletmelerinde ve sığır yetiştirme bölgelerinde çalışmaya zorlandılar.

Hollandalılar 1630'larda Kuzeybatı Brezilya'yı ele geçirdiklerinde, büyük bölümü terk edilmiş topraklar buldular: Yüzyıl öncesinde yüz binlerce Kızılderili'nin yaşadığı 1300 km sahilde, yalnızca 9 bin Kızılderili kalmıştı (36). 1690'larda Kuzeydoğu Brezilya'da altının bulunmasıyla, altına hücum başladı; bölgedeki Kızılderililer altın arayıcılarının elinden kurtulamadılar ve köleleştirildiler.

19. yüzyılda Brezilya'da köleliğin kaldırılmasına karşı yerlilerin sömürülmesi ve yok edilmesi eylemleri sürdü. 1500 yılında, yani Portekizliler'in bölgeye gelişinden önce sayıları yaklaşık 2.5 milyon olan Kızılderili nüfusu günümüzde 200 binden azdır (37).

Yurtlarından koparılıp, Amerika'ya götürülen 'kol gücü': Karaderililer

Portekizliler, mümkün olduğu kadar çok Kızılderili'yi büyük bir hızla yakalayıp kö-

leleştiriyorlardı. Ama Avrupa hastalıklarının bölgeye taşınması sonucunda ve katliamlarla yerli nüfusun büyük ölçüde ve hızla azalması, işgücü için başka bölgelere yönelmeyi zorunlu kıldı. Kısa süre içinde hem İspanyollar hem de Portekizliler, Afrika'dan köle getirmeye başladı.

1600 yılında Brezilya'nın doğu kıyıları Portekiz denetimindeyken, bölgede yaklaşık 50 bin beyaz göçmene karşılık, 100 bin köle bulunuyordu. 1610 yılında Bahia eyaletinin önceden açılmış geniş ölçekli şeker tarlalarında 2 bin beyaz göçmen, 4 bin zenci köle ve 7 bin Kızılderili vardı (38).

16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar, kara derili insan ticareti, en kazançlı ticaret dallarından biri oldu. Batı Afrika tümüyle bir köle deposu olarak görüldü. 17. yüzyılda Afrikalı köle ticareti iyice yerleşti. Sömürgelerde tarımın talepleri arttıkça, Afrika ve Amerika arasındaki ticaret de arttı. 1600'de her yıl yaklaşık 5 bin Afrikalı köleleştiriliyordu, ama yüzyıl sonra bu rakam yılda 30 bine yükselmişti. Ticaretin en yoğun olduğu 1800 yıllarında, her yıl 75 bin Afrikalı köleleştiriliyordu. Afrika'dan alınan kölelerin yaklaşık yarısı Karayip sömürgelerine, yüzde 40'ı Brezilya'ya ve yalnızca çok küçük bir bölümü Kuzey Amerika'ya götürülüyordu (39).

Afrika ile Brezilya toprakları arasında zenci ticareti Portekizliler'in elindeydi. Afrika'daki savaş esirleri arasından seçilerek satın alınan ya da düpedüz avlanarak gemilere istif edilen karaderili insanlar, Amerika'da önceleri ağaç kesimi gibi işlerde, Kızılderili insanların yanında yardımcı bir işgücü olarak kullanıldı. Ama şeker kamışı işletmelerinin kurulmaya başlanmasından sonra, Afrika'dan Amerika'ya kol gücü ih-

16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar karaderili insan ticareti en kazançlı ticaret dalıydı. Batı Afrika, tümüyle bir köle deposu olarak görülüyordu.

racatı çok büyük bir yoğunluğa ulaştı. Köle emeği kısa bir zamanda Brezilya'yı Avrupa başkentlerine taşıyan şekerin anavatanına dönüştürdü.

Köle ticaretinin ilk aşamalarına Portekiz, Hollanda ve İspanya egemendi ama, 18. yüzyıla gelindiğinde, Amerika kıtalarına götürülen Afrikalıların yaklaşık dörtte üçü İngiltere'ye aitti (40).

İngilizler'e ait Jamaika ve Barbados Adaları'nda geniş araziler bulunuyordu. 1680 yılında Barbados'un yarısı, toplam arazi sahiplerinin yalnızca yüzde 6'sına aitti ve en üst konumdaki 19 üreticiden her birinin 200'den fazla kölesi vardı. 1713'te Jamaika'da her beyaz yerleşimcinin, ortalama sekiz zenci kölesi bulunuyordu. 19. yüzyılda ise üretim merkezleri köleliğin hâlâ arttığı ve toprak veriminin henüz tükenmediği İspanyol Küba ve Porto Riko Adaları oldu. 1800 yılında Küba'da yalnızca 44 bin köle vardı ama 1810-1870 yılları arasında sanayiye geliştirebilmek için Afrika'dan yarım milyon köle daha getirildi (41).

400 yıl içinde, 12 milyon Afrikalı Amerika'ya götürüldü

Kölelik Afrika'da yüzyıllardır yaygın olmasına karşın, Avrupa ticaretinin yayılmasının toplumsal etkileri korkunçtu. Köle yakalamak için büyük mücadelelere giriliyordu. Köle ticareti nedeniyle ortaya çıkan toplumsal huzursuzluk, mahvolan yaşamlar ve erken ölümler biçiminde kendini gösteren korkunç acıların boyutunu tahmin edebilmek güçtür.

1500 yılı ile İngilizler'in köle ticaretini kaldırdığı 19. yüzyılın başları arasında, yaklaşık 10 milyon Afrikalı Avrupalılar tarafından köleleştirildi ve Amerika kıtalarına götürüldü. 19. yüzyılda köleliğin kesin olarak kaldırılmasından önce, Amerika kıtalarına 2 milyon Afrikalı daha götürüldü (42).

Büyük olasılıkla her beş köleden biri, Atlas Okyanusu boyunca yapılan yolculuk sırasında korkunç koşullarda öliyordu. Birçoğu da ailelerinden, toplumsal geleneklerinden zorla kopararak getirildikleri, kötü muamele, yetersiz beslenme ve yeni hastalıklara maruz kaldıkları bu garip ülkelere geldikten kısa bir süre sonra yaşamlarını yitiriyorlardı. Ölüm oranı çok yüksek olduğundan, işgücünü koruyabilmek için çok sayıda köle getiriliyordu.

Kölelik uygulaması, 19. yüzyılın başına kadar birçok ekonominin önemli bir parça-

sı olarak sürdü. Karaderili insanın kol gücü, 18. yüzyılın ortalarında ABD'yi dünyanın en büyük yün üreticisi konumuna yükseltti; İngiltere'de de tekstil sanayisinin dev boyutlarda gelişmesine temel hazırladı. Kölelik, 1833'de İngiltere topraklarında, 1863'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1886'da Küba'da ve 1888'de Brezilya'da kaldırıldı.

GELECEK SAYIDA: Kuzey Amerika'nın keşfi ve sistemli yerli soykırımı.

KAYNAKLAR

- 1) Ana Britannica Ansiklopedisi, 1993 Türkçe baskısı, 2. Cilt, "Amerika" maddesi.
- 2) Carlo M. Cipolla; Fatihler, Korsanlar, Tü-

12 milyon Afrikalı 15. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında kol güçleri için Amerika'ya taşındı.

carlar; Çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2003, 68 s.

3) Michael D. Coe, Mayalar, Çev. Meltem Özdemir, Arkadaş Yayınevi, Nisan 2002, 256 s.

4) Jared Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik -İnsan Topluluklarının Yazgıları-, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ekim 2002, 610 s.

5) Marc Ferro, Sömürgecilik Tarihi -Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine-, Çev. Muna Ceden, İmge Kitabevi, Kasım 2002, 673 s.

6) Bartolomé de Las Casas, Kızılderililer Nasıl Yok Edildi?, Çev. Meryem Ural, Şöle Yayınları, 2. Baskı 1999, 119 s.

7) Karl Marx, Kapital 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 4. Baskı, Kasım 1993, 782 s.

8) Clive Ponting, Dünyanın Yeşil Tarihi -Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü-, Çev. Ayşe Başçı-Sander, Sabancı Üniversitesi, 2000, 388 s.

9) Richard F. Townsend, Aztekler, Çev. Meltem Özdemir, Arkadaş Yayınevi, 2001, 232 s.

10) Özcan Yüksek, "Aztekler -İki Dünyanın Çarpışması-" Atlas, S.120, Mart 2003, s.32-66.

11) Howard Zinn, Manning Marable, Mike Davis, Veli Yılmaz; Fatihler Yargılanıyor, -500. Yılında Karşı Amerika-, Tüm Zamanlar Yayıncılık, Ekim 1992, 180 s.-resimler.

DİPNOTLAR

1) Karl Marx, Kapital 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 4. Baskı, Kasım 1993, s.715.

2) Clive Ponting, Dünyanın Yeşil Tarihi -Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü-, Çev. Ayşe Başçı-Sander, Sabancı Üniversitesi, 2000, s.116.

3) Age, s.116.

4) Marc Ferro, Sömürgecilik Tarihi -Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine-, Çev. Muna Ceden, İmge Kitabevi, Kasım 2002, s.67.

5) Özcan Yüksek, "Aztekler -İki Dünyanın Çarpışması-" Atlas, S.120, Mart 2003, s.43.

6) Richard F. Townsend, Aztekler, Çev. Meltem Özdemir, Arkadaş Yayınevi, 2001, s.25.

7) Ferro, 2002, s.69.

8) Yüksek, 2003, s.43.

9) Yüksek, 2003, s.60.

10) Townsend, 2001, s.37.

11) Townsend, 2001, s.41.

12) Ferro, 2002, s.67.

13) Yüksek, 2003, s.66.

14) Jared Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik -İnsan Topluluklarının Yazgıları-, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ekim 2002, s.251-276.

15) Age, s.80.

16) Age, s.72.

17) Age, s.76.

18) Age, s.77.

19) Age, s.79.

20) Ferro, 2002, s.72.

21) Diamond, 2002, s.82.

22) Ponting, 2000, s.116.

23) Bartolomé de Las Casas, Kızılderililer Nasıl Yok Edildi?, Çev. Meryem Ural, Şöle Yayınları, 2. Baskı 1999, s.26.

24) Age, s.33.

25) Age, s.9.

26) Ponting, 2000, s.202.

27) Diamond, 2002, s.85.

28) Carlo M. Cipolla; Fatihler, Korsanlar, Tücarlar; Çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 2003, s.19.

29) Las Casas, 1999, s.104.

30) Age, s.101.

31) Fatihler Yargılanıyor, -500. Yılında Karşı Amerika-, Howard Zinn, Manning Marable, Mike Davis, Veli Yılmaz; Tüm Zamanlar Yayıncılık, Ekim 1992, s.11.

32) Ponting, 2000, s.173.

33) Age, s.116.

34) Fatihler Yargılanıyor, Kolektif, Ekim 1992, s.30.

35) Age, s.29.

36) Ponting, 2000, s.117.

37) Age, s.117.

38) Age, s.117.

39) Age, s.174.

40) Age, s.174.

41) Age, s.182.

42) Age, s.174.

Beyazperdede Kuzey-Güney Savaşı

Attila İlhan'ın deyimiyle, "Tüm tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci kadar olan bir devlet'in geçmişini 'üretmek'", çok da zor değildi neresinden bakılsa. Hele de adına sinema denilen büyüleyici icadın doğum, büyüme ve endüstrileşme koşullarıyla birlikte düşünülürse... ABD'nin tarihi, film karelerinde yazıldı; kimi istisnalar bir yana 'resmi tarih' Hollywood'dan soruldu.

Tunca Arslan

Hollywood, yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin değil, tüm Amerika kıtasının "tarih yazıcısı" misyonunu üstlendi bugüne dek. Attila İlhan'ın deyimiyle, "Tüm tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci kadar olan bir devlet'in geçmişini "üretmek", çok da zor değildi neresinden bakılsa. Hele de adına sinema denilen büyüleyici icadın doğum, büyüme ve endüstrileşme koşullarıyla birlikte düşünülürse... ABD'nin tarihi, film karelerinde yazıldı; kimi istisnalar bir yana "resmi tarih" Hollywood'dan soruldu.

Amerika'nın "keşfi"nden başlayarak, tüm o "Yeni Dünya" söylemi, Avrupalı göçmenlerin serüvenleri, Amerika yerlileriyle girişilen mücadeleye ve soykırım, "kırmızı urbalar"la karşı verilen bağımsızlık savaşı, köle ticareti ve ırkçılık, Doğu'dan Batı'ya göç, neredeyse mitolojik yapıya büründürülen "Vahşi Batı" yaklaşımı ve 1861'de başlayıp dört yıl süren Kuzey-Güney İç Savaşı, birbiri ardınca üretilen yüzlerce film yardımıyla, "yukardan aşağıya doğru" işlendi.

Yalnızca savaşı görmek

Bazı liberal yapımcı ve yönetmenlerin günah çıkarttukları ya da belli oranda eleştirel doz şırınga ettikleri az sayıdaki örnek dışında, Çeyen ya da Apaçi "kızıldillerileri"ni de, "zencileri" de, sarı kurdeleli askerleri de sinema salonlarında, televizyon ekranlarında tanıdı ve "öğrendi" tüm dünya.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Vietnam'a, Körfez Savaşı'ndan, Somali'ye dek, tüm "dış maceraları", Amerikanizm ilkeleri ve emperyalizm doğrultusunda ele almaya gayret gösteren Hollywood, yaklaşık 150 yıl önce kendi topraklarında süren kanlı iç savaşa da aynı doğrultuda yaklaştı kuşkusuz.

Ancak dikkat çekici nokta, Kuzey-Güney İç Savaşı'nı konu alan filmlerin tamamına yakınında, savaşın "gerçek nedeni"ne dair çok az şey söylenmesi, savaşın daha çok fon işlevi görmüş, aksiyon olanakları ve dramatik yapı sağlamış olması...

Bir tarafta mavi üniformalı Kuzey asker-

leri, diğer tarafta gri üniformalı Güneyliler... Ama bunlar, yaygın ve yanlış klişe "kölecilik-kölecilik karşıtlığı" dışında, neden savaşıyorlar, paylaşmadıkları asıl olarak nedir, aşağıda bazı örneklerini yansıta-
cağımız "Amerikan İç Savaşı filmleri"ne bakarak, anlamak pek mümkün değil.

'General' ve Güney'e sempati

Akla gelen ilk örnek, sessiz sinema döneminden gelmesine rağmen, gücünü, geçerliliğini ve önemini bugün de koruyan *General (The General)*. Sessiz dönemin ünlü komedyeni, "gülmeyen adam" Buster

General (The General) filminin afişi.

Keaton'ın yönettiği ve başrolü üstlendiği 1926 tarihli film, gerçek bir olaydan yola çıkarak, Amerikan İç Savaşı sırasındaki çığgın bir olayı Güneyliler'in gözünden anlatır. Kendi halindeki demiryolu görevlisi Johnnie Gray, çok istediği halde askere alınmayınca, âşık olduğu Annabelle Lee ile arası bozulur. Olayların gelişimi içinde Johnnie, General adını taşıyan sevgili lokomotifle birlikte akıl almaz bir serüvene atılacak, Kuzeyliler'i gülünç durumlara düşürüp, bir kahraman haline gelecek ve sevdiği kızın kalbini tekrar kazanacaktır.

İç savaşın ve olayın geçtiği gerçek mekânlarda çekilen, lokomotifin ve vagonların üzerindeki türlü hoplama zıplamalarla akıp giden *General*, Güney ordusunu korkunç bir yenilgiden kurtaran kahramanı, gelmiş geçmiş en "Güney yanlısı" filmlerden biri olarak iz bırakır sinema tarihinde.

Rüzgâr gibi geçen neydi?

Margaret Mitchell'in ilk (ve son...) romanı olarak yayımlandığında büyük başarı kazanan, ünlü yapımcı David O'Selznick'in haklarını satın almasıyla da sinema tarihinin unutulmaz yapımlarından biri olmaya doğru yelken açan *Rüzgâr Gibi Geçti (Gone with the Wind)* var ikinci sırada... *Gazap Üzümleri* ve *Yurttaş Kane* ile birlikte Amerikan sinemasının 1930'lardaki büyük çıkışının köşe taşlarından biri olan, yönetmen olarak Victor Fleming'in imzasını taşıyan *Rüzgâr Gibi Geçti*, romantik-duygusal çizginin de en uç örneklerinden biri olagelmıştır yedinci sanatın tarihinde.

Kuzey-Güney Savaşı fonu önündeki unutulmaz bir aşkı anlatan film, savaşın gerçekleri üzerinde ayrıntılı biçimde dururken, alışılmış aşk öykülerindekinden farklı karakterleriyle de dikkat çeker. Bencil, kumarcı, haz düşkünü Rhett Butler ve kadın karakter, unutulmaz Scarlet O'Hara... İkisnin birleşmesine dönük bir öykü anlatan Fleming (ve kaynak roman), Güney'i olağanüstü bir zenginlik ve görkem içinde sunar, mülkiyete özel bir vurgu yapar. Sunulan, adeta "ipekten bir dünya"dır. Bir de bu huzur-mutluluk dünyasında en ağır işlerde çalışan siyahlar vardır.

Baş erkek karakter Butler'in gönlünün Kuzey'den yana olduğu hissettirilse de, film bir bütün olarak, Güney'in o eski refahına duyulan özlemin ifadesidir. Zaten "rüzgâr gibi geçen" de asıl olarak aşk değil, Güney'in mutlu günleridir!

Siyahlar artık pamuk tarlalarında köle gibi çalıştırılmayacak, uzanıp yatan beyazlara yelpaze sallamayacaktır ve Güney hiçbir zaman eskisi gibi olmayacaktır. O güzel günler, tatlı bir esinti gibi geçip gitmiş, daha doğrusu Güneyliler'in elinden alınmıştır. *Rüzgâr Gibi Geçti*'nin sinema tarihinin en ünlü "kavuşamama" öyküsünü anlatmış olması, bu açıdan da çok anlamlıdır.

Yağma Günleri

Hollywood'un öncülerinden ve klasik dönemin temsilcilerinden Raoul Walsh'ın *Yağma Günleri (Dark Command)*, 1940), John Wayne'nin liderliğinde, iç savaşın Kan-

sas'ta nasıl yaşandığına bakarken, şiddet kasırgası estiren Güneyli Quantrell baskıncılarına odaklanır. Walsh'ın odak noktasında, zalim baskıncılara karşı mücadele eden cesur bir Kuzeyli de vardır elbet.

Yavru Geyik

Arada, belki çok bilinmeyen, bilenlerce de çok önemsenmeyen bir film den söz edelim: *Yavru Geyik* (The Yearling)... Yönetmen Clarence Brown'un başrolde Gregory Peck'i otururarak çektiği 1946 yapımı filmde, Florida'da yaşayan 12 yaşındaki yoksul aile çocuğu Jody'nin yavru bir geyik ile kurduğu dostluk anlatılır.

Bir çocuk filmidir ama, *Yavru Geyik*'in iç savaş yıllarının tarihsel ve toplumsal panoramasını başarılı biçimde verebildiğini de önemle belirtelim. Filmin küçük kahramanını canlandıran Jarman'ın gösterdiği üstün performans, En İyi Çocuk Oyuncu Oskar'ı getirmişti.

'Küçük Kadınlar' ve ekonomik sıkıntı

Babaları savaşta olduğu için yoksul düşmüş bir aile... Mükemmel bir anne ve dört kız... Annelerinin sınırsız sevgisi ve olağanüstü şefkati kızlara çok yardımcı olmakta, yoksulluğun karanlığı içinde bir umut ışığı yakmaktadır...

1949'da ünlü klasik *Küçük Kadınlar* (Little Women), Mervyn Le Roy yönetiminde (ve genç Elizabeth Taylor'ın da bulunduğu bir kadroyla) beyazperdeye getirildi ve iç savaş sırasında New England'da yaşayan dört kız kardeş ile annelerinin öyküsü, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıların üzerinde yoğunlaşılarak anlatıldı (Lousia May Alcott'un romanının, 1933'te George Cukor, 1978'de David Lovell Rich, 1994'te de Gillian Armstrong tarafından sinemaya aktarılmış olduğunu da anımsatalım).

'Kanlı Zafer'in gerçek kahramanı

İrlanda kanı taşıyan John Huston da ilgisiz kalmadı iç savaşa... *Kanlı Zafer* (The Red Badge Of Courage, 1951) Güney eyaletlerindeki kanlı çarpışmalara göz atarken, İkinci Dünya Savaşı'nda tam 19 madalya birden alan gerçek bir "savaş kahramanı" olan Audie Murphy'yi başrolde oturtmuştu.

'Çöl Aslanı' eski asker

John Ford imzalı, daha çok *Çöl Aslanı* ya da *Melez* olarak bilinen *The Searches* (1956), John Wayne, Jeffrey Hunter, Natalie Wood, Vera Miles gibi oyuncularıyla, western tarihinin en karamsar filmi olarak kabul görürken, iç savaş yıllarında Konfe-

Rüzgâr Gibi Geçti filminin esas kahramanları Rhett Butler ve Scarlett O'Hara. Rüzgâr gibi geçen, Güney'in refah içindeki, 'ipekten' günleridir.

derasyon saflarında çarpışmış eski asker ve genç bir melez, ailesi Komançiler tarafından öldürülmüş beyaz kıızı ararlar. Yerlilere yönelik kin ve nefret duyguları çok öne çıkmaktadır, ama *Çöl Aslanı*, Ford'un ünlü Monument Vadisi'ni ve uçsuz bucaksız çölü kullandığı ustalıklı, hayranlık uyandıran özellikler de taşır.

Savaşa çağrı

Yine 1956'dan, William Wyler yönetimindeki *Kan Dökmeceksin* (Friendly Persuasion), iç savaşın hemen öncesine yönelen ilginç bir filmidir. Jessamyn West'in aynı adlı romanından uyarlanan filmde, Quaker tarikatından insanların yaşadığı kasabaya bir subay gelir ve dini inançları nedeniyle askere gitmeyi reddeden erkekleri savaşa katılmaya çağırarak, tüm ülkeye yayılan iç savaşın yakında onları da etkileyeceğini anlatmaya çalışır.

Savaşta kaybolan altınlar

Bir kez daha John Ford ve John Wayne... *Kahraman Süvariler* (The Horse Soldiers, 1959) iç savaş sırasında düşmanlarıyla omuz omuza mücadele eden bir grup süvarinin kahramanlık öyküsü olarak küçük bir iz bırakırken, tüm western sinemasının, daha doğrusu spagetti-western'in en göz alıcı yapıtlarından biri olan *İyi, Kötü, Çirkin* (The Good, the Bad and the Ugly) girer devreye 1966'da. Yönetmen Sergio Leone, Clint Eastwood, Eli Wallach ve Lee Van Cleef gibi karizmatik oyuncuların ve Ennio Morricone'nin muhteşem müziğinin de yardımıyla, ortaya tartışmasız bir başyapıt koyar. Eastwood'un "iyi"yi, Cleef'in "kötü"yü, Wallach'ın da "çirkin"i oynadığı filmde, iç savaş sırasında kaybolan devlet altınlarının peşine düşen bu üç tip insan, beklendiği gibi sonunda birbirlerinin canına kast eder hale gelirler.

Karaderililer alayı

Genç ve tecrübesiz Kuzeyli subay, iç sa-

vaşa Güney ordularına karşı savaştıkları ve tümüyle karaderililerden oluşan alayın eğitimiyle görevlendirilir... *Zafer* (Glory, 1989) iç savaşın pek değinilmeyen yönlerini ele alan ilginç bir film olarak belleklerde yer ederken, Kuzeyliler'in kahramanca çarpışıp yenik düştikleri bir muhabereyi anlatan, "mutsuz" finaliyle dikkat çeker.

Savaşı biz başlatmadık

Western sinemasının ünlü yasadışı biraderleri, Frank ve Jesse James'in serüvenlerini de atlamayalım. Ro-

bert Boris'in 1994 yapımı *Frank ve Jesse*'sinde Kuzey-Güney Savaşı'ndan sonra, merkezi Şikago'da bulunan demiryolu şirketi ve Kuzeyli yetkililer, ağır vergi borcunu ödeyemeyen Güneyliler'in topraklarına el koyarlar. Ölen babalarının ve elden giden topraklarının intikamını almak isteyen Frank ve Jesse James kardeşler de çete oluşturup banka soymaya başlarlar.

Güneyli acımasız baskıncılar

Konumuzla ilgili son yıllarda yapılan en ilginç film ise sonradan ABD vatandaşlığına geçen bir Çinli sinemacıdan, Ang Lee'den gelir: *Şeytanla Yolculuk* (Ride with the Devil, 1999).

Yoksul bir Alman göçmeninin oğlu olan Jake Roedel, Missouri'de yetişmiştir. Yerel bir plantasyon sahibi oğlu olan Jack Bull Chiles ile kardeş gibidirler. İç savaşta plantasyon yakılıp yıkılınca Jack'in babası da Kuzeyli çapulcular tarafından öldürülünce, Güney'in bu "iki mağrur evladı" savaşa itilir. Becerikli silahşör ve gerilla savaşçılarından oluşan ve Konfederasyon ordusuyla aynı saflarda yer alan Bushwhacker'lara katılırlar. Güneyin ayrıcalıklı sınıfının ağır ritmi, zarif yaşam biçimine alışkın bu iki genç adam, çok geçmeden savaşın kaosuyla trajik biçimde karşı karşıya kalırlar.

Kuzey ordusuna acımasız baskınlar düzenleyen Güney yanlısı savaşçılara katılan iki genç adamın hikâyesi, en önemli savaşların insan ruhunda meydana geldiğini kanıtlamaya çalışırken, iç savaşın tüm gerçekliliğini de yansıtır beyazperdeye.

Savaş sürececek...

Ve şimdilik son örnek olan *Kan ve Onur* (Blood and Honor, 2000)... Yönetmen Donald Farmer, Kuzeyli Albay Evans ile adamlarının "kan ve onur" dönemindeki mücadeleleri ekseninde gelişen bir öykü sunarken, Kuzey-Güney Savaşı'nın beyazperdede hep süreceğini de vurgulamış oluyordu sanki.

Türkiye'nin bilim üretim merkezi: Deneysel Tıp Araştırma Enstitüsü

'Bir günlük DETAM gezimizde, önce kanser, daha sonra transgenik deney hayvanı üretimi, epilepsi, migren, hipertansiyon, parkinson, ilaca dirençli tüberküloz, organ nakli, kalp büyüme geni, kalp hastalıklarına neden olan bilinmeyen genlerin ve çocukluk çağı lösemilerinin genetik özelliklerinin belirlenmesi, vd. çalışmalarıyla, insanlığın önündeki pek çok hastalığa farklı yaklaşımlar sunduklarını, önerdikleri yeni modellerle dünyada pek çok ilke imza attıklarını gördük.'

Prof. Dr. Orhan Arioğul ile söyleşi

(İÜ Deneysel Tıp Araştırma Enstitüsü Müdürü)

Söyleşi: Ruken Kızılar

Deneysel Tıp Araştırma Enstitüsü (DETAM), bünyesinde geliştirdiği ve çoğu Türkiye'nin başka üniversitelerinde olmayan 5 ana-bilim dalı, yine Türkiye'de benzeri olmayan Tüberküloz Moleküler Epidemiyoloji Laboratuvarı ve transgenik hayvan üretimi yapacak laboratuvarı ile bilim üretiminde dünya standartlarının aşıldığı bir kurum. Sadece bağlı bulunduğu İstanbul Üniversitesi'nin araştırma fonu ile ve tabii oluşturduğu bilim politikalarının doğrultusunda hedeflerine ilerliyor. Bir günlük DETAM gezimizde önce kanser, daha sonra transgenik deney hayvanı üretimi, epilepsi, migren, hipertansiyon, parkinson, ilaca dirençli tüberküloz, organ nakli, kalp büyüme geni, kalp hastalıklarına neden olan bilinmeyen genlerin ve çocukluk çağı lösemilerinin genetik özelliklerinin belirlenmesi, vd. çalışmalarıyla, insanlığın önündeki pek çok hastalığa farklı yaklaşımlar sunduklarını, önerdikleri yeni modellerle dünyada pek

çok ilke imza attıklarını gördük. Bürokrasi-deki tüm belirsizliklere ve hedefsizliğe karşın, yönettiği enstitüdeki tüm birimleri belli bir politika doğrultusunda bir araya toplamış ve her türlü bürokratik engelle rağmen DETAM'ı bir bilim üretim merkezi halinde yönetmeye devam eden Sayın Prof. Dr. Orhan Arioğul'la söyleştik.

- Sayın Prof. Dr. Orhan Arioğul, sizi tanıyabilir miyiz?

- Halen Deneysel Tıp Araştırma Enstitüsü'nün (DETAM) müdürlüğünü yapıyorum. Ama esas dalım genel cerrahi. İstanbul Tıp Fakültesi içinde genel cerrahinin özel bir çalışma alanı olan karaciğer, safra yolları ve pankreas cerrahisi birimindeyim. İstanbul Tıp Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak 1966'dan beri görev yapmaktayım. Geçtiğimiz dönemlerde çeşitli idari kadrolarda görev aldım: Dekan yardımcılığı, rektör yardımcılığı, İstanbul Tabip Odası Başkanlığı yaptım. Şimdi de DETAM'ın yöneticisiyim.

- Deneysel Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nün kuruluş öyküsünü alabilir miyiz?

DETAM'ın çekirdeği 1945 yılında İstanbul Tıp Fakültesi içinde kuruluyor. O dönemde Kadın-Doğum Kliniği altında küçük bir mekânda başlamış ve daha çok iç hastalıklarına bağlı olarak oradaki çalışanların katıldığı bir mekân olarak organize edilmiş. Değişik kişiler geliyor başına ve bunlar arasında yabancı hocalar da var. Yabancı hocaların sonuncusu olan Prof. Frederic Reihman'ı ben de tanıyordum. 1975'e kadar o sürdürüyor. 75'ten sonra yine iç hastalıkları binasının altında küçük bir araştırma laboratuvarı tarzında faaliyet gösteriyor. O dönemde ben de bir grup arkadaşım ile oradaki çalışmalara cerrahi grup olarak katıldım. Daha sonra 80'li yılların başında cerrahi veya dahiliye binasının içindeki mekânlar yetersiz kaldığı için ayrı bir bina olarak "Deneysel Araştırma Ünitesi" oluşturulması görüşü ortaya konuyor. Şu anda çalıştığımız binanın temelleri böylelikle atılıyor. Yapıldıktan sonra, iç hastalıklarından, diyabet konusundaki değerli çalışmalarıyla tanınan hocamız Prof. Dr. Sevim Devrim enstitünün yöneticisi oluyor ve onun gerçekten büyük emeğini görüyoruz ve 80'li yılların sonunda burası tamamlanmış oluyor. İdari olarak da o dönemde İstanbul Tıp Fakültesi içinde bir merkez olarak kuruluyor. Deneysel Tıp Araştırmaları Merkezi: DETAM. Fakat daha sonra enstitü şeklinde bir idari yapılanmaya geçilmiş. Merkezler yasaya göre tıp fakülteleri içinde organize oluyorlar. Tıp fakültesi birimlerinin katılımıyla oluşan bir kurum oluyor. Ama yönetsel açıdan büyük ölçüde tıp fakültelerinin yönetim sistemine bağlı. O dönemde deniyor ki, tıp fakülteleri daha çok hasta tedavisi vs. gibi işlerle zaten yoğun olarak meşguller, kendi olanaklarını öncelikle oralara aktarıyorlar, dolayısıyla deneysel tıp araştırma merkezi, kendi öz-

Prof. Dr. Orhan Arioğul ve Ruken Kızılar söyleşi sırasında
(Fotoğraflar: Evrim Bayındır).

gün, bağımsız kararlarını verebilen bir yapıya kavuşsun. Bu yapının üniversitelerdeki adı enstitüdür ve bizim merkezimiz de enstitü haline dönüşüyor. Daha sonra enstitü içinde anabilim dalları ortaya çıkıyor. Bugün siz de gezdiniz, şu anda enstitümüzde 5 anabilim dalı ve iki araştırma birimi çalışmalarını sürdürmekte. Enstitüdeki anabilim dallarımızın isimleri şöyle: Genetik, İmmünoloji, Moleküler Tıp, Sinirbilim, Deney Hayvanları Biyolojisi ve Biyomedikal Uygulama Teknikleri Anabilim Dalları.

- Enstitünün en genel anlamda hedefleri nelerdir?

- Çalışma hedefimiz en genel anlamda, tıptaki araştırmacılar için deneysel çalışma ortamı oluşturmaktır diyebiliriz. Bunu açalım: "Tıpta nasıl araştırma yapılır?", "Deneysel araştırma nedir?", "Neden gereksinim vardır?" gibi soruları yanıtlamamız gerekiyor öncelikle. Tıptaki klinik araştırmalar daha çok hastalar üzerinden yürüten bilgilenme çalışmalarıdır. Bu tip çalışmalar tıp fakültelerindeki birimlerde zaten yürütülmektedir. Ancak, bunların dışındaki faaliyetlerin de yürütülmesi gerekiyor, deneysel araştırmalar gibi. Hekimlikte, hastanın içinde bulunduğu durumu, birtakım deney hayvanlarında da modellemeniz ve o modeller aracılığı ile hastalığın deney hayvanındaki izdüşümü üzerinden o hastalığın niteliklerini aydınlatma, hastalığın oluşumunu ortaya koyma ya da tedavi şekillerini netleştirme açısından son derece önemli. Bu kavramları tıpta büyük ölçüde Claude Bernard ortaya koymuştur. Ondan sonra tıpta bir tecrübi araştırma kavramı gelişmiştir. Buna benzer çalışmaları yürütmek amacıyla 1945 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'nde kurulan, kendi içinde evrim geçirecek DETAM haline dönüşen kurumumuz, kapılarını Türkiye'deki tüm araştırmacılara açmıştır.

‘Önce bilim politikamızı oluşturduk’

- Kurumunuzun tarihçesini ve en genel anlamda amaçlarını öğreniyoruz, fakat bu amaçları belirlerken nelere öncelik verdiniz?

- Burada farklı dallarda çalışan 5 tane bilim dalı olduğunu söyledik. Bu anabilim dalları bilimin gelişmesi doğrultusunda kendi çalışma dosyalarını oluşturmuşlar. Peki enstitünün ne yapması gerekiyor? Böyle bir enstitünün ne gibi toplumsal işlevleri üstlenmesi gerekir? Bilim dünyasındaki yeri neresi? 2001'in başlarında buradaki yönetici görevime ilk başladığım zaman, sorduğum sorulardı bunlar: "Bu enstitünün hedefi ne?", "Hangi yöne yürüyeceğiz?", "5 yıl sonra kendi dallarımızı nereye erişirmek istiyoruz?" Yapılan çok sayıda değerli çalışma var enstitüde. 2 yıllık çalışmalarımızı bir kitapta topladık, sadece özetleri 180 sayfayı aştı. Çok yoğun emeği yansıtıyor, ama ne yazık ki ortak bir hedefi yansıtmıyor. Bu

DETAM'ın İstanbul Tıp Fakültesi içindeki binası.

üniversitelerde ve ülke genelinde böyle. Bilim politikaları oluşturulmamış. Türkiye'nin bilim politikaları, yani sizin derginin deyimiyle bilim ütopyaları yok. Buraya yönetici olarak geldiğim zaman arkadaşlara sordum: Kendi bilim dalınızda neyi hayal ediyorsunuz, bana hayallerinizi anlatın. Çünkü insanın ütopyası olmadan bir şeyleri ortaya koyması mümkün değil. Çok sayıda değerli çalışma yapılıyor, ama bu çalışmaların belirli bir hedefe yönlendirmeye yönelik çalışma yok. Yani yüksekçe bir yerden baktığınızda değişik tepeler görüyorsunuz. Ama bütünlük oluşturmuyor. Bir sıradağ görüntüsü yok. Yurtdışındaki bilimsel araştırma kurumlarındakine benzer bilimsel politikalar bizde yok. Orada önce, kurumlar bilimsel politikalarını oluşturuyorlar ve birçok bilim adamı bir hedef için bir araya geliyor, bizim kurumumuz şu konuda uzmanlaşacak diyorlar. Maalesef Türkiye'de, çok net ifade edilmiş bilimsel politikalar, ne üniversitelerde

ne de kurumlarda var... Bilimde şu kadar zamanda, şu kadar işi başaracağız, enerjimizi, emeğimizi şu noktada birleştireceğiz, şu noktalara yoğunlaşacağız, şu kadar zamanda şu noktaya geleceğiz, tarzında bir iradeyi oluşturamadık bugüne kadar. "Bir bilimsel kurum nasıl yönetilir?"in kitabı yok tabi, ama önce bir amacın belirlenmesi gerektiğini biliyoruz. Bizim bilimsel geleceğimiz açısından gelecek 5 yılımızda, gelecek 10 yılımızda bizi etkileyecek en önemli konu nedir? Bütün bu yönlendirmelerin ışığında bu sorulara verdiğimiz yanıt, transgenik deney hayvanlarının oluşturulması projesi oldu. Bunu başarmamız gerekiyor.

- Neden transgenik hayvan üretimi?

- Tıp fakülteleri kendi yapısı içinde pek çok hastalıkla uğraşıyorlar. Ama biraz evvel söylediğim esas doğrultusunda, her tıp insanının kendi konusunda daha kapsamlı bir araştırma yapabilmesi için ilgi duyduğu alandaki hastalığı birebir taklit eden deneysel modellere ihtiyaç vardır. Nitekim yıllar önce bu enstitünün kurulmasındaki ana amaçlardan biri de bu. Ama teknoloji gelişti ve büyüdü. Dolayısıyla biyolojik varlıkların, bu arada deney hayvanlarının genetik yapılarında genetik mühendislik yöntemlerini kullanarak, onlarda birtakım değişiklikler yaparak, bazı genleri ekleyerek ya da bazı genlerin fonksiyonlarını silerek, yeni türler elde etmek mümkün. İnsandaki hastalıkların aynısını taşıyan yeni türler elde etmeniz mümkün. Bu yöntemlerle araştırmacıların önüne yeni ufuklar açılmış oluyor. Bunu, enstitünün başarması gerektiği en önemli iş olarak önümüze koyduk. Altyapıyı bu doğrultuda tekrar oluşturmaya başladık. Transgenik hayvan üretmek için kurduğumuz laboratuvarı gördünüz. Şu anda orası tamamlanma aşamasında. Burada bir DNA parçası alınacak, o parçanın kalite kontrolü yapılacak, hayvana verilecek evreye getirilecek ve aktarılacak; sonra o türler büyütülecek, geliştirilecek ve yeni soylar elde edilecek. Doğada

Diş Hekimliği'nden gelen bir öğrenci sıçan üzerinde deney yapıyor.

olmayan ve insandaki hastalıklarla aynı özellikleri taşıyan yeni soylar olacak bunlar. Birinci hedefimiz bu.

Yeni organ bankaları, transgenik hayvanlar

İkincisi cerrah olarak bu konuda bir başka ütopyam daha var. Benim alanım karaciğer. Arkadaşlarımız bu organın nakillerini gerçekleştiriyorlar. Ama organ bekleyen hasta sayısı ile verici sayısı tamamen ters orantılı. Bu durum sadece Türkiye’de değil, bütün dünyada aynı. Dolayısıyla problem başka çözümler bulmak lazım. Organ mühendisliğinin uğraştığı, organ imal etme mantığını gerçekleştirmeye daha zaman var. Yakında olan bir hedef, genetik değişiklik yapılarak, organları insanda kullanılabilecek yeni hayvan türlerini elde etmek. Eğer böyle bir işe soyunursanız, bunun yolu transgenik üretimden geçiyor. Kullanılacak yöntemler az önce anlattığım transgenik yöntemlerdir. Şu anda kullanılan tekniklerle bir hayvan organını insanda kullandığımızda, insan organizması büyük bir tepki gösteriyor ve organ atılıyor. İşte eğer o tepki mekanizmasını bloke edebilirsek; tepki mekanizmasını tetikleyen bir mekanizma varsa, onu hayvanın şifresinden silip çıkarabilirsek; o hayvandan elde edilen organın insana naklini mümkün kılabiliriz. Dünyada bu konuda çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Fakat gizli. Hangi kromozomun neresinde çalışılıyor, bunlar gizli. Zamanında yakın arkadaşlıklar yürüttüğümüz, beraber asistanlık yaptığımız ve şu anda bu araştırmaların başında olan meslektaşlarımızdan bile bu konuda bilgi alamıyoruz. Çünkü bu konuda bir öncelik kazanıldığı zaman, çok büyük bir ticari başarı ve büyük bir pazar da elde edilmiş olacak. Organ bekleyen çok insan var. Belki 3-5 sene sonra bir geni silerek ya da yeni bir gen aktararak uyumsuzluğu kaldıracaktır.

Peki biz o dönemde bu teknolojiye hazır değilsek, az önce bahsettiğim gibi bu alanda bir bilim politikanız yoksa, hastalarımız

ne duruma düşecek? DETAM eğer transgenik hayvan laboratuvarını kurmazsa, bu gelişmeler yaşandığında Türkiye yine dışarıya bağımlı kalacak. Sonuçta hedefimiz, transgenik hayvanlar üzerinde gelecekte organ üretimi sağlandığı zaman Türkiye’nin de eşzamanlı olarak bu işi gerçekleştirmesini sağlamak. Hızlı davranırsak, ilk türleri kendi laboratuvarımızda elde ettikten sonra, bir iki kademe sıçrayabilirsek, organ naklinde kullanılacak bir hayvan türünün üretimine başlanabilir. Olayları hastaların ve toplumun perspektifiyle de görmek lazım. Çünkü bilimciler bazen sadece kendi alanlarına saplanırlar ve o alanın derinliklerinde dolaşırlar. Ama bir de toplum var. Şimdi bizim transgenik deney hayvanları ünitesinin benim kafamdaki ütopyası bu. Bizim oluşturduğumuz bilim politikasının hedefi böyle bir şey. O nedenle enstitü olarak çabalarımızı transgenik üretim yönünde birleştiriyoruz.

‘Türkiye’de para da var insan da; fakat doğru yönetim yok’

- Peki bu organizasyon için gerekli maddi desteği nereden aldınız? Çok büyük bütçeler gerekiyor mu, bir transgenik hayvan üretim laboratuvarı için?

- Bu projeyi hiçbir yerden yardım almadan, tamamen İstanbul Üniversitesi’nin kendi içinde oluşturduğu araştırma fonu kaynaklarıyla gerçekleştirdik. Önemli olan burada hedefi belirlemek. Bir şey hep atlanıyor, Türkiye’de para da var, yetişmiş in-

DETAM’da üretilen deney sıçanları.

san da. Eksik olan şey yanlış yönetim, Türkiye doğru yönetilmiyor; kurumları da doğru yönetilmiyor. Doğru yönetimin birinci esası hedefi belirlemektir. Hedefiniz yoksa, ancak günlük yaşamı idare ettirebilirsiniz. Önce hedef koyulacak. Daha sonra hedefinize sahip çıkacak insanları motive

ederseniz o zaman bir sonuç elde edilebilir. Şimdi bizim de yapmaya çalıştığımız şey bu. Biz belli bir politika oluşturduk. Her anabilim dalının kendi alt politikaları olabilir. Ama enstitü yöneticisi olarak herkesin ortak katılacağı bir hedefi belirlemek önemli.

- TUBİTAK MAM’dan Sayın Prof. Dr. Beyazıt Çırakoğlu ile yaptığımız bir söyleşide, organ klonlamanın kök hücrelerle gelecekte mümkün olacağını konuşmuştuk. Bu yöntemin insan üzerinde denenmesi de mümkün değil mi?

- Organ mühendisliğinin alanına giriyor bu. Oraya kadar gitmesi gereken işlerin ön teknolojileri bizim projemizden geçiyor. Bu çalışmaların hayata geçmesi zaman alacaktır. O nedenle günümüzde hâlâ organın bulunup hastaya takılması asıl çözümdür. Tabi organ mühendisliği de kök hücrelerdeki bilinmeyenlerin çözülmesi ile gelişecek. Vücudun en ilkel gelişme evresinde, tek ya da iki hücre olduğu dönemde bazı hücreleri alıp laboratuvar ortamında belirli uyarıları verirsiniz, o hücreden diyelim ki karaciğer, böbrek, vd. üretmek mümkün olacak. Ama orada birtakım sırlar var. Nasıl bir uyarı vereceğiz ki, o hücre karaciğer olma yönüne doğru gidecek; aynı hücreye ne verirsiniz kan hücreyi yapacaksınız? Bunlar şu anda bilinmeyenler. Ama sanırım gelecek 10 yıl içinde belli olacak. Tabii bu olursa çok iyi, ameliyathaneden karaciğer gönderin diyeceğiz, kutu içinde karaciğer gelecek. Çok rahat. Ama dediğim gibi bu çalışmaların sonuçlanmasına daha zaman var.

Tüberküloz suçluları yakalanıyor

- Tüberküloz Birimi’nden Sayın Kaya Köksalan ile görüştük. Tüberküloz Moleküler Epidemiyoloji Laboratuvarı’nın çalışmalarlarıyla ilgili sizden de bilgi alabilir miyiz?

- Enstitünün son zamanlardaki faaliyetlerine bir dal daha ekledik, tüberküloz birimi ile. Oradaki çalışma daha dışa dönük. Türkiye’nin önemli bir sağlık sorununun içine doğrudan giriyor. Türkiye, tüberkülozla ilgili zamanında çok büyük başarılar elde etmiş bir ülkedir. Ama sonra tüberküloz savaşı bırakıldı. Dünyada ve Türkiye’de bu sorun halledilmiş sayılarak, giderek üstünde daha az durulmaya başlandı. Oysa tüberküloz hastalarının tedavilerinin çok ciddi yürütülmesi gerekmektedir. Tedaviye ara verildiği zaman has-

talığa yol açan patogen de (hastalık yapan mikrop) ilaçlara karşı direnç kazanıyor. Bu konuda kullanılan 4-5 tane ilaç var. Tüberküloz basili, yanlış tedavi nedeniyle, bu ilaçlara da direnç kazanabiliyor. Ayrıca hastalık bulaştırılan yeni kişinin hastalığı da, aynı şekilde tüm ilaçlara dirençli olu-

Moleküler Tıp Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Turgay İsbir (solda önde) başkanlığında çalışan araştırmacılar, çok sayıda başarılı çalışmaya imza atmış.

yor. Tabip Odası Başkanı iken 3 hekim kaybettik bu nedenle. Hastalardan aldıkları dirençli tüberküloz basili yüzünden öldüler. Peki nasıl çözülecek mesele? İşte bu nedenle enstitüde Tüberküloz Moleküler Epidemiyolojisi Laboratuvarı'nı kurduk. Tüberküloz aslında insanı öldürmeyebilir. Ama yanlış tedaviler nedeniyle bazı basiller, seri cinayetler işleyen katillere dönüştürülmüş durumda. İlaçların eksik kullanımı onların genetik yapısında birtakım değişikliklere yol açıyor. Tüberküloz Moleküler Epidemiyoloji Laboratuvarı, hastanın tüberkülozu kimden aldığını ortaya koyan bir soruşturma laboratuvarıdır. Bu soruşturmayı da o bakterinin genetik yapısına bakarak yürütüyoruz. Gerçekten Türkiye'deki tek laboratuvar olma özelliğini taşıyor. Ülkemizdeki sağlık sistemiyle de doğrudan bağlantı içinde. 20 Mayıs'ta açılışını yaptık. Ama araştırmalarına başlayalı çok oldu. Dünya Sağlık Örgütü'ne yol gösterici bilimsel bilgi çıkacak ortaya. Yani İstanbul ve Marmara Bölgesi'ndeki tüberküloz basil türlerinin parmak izi çıkacak. Daha sonra da sistem içinde kim kime bulaştırmış onu bulacağız. Olaya sadece klinik açıdan değil, moleküler, yani bakteri genetiği açısından yaklaşan bir laboratuvar.

Behçet, moleküler düzeyde araştırılacak

- Enstitü'de önem verdiğiniz diğer çalışmalardan da bahsedermisiniz?

- Behçet hastalığı ile ilgili moleküler çalışmalar sürdürdüğümüz yeni bir dal açmayı düşünüyoruz. Biliyorsunuz Hulusi Behçet, İstanbul Tıp Fakültesi Hocası'ydı. Dolayısıyla dünyada Behçet hastalığı ile anılan hastalık konusunda en deneyimli üniversitelerden biri İstanbul Üniversitesi. Bu hastalık konusunda mo-

leküler düzeydeki çalışmaların yürütüleceği bir ünite düşünüyoruz.

- Behçet konusuna dünyada hangi ülkeler daha fazla eğiliyor?

- Dünyada Japonlar çok çalışıyor. Behçet hastalığının en çok görüldüğü coğrafyalara baktığımızda Asya haritasında, bir ucu Türkiye'de diğer ucu Japonya'da olan bir hat vardır. Bizim de bu konuda dünya çapında bilimcilerimiz var. Prof. Dr. Hasan Yazıcı, Prof. Dr. Ahmet Gül, Prof. Dr. Meral Koniçe, bu konuda dünyada otorite kabul edilen, fikirlerine başvuru alan insanlar. Onların klinik bilgilerinin yanında, işin moleküler tarafını da bizim enstitümüzde yapılacak çalışmalarla ortaya koymak gerekiyor.

Araştıracaksan direneceksin! Sorunlar...

- Ben açıkçası DETAM'a gelirken bir ön hazırlık yapmıştım. Bilimsel çalışmalarınızı, yayınlarınızı, araştırmalarınızı kabaca biliyordum, fakat böyle bir tempoyla karşılaşıncaya hayran kaldım. Burada yapılan çoğu çalışmanın eşi benzeri yok. Dünya çapında çok sayıda ilke imza atmışsınız. Ülke çapında bilimcileri kucaklayan çalışma laboratuvarları kurmuşsunuz. Peki biraz da sorunlarınızdan konuşsak...

Moleküler Tıp Anabilim Dalı'na ait bir laboratuvar.

- Tabii... Son yıllarda üniversitelerde bir konsept gelişti. Üniversiteler fakültelerde oluşturdıkları gelirin belirli bir kısmını araştırma fonunda toplayarak, oradaki gelirle araştırmalarını sürdürüyorlar. Bununla beraber araştırma faaliyetlerinin son yıllarda hızlanmasından sonra YÖK'ün bu tip çalışmaları, doçentliklerde ve çeşitli akademik kademelerde araması, Türkiye'nin bilimsel yayınlar sıralamasında 47.'likten 24.'lüğe yükselmesini sağladı. Büyük bir atlamadır bu. En azından kendi alanımız için bilim üreten bir ülke oluyoruz diyebilirim. Bu konuda çok mütevazı olmaya gerek yok. Bunlar kaynaklarla oluyor. Bizim yetiştiğimiz dönemde kaynak filan yoktu. Araştırma yapmak isteyen kişiler, bir yerlerden kendi kaynaklarını bulurdu. Oysa şimdi araştırmacılar geliyor, "şu konuda araştırma yapmak istiyoruz" diyorlar, düşüncelerini projelendiriyorlar. Biz projenin formatını inceliyoruz, gerçekten bilim dünyasına yeni bir şey katacak mı, bakıyoruz ve destekleme ya da geri çevirme kararını alıyoruz. Destekleyeceksek, bütçesi çıkıyor. Şimdi size çok tuhaf bir şey söyleyeceğim. İnanmanızın da güç olacağını zannediyorum. Araştırma fonlarının yönetimi geçen yılın ortalarından itibaren Maliye'ye devredildi. Sonra Maliye'den bir yazı aldık. "Binde yedilik damga vergisi araştırmayı kim yapıyorsa, ondan kesilecek". Ben bu bilgiyi araştırmacılara bildiremedim. Utandım. Bu demektir ki, sen araştırmaya yaparsan ben seni cezalandırırım. Gerekli yerlere düzeltilmesi için dilekçeler gönderdik. Basın duyurusunu yaptık. O nedenle Türkiye doğru yönetilmiyor diyorum.. Türkiye'de her şey var, kaynak da var insan da. Bizim konumuz bilim. Bilim dünyasında bence dünyadaki yerimizi alıyoruz, yeterli adımlar atılmış. Doğru yönetilsek, çok daha iyi noktada olacağız.

- Türkiye'deki bilimsel araştırma kurumlarını yeterli buluyor musunuz?

- Ben şöyle düşünüyorum. Bugüne kadar ne kurulmuşsa kurulmuş. Artık önemli olan doğru yönetilmeleri. Ancak doğru yönetildikten sonra ortaya çıkacak yeni gereksinimler değerlendirilebilir. Önce mevcut doğru yönetim. Kimse bu laboratuvarlardan bir şey istemiyor. Mesela DETAM için Başkanlık'tan bir yazı gelebilir, değil mi? Siz bir laboratuvar kurmuşsunuz, Türkiye'nin bilim politikası şudur, bunun doğrultusunda siz ne rol üstleneceksiniz, bana bunu bildirin. Bunu birilerinin sorması gerekmiyor mu? Anadolu'da çok değerli bilimciler var. 52 tane tıp fakültesi oldu artık. Ama hep aynı şeyi tekrarlıyorum, bütün bu kurumlara yön verecek bir bilim politikası yok.

- Teşekkür ediyoruz...

Sinirbilim Anabilim Dalı'nda, Türkiye'deki bilime güvenimiz tazelendi

Sinirbilim Anabilim Dalı, Türkiye'de tek. Ama bu kurumsal özelliğinin yanında, başarılı çalışmalarıyla dünyada da pek çok ilke imza atmış. Epilepsi artık bütün evreleriyle izlenebiliyor. Migren'in genetik nedenleri ilk kez burada modellenmiş. Türkiye'nin şizofrenleri halk içinde yapılan grup çalışmalarıyla kendi özgün yönleriyle ortaya konuyor. Ve daha pek çok araştırma Sinirbilim Anabilim Dalı'ndaki laboratuvarlardan dünyaya duyuruluyor. Sinirbilim Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. İhsan Kara ile söyleştik ve Türkiye'deki bilime güvenimiz tazelendi.

- *Anabilim dalınızda yürüttüğünüz çalışmaların kısaca bahsedermisiniz?*

- Sinirbilim Anabilim Dalı 1995'te kuruldu. Ben burada göreve başladığımda, şu anda İÜ Fen Fakültesi Dekanlığı yapan Prof. Dr. Dinçer Gülen, Kurucu Başkan olarak görev yapıyordu. O sıralarda ciddi anlamda sinirbilim çalışması yapacak bir kadro ve laboratuvar yoktu. Dinçer Bey, Sayın Asiye Nurten fizyoloji doçentliğini ve ben de profesörlüğümü alana kadar görevini sürdürdüm ve daha sonra kürsüyü bize bıraktı. Biz öncelikle çalışmaya başlayacağımız laboratuvarları oluşturmaya başladık. Bizim için en verimli çalışma alanı olan fizyoloji laboratuvarını kurarak işe başladık. Poligram ve organ banyosu çalışmalarını hedefledik. Tıp Fakültesi'nde ilk olarak farmakolojiyi kuran ve 40 yıl idare eden, sonra emekli olan değerli hocamız Prof. Dr. Hikmet Koyuncu ile birlikte bu laboratuvar çalışmalarını sürdürdük. Alışkanlıklar ve eroin-madde bağımlılığı konusunda hocamızla birlikte çalışarak, bu bağımlılıkları sinir-kas bileşimi noktasına taşıdık ve sinir-kas noktasındaki çalışmaları az önce sözünü ettiğim poligraf ve organ banyosunda sürdürdük.

- *Organ banyosu nedir? Okurlarımız için biraz açıklamalar mısınız?*

Organ banyosunda yapılan işlem şöyle: Deney hayvanından alınan bir doku, organ banyosu denilen özel bir kaba konuyor. Oradaki ortam canlıdaki gibi oluşturuluyor ve o banyonun içine sanki canlıya farklı maddeler veriliyormuş gibi konuluyor. Bu farklı maddelere organın verdiği cevaplar kayıtlarla ortaya konuyor. Burada öğrenmek istediğimiz şey, bağımlılığın mekanizmasının nasıl çalıştığıdır. Sigaraya, eroine, alkolle bağımlılık nasıl gelişiyor? Bunları çalışırken, bulduğumuz önemli bir bulgu oldu. Bugüne kadar bilinen bu sinir-kas kavşağında tek bir maddenin tek başına etken olmadığını, onu çalıştıran başka bir maddenin, transmittir dediğimiz ara geçiricinin olduğunu bulduk. Kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine çeviren bir ara geçirici madde bu. Şunu söylemek isterim, buluşumuz bugüne kadar dünyada bilinen bu konudaki eksiği ortadan kaldırdı. Bu enstitüden çıkan önemli bir çalışmadır.

Beynimizdeki uyuşturucu maddeye verilen tepki mekanizmasının bütünü ortaya çıkmış oldu. Herhalde birkaç milyar dolar düzeyinde bir çalışmadır ki, burada tevazu içindeki çalışma koşullarımızdan ortaya çıkmıştır. O laboratuvarın aktivitesi sürüyor şimdi.

Oluşturduğumuz bir başka laboratuvar da, sıçanların beyin fonksiyonlarını araştırıyoruz sürekli olarak. İlginizi çeken bir epilepsi grubu var. Deneysel epilepsi dediğimiz konuda kayıt tekniklerimizi geliştirdik. Geliştirdiğimiz tekniklerle şu anda dünyada bu konuyla uğraşan laboratuvarların öyle zannediyorum ki hepsinin önündeyiz. Bu gelişmeyi bir Rus ekiple yaptığımız bir buçuk yıllık çalışma sağladı. Rus ekibindeki uzaybilimlerinden bir elektrik mühendisi ve bir de fizyologla birlikte, bir buçuk yıl farklı bir alanda çalışırken, o farklı alandaki çalışmalarımız böyle bir teknik geliştirmemize neden oldu. Beynin birçok yerine çok sayıda kayıt edici elektrot koyabiliyoruz ve bu elektrotları uzun süre tutabiliyoruz. Diğer laboratuvarlarda hayvanın kafasında elektrotları tutma süresi ortalama 1 aydır. Bizim şu anda 14 aydır kafalarında elektrotla yaşayan sıçanlarımız var. Tavşanımız var, kafasındaki elektrotlarla iki senedir yaşıyor. Dünyada böyle bir teknoloji yoktur. Bunu söylememin amacı şu, deney hayvanının kafasındaki elektrotla kayıt sürenizi ne kadar artırırsanız, hastalığı görme, hastalığın farklı evrelerini izleme imkânınız o kadar fazla olur. Bugüne kadar 1 ay olan kayıt süresinde canlının hastalığının çok az bir kısmını izleyebiliyorduk. Yaşamının içinde bir aylık süre. Bu bir aylık sürede çok kısıtlı imkânlarla sahipsiniz. Hastalık tablosunun bütününe göremiyorsunuz. Bizim problemimiz buydu. Fakat geliştirdiğimiz teknikle bunu aştık. Tabi epilepsinin çok farklı evrelerini, farklı gelişimini nasıl engelleyebileceğimizin daha geniş ipuçları ortaya çıkıyor. Çok önemli.

Migren'in genetik nedenleri ilk kez ortaya konuyor

- *Genetik alanındaki çalışmalar sinirbilimi için de yararlı olacak mı?*

- Tabii. Bizim burada genetik laboratuvarımız da var. Bu laboratuvar da kendi grubumuzu etkileyen genetik hastalıkları araştırıyoruz. Bunların içinde parkinson, alzheimer, felçler, beyin kanamaları, vd.'ni sayabilirim. Depresyonlar, obsesif-kompulsif bozukluklar ve migren hakkında da farklı çalışmalar yürütüyoruz. Bu hastalıklardaki genetik bozuklukları bulmaya çalışıyoruz. Dünyada ilk olarak, bir genin bozukluğunun, migrene neden olduğunu bulduk ve yayınladık. Türkiye'de ve dünyada ilk olan bir başka çalışmamız tansiyon hakkında. Tansiyonun genetik olarak hangi mekanizmalarla yükseldiğinin nedenini bulmaya çalışıyoruz. Türkiye'nin farklı

Prof. Dr. İhsan Kara

bölgelerinden 600 kişilik bir aile grubu oluşturduk bu çalışma için. Onların ortak özelliklerini bulmaya çalışıyoruz ki, Türkiye'de bugüne kadar bulduğumuz özellikler diğer coğrafyalara göre çok farklı.

İlk kez İtalya'da, şizofrenlerin genetik özelliklerini vurgulayan bir çalışma yayımlanmıştı. Biz de yine şizofrenler hakkındaki çalışmamızı geçtiğimiz haftalarda yayınladık. Bildiğim kadarıyla İtalyanlar'dan tamamen farklı sonuçlar ortaya çıktı. Bu bizim insanlarımızın genetik yapısının farklı olmasından kaynaklanıyor. Bizdeki de İtalya'daki de şizofren, ama genetik özellikler farklı biçimlerde bunu ortaya çıkartıyor. Bu farklılıkların tedavide çalışan hekimler tarafından bilinmesi gerekiyor. Herkese aynı ilacın, aynı yolla, aynı dozda verilmeyeceğinin bilinmesi gerekiyor. Böyle bir gayret içindeyiz.

- *Genetik kökenli diğer hastalıklar için de farklılıkları ortaya koyacak yeni yaklaşımların mı geliştirilmesi gerekiyor? Örneğin parkinson. Amerika'daki parkinsonlu ile Türkiye'deki farklı genetik özellikleri taşıyacaklarıdan aynı tedavinin uygulanması sakıncalı olabilir mi?*

- Farklı olabilir diye düşündüğümüzden bütün bu araştırmaları sürdürüyoruz. Geçtiğimiz yıl Amerika'da yapılan parkinson kongresinde sunduğumuz bir çalışma vardı. Bu genetik çalışma da sadece Çin toplumunun bize yakın olduğunu ortaya çıkardı.

- *İtalyanlar'la coğrafi ve beslenme alışkanlıkları olarak daha yakın olduğumuz düşünülür...*

- Evet onlara coğrafi olarak daha yakınız, kültürel yönden hedeflerimiz daha yakın olarak düşünülür ama... Genetik konusu çok farklı, içinde çok şey var. Genetik her şey demek değil, genetik insan yaşamı gibi sürekli değişen bir mekanizma. Bunu çevre etkiliyor, kültür etkiliyor. Örneğin Çinliler'le beslenme olarak birbirimize yakınız. Daha çok karbonhidrat üzerine kurulu beslenme düzenimiz var, inançlarımızın bir kısmı temelde onlarla müşterek. Kültürün içine insanların inanışları da giriyor. Bunu önümüzdeki yıllarda çeşitli araştırmalarla ortaya koyacağız, koymalıyız. Sinirbilim olarak borcumuz gibi geliyor bana.

- *İnanışlar genetiği nasıl belirliyor?*

İnanışlar, insanın doğaya karşı olan yaşamı içinde giyinmesini, beslenmesini, hangi saatte yatıp kalkacağını belirlediği için, bun-

lar değişince genetik de değişiyor. Bu değişiklikler hastalıkları oluşturuyor. Hastalıklar durup dururken ortaya çıkmıyor. Bizim Türkiye'nin farklı köşelerinden farklı aileleri alıp o ailelerdeki aynı geni çalışıp o genin farklı özelliklerini, değişimlerini ortaya koymak istediğimizin nedeni de bu. Bunlar genetiği değiştiriyor, hastalığın ortaya çıkış biçimini değiştiriyor, tabii ki tedavisini de değiştirecek. Bunları bilirsek tedavi şansına ulaşacağız. Ya da insanların günlük yaşamındaki hastalığa yol açabilecek faktörleri ortadan kaldırılabilecek belki de, hiç ilaca, hekime gerek kalmayacak. Bu önümüzdeki yılların konusu olacak.

- Türkiye içinde oluşturduğunuz bu aile grupları da büyük bir çeşitlilik gösteriyor. Karadenizliler, Egeliler, Akdenizliler, Trakyalılar, Doğu Anadolu'lular hepsi çok farklı kültürler. Gruplar oluşturulurken bu farklılıklar nasıl kullanıldı?

- Evet ailelerden geçmişlerini iyice öğreniyoruz. Eğitimi düzeyleri, günlük yaşam biçimleri, nasıl beslendikleri, insan ilişkileri, dünyaya bakışları, nereden nereye geldikleri, bunlar kültürlerini kavrayabilmemiz için gerekli olan bilgiler. Yüz yıl önce Ada-

na'dan kalkıp İstanbul'a gelen 50 kişilik bir grubumuz var. Daha doğudan gelmiş 60 kişilik grubumuz var. Balkanlar'ın farklı yerlerinden 50 ve 70 sene önce gelmiş iki grubumuz var. Bütün bu gruplarda aynı gene bakıyoruz ve o genin farklılıklarını ortaya koymaya çalışıyoruz.

Sinirbilim dipsiz bir kuyu...

- Bu anlattığınız çalışmalarla dünyada çok sayıda ilke imza atmışsınız. Bu başarılar ulusal ve uluslararası bilim dünyasında nasıl ses getiriyor? Okurlarımız büyük bir ihtimalle bu çalışmalardan söyleşimizle haberdar olacaklar. Üretilen bilimin ses getirmesi ve tedaviye dönüşmesi de önemli kuşkusuz...

- Siz konuyu açtığınız için söyleyeyim, biz Türkiye'deki belli başlı kongrelere katılmıyoruz. Katılmak istememizin nedenlerinden biri, sinirbilim olarak Türkiye'de tek olan anabilim dalıyız. Kuruluş aşamasındayız. 3 senedir de Türkiye'de sinirbilim kongresi yapıyoruz. Bu konuya ilgi duyan çalışmacılar, organizasyonda görev alıyorlar. Her sene kongreye katılan 300-350'nin üzerinde çalışmacı var. Bizim de katılmamız iyi olur tabii ki, bu bir eksiklik

bizim için. Ama daha çok çalışmalarımızın yayınlarını yapmak istiyoruz. Az kişiye burada. Yetişemiyoruz. Şu anda ciddi biçimde süren epilepsi konusunda çalışmamız var. Ciddi biçimde diyorum, çünkü kayıt teknikleri açısından az önce de söylediğim gibi bütün laboratuvarların önündeyiz. Bugüne kadar dünyada olmayan farklı modeller ortaya koyuyoruz epilepsi konusunda. Genetik nedenlerini bulmaya çalışıyoruz. Ortaya koyduğumuz yeni modelin genetik özelliklerini ortaya koyma işi bizim tempomuzla 1-2 seneyi bulacak. Bunlar tedavi konusunda yeni açılımlar getirecek. Fakat önemli bir eksikliğimiz var. Bizim gibi yeni modeller ortaya koyan, farklı açılımlara sahip olan, dünyada kendi yaptığı işte öne çıkmış olan laboratuvarların arkasında gelişmiş bir kimya sanayinin, ilaç sektörünün olması gerekir ki, onların yeni moleküllerini, yeni yaklaşımlarını biz de test edelim ve onlar da dünya ilaç piyasasına çalışma olarak çıksın. Bizim ülkemizde böyle bir imkân yok. Birbirini tamamlayan sektörlerin olması gerekir. Onun yoksunluğunu hissediyoruz, kötü bir biçimde.

- Teşekkür ediyoruz...

İstanbul ve Marmara Bölgesi'ndeki tüberküloz suçlularının parmak izi çıkıyor

Sayın Kaya Köksalan ile enstitü binasının iki kat altındaki laboratuvarlarının önünde, kısa bir söyleşi yaptık. Onların çok işleri var. Marmara Bölgesi'ndeki tüberküloz vakalarının izlerini sürüyorlar. Sayın Arıoğlu'un deyimiyle tüberkülozun kriminoloji laboratuvarı burası. Türkiye'de bir ilk.

- Tüberküloz Moleküler Epidemiyoloji Laboratuvarı'ndaki çalışmalarınızı kısaca anlatır mısınız?

- Biz burada tüberkülozu moleküler düzeyde, inceliyoruz. İstanbul'da belli bir zamanda tüberküloz olan kişilerin bütün kültürleri buraya geliyor, kimden kime bulaşmış bunu izliyoruz.

- Tüberküloz bakterilerinin izini nasıl ve hangi tekniklerle sürüyorsunuz?

- Her bakterinin DNA'sını çıkararak DNA parmak izine ulaşıyoruz. DNA parmak izinden hangi hastalığın mikrobunun hangisiyle benzeştiğini buluyoruz. Benzer bakterilere sahip olan hastaların birbirlerine bulaştırdığı ortaya çıkmaktadır. Bunları saptayıp, Sağlık Bakanlığı'na ve İstanbul Verem Savaş Derneği'ne bildiriyoruz, onlar çalışmalarına başlıyorlar ve benzer mikropları taşıyan hasta olmuş kişileri izliyorlar. Ortak yanlarını, mesela aynı kahveye mi gidiyorlar, aynı sinemada bulunmuşlar mı, aynı okulda öğretmenler mi, vs. araştırıyorlar. Bu şu açıdan çok önemli; bunlar muhtemeldir ki örneğin aynı kahveye gidiyorlarsa, oradaki diğer insanları da enfekte ediyorlar. O zaman biz o kahvedeki enfekte olmuş insanları, henüz çok hasta hale gelmeden yakalayabiliriz ve tedavi edebiliriz, olay daha gelişmeden, onlar da başkalarına bulaştırmadan önünü kesmiş oluruz.

- Bu ciddi bir koruyucu hekimlik çalışması...

- Evet kesinlikle, koruyucu hekimlik. Koruyucu hekimliğe DNA moleküler düzeyde çalışan laboratuvarımızın katkısıdır bu. Şimdiye kadar Türkiye'de eksik olan hizmet ve bilimsel yaklaşım budur. Bu tipteki moleküler epidemiyoloji laboratuvarları, koruyucu hekimliğe yeni bir boyut ve yardım getirdiler. İşte biz de bütün sonuçlarımızı gerekli makamlara bildiriyoruz. Laboratuvarımız, Tüberküloz İl Koordinasyon Kurulu'nun bir parçası,

sonuçlarımızın hepsini ortaya bildiriyoruz. 2002 yılında başladığımız çalışmalarımız. Bu sene ilk sonuçlarımız çıkacak ve İstanbul çapında hangi önlemleri almamız gerektiğini ilk olarak söyleyeceğiz. Diyeceğiz ki şöyle bir bakteri var; bu daha fazla yayılıyor diye terine göre ve bunu şu meslek grubu yayıyor. O zaman çok spesifik olarak bir önlem önereceğiz hükümete. Onlar da çok büyük bütçelerle geniş alanlarda aldıkları önlemler yerine, çok küçük bir bütçeyle asıl yayıcı grup üzerinden çalışacaklar. Bu işten büyük bir fayda bekliyoruz.

- Neden İstanbul'dan başladınız? Diğer iller için de benzer çalışmalar yürütülecek mi?

- İstanbul'dan başlatılmasının nedeni tüberkülozun aslında büyük şehirlerin, metropollerin hastalığı olmasıdır. Çünkü insanların birbirleriyle çok yakın ve yoğun ilişkileri var. Tüberküloz solunum yoluyla bulaşan bir hastalık olduğu için de daha rahat bulaşıyor büyük şehirlerde. Onun için İstanbul'daki pilot bir çalışma, başarılı olduğu takdirde diğer illerde de uygulanacak.

- Sonuçlar ne zaman açıklanacak?

- 2003 yılının sonunda.

- Bu çalışmalardan çıkan sonuç, Türkiye'nin hâlâ bir tüberküloz ülkesi olduğu mu?

- Bizim ülkemiz için Dünya Sağlık Örgütü'nün bir önerisi var. Dünyanın birçok bölgesinde görülen 3 tane hastalık var ki, bunlar orada yerleşik olarak bulunuyor ve o bölgeler için esas tehlike onlar: tüberküloz, sıtma ve AIDS. Bunlar en çok öldüren ve yayılmış hastalıklar. Biz de bir tüberküloz ülkesiyiz hâlâ. Tüberküloz bizim ülkemize çoktan girmiş ve kurutamamışız. İlk önce tüberkülozu yenelim diye düşünüyoruz.

Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı üzerine Küresel sermaye egemenliği ve yeni feodalizm

'İçinde yaşadığımız yüzyılda, adeta feodalizm dönemine geri dönüş, egemen sınıfların yeniden yönetici sınıf haline getirilmesi söz konusu. Bu tasarı ve benzerleri, küresel sermaye tarafından ulus-devletleri ortadan kaldırmak amacıyla dayatılıyor.'

Prof. Dr. Birgül Ayman Güler ile söyleşi

(AÜ SBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi)

Söyleşi: Z. Ruhsar Şenoğlu

A KP Hükümeti'nin hazırladığı "Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı" hakkında geçtiğimiz sayıda (Haziran 2003, Sayı: 108) Türk-İş Genel Başkan Danışmanı Yıldıırım Koç'un kapsamlı bir incelemesini yayımlamıştık. Ülkemizin ve emekçilerin geleceği açısından büyük önem taşıyan bu tasarı hakkında, konunun uzmanlarından AÜ SBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Birgül Ayman Güler ile de söyleşi yaptık. Aynı zamanda KİGEM Yönetim Kurulu Üyesi de olan Sayın Güler, tasarının oluştuğu koşulları, teorik altyapısını ve hangi sınıfların dayatması olduğunu net bir biçimde açıkladı. Arkadaşımız Ruhsar Şenoğlu'nun gerçekleştirdiği söyleşiyi okurlarımıza sunuyoruz.

- *Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı'yla, ne yapılmak isteniyor?*

- Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı'yla, temelde iki köklü değişiklik yapılmak isteniyor. Birincisi sosyal devlet yerine, düzenleyici devlet adı verilen yeni bir örgütlenme tarzı getirilmek isteniyor; ikincisi idarenin bütünlük ilkesi olarak bilinen merkezîyetçilik ilkesi yerine, yerellik ilkesi ikame edilmek isteniyor. Devletin yerel ilkesine göre örgütlenmesiyle, düzenleyici devlet haline getirilmesi iç içe geçmiş iki amaç. Bu iki amaç birlikte, kamu iktidarının özel sektör, yani sermaye kesimiyle, sivil toplum kurumu, yani sermaye tabanlı toplumsal örgütlenmeler arasında paylaşırlması hedefine yönelmiş bulunuyor. Bu paylaşmaya verilen isim "yönetişim"dir. Yönetişim üzerinden halkın yönetime katılım kanalları kaldırılıyor, yönetim bütünüyle sermaye kesimine devrediliyor.

'Adeta feodalizm dönemine dönüş'

- Şimdiye kadar da özel sektör yönetmiyor muydu? AKP iktidarda ama, AKP iktidara gelmeden önce TUSİAD'dan desteğini alarak, hatta ABD'den desteğini alarak

iktidara geldi. Yine onlar yönetmiyor mu, yani değişen ne olacak?

- Değişen şu olacak: Şimdiye kadarki temsili demokrasinin sermaye kesimi için görece dolaylı etki mekanizmaları ortadan kaldırılacak, özel sektör ya da sermaye kesimi denilen egemen yapı, devletin doğrudan doğruya yürütücü sınıfı olarak kamu yetkilerini kullanan aktör haline gelecek. Bu değişikliği çok önemsiyorum. Batı feodalizminde toplumsal egemen sınıf ile siyasal yönetici sınıf özdeşti. Egemen sınıf, aynı zamanda yönetici sınıf olarak iş görüyordu. Batı kapitalizmi, egemen sınıfla yönetici sınıfın özdeşliğine son vermişti. 20. yüzyıl boyunca büyük bürokratik örgütlenme, 20. yüzyılın temsili demokratik örgütlenmesi, bu farklılaşmanın

sonuçları olarak ortaya çıkmıştı. Şimdi içinde yaşadığımız yüzyılda, adeta feodalizm dönemine geri dönüş; egemen sınıfların yeniden yönetici sınıf haline getirilmesi söz konusu. Bu, temsili demokrasi dediğimiz, halkın katılım kanallarını mümkün kılabilen, eksik ama mümkün kılabilen mekanizmaların dahi tasfiyesi anlamına geliyor. Yani, bundan sonra karar mekanizmalarında, karşımızda halk tarafından seçilmiş ve seçilmişlerce atanmış, görece özerklik niteliği taşıyan bir bürokrasi bulmamız mümkün olmayacak. Üst kurullarda olduğu gibi ya da yerel konseylerde olduğu gibi, iş sahibi doğrudan, kamu adına karar verme sandalyelerine oturtulmuş olacak. Bu yönetme yetkisinin doğrudan ve açık biçimde sermayeye devredilmesi demektir.

- Bu şununla ilgili değil mi; kapitalizm, halkın isyanı karşısında, kapitalizmi ayakta tutabilmek için, sömürge sisteminin verdiği olanakları da kullanarak, bir sosyal devlet uygulamasına gitti. Şimdi kapitalizm çökerken, halka dağıtılacak bir artı değer yaratmıyor. Bununla da ilgili değil mi?

Tasarı, temsili demokrasi dediğimiz, halkın katılım kanallarını eksik ama mümkün kılabilen mekanizmaların dahi tasfiyesi anlamına geliyor. Yani, bundan sonra karar mekanizmalarında, karşımızda halk tarafından seçilmiş ve seçilmişlerce atanmış, görece özerklik niteliği taşıyan bir bürokrasi bulmamız mümkün olmayacak.

- Sanırım ortada bir artı-değer kılığı yok. Ortada, sermayedarin artı-değerin daha büyük bir kısmına el koymasını engelleyecek bir dünya sosyalist sistemi faktörü yok. Dünya artık tek kutuplu! Kapitalizmde halkın zenginlikten daha fazla pay alması, ancak toplumsal mücadele ile mümkün olabiliyor. Sosyal refah devleti, 1945-1980 arasında tekelleci devlet kapitalizminin görünümüyüdü. Az gelişmiş ülkelerde ise "modernleşme" üzerinden bunun bağımlı kötü kopyaları yaratılmıştı. 1980'den bu yana dünya tekelleri gelişmiş ülkelerde devletle iç içeliklerini yeniden tanımlamış görünüyorlar. O ülkelerde devletle bağı koparmadılar, ama ilişkideki ağırlıklarını artırdılar. Dünyanın geri kalanında ise, devletlerce kaplanmış yatırım-hizmet alanlarını devletten "kurtarıp" kendileri için açık pazar haline getirmeye giriştiler. Pazarlarını açıp genişletiyorlar. Açtıkları her yeni alanda yönetime, karar gücüne ortak olmalarını sağlayan mekanizmaları da beraberlerinde getiriyorlar. Yeni zamanların sloganı "çok aktörlü yönetim", bu mekanizmaları temsil ediyor. Yani yönetişim buradan doğuyor.

'Yerellik' ilkesinin anlamı

- AKP hükümetinin hazırladığı taslakta ne var?

- Taslak, devletin örgütlenmesini "yerellik" ilkesine oturtuyor. Bu "subsidiarite" denilen ilke. Subsidiarite, Avrupa Birliği kaynaklı bir ilke. Yerellik ilkesi, yerel yönetimleri güçlendirmek, çok aşırı merkezileştirmeyi ortadan kaldırmak için, hem akla hem de halka daha yakın bir sistem kurmanın formülü değildir. Yerellik ilkesi, devlet örgütlenmesinin federal esaslara oturtulmasını öngören bir ilkedir. Yerellik ilkesi tanımlanmış bir ilkedir, o yüzden herkes kendi aklına göre, kendine yakın geldiği biçimiyle tanımlama serbestliğine, özgürlüğüne sahip değildir. Yerellik, devlet örgütlenmesinde siyasal gücün aşağıdan yukarıya doğru paylaşılması esasına dayanır. Varolan devlet sistemi, "idarenin bütünlüğü" ilkesine, siyasal gücün yukarıdan aşağıya dağılımına dayanmaktadır. Somut olarak, Tasarı anayasada varolan idarenin bütünlüğü ilkesinin terk edilmesi, yerine, subsidiarite (yerellik) ilkesinin geçirilmesini sağlamaktadır. Tasarı'da bu durum, "idarenin işleyişi" kısmının da yönetimin bütünlüğünden söz edilmezken, "hizmetlerin görülmesinde halka yakınlık ilkesi"nin geçerli sayılacağına hükmedilerek düzenlenmiştir. "Hizmetlerde halka yakınlık", subsidiarite teriminin Türkçe'ye çevrililerinden biridir.

Küresel sermaye bütün dünyayı istiyor!

Yönetimin bütünlüğü ile subsidiarite ilkelere karşıtlığı, Avrupa Konseyi'nin ilgili organları tarafından açıkça dile getirilmiştir. Avrupa Bölgeler ve Yerel Yönetimler Kongresi'nin Türkiye hakkında aldığı 29/50 sayılı 1997 tarihli kararda; anayasa-da varolan idarenin bütünlüğü ilkesinin kaldırılması, onun yerine subsidiarite ilkesinin getirilmesi istenmiştir. Bu karara göre, bu tür bir değişiklik yapılamayacaksa, hiç olmazsa Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın subsidiarite ilkesine atfı yapılması önerilmiştir. Bu, çeşitli platformlarda da dile getirildi. İlgililerin, yerel yönetim fetişizmini ya da daha hafif bir deyimle, yerel yönetim romantizmini bir miktar bir tarafa bırakıp, yerellik ilkesinin ne anlama geldiğini ciddi olarak incelemesi gerekir. Kamu yönetimi temel kanun tasarısında, bu tasviye kararının gereği yerine getirilmiştir.

'Valilik ve kaymakamlık sistemi fiilen ortadan kalkıyor'

- Taslak bunu nasıl bir yapı kurarak uygulamaya koyacak?

- Tasarı, beş bakanlığa taşrada örgütlenme izni veriyor. Bu beş bakanlık, Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Beş bakanlıktan üçü atıptır. Adalet Bakanlığı, idarenin içinde yer alan bir taşra örgütlenmesine sahip değildir; savcılık ve mahkeme sistemi idarenin dışındadır. Milli Savunma Bakanlığı da idarenin içinde yer alan bir taşra örgütlenmesine sahip değildir; askerlik şubeleri ile garnizon komutanlıkları idarenin dışındadır. İçişleri Bakanlığı'nın da doğrudan kendine ait (örneğin İl

Milli Eğitim Müdürlüğü gibi) bir örgütlenmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla üç bakanlık atıptır. Geriye iki bakanlık kalır: Maliye Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Çalışma Bakanlığı günümüzde 81 ilde örgütlü değildir; 22 ilde bölge örgütlenmesi vardır. Demek ki her ilde il müdürlüğü olmadığı için, o da en azından şu andaki yapısıyla atıptır. Bu durumun somut bir sonucu var. İllerde ve ilçelerde "idare kurulu" varlığı sona ermektedir. İl İdare Kurulu'nun üyeleri kimlerdir: İl Tarım Müdürü, İl Milli Eğitim Müdürü, İl Sağlık Müdürü, İl Bayındırlık Müdürü, Defterdar, Hukuk İşleri Müdürüdür ve başında da Va-

li vardır. Bunun içinde Çalışma Bakanlığı, yapıları gereği Milli Savunma ve Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı'nın özel bir temsilcisi yok. Şimdi siz, bir düzine bakanlığa taşrada örgütlenme yasağını getirdiğiniz zaman; il ve ilçe idare kurulları üyelerini yitirmiş ve fiilen ortadan kalkmış demektir. Demek ki bakanlıkların bir düzinesine taşrada örgütlenmeyi yasakladığınız anda, Türkiye'de mülki idare sistemi denilen valilik ve kaymakamlık sistemi fiilen ortadan kalkıyor, boşluğa düşüyor. Bu durumda, mülki idare sistemini yeniden düzenlemek, tanımlamak gerekir. Ama Tasarı bu işe hiç girişmiyor.

Taşrada örgütlenme yasağı getirilen bir düzine bakanlık nasıl çalışacak? Bu bakanlıkların il-ilçe müdürlükleri her şeyleriyle il özel idaresine devrediliyor. Özel idare, devlet tüzel kişiliği içinde yer almaz; milli eğitim, sağlık, tarım hizmetleri taşra örgütlenmesi bakımından özel idareye devredildiği anda, bunlar "devletin temel görevidir" diye tanımlanamaz. Bundan böyle bunlar devletin değil, bir yerel yönetim türü olan il özel idaresinin görevlerinden sayılır. Bu hizmetler, yerel yönetimlerin özerklik ilkesine dayanan hukuku çerçevesinde, merkezin yalnızca "vesayet denetimi" adı verilen sınırlandırılmış müdahale gücü temelinde yürütülecektir. Bir düzine bakanlığın il özel idaresine devredilmesi demek, ulusal yatırım ve personel bütçesinin yarısından fazla kısmının, belki il özel idarelerine devredilmesi demektir. Bu devir, yüzde 82'si memur statüsünde çalışan 1.5 milyona yakın kamu personelinin il özel idarelerine devredilmesi demektir. Şu anda ülke çapında il özel idarelerinde yalnızca 7500 personel çalışıyor.

Böyle bir devir, geniş bir yatırım-hizmet alanında öncelikleri belirleme, kaynakları tahsis etme, ihale sistemini yönetme, istihdam kararlarını verme gücünün devri demektir. Bu güç, il özel idaresinin bugünkü yapısıyla taşıyabilir mi?

Bugün il özel idaresinin başında bulunan vali, tüm gücünü bu örgütten değil, mülki idare sisteminden almaktadır. Mülki sistem boşaldığına, buradaki güç il özel idaresine devredildiğine göre, valinin il meclisi, il encümeni karşısındaki konumu neredeyse zorunlu olarak değişir. Bu denli kaynak ve yetkiyle donatılan il özel idaresinin karar organı, bugün olduğu gibi danışma kurulu olarak iş göremez. Tam yetkili bir il meclisi haline getirilecektir. Bu, valinin özel idare içindeki güçlü konumunun sona ermesi demektir. Nitekim yerel yönetimlere ilişkin yasa tasarılarına bakılınca, bunlarda valinin il özel idaresinin başından alındığı görülmektedir. İl özel idaresi kanun tasarısı taslağında, özel idarelerin başı olarak vali kaldırılmıştır. Ya kaldırılır ya seçimle gelmesi öngörülmeye başlanır. Devletin en temel fonksiyonlarını özel idarelere devretmişseniz; devletin bütçesinin çok büyük bir kısmını, kamu görevlilerinin istihdamını oraya devretmişseniz; valiliği, ya kaldırılmalı ya seçimli valilik olmalıdır diye tanımlamışsanız; karşınızdaki sistemi artık bir "yerel yönetim sistemi" olarak tanımlamak güçtür.

Eyalet sistemi

İllerde söz konusu olan, belediye-köy gibi "mekânsal" yönetim değil, "alan yönetimi"dir; bölge ölçeğine uygun bir yapıdır. Kaldı ki, Türkiye uzun yıllardan bu yana, Avrupa Bölgesel Yerel Yönetimler Kongresi içinde iş gören "bölgeler meclisi"nde, il genel meclisi üyeleri tarafından temsil ediliyor. Türkiye, Avrupa'ya il özel idarelerinin "bölgesel yönetim" ilanını çoktan yapmış durumda. Dolayısıyla bu yapı, karşımıza bir "eyalet sistemi" kuruluşu kılığında çıkıyor.

Konu bir başka özellik açısından da ele alınabilir: Bir tarafta mülki sistemi kaldırıyorsunuz, bir tarafta il düzeyinde doğrudan doğruya ile ilişkin her türlü sosyoekonomik nitelikteki kararları verecek bir il parlamentosu yaratıyorsunuz. Merkezi yönetimin yetkilerini sayıp sınırlarken, yerel olanları genel yetkili görüyorsunuz. Bu tarz, federal anayasalarda vardır. ABD Anayasası'nı alıp incelediğinizde bu yapıyı çok açık görürsünüz. ABD Anayasası'nda federal devletin (merkezin) görevleri sayılıp sınırlanmıştır, "geriye kalan görevler federe devletlerindir" denir. Bu kanun tasarısı, aynı mantığı güdüyor. Mer-

kezi yönetimin görevlerini sayıp sınırlandırıyor, "geriye kalanlar yerel yönetimler tarafından yerine getirilir" deniyor. Bu yapının kendisi idarenin bütünlüğü ilkesine aykırıdır. İdarenin bütünlüğü ilkesi, görevleri devlete ait sayar. Devletteki bu görevleri yerine getirme bakımından, mülki amirlik sistemine "yetki genişliği", yerel yönetimlere "idari vesayet" çerçevesinde, görevlerin belli parçalarını devreder. Oysa bu Tasarı, ABD Anayasası'nın yaptığı gibi, önce aşağıya, ne kalırsa kalanı yukarıya vermek, mantığından hareket etmektedir.

Küresel sermayenin dayatması

- Basit bir mantıkla "Amerikan modelini tercih ediyor; ne var bunda" denebilir.

- Amerikan modelini tercih etmek de-

mek, federalizmi tercih etmek demektir.

- Bu tercih, Türkiye açısından farklı bir anlama geliyor mu?

- Türkiye açısından "tehlike" anlamına geliyor. Tehlike, Türkiye'nin bütünlüğü bakımından vardır. Genellikle bu, etnik ya da mezhep farklılıklarından kaynaklanan şey olarak görülür. Bence de doğrudur. Ancak, etnik ve mezhebi farklılıkları, "kendi başına" nedenler olarak görmek doğru görünmüyor. Etnik-mezhebi nedenler, başka bir şeyin görüntüsüdür. O başka şey, Türkiye'de küreselleşme ile beraber sermaye kesiminin kendi içindeki konsensüsün (oydaşmanın) ortadan kalkması ve bu kesimin yeni bir denge arayışı içinde bulunmasıdır. Türkiye'de sermaye kesimi, küreselleşme zamanları öncesinde, kendi çıkarlarını bir şekilde temsilcilik ilişkileri üzerinden yabancı sermayeye bağlamıştı. Ama temsilciliği, ulusal devlet örgüsü içerisinde devam ediyordu. Kararlar, Ankara'ya odaklıydı. Toptan ticaret sistemi ya da üretim zinciri, İstanbul'dan Anadolu'nun taşrasına kadar kendi içinde bir bütün halinde, çıkarlar bir-

birine bağlanmış şekilde bir örgütlenmeye sahipti. Küreselleşmeyle beraber sermayenin kendi içinde bir kısım dedi ki, "benim çıkarım bundan sonra Londra, Tokyo, Washington, vs. borsaları ve piyasaları, üretim merkezleridir". O yüzden, küresel sermayenin gerekleri doğrultusunda, içeride nasıl bir yapılanma gerekiyorsa, bunları talep ediyordu. Kendilerinin küresel sermayeyle entegrasyonunu, Türkiye'nin dünyayla bütünleşmesi olarak ifade ettiler. Kendi reflekslerini küresel sermayeye bağlayan tekelci sermaye grupları, kendi isteklerini "küreselleşmenin kaçınılmazlığı" vurgusuyla, ülkenin mecburi istikametidir diye savundular. Büyük sermaye gruplarından bir kısmı bu tekelci sermayenin isteklerine kendini endeksledi. Bir kısmıysa "hayır sizle beraber hareket etmeyeceğiz, Türkiye'nin içerisinde yapılıp, eğer ekleneneceksek ondan sonra daha güçlü bir şekilde küresel sermayeye eklenelim" diye onlardan ayrıldı. Bir kısım büyük ve orta sermaye "eğer biz bu şartlarla küresel sermayeyle bütünleşmeye kalkarsak, en fazla üçüncü grup taşeron, ama en çok da onların işçisi durumuna geleceğiz, Türkiye pazarını da kaybedeceğiz, buna boyun eğmeyelim" dedi. Bir kısım KOBİ tekelci sermayeye eklenemedi, bir kısım KOBİ de bu içeride saf tutan büyük ve orta sermayenin yanında yer aldı. Ve günümüzde Türkiye egemenlik sorununu, ulusal bağımsızlık sorununu, Türk sermayesinin, kendi içerisindeki bu parçalanmışlığı nedeniyle yaşıyor.

Esas tehlike nerede?

Etnik ve mezhebi elbiseleri de, sermayenin kendi içerisinde yaşadığı bu yeni kırılmalar, yeni yapılanma arayışları ve yeni politikaların elbiseleri, görüntüleri diye görmek yerindedir. O nedenle, tehlike durumunu yalnızca bir Kürt ve diğer etnik kimlikler sorunu, yalnızca Alevilik, Sünnilik, tarikatçılık gibi dinsel kimlikler sorunu olarak görmek yanıltıcı olur. Bunlar, daha çok, mutabakat bozulması yaşanan sermaye kesimlerinin giysileri gibi duruyorlar. Elbette bu giysiler önemsiz etkenler değildirler; yalnızca birincil değil, ikincil oldukları söylenebilir. Birincil etkeni, sermaye tabanlı konsensüs arayışını analiz etme becerisini gösteremediğimizi de belirtmek gerekir. Eğer bu analiz yapılabilirse; o vakit, etnik, mezhebi ve diğer, isimleri nasıl konabilirse, o kırılmaların da gerçek bir analizini yapmak mümkün olacak görünüyor.

Etnik, mezhebi kırılmaların altında sermaye kırılması olduğu için. günümüzde federalizm tartışmalarının Türkiye'de ciddi

bir tehlike olduğu kanısındayım. Bunlar, yalnızca kültürel, etnik ve dinsel motifler değil, onun altında sermaye kırılmaları var. TOBB, o kendi içinde bir bütün değil mesele, değil mi? TUSİAD var, MÜSİAD var, çok çeşitli dernekçikler, vakıflar biçiminde örgütlenmiş -İKV mesele- yapılar var. Bütün bu yapıların küresel iş stratejileriyle bağlantılarını çok sağlıklı analize tabi tutmak gerekiyor. İş orada kopuyor. Aslında çok da veri var, ama yorumlayamıyoruz.

‘Düzenleyici devlet’ ne anlama geliyor?

- Özelleştirme çok keskin bir biçimde, net bir biçimde konuyor yasaya. Niye bu kadar keskin?

- Bu tasarının yaratmak istediği devlet tipi, tasarıların birinci maddesinde çok açık dile getirilmiş durumda: **Düzenleyici devlet**. Devletin düzenleyici fonksiyonunu güçlendirmek amaçlanıyor. Bu son derece teknik bir terim. Sosyal devlet nasıl teknik bir terimse, düzenleyici devlet, regülatör devlet de teknik bir terimdir. Nasıl sosyal devlet halkın eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve benzeri ihtiyaçlarını iktidar eliyle karşılamak, ülkenin mal ve hizmet üretimini devlet öncülüğünde gerçekleştirmek anlamına geliyorsa, düzenleyici devlet de bunun tam tersine, devletin tüm sosyal fonksiyonlarının ortadan kaldırılmasını ve devletin, temel olarak piyasa mekanizmasını düzenleyen bir sistem haline getirilmesini öngörüyor. Düzenleyici devlet, sosyal devletin karşıtı devlet tipi olarak, devletin hiçbir mal, hizmet ve para üretiminde yer almasını öngörür. Dolayısıyla tasarı kendi içinde tutarlıdır. Devletin elinde mal, hizmet ve para, bankacılık anlamında, üretimi sağlayacak ne kadar araç varsa, onların tasfiyesini öngörür. Tasarı da kararlı bir biçimde onları tasfiye etme yönünde hükümler içeriyor.

Vergi koyma yetkisi kimin?

- Bu tasarıda, yerel idarelere vergi koyma yetkisi de veriliyor.

- Tasarı, yerel idarelere vergi koyma yetkisi vermiyor. Vergi koyma yetkisini yine parlamentoda bırakıyor, parlamento alt ve üst oranları da belirliyor. Bunun arasındaki oranları belirleme yetkisi bırakılıyor yerel yönetimlere.

Yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisi, federalizm-üniterizm tartışması bakımından iş gören ölçütlerden biridir; ama doğrusu pek de karmaşıktır. Belki şöyle anlatabiliriz:

Vergi paylaşma sistemi vardır, federal örgütlenmeleri karakterize eder. “A, B, C vergisini federal-merkez, X, Y, Z vergilerini federe-yerel toplar” denebilir; bu paylaşma temel ilke sayılır. Öte yanda vergiden pay ayırma uygulaması vardır, üniter yapılanmaları karakterize eder. Vergi merkezce toplanır, topladığı miktardan belli bir yüzde’lik kısmı yerele aktarır; sistem bu uygulamada üzerinde yükselir. Bizde uygulanan sistem ikincisidir. Belediyelerin gelirlerinin yarısı, merkezden ayrılan bu yüzdeden oluşur. Bununla birlikte, iki sistem tamamıyla ayırdır denemez. Örneğin bizde, “vergi paylaşma”ya uygun olarak, Emlak Vergisi yerel yönetimlerce toplanan vergidir. Ancak bu durumda olan gelir kaynağı, belediye bütçesinde yüzde 5-6 büyüklüğünde yer tutuyor. Dolayısıyla sistemin temelini vergi paylaşma değil, vergiden pay ayırma ilkesi oluşturuyor. Sistemlerin karma, geçişken olabileceğini akılda tutmak koşuluyla, bu ölçütü, idari sisteme müdahaleleri yorumlama bakımından kullanabiliriz.

Gelir kaynakları bölüşümü ile ilgili olarak bir başka özelliğinden daha söz edilebilir. Vergi koyma yetkisi kime aittir? Bu, ülkemizde TBMM’ye ait bir yetkidir. Küresel örgütler, son dönemin yerleşme politikaları çerçevesinde, yerel yönetimlere “vergi koyma yetkisi” tanınmasından söz ediyorlar. Bu, mali federalizme yapılan bir açılmıdır; Tasarı’da böyle bir düzenleme yoktur. Bunun biraz daha gerideki adımı, “vergi oranlarını belirleme yetkisi” ile ilgilidir; bizde bu açıdan alt-üst sınırları TBMM belirler; bu sınırlardaki oranlar Bakanlar Kurulu’nca belirlenir. Tasarı bu noktaya müdahale etmekte, Bakanlar Kurulu’ndaki yetkiyi yerel meclislere devretmeyi öngörmektedir.

- Bir kapı açılıyor ve gidişat kararları tamamen yerel yönetimlere bırakmak oluyor.

- Bunu tasarının sözünden çıkarmak güç. Ama yerellik hedefi onu gerektirir. İlke olarak yerellik ilkesini benimsemezseniz, vergi sisteminde de benimsenecek olan nokta vergi paylaşımı sistemidir.

Yerelleşme her zaman, her yerde demokratikleşme getimez. Belli zaman ve koşullarda demokratikleşme çığını açabilir, belli zaman ve koşullarda ise, anti-demokratik sonuçlar yaratabilir.

Bölge örgütlenmeleri

-Tasarı bölge kurumlaşmasına ilişkin bazı hükümler getiriyor.

- Tasarıda, 5 Nisan 2003 günlü halinde, bölge yönetimi üzerinde bir yoğunlaşma var. Biraz fazla ve çelişkili bir hal var hatırla. Öngörülen bölge yapılarından biri, “yedi ayrı coğrafi bölgede geçici bölge teşkilatı kurmak” hükmünü içeriyor. “Bakanlar Kurulu, havza esasına göre çalışma gerektiren alanlarda 7’yi 10’a çıkarabilir” hükmü getiriliyor. Bu, GAP gibi örgütlenmelerin yaygınlaştırılmak istendiğini gösteriyor. GAP, biliyorsunuz, bir bölge örgütü ve aynı zamanda geçici bir bölge örgütlenmesi. GAP kurulduğunda 15 yıllığına kuruldu. 15 yıl sonra ihtiyaç varsa, uzatılacak diye söylendi. Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı’nda da deniyor ki, 7 coğrafi bölgede geçici bölge örgütlenmeleri kurulabilir, kalkınma amacıyla. Bu demektir ki, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde GAP gibi, şu anda ikisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonları’nda birkaç seneden beri bekleyen; DAP Doğu Anadolu Projesi, DOKAP Doğu Karadeniz Projesi gibi, bizim 7 coğrafi bölgeye de düşen idareler kurulabilir. GAP, elimizde bir örnek olarak var. Bunlar kadar ileri aşamalara varmakla beraber, örneğin BATAP Batı Anadolu için böyle bir kalkınma projesi, İç Anadolu için, İÇATAP kalkınma projesi sözleri ediliyor.

Bunun dışında, AB etkisiyle Türkiye’de bir farklı bölgeleşme kavramı daha inşa ediliyor. 22 Eylül tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda, “istatistik bölge düzey 2” denilen 26 bölgede, bölge kalkınma ajansları kurulması öngörülüyor. Bölge kalkınma ajanslarının nasıl kurulacağına ilişkin, tasarı, ipucu vermiyor ama “o konuyla ilgili bir yasa hazırlanacaktır” hükmünü getiriyor. 26 bölgenin üzerinde Bakanlar Kurulu karamamesine göre 12 bölge birimi daha var. Orada nasıl bir örgütlenmenin gerçekleştirilmek istendiğine ilişkin bir düzenleme yok. O konudaki bilgiler boşlukta kalıyor.

Nihayet 3. bölge düzeyinin 81 ili kapsadığını biliyoruz. Eğer buradaki bölge terimi, bizim anladığımız anlamda bölge yönetimini anlatan bir terim değilse, bir başka soru aklımıza geliyor: Türkiye, il özel idarelerini Avrupa Konseyi Bölgesel ve Yerel Yönetimler Kongresi’ne çok önceki tarihlerde bölge olarak deklare etmişti. Bölgesel ve Yerel Yönetimler Kongresi’nde iki meclis vardır: Biri yerel

'Türkiye'deki bir bölüm sermaye, kendisinin küresel sermayeyle entegrasyonunu Türkiye'nin dünyayla bütünleşmesi olarak ifade etti.'

meclis, biri bölge meclisi. Yerel mecliste Türkiye'yi belediye başkanlarıyla meclis üyeleri temsil eder. Ama bölgeler meclisinde Türkiye'yi temsil il özel idaresinin meclisine verilmiştir. Dolayısıyla, önümüzde bir soru işareti var: Bize göre, il özel idaresi bölgenin yönetimi değildir. Bir yerel yönetimdir. Fakat, Avrupa Konseyi Bölgesel ve Yerel Yönetimler Kongresi'ne bunu, bölge diye deklare etmiş olmak, AB nezdinde yürüteceğimiz çalışmalarda acaba özel idareleri bölge statüsüne yükseltmemizi gerektirecek mi? Bu önemli bir soru, çünkü, aynı organ yani Avrupa Konseyi Bölgesel ve Yerel Yönetimler Kongresi iki farklı şarta sahip; birisi **yerel yönetimler özerklik şartı**, diğeri **bölgesel yönetimler özerklik şartı**. Bölgesel yönetimler özerklik şartı imzalanacak olursa, il özel idareleri bölgeler meclisinde temsil edildiğine göre, bölgesel özerklik şartına mu tabi olacak? Bu durumda acaba mülki sistemin parçası olarak bölge statüsüne oturtmadığımız il özel idare statüsünü değiştirmemiz mi gerekir? Bunlar da, Türkiye'de yapılmak istenen kamu reformu çalışmalarının kara delikleri.

Bir kanun tasarısını hazırlıyorsanız, bunun tüm sonuçlarının görülebilir olması gerekir. Bu sonuçları, biz değerlendirdiğimizde göremiyoruz, kanımca bu tasarıyı hazırlayanlar da görmüyorlar; ya da açıklamıyorlar. Ama bir kanun tasarısı, çok sevilen deyimle, şeffaf olmalı. Bir kanun tasarısı, çok iyi çalışılmış olmalı. Öngörülebilir ve öngörülemez sonuçları itibarıyla, tüm kamuoyunun görüş alanı içinde olmalı. Görüş alanı içine girmeyen, kara delik olarak nitelemekten başka bir şey yapamayacağımız, öngörülmeyen sonuçları olan bir tasarımı elimizdeki.

Fransa ile Türkiye'nin farkı

- *Kamu yönetimi sisteminde, böylesine radikal bir değişiklik yapan ülke var mı dünyada?*

- Devlet örgütlenmesini yerellik ilkesine göre inşa etme, subsidiarite ilkesini anayasasına taşıma bakımından 2003 Mart başlarında Fransa, Anayasası'nı değiştirdi. Anayasası'na devlet örgütlenmesinin subsidiarite, yerellik ilkesine göre yeniden yapılabileceği hükmünü koydu. Önemli itirazlarla parlamentodan geçirdi. Genellikle bizde, "bizim idare yapımız Fransa'ya benzer, bak Fransa da yaptı, o halde bunun bize sakıncası olmaz, biz de yapalım" gibi bir yaklaşım vardır. Sanki Türkiye'nin göbeği Fransa'yla kesilmiş gibi. Fransa ile Türkiye arasındaki benzerlikten kopalı çok oldu. Fransa gelişmiş ülkeler dünyasından, AB üyesi bir ülke. Fransa bu değişikliği ABD'ye karşı Irak saldırısı nedeniyle, Almanya'yla ittifak kurmak zorunda olduğu bir dönemde gerçekleştirdi. Fransa'nın AB üyesi bir devlet olarak ABD ve İngiltere koalisyonuna karşı dünya genelinde söz hakkı talep eden bir ülke olarak, belki AB içinde konumunu güçlendirmek üzere subsidiarite ilkesini benimsemiş olmasının sonuçları farklı, Türkiye gibi AB'ye üye olma konusunda ciddi umutsüzlükleri olan, AB'nin Türkiye'yi üye yapmayacağı yönündeki emareleri yüksek olan az gelişmiş bir ülkede subsidiarite ilkesinin sonuçları farklı olur. O yüzden, bu itirazlarla birlikte, sorunuza Fransa vardır, diye örnek verebilirim subsidiarite ilkesini benimseyen ülke olarak. Ama Fransa'nın bu değişikliği de usulünce yaptığını söylemeden geçemem, bu çok köklü bir değişikliktir, gerçekten başlangıç noktası anayasadır. Anayasaya rağmen, anayasa değiştirilmemişken bu

kadar köklü bir değişikliği yasa düzeyinde yapamazsınız. Bu demokratik bir ülkenin tüm teamüllerine aykırıdır. Anayasaya aykırıdır, o yüzden de Anayasa Mahkemesi'nden dönecektir. Fransa, en azından olması gerektiği gibi, en azından yasal süreci bakımından anayasa değişiklikleriyle başladı. Anayasa değişikliğine uygun olarak çıkarılması gereken yasaları yine kamuoyuyla tartışarak çıkaracak.

Çalışanlar açısından kölelik rejimi

- *Peki bu tasarının çalışanlar açısından sonuçları ne olacak?*

- Bu tasarı düzenleyici devlet yaratma tasarısı. Düzenleyici devlet, sosyal devletin karşıt kavramı olarak; memuriyet sistemini tanımayan, esnek istihdama dayanan bir bürokratik mekanizma talep eder. Nitekim tasarı, bu talebi yerine getiriyor. Merkezi yönetimde istihdam edilen, yüzde 80'i memur, 1.5 milyon personeli yerel yönetimlere devrediyor ve diyor ki "yerel yönetimler personelinin istihdamında esas, sözleşmedir". Dolayısıyla devlet sistemini memuriyet rejiminden "kurtarıyor". Sözleşmelilik, memuriyet sistemi gibi ömür boyu iş güvencesi, yaşam boyu meslek mantığını reddeden bir sistemdir. Personelini çalıştıran yerin işe aldığı ve sicil değerlendirmesini yaptığı ve işten çıkarabildiği sistemdir. Dolayısıyla, kamu çalışanı dediğimiz memur ve kamu işçisi silinerek tarihe karışıyor. Yerelleştirilmiş istihdam, özel sektör istihdamıyla aynı ilkelere dayanan bir istihdam rejimini, tüm kamu alanına yaygınlaştırmak anlamına geliyor. Kamu personeli açısından hem örgütlenme hakları hem de iş güvencesi bakımından ayrıcalıklı, ileri; kamu çalışanı açısından son derece pozitif olan kazanımlar ortadan kaldırılıyor. Kamu çalışanları açısından tasarı, kazanılmış ile hakların yitirilmesi anlamına geliyor. Aslında bu sonuç, doğrudan tüm halkı ilgilendiriyor. Şöyle: Kamu hizmetleri, personeli ile birlikte yerelleştiriliyor; yerele devredilen personel "memur" olmaktan çıkıyor. Bu, hizmetleri özelleştirmenin başlıca koşuludur. Memurluk rejimi dururken özelleştirme yapmak neredeyse olanaksızdır; öyle olduğunu KİT'lerden biliyoruz. KİT özelleştirmesi, personelin sözleşmeli yapılmasından sonra yürüdü. Bugün KİT'lerde çalışanların yalnızca yüzde 4'ü memurdur ve artık KİT'ler özgürce elden çıkarılabilir durumdadır.

- *Sadece kamu çalışanlarının değil, özel sektör de dahil, çalışanların hakları ortadan kaldırılıyor.*

- 1955 yılından beri kamu istihdam rejimini, özel sektör istihdam rejimine yaklaştırmak hedefi var. Türkiye'nin gerçekleri, bu hedefin mutlak anlamda başarıya ulaşmasını engelledi. Ama 1955 yılında ortaya atılan bu hedef, 657 sayılı yasayla büyük ölçüde önlendi, ama kısmen de açık tutuldu. Nitekim 1980'li yıllarda, 657'de küçük

değişikliklerle kamudaki istihdam rejimi, örneğin sözleşmeliğin getirilmesiyle, geçici işçiliğin uygulanmasıyla özel sektöre yaklaştırılmaya başlandı zaten. Okullarda şu anda, sözleşmeli öğretmenler çalıştırılıyor ve sözleşmeli öğretmenlerin istihdam rejimi, İş Yasası hükümlerini adeta fiilen uygulamaya geçirmişti. Son dönem hükümetleri, çeşitli defalar, kamu kesimindeki istihdam rejimini, özel sektör kesimi istihdam rejimiyle aynılaştırmaktan bu anlamda bir ortak çalışanlar yasasından söz ettiler. Ya da ortak iş yasasından söz ettiler. Dolayısıyla hedef, ayrıcalık olarak değerlendirilen kamu istihdam sistemini, çalışanlar lehine tüm hükümleri ortadan kaldırmak, özel sektör istihdam rejimine dönüştürmek.

Özel sektördeki istihdam rejimi, iş yasasıyla beraber sendikaların değişimi ve doğru deyişle, adeta kölelik rejimi.

Şu anda okullarda kadrolu çalışan öğretmen, yanı başında çalışan sözleşmeli arkadaşına baksa, gelecekte kendini görecektir. Gelecekte kendisinin nasıl çalıştırılacağını görecektir. Yani, "acaba bizi nasıl etkileyecek" diye hâlâ sorulmasını anlamak mümkün değil. Nasıl etkileyeceğini, somut örneklerle birlikte sınıfını paylaştığı arkadaşlarına bakarak görebilir. Hastanelerde, laboratuvarlarda çalışanların sözleşmeli istihdamı şu anda gerçekleştiriliyor. Hastanede kadrolu çalışan, dönüp aynı laboratuvarlarda iş yaptığı sözleşmeli arkadaşına baksın, kendi geleceğini orada görecektir. "Olamaz, bunlar yapılamaz!" Şu anda yapıyor; ama ilginç bir efsunlaşmışlık var, yapılan görülüyor.

Eğitim ve sağlıkta

kamu hizmetlerine son veriliyor

- Eğitimde ve sağlıkta ne olacak bu yasayla birlikte? Müfredatı merkezi idare belirleyecek deniyor.

- Eğitimde, sağlıkta ve diğer kamu kurumlarında şu olacak; bu tasarı diyor ki, kamu kurum ve kuruluşları haksız rekabete neden olacak biçimde, piyasada üretilen mal ve hizmetleri üretemez. Eğitim; piyasada üretilebilen mal ve hizmetlerden mi? Evet, yükseköğretimde vakıf üzerinden kurulan özel üniversiteler var, özel liseler var, özel ilköğretim kurumları var. Demek ki, devletin bu hizmeti üretmesi, piyasa üzerinde doğrudan bir etkide bulunabilecek. Sağlık, piyasada üretilebilen mal ve hizmetlerden mi? Evet, özel sağlık tedavi merkezleri var, özel poliklinikler ve hastaneler var. Ya sosyal güvenlik? Sosyal güvenlik piyasada üretilebilen hizmetlerden. Özel sağlık sigorta sistemi, özel emeklilik sistemi gündeme geldi. Devletin bu işi yapması, piyasada üretilen sisteme bir şekilde etki etmesine neden olur. Dolayısıyla, devlet kamu hizmeti olarak eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine devam ettiği müddetçe, haksız rekabete neden olabilir.

**Varolan devlet sistemi,
"idarenin bütünlüğü"
ilkesine, siyasal gücün
yukarıdan aşağıya
dağılımına dayanmaktadır.
Somut olarak,
Tasarı anayasada varolan
idarenin bütünlüğü ilkesinin
terk edilmesi, yerine,
subsidiarite (yerellik) ilkesinin
geçirilmesini sağlamaktadır.**

Olur, çünkü ilköğretim parasızdır. Özel sektör ilköğretim kurumu açmışsa çok rahatlıkla devlete dönüp, "sen bu hizmeti parasız veriyorsun, benim piyasada iş yapma engel oluyorsun, haksız rekabet yaratıyorsun" deyip geri çekilmesini talep edebilir. Bu talebi düzenleyici devletin daha şimdiden tanıdığı bu tasarıdan belli. O zaman yapılması gereken nedir? Kamu hizmetinin tanımlı hale getirilmesi. Ama eğer özel okul ya da özel hastane, kamu hizmetini 10 liraya veriyorsa, o zaman kamu kurum ve kuruluşu bu hizmeti 1 liraya veremez, sübvansede edemez yani. Eğer sübvansede ediyor olsa, özel okul ya da özel hastane haksız rekabete neden olmakla devleti suçlayabilecektir ve devlet de düzenleyici devlet olarak, daha şimdiden haksız rekabete neden olan bütün birimlerin kapatılıp tasfiye edilebilirliğini tasarsına koymuş durumda. Demek ki, sosyal hizmet alanlarında, eğitim sağlık gibi temel alanlarda devlet hızla geriye çekilebilecek.

Birinci etkisi eğitim ve sağlık alanında kamu hizmetlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bunun uygulamalarına şu anda başlandı. Milli Eğitim Bakanı, 10 bin yetim çocuğun özel okullarda, parası devlet tarafından karşılanmak üzere eğitilebileceğini söyledi. Bir taraftan, özel okullara kaynak aktarılacak. Öbür taraftan, Eğitim-Sen'in açıkladığına göre, ideolojik, dinci özellikleri belli olan bu okullarda, ileriye dönük kadrolaşma, insan yetiştirme fırsatları verilmiş olacak. Bir taşla iki kuş vurulacak. Müfredatı, merkezi yönetimin belirlemesinin bir anlamı yoktur, müfredatı merkezi yönetimin belirlemesi eğitim sisteminde ulusal ve evrensel ilkelere uygun eğitim verme-

nin garantisi değildir. Eğitimin birliği ilkesi eğitimin merkezden planlanması ve gerçekleştirilmesini zorunlu sayar.

Yerelleşme, demokrasi anlamına gelmez

- Mafyayı da güçlendirecek bir yasa gibi gözüküyor

- Yerellik ilkesi, sermaye içi oydaşmanın ortadan kalktığı bu ortamda, etnik, dinsel, mayfatik, pek çok arzu etmediğimiz motifli sistemin kurucu unsuruna dönüştürecektir.

- Demek ki, yerelleştirme, demokrasi getirmiyor.

- Yerelleşme, her zaman, her yerde demokratikleşme getirmez. Yerelleşme belli koşullarda, belli zamanlarda demokratikleşme çıkırını açabilir, belli koşullarda da tam tersi anti-demokratik sonuçlar yaratabilir. Yerelleşmeyle demokrasi arasında doğrudan bir ilişki olduğu yolundaki inanç, son derece yanlış bir inanç. Hiçbir bilimsel değeri yok, tarihsel değeri de yok.

Prens Sabahattin'in programı

- Yerelleştirmeyle Prens Sabahattin arasında bir bağ kuruyorsunuz. Bu konuyu biraz açar mısınız?

- Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, Prens Sabahattin'in zaferi olacaktır eğer geçerse. Prens Sabahattin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ideologu olarak İttihak ve Terakki'nin karşısındaki görüştür. Prens Sabahattin siyasal düşüncesi liberallar-islamcılar-ayrılıkçılar ittifakının tarihsel cephesini oluşturuyordu. Onlar doğrudan doğruya hür teşebbüs, teşebbüs-i şahsi ile ademi merkezîyetçiliği savunuyorlardı, bu tasarı da aynı şeyi savunuyor. Bu tasarı da subsidiarite ilkesini yani ademi merkezîyetçiliği ve rekabetçi piyasanın düzenleyici devletini yani teşebbüs-i şahsi ilkesini savunuyor. O yüzden, bu girişim, yüz yıl sonra, Prens Sabahattin'in zaferi anlamına gelir.

- Çok teşekkür ederim...

Memur eylemlerinden bir görüntü. 'Memur rejimini ortadan kaldırmak, özelleştirmenin başlıca koşuludur.'

Üniversitelerimize toplu bakış ve yayın etkinliklerinin analizi

Burada, üniversitelerimizin, uluslararası atıf endekslerince (SCI ve SSCI) taranan dergilerde yayımlanan toplam bilimsel etkinliklerinin, kimi yükseköğretim göstergeleri ile ilişkilerinin olup olmadığı araştırılacak ve DPT'ce geliştirilen 'Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi' temel alınarak, yayın etkinliklerinin bölgeler bazında değişimleri, istatistiksel büyüklükleri ile birlikte ortaya çıkarılacaktır.

Prof. Dr. Müh. Ergin Arıoğlu / Dr. Müh. Canan Girgin

(İTÜ Maden Mühendisliği Emekli Öğretim Üyesi / Yapı Merkezi Holding AR-GE Bölümü)

Bilindiği gibi, üniversitenin yerine getirmek ile yükümlü olduğu iki ana görevi vardır. Bunlardan birincisi, ulusal plan hedefleri içinde ülkenin gereksinimi olduğu disiplinlerde nitelikli meslek adamları yetiştirmek, daha açık bir deyişle günümüzde olağanüstü bir hızla çoğalan bilimsel bilgi birikiminden yararlanabilen, sürekli yeni bilgiler üretebilen ve var olan teknolojileri en verimli ve etkin şekilde kullanabilen insan gücünün yaratılmasıdır. İkinci görevi ise temel ve uygulamalı araştırma-geliştirme projeleri yaparak yeni bilgiler, teknolojiler üretmek ve bunları yayın etkinlikleri (makale, bildiri, kitap) ve patent yoluyla topluma, ekonomiye en etkin biçimde kazandırmaktır. Birinci görev üniversitenin "eğitim-öğretim" işlevini, ikinci görev ise, "bilimsel araştırma yapma" işlevini açıkça tanımlar. Toplum tarafından üniversiteye atfedilen bu görevler birbirini besleyen, tamamlayan, ayrılmaz özellikler arz eder. Başka türlü bir ifadeyle bu iki yararın oluşturduğu "bileşke"nin büyüklüğü üniversitenin, toplumun "beşeri ve ekonomik kalkınması"na sağladığı "katkı"yı belirler.

Üniversitelerimizin, üstlendiği bu görevleri ne ölçüde yerine getirdiği kamuoyunda süregelen sorgulamalara konu olmaktadır (Bkz. Genişletilmiş Kaynakça). Bu çalışmanın kapsamında üniversitelerimizin uluslararası atıf endekslerince ["SCI", Fen (Temel Bilimler+Sağlık Bilimleri) ve "SSCI", Sosyal Bilimler] taranan dergilerde yayımlanan toplam bilimsel etkinliklerin (1) kimi yükseköğretim göstergeleri (öğrenci/öğretim üyesi, proje sayısı/öğretim üyesi) ile ilişkileri olup olmadığı araştırılmış; daha sonra

DPT'ce geliştirilen "Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi" (Dincer, Özasan ve Satılmış, 1996) temel alınarak, hem yayın etkinliklerinin hem de diğer konu edilen göstergelerin bölgeler bazında değişimleri, istatistiksel büyüklükleri ile birlikte ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca, makroekonomik ölçekte var olan "bölgesel eşitsizlikleri" belirli ölçüde iyileştirmek amacıyla üniversitelerimizin neler yapabilecekleri ele alınmıştır. İncelenen konunun bütünselliğini sağlamak üzere üniversitelerimize ait sayısal değerlendirmeler de belirli bir ayrıntı içinde işlenmiştir.

Üniversitelerimizin kısa kimliği

Üniversitelerimizin bugünkü durumuna ilişkin kimi sayısal değerlendirmeler (Aytaç ve arkadaşları, 2001 ve Karakütük, 2001) aşağıda özetlenerek verilmiştir:

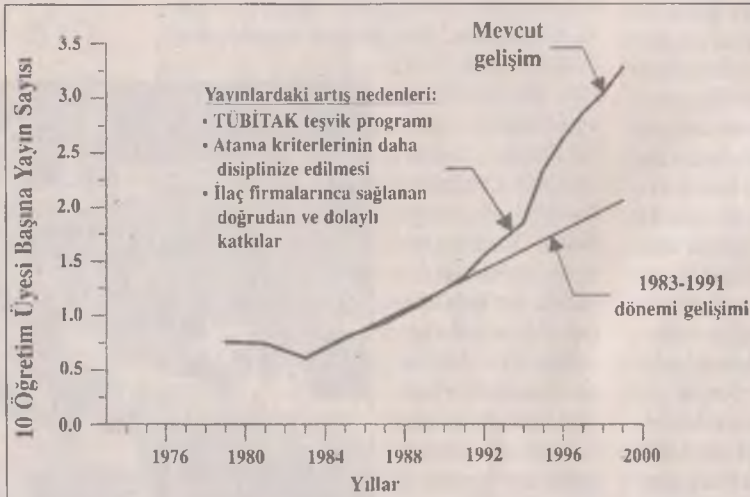
1981 yılı itibariyle üniversitelerin sayısı 19 iken, bu sayı 1990 yılında 29'a yükselmiş, 2001 yılında ise 78 (Devlet üniversitesi 53, vakıf üniversitesi 22, onay bekleyen vakıf üniversitesi sayısı 3) olmuştur. Üniversite sayısındaki toplam artış yüzde 155,

sadece devlet üniversitelerindeki artış hızı yüzde 83 düzeyindedir.

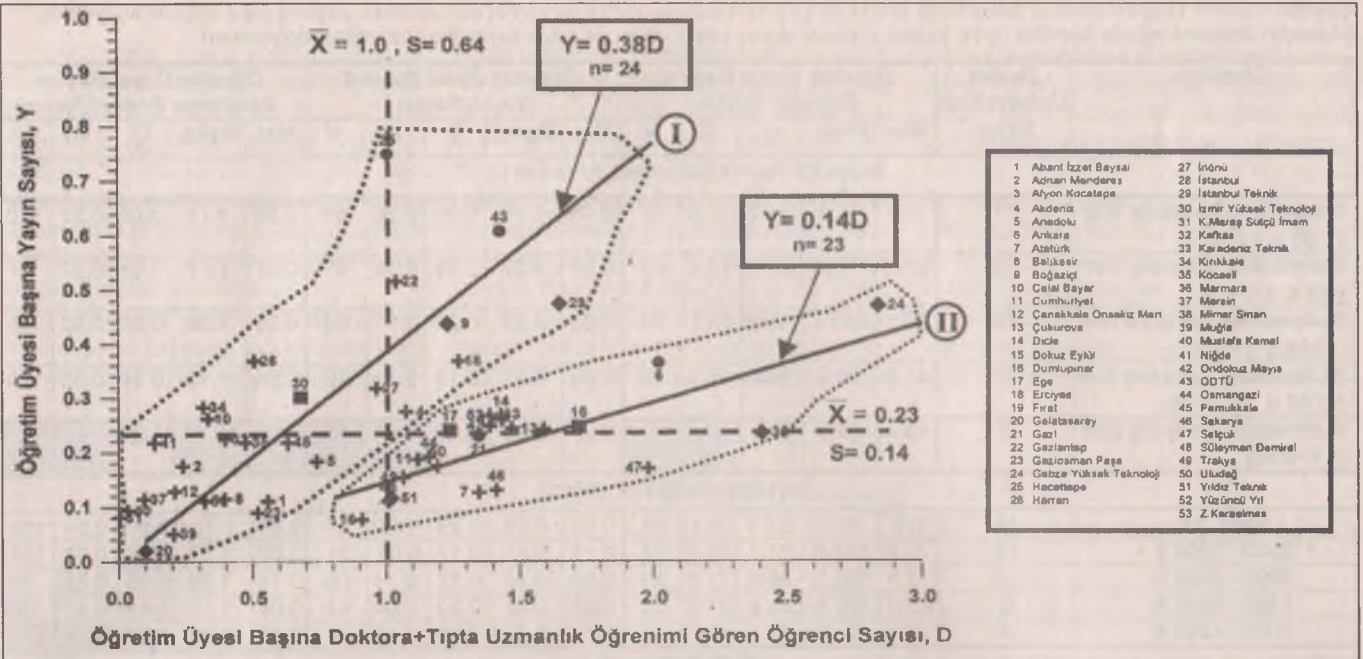
1999-2000 yılı itibariyle toplam öğretim üyesi sayısı 64169'dur. Akademik unvanlara göre dağılım oranları şöyle oluşmaktadır: Profesör yüzde 12.8, doçent yüzde 7.4, yardımcı doçent yüzde 14.2, diğer (öğretim görevlisi, okutman, uzman, çevirici, vb.) yüzde 26.3, araştırma görevlisi yüzde 39.3. Öğretim elemanlarındaki artış oranları 1983-1984 dönemine kıyasla şu değerlerde gerçekleşmiştir: Profesör yüzde 351, doçent yüzde 83, yardımcı doçent yüzde 278, diğer yüzde 236 ve araştırma görevlisi yüzde 218. Profesör unvanında gözlenen artış oranının diğer akademik unvanlardaki artış oranından yüksek olması burada dikkat çeken bir olgudur.

1999-2000 yılı itibariyle yükseköğretim sistemimizde kayıtlı toplam öğrenci sayısı 1.412.248'dir. Fakülte, 4 yıllık yüksekokul, açıköğretim ve mesleki yüksekokullarda kayıtlı öğrencilerin oransal dağılımları sırasıyla şöyledir: yüzde 46.7, yüzde 3.3, yüzde 34.6 ve yüzde 15.4. Açıköğretim öğrencileri hariç olmak üzere önlisans, lisans ve lisansüstü öğrenci sayısı

1.091.805 değeri dikkate alındığında, 2000-2001 öğretim yılı için "öğrenci/öğretim üyesi" büyüklüğü 45 olarak belirlenmektedir. Anılan büyüklük (1980-1981) öğretim yılı için 46'dır. Vakıf üniversiteleri açısından ise aynı büyüklük 45'dir. Vakıf üniversitelerine kayıtlı öğrenci sayısının toplamı 27.367 olup, yükseköğretim ve örgün öğretim içindeki oranları sırasıyla yüzde 1.9 ve yüzde 3 düzeyindedir. 2000-2001 öğretim yılı itibariyle vakıf üniversiteleri açısından aynı büyüklük 45'dir. Kimi ülkelerdeki lisans programlarının da öğretim üyesi başına öğ-

Şekil 1: 1979-1999 döneminde 10 öğretim üyesi (profesör+doçent+yrd. doçent) başına düşen yayın sayısının değişimi [Geçmiş yıllara ait SSCI/SCI yayın oranı olarak, 1999 ve 2000 yılına ait SSCI/SCI yayın oranının ortalaması olan 0.037 değeri esas alınmış, toplam yayın (SCI+SSCI)=1.037 SCI ifadesi ile hesaplanmıştır]

Şekil 2: Öğretim üyesi başına doktora+tıpta uzmanlık öğrenimi gören öğrenci sayısının öğretim üyesi (profesör+doçent+yrd. doçent) başına yayın sayısı ile değişimleri

renci sayısı şöyledir: Kore 20, İspanya 17, Polonya 10, Finlandiya 16, Yunanistan 16. Ülkemiz için aynı program bazında anılan büyüklüğün 35 olduğu gerçeği, bize, Türkiye yükseköğretim sisteminin çok ciddi "akademik altyapı" sorunları ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Yükseköğretimdeki "okullaşma oranı"nın 1999 yılında yüzde 27.7, buna karşın Avrupa ortalamasının yüzde 47.8 olması, sözü edilen sorunun varlığını başka açıdan ortaya koymaktadır.

2000-2001 öğretim yılı itibarıyla devlet üniversitelerimizde öğretim gören lisansüstü öğrenci (yüksek lisans+doktora+tıpta uzmanlık) sayısı 85.709 olup, GATA ve hastaneler dikkate alındığında toplam sayı 90.661 olmaktadır. Toplamın yaklaşık yüzde 60'ı İstanbul, Ankara ve İzmir üniversitelerinde bulunmaktadır. 2000-2001 yılı itibarıyla öğretim alanlarına göre toplam lisansüstü (yüksek lisans+doktora+tıpta uzmanlık) öğrencilerinin (99.183) dağılımları şöyledir: Dil ve edebiyat yüzde 2.7, matematik ve fen bilimleri yüzde 7.7, sağlık bilimleri yüzde 18.5, sosyal bilimler yüzde 12.5, uygulamalı sosyal bilimler yüzde 30.6, teknik bilimler yüzde 21.8, ziraat ve ormancılık yüzde 4.4 ve sanat yüzde 1.8'dir. 1984-1985 dönemine ait dağılım oranlarıyla karşılaştırıldığında sosyal+uygulamalı sosyal bilim alanlarında yaklaşık yüzde 18'lik bir artış, teknik bilimlerde ise yüzde 14'lük bir azalma dikkati çekmektedir. Aynı öğretim yılında vakıf üniversitelerinde öğrenim gören lisansüstü öğrenci sayısı ise 4.655'tir ve devlet üniversitelerine ait değerin ancak yüzde 18'i kadardır. Sadece doktora öğrenimi gören öğrenci sayısı değerlendirildiğinde de aradaki fark çok daha düşündürücü olmaktadır. Şöyle ki, vakıf üniversitelerinde doktora öğrenimi gören öğrenci sayısı 256, devlet üniversitelerimizde ise 21.492'dir (ÖSYM 2001). Gerek lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin büyük çoğunluğunun üç

büyük şehirde toplanmaları, gerekse vakıf üniversitelerinde doktora eğitim-öğretiminin cılızlığı, bir kez daha altyapı eksikliklerinin varlığını göstermektedir.

Devlet üniversitelerinin kadro kaybı artıyor

Yukarıdaki veriler tekrar gözönüne alındığında şu sonuç daha da netleşmektedir:

Vakıf üniversiteleri, devlet üniversitelerinin çok büyük bedeller karşılığında yetiştirdiği öğretim üyelerini bünyelerine transfer ederek eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Devlet üniversiteleri bu duruma karşı etkin önlemler geliştiremezse, ileriki dönemlerde devlet üniversitelerimizdeki öğretim üyesi sayısı ciddi bir şekilde azalarak var olan öğretim üyesi başına öğrenci sayısı çok daha artacaktır.

Üniversite öğretim üyelerimizin yıllık brüt aylıklarının -satınalma paritesi gücü kullanılarak- ABD Doları cinsinden hesaplanan değerleri olağanüstü küçüktür. 2000 yılı itibarıyla yardımcı doçent, doçent ve profesör unvanlı öğretim üyelerinin yıllık brüt değerleri aynı sırada; 15.740 dolar, 18.644 dolar ve 26.187 dolar düzeyindedir. Bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla dünya ölçeğinde ücretlerin göreceli olarak en düşük olduğu ülke olan Güney Afrika alındığında, aynı bazda yıllık brüt değerler; yardımcı doçent 23.641 dolar, doçent 29.909 dolar, profesör 39.918 dolar (DPT 2000). Kuşkusuz bu yorumsuz tablo birçok bakımdan önemlidir. Birincisi, yükseköğretim kurumlarımızın temel öğeleri olan akademisyenler ciddi geçim sıkıntısı içindedirler. İkincisi ise geleceğin öğretim üyeleri olabilecek nitelikli mezunlar, üniversiteler yerine başka kurumları tercih etmektedirler.

Toplam eğitim harcaması/Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) ve yükseköğretim harcaması/GSYİH büyüklükleri 1995 yılı itibarı ile sırasıyla 2.4 ve 0.9'dur. Aynı eğitim harca-

ma büyüklükleri örneğin Güney Kore'de yüzde 6.2 ve yüzde 1.9 şeklinde gerçekleştirilmiştir. 1995-2000 dönemi için yükseköğretim harcamasının toplam bütçe ve GSMH içindeki ortalama payı sırasıyla yüzde 2.8 ve yüzde 0.83 düzeylerindedir. Yükseköğretim kurumlarında öğrenci başına yapılan harcamaya satın alma gücü -1995- bazında bakıldığında ülkemizde bu değer 1.538 dolar iken -açıköğretim hariç-, Güney Kore'de 5.203 dolar, Finlandiya'da 7.315 dolar, İtalya'da 5.013 dolardır. YÖK (2000) kaynağına göre bu harcamanın düzeyi ise, o yılki dünya ortalamasının yarısından azdır. Yapılan sınırlı sayısal değerlendirmeler üniversitelerimizin nasıl bir altyapı içinde eğitim-öğretim ve araştırma etkinliklerini sürdürdükleri konusunda bazı ipuçları vermektedir.

Üniversitelerimizin yayın etkinliklerinin analizi

Bu bölümde kullanılan yayın etkinlikleri [2000 yılına ait SCI, SSCI endekslerine giren yayın sayısı (www.ulakbim.gov.tr)], 1999-2000 Yükseköğretim İstatistikleri (ÖSYM, yayın no: 2000, 5) verisi olan öğretim üyesi sayısı ve üniversitelerimize ait öğrenci/öğretim üyesi sayısı oranı Kayalica ve Ak (2002) kaynağından temin edilmiştir. Devam etmekte olan proje sayıları 9. Cumhurbaşkanı'na sunulan rapor (Mart 2000, Ankara), üniversitelerin bulundukları illere ait "Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi değerleri" için Dincer, Özasan ve Satılmış (1996), iller itibarı ile kişi başına GSYİH (DİE, 2001, 1999 verisi) için Küçüker (2001) kaynağından yararlanılmıştır. Analize konu edilen tüm veriler topluca EK Çizelge 1'de gösterilmiştir. İncelenen konuların değerlendirilmesi aynı başlıklar altında aşağıda sunulmuştur.

'1979-1999' döneminde öğretim üyesi başına yapılan toplam yayın etkinlikleri

Çizelge 1: İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksleri (I), fert başına GSYİH ve GSYİH'den aldıkları paylara göre coğrafi bölgelerin, 53 devlet üniversitesinde öğretim üyesi başına öğrenci sayısı, yayın sayısı ve proje sayısı ile istatistiksel değişimleri.

Gösterge	Devlet Üniversitesi Sayısı	Öğretim Üyesi Başına Öğrenci Sayısı					Öğretim Üyesi Başına Yayın Sayısı					Öğretim Üyesi Başına Araştırma Projesi Sayısı					
		Min.	Maks.	$\bar{X}$	S	V	Min.	Maks.	$\bar{X}$	S	V	Min.	Maks.	$\bar{X}$	S	V	
Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (I) *																	
I. derecede gelişmiş iller (1.56 ≤ I < 4.88)	17	6.3	70.6	31.7	17.5	55	0.00	0.75	0.30	0.20	65	0.08	1.76	0.52	0.57	110	
II.derecede gelişmiş iller (0.5 ≤ I ≤ 1.0)	10	21.2	70.2	41.8	17.2	40	0.05	0.37	0.19	0.09	47	0.07	1.57	0.58	0.57	98	
III.derecede gelişmiş iller (-0.28 ≤ I < 0.5)	18	32.1	282.7	83.3	60.1	72	0.08	0.52	0.20	0.11	54	0.08	1.28	0.36	0.32	89	
IV.derecede gelişmiş iller (-0.66 ≤ I < -0.28)	6	42.8	70.3	55.6	11.3	20	0.08	0.37	0.19	0.11	59	0.08	1.13	0.38	0.38	100	
V.derecede gelişmiş iller (I < -0.66)	2	45.4	55.6	50.5			0.22	0.27	0.25					1.26			
Fert Başına GSYİH (\$/fert)																	
3500 \$ <	18	6.3	70.6	33.0	18.4	56	0.00	0.75	0.29	0.20	67	0.09	1.76	0.50	0.54	108	
2500 - 3500 \$	16	21.2	167.6	57.0	35.4	62	0.11	0.27	0.17	0.05	31	0.07	1.57	0.39	0.50	127	
2000 - 2500 \$	10	32.1	282.7	85.6	71.3	83	0.08	0.52	0.22	0.14	65	0.14	1.28	0.55	0.36	64	
1500 - 2000 \$	5	42.8	131.9	66.8	37.1	55	0.08	0.32	0.20	0.09	47	0.08	1.13	0.41	0.41	100	
1000 - 1500 \$	4	44.1	63.3	52.1	9.1	17	0.13	0.37	0.25	0.10	40	0.12	1.26	0.57			
Coğrafi Bölgeler																	
Bölgeler	GSYİH'den aldığı pay	Üni. say.	Min.	Maks.	$\bar{X}$	S	V	Min.	Maks.	$\bar{X}$	S	V	Min.	Maks.	$\bar{X}$	S	V
Marmara	% 38	13	15.9	100.4	45.8	25.6	56	0.00	0.47	0.22	0.16	73	0.08	1.60	0.45	0.52	115
Ege	% 17	10	6.3	282.7	74.4	81.1	109	0.05	0.30	0.18	0.08	46	0.08	1.57	0.40	0.46	115
İç Anadolu	% 16	11	20.2	167.6	50.8	42.8	84	0.17	0.75	0.32	0.19	59	0.11	1.76	0.44	0.50	113
Akdeniz	% 12	6	28.0	86.1	55.4	23.7	43	0.08	0.27	0.15	0.08	54	0.07	1.47	0.85	0.53	62
Karadeniz	% 9	5	49.1	70.3	61.5	8.0	13	0.09	0.25	0.16	0.08	48	0.18	1.02	0.46	0.34	73
G.Doğu Anadolu	% 5	3	41.1	63.3	51.7			0.27	0.52	0.38			0.08	0.34	0.25		
Doğu Anadolu	% 3	5	32.1	55.6	44.6	8.3	18.7	0.13	0.32	0.24	0.07	29.7	0.12	1.26	0.45	0.54	120

*1. derecede gelişmiş iller: İstanbul (İstanbul 1933, İstanbul Teknik 1944, Yıldız Teknik 1982, Boğaziçi 1971, Mimar Sinan 1982, Galatasaray 1994, Marmara 1982, Gebze Yük. Tek. Enst. 1992), Ankara (Ankara 1946, Gazi 1982, ODTÜ 1959, Hacettepe 1967), İzmir (Ege 1955, Dokuz Eylül 1982, İzmir Yük. Tek. Enst. 1992), Kocaeli (1992), Bursa (Uludağ 1975); 2. derecede gelişmiş iller: Eskişehir (Anadolu 1973, Osmangazi 1993), Antalya (Akdeniz 1982), Adana (Çukurova 1973), Mersin (1992), Muğla (1992), Aydın (Adnan Menderes 1992), Balıkesir 1992, Kayseri (Erciyes 1978), Denizli (Pamukkale 1992); 3. derecede gelişmiş iller: Edirne (Trakya 1982), Sakarya (1992), Isparta (Süleyman Demirel 1992), Çanakkale (Onsekiz Mart 1992), Zonguldak (Karaelmas 1992), Konya (Selçuk 1975), Kırıkkale 1992, Kütahya (Dumlupınar, 1992), Gaziantep 1987, Bolu (Abant İzzet Baysal 1992), Afyon (Kocatepe 1992), Niğde (1992), Manisa (Celal Bayar 1992), Trabzon (Karadeniz Teknik 1955), Samsun (Ondokuz Mayıs 1975), Hatay (Mustafa Kemal 1992), Malatya (İnönü 1975), Elazığ (Fırat 1975); 4. derecede gelişmiş iller: Sivas (Cumhuriyet 1974), Kahramanmaraş (Sütçü İmam 1992), Erzurum (Atatürk 1957), Tokat (Gaziosmanpaşa 1992), Şanlıurfa (Harran 1992), Diyarbakır (Dicle 1973); 5. derecede gelişmiş iller: Van (Yüzcüncü Yıl 1982), Kars (Kafkas 1992).

İncelenen dönemde, 10 öğretim üyesi başına düşen toplam yayın etkinliklerinin değişimi Şekil 1'de gösterilmiştir. Açıkça ki 1990'lı yılların başından itibaren yayın etkinliği değişiminde çok belirgin bir artış gözlenmiştir. Anılan artışı denetleyen belli başlı faktörler o tarihlerde TÜBİTAK'ça uygulanan teşvik programı, üniversitelerde akademik yükseltmelerde SCI ve SSCI tabanlı yayınların ön plana çıkartılması ve sağlık bilimlerinde gerçekleştirilen yayınlar için ilaç firmalarının sağlanan dolaylı ve dolaysız katkılarıdır. 2000 yılı için 10 öğretim üyesi başına yaklaşık 3.5 adet yayın yapıldığı kestirilebilir.

Öğretim üyesi başına yayın etkinliği-öğretim üyesi başına doktora+tıpta uzmanlık öğrenimi gören öğrenci sayısı

Şekil 2'de, anılan değişkenler arasında çıkartılan regresyon ifadeleri görülmektedir. Ayrıca, değişkenlere ait hesaplanan ortalama değer "X" ve standart sapma "S" büyüklükleri aynı şekil üzerinde işlenmiştir. Açıkça ki doktora ve tıpta uzmanlık öğrenimi gö-

ren öğrenci sayısı ile yayın sayısı da artmaktadır. İlginçtir ki aynı değişkenler arasında eğimleri çok farklı olan lineer ifadeler söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle, I. gruba giren üniversitelerin aynı öğrenci sayısı için gerçekleştirdikleri yayın sayısı II. gruba giren üniversitelere ait yayın sayısından daha büyüktür. Ülke geneli itibarıyla Hacettepe Üniversitesi -incelenen büyüklükler bazında- birinci sırada yer almaktadır.

Öğretim üyesi başına yayın etkinliği-öğretim üyesi başına devam eden araştırma proje sayısı

İncelenen değişkenlerin arasındaki ilişki Şekil 3'de görülmektedir. Aynı şekil üzerinde ülke geneli için hesaplanan istatistiksel büyüklükler (ortalama değer "X" ve standart sapma "S") işlenmiştir. Genel olarak artan araştırma proje sayısı ile yayın etkinliği de artmaktadır. Bu sonuç bir anlamda üniversitenin sanayi ile geliştirdiği işbirliğinin düzeyini açıklamaktadır. Artış trendini (1:1 doğrusu) izleyen küme içinde devlet üniversitelerinden İstanbul Teknik, Boğaziçi, Erciyes, Gaziantep, Harran, İnönü, Niğde, Ege,

Marmara, Kırıkkale, Trakya, Osmangazi, Pamukkale, Atatürk, Sakarya; vakıf üniversitelerinden Bilkent, Başkent, Sabancı, İstanbul Kültür, Doğuş yer almaktadır. İlginçtir ki vakıf üniversitelerinden Koç, öğretim üyesi başına proje sayısı ve yayın sayısı ile en iyi konumda yer almaktadır.

Öğretim üyesi başına yayın sayısı-Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi arasındaki ilişki

Dikkate alınan değişkenler arasındaki ilişki araştırmasının sonuçları Şekil-4'de verilmiştir. Ayrıca, Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi (I), fert başına düşen GSYİH ve coğrafi bölgelerin ulusal gelirden aldıkları paya göre öğretim üyesi başına düşen; "öğrenci sayısı", "yayın sayısı" ve "araştırma projesi" büyüklüklerinin -53 devlet üniversitesi- aldıkları değerler istatistiksel parametreleriyle (minimum, maksimum, ortalama değer "X", standart sapma "S", değişkenlik katsayısı $V = S/\bar{x} \times 100$, %) birlikte Çizelge 1'de topluca belirtilmiştir.

Şekil 4 ve Çizelge 1 birlikte değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmektedir:

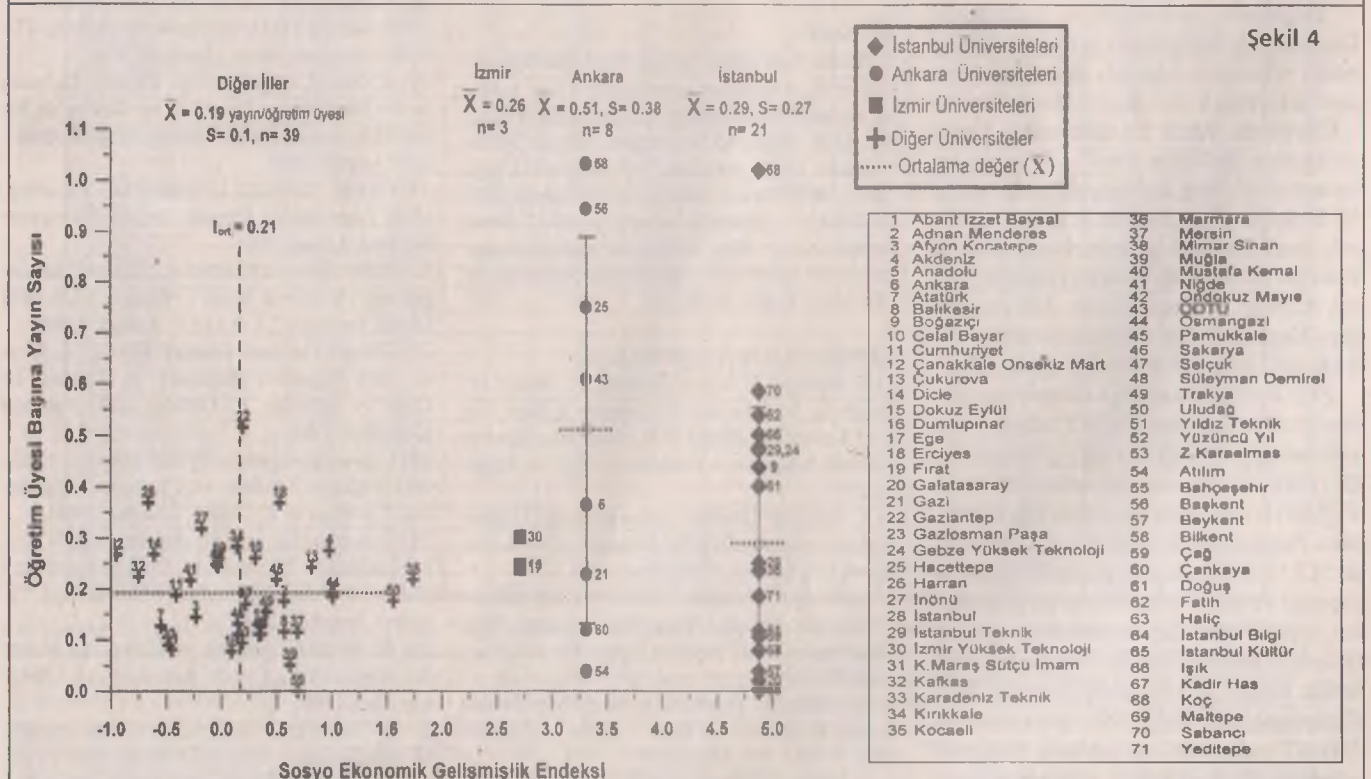
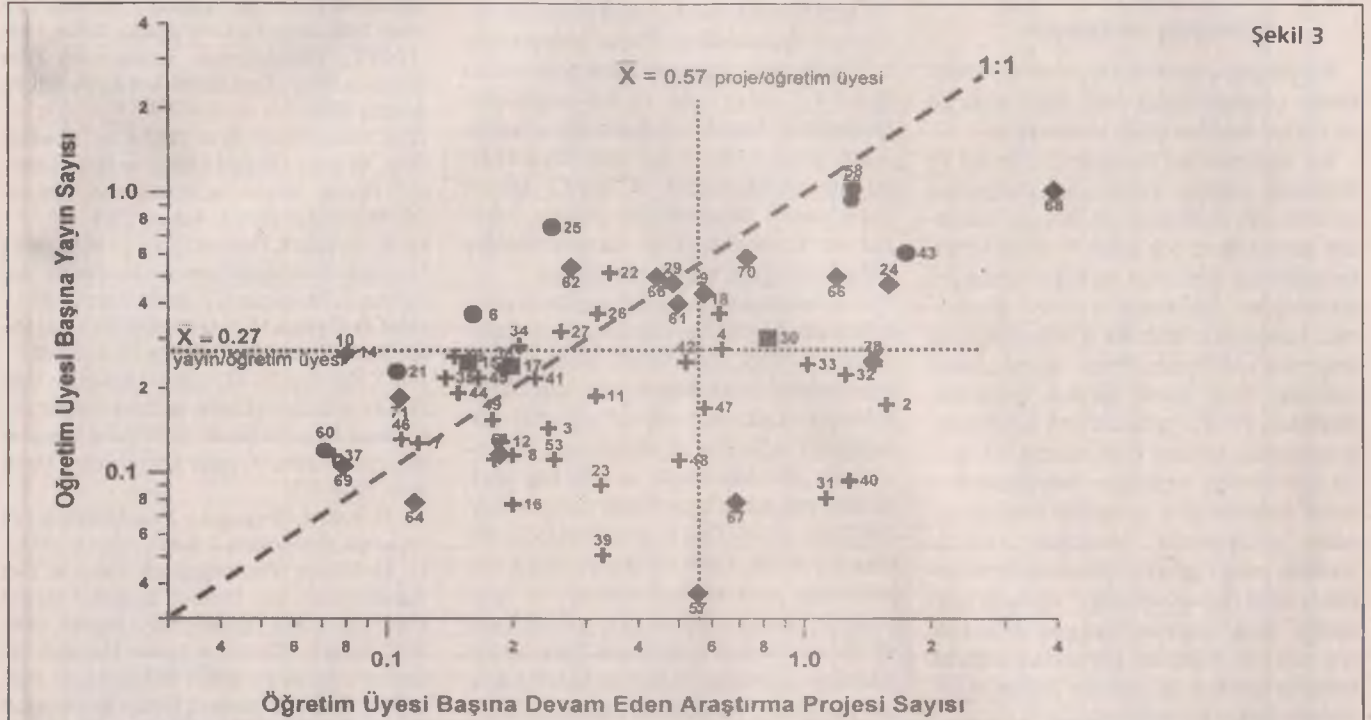
Öğretim üyesi başına yapılan “yayın etkinliği” üniversitelerin bulunduğu illerin “Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi”nden bağımsızdır. Aynı sonuç öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısında da göze çarpmaktadır. Buna karşın, öğretim üyesi başına devam etmekte olan proje sayısının özellikle I. ve II. derecede gelişmiş illerde daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

Üç büyük ilde (İstanbul, Ankara, İzmir) öğretim üyesi başına gerçekleştirilen yayın etkinliklerinde büyük bir dağılma, diğer de-

yişle değişkenlik katsayısının çok yüksek olduğu gözlenmektedir. Örneğin, en gelişmiş il özelliğini taşıyan İstanbul’da bulunan üniversitelerin yaptıkları yayın etkinliğinde, değişkenlik katsayısı yaklaşık yüzde 100 düzeyindedir. Üç büyük ilin dışında kalan illerdeki üniversitelerin gerçekleştirdikleri ortalama yayın sayısı $X = 0.19$ yayın/öğretim üyesi olup değişkenlik katsayısı ise $V =$ Yüzde 53’tür. Bu küme içinde kalan örneğin Gaziantep, Harran, Erciyes ve İnönü Üniversiteleri’nin yayın üretme başarımları çok da-

ha büyük gelişmişlik düzeyinde bulunan illerin kimi üniversitelerine kıyasla daha yüksektir. Diğer kelimelerle, Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi yönünden daha gerice bulunan illerdeki üniversitelere sağlanacak yeterli altyapı (kapalı alan, laboratuvar, teknik araç-gereç, kütüphane, vb.) yatırımları bu üniversitelerin yayın üretme başarımlarını daha yüksek düzeylere taşıyabilecektir.

Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi açısından II. derecede gelişmiş iller içinde yer alan Osmangazi ve Adnan Menderes Üni-

Şekil 3: Öğretim üyesi (profesör+doçent+yrd. doçent) başına yayın sayısı (SCI+SSCI, 2000) ile devam eden araştırma projesi sayısı (1997-1998, 1998-1999) arasındaki ilişkiler (üstte).

Şekil 4: Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi (I) ile Öğretim Üyesi (profesör+doçent+yrd. doçent) başına yayın (SCI+SSCI, 2000) sayısı arasındaki ilişkiler [$X =$ Öğretim üyesi başına ortalama yayın sayısı, $S =$ Standart Sapma, $n =$ Üniversite sayısı (altta)].

versiteleri öğretim üyesi başına yaklaşık 21 öğrenci ile tüm Anadolu üniversiteleri içinde en iyi konumda bulunmaktadır.

GSYİH'den aldığı pay bazında bakıldığında 3. sırada bulunan İç Anadolu Bölgesi ve en düşük paylardan birine sahip olan Güney Doğu Anadolu Bölgesi diğer bölgelere kıyasla öğretim üyesi başına ortalama yayın ve ortalama araştırma projesi sayısı bakımından daha öne çıkmaktadır. Bu sonuç, büyük ölçüde ülke genelinde araştırma ve yayın başarıları ile önde olan Hacettepe ve ODTÜ'nün İç Anadolu Bölgesi'nde yer alması ile ilintilidir.

Sonuçlar ve öneriler

Bu çalışma çerçevesinde incelenen konulardan çıkartılabilecek belli başlı sonuçlar ve çözüm önerileri şöyle sıralanabilir:

Bir toplumun en üst düzeyli öğretim ve araştırma kurumu konumunda bulunması gereken üniversitemizin, birçoğu sistemden kaynaklanan çok yönlü ve ciddi sorunlar nedeniyle işlevlerini layıkıyla yerine getirebildikleri söylenemez. Üniversitelerimiz, kendilerine atfedilen klasik eğitim ve araştırma işlevlerinin dışına taşarak, sahip oldukları "içsel gücü" harekete geçirerek, ülkemizin 1980'li yıllardan beri sürüklendiği toplumsal, kültürel ve ekonomik çöküşlerin aşılmasında, toplumun aydınlatılmasında ve "küreselleşme" gerçeğine hazırlanmasında "yol gösterici" olmalıydı. Özellikle yönetim erkini elinde bulunduranların çoğunda ciddi ölçüde sorunları "algılama noksanlığı" söz konusudur. Bize göre de asıl sorun tam bu noktadan kaynaklanmaktadır. Sorunun çözümü ise düşünür Toffler'in ifadesinde açıkça gösterilmektedir:

"Değişimin sorumluluğu bizlerdedir. Kendimizden başlamamız gerekiyor. Gözle-
rimizi yeni olana, şaşırtıcı ve radikal görü-
nene erkenden kapamamayı öğrenmeliyiz."

Ülkemizde yüzde 25 dolayındaki "yükseköğretim okullaşma oranı" çok özenle hazırlanmış bir proje kapsamında en az yüzde 50 düzeyine çıkartılmalıdır. Burada gözetilecek temel ilke milli gelirimizi reel anlamda yükseltebilecek "beşeri sermayemiz" in çağdaş kalitede oluşturulmasıdır. Bu projenin gerçekleştirilmesi için gereken her türlü "mali kaynak" bir an önce seferber edilmelidir.

1990'lı yılların başından itibaren 10 öğretim üyesi başına özellikle SCI tabanlı yayın sayısında çok belirgin bir artış gözlenmektedir (Şekil 1). Bu artışa etki eden faktörlerin, TÜBİTAK tarafından uygulanan teşvik programı, üniversitelerde akademik yükseltmelerde SCI ve SSCI tabanlı yayınların önem kazanması ve sağlık bilimlerinde gerçekleştirilen yayınlar için ilaç firmalarının sağlanan dolaylı ve dolaysız katkılar olduğu ileri sürülebilir. Benzer bir veri tabanı [örneğin, Milli Kütüphane'miz 1923-1999 dönemine ait 566.627 makalenin veri tabanını elektronik ortamda CD olarak (2002) hizmete sunmuş-
tur] çalışması Türkçe yayın etkinliklerimiz (makale+bildiri+kitap) için de ivedilikle ger-

çekleştirilmeli ve hakemli yerli dergilerdeki makaleler, bildiri ve kitap çalışmaları akademik yükseltmelerde yeniden oluşturulacak bir ölçüt sistemiyle değerlendirilmelidir.

Öğretim üyesi başına yayın sayısı, öğretim üyesi başına doktora+tıpta uzmanlık eğitimi gören öğrenciler arasında, eğimleri birbirinden farklı, lineer modda iki regresyon ifadesi çıkartılmıştır (Şekil 2). Keza öğretim üyesi başına devam eden araştırma projesi sayısının da yayın sayısı üzerinde belli ölçüde etkili bir parametre olduğu ortaya konmuştur (Şekil 3).

Öğretim üyesi başına yayın sayısı üniversitelerin bulundukları illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinden bağımsızdır (Şekil 4, Çizelge 1, Ek 1). Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi bakımından göreceli olarak geri bölgelerde yer alan illerdeki kimi üniversitemizin SCI+SSCI tabanlı yayın yapma başarılarının Ankara, İstanbul ve İzmir'deki kimi üniversitelerden yüksek olduğu gözlenen bir olgudur.

Sosyoekonomik gelişmişlik endeksi göreceli olarak düşük olan illerdeki üniversitemizin altyapı eksiklikleri ivedilikle tamamlanarak, bulundukları yöre için "fiziksel-beşeri kalkınma motoru" görevini üstlenmeleri sağlanmalıdır. Bunun için üniversitelerin yöredeki küçük ve orta boy işletmelerle çok etkili, uzun erimli ve organik işbirliğinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak da altyapı teknik olanaklarının ortaklaşa kullanılması, bu işletmelerde çalışan mühendislere yüksek lisans ve doktora tezleri yaptırılarak kuruluşların teknoloji geliştirme ve üretme kabiliyetlerinin üst düzeye çıkartılması sağlanmalıdır.

DİPNOT

1) Burada ifade edilen toplam yayın etkinliği makale ve diğer yayınları içermektedir. Diğer yayınlar kapsamında ise editöre mektup, toplantı özeti, not, kitap eleştirileri ve tartışma yazıları bulunmaktadır. Diğer yayınların toplam içindeki payı (1973-1999) dönemi itibarıyla -SCI bazında- yüzde 24'tür ve değişkenlik katsayısı yüzde 17 olarak hesaplanmıştır; diğer bir ifadeyle söz konusu oranın zaman içinde fazla değişmediği belirtilmelidir (Anoğlu ve Girgin, 2003).

GENİŞLETİLMİŞ KAYNAKÇA

- 1) F. Alpkaya, F. Ercan, H. Mıhçı, İ. Önder, M. Özüğürlü, S. Özbudun, T. Demirel, Eğitim: Ne için? Üniversite: Nasıl? YÖK: Nereye?, Öğretim Elemanları Sendikası, Ütopya Yay., No: 13, Ankara, 1999.
- 2) E. Arnoğlu, "Üniversitemizin Yayın Üretme Performanslarının Değerlendirilmesi", Dünya Gazetesi, S:6, İstanbul, 20 Temmuz 1991.
- 3) E. Arnoğlu, C. Girgin, "1974-2001 Döneminde Ülkemizdeki Bilimsel Yayın Performansının Kısa Değerlendirilmesi", Bilim ve Ütopya Dergisi, Mayıs 2002.
- 4) E. Arnoğlu, C. Girgin "Ülkemizin Yayın Sıralamasına Eleştirel Bir Bakış", Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 106, Mart 2003.
- 5) A. Ataünal, Türkiye'de Yükseköğretim 1923-1998, Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

6) M. Aytaç, S. Aytaç, Z. Fırat, N. Bayram, A. Keser, Akademisyenlerin Çalışma Yaşamı ve Kariyer Sorunları, Uludağ Üniversitesi Araştırma Fonu İşletme Müdürlüğü, Proje No: 99/29, Bursa, 2001.

7) M. Balcı, "Türkiye 2002 Yılında Bilimsel Makale Sayısında 22'nciliğe Yükseldi", Cumhuriyet Bilim Teknik, Sayı: 829, 8 Şubat 2003.

8) 9. Cumhurbaşkanlığına Sunulan Rapor, "Üniversitelerin Fakülte, Yüksekokul ve Enstitüleri, Akademik-İdari Kadroları Bilim Çalışmaları, Yayın Sayısı-Araştırma Projesi Sayısı", Mart 2000, Ankara.

9) R. Demir, Üniversitemin Bugünü ve Yarını, Palme Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 1996.

10) B. Dincer, M. Özasan, E. Satılmış, "İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", Yayın no: 2466, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1996.

11) DPT, "Yükseköğretim, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 2000.

12) K. Gürüz, Dünya'da ve Türkiye'de Yükseköğretim, Tarihçe ve Bugünkü Seve ve İdare Sistemleri, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, ÖSYM Yayınları 2001-4, Ankara, 2001.

13) K. Karakütük, Öğretim Üyesi ve Bilim İnsanı Yetiştirme -Lisansüstü Öğretimin Planlaması-, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2001.

14) M. Ö. Kayalıca, M. Z. Ak, "SCI ve SSCI'daki Makale Sayıları Üzerine Bir Not" Bilgi (5), İst., 2002.

15) Ö. Kayalıca, Z. Ak, "Atıf İndekslerine Göre Türkiye'de Bilimsel Üretim ve Üniversitemiz", 1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Kocaeli Üniversitesi, Mayıs 2002, s.301-317.

16) H. Korkut, Sorgulanan Yükseköğretim, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2002.

17) M. Köksay, Yükseköğretimde Kalite ve Türk Yükseköğretimi İçin Öneriler, 2. Baskı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, No: 2, İstanbul, 1998.

18) C. Küçükler, "Türkiye'de Kentsel Ekonomik Gelişmeler", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, (Editör: Prof. Dr. Ahmet Şahinöz), Türkiye Ekonomisi Kurumu, İmaj Yayınevi, s.457-489, 2001, Ankara.

19) L. Mutlu, Yükseköğretimin Finansmanı, TÜSİAD, Yayın no: 10/287, İstanbul, 2000.

20) A. Onat, Türkiye'de Doğa Bilimleri Gelişmeler ve Süreklilikler, Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2000.

21) ÖSYM, "2000-2001 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri", Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezi, Ankara, 2001.

22) Türkiye Bilimler Akademisi, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim", "Bilanço 1923-1998 Ulusal Toplantısı", Cilt I ve II, Ankara, 1999.

23) Türkiye Üniversitesi-Sanayi İşbirliği I. Şurası, Şura Raporları (Editörler: A. Öztürk, G. Önal, N. Eğrican, L. Özkale), İTÜ Ayazağa Kampüsü, 1994.

24) Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, "Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler" (Editörler: T. Saylan ve Z. Üskül), İstanbul, 1990.

25) Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, "Cumhuriyetimizin 75. Yılında Üniversitemiz" (Editör: F. Adaman), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000.

26) H. Widman, Atatürk ve Üniversite Reformu, Kabalcı Yay., Çev. A. Kazancıgil ve S. Bozkurt, İst., 1999.

27) E. Yurtsever, S. Gülgöz, Ö. A. Yedekçioğlu, M. Tonta, Sağlık Bilimleri Mühendislik ve Temel Bilimlerde Türkiye'nin Uluslararası Atıf Dizindeki Yeri 1973-1999, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, Haziran 2002.

	Üniversite	Öğretim Üyesi Sayısı	Öğretim Üyesi Başına Öğrenci Sayısı	Devam eden Araştırma Projeleri		Endekse Giren Yayınlar			Öğretim Üyesi Başına Yayın Sayısı (6)/(1)	Öğretim Üyesi Başına Araştırma Projesi adet/öğr.üye. (7) = (3) / (1)	Kişi Başına GSYİH (\$/kişi) (8)	İlin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (9)
				1997-1998	1998-1999	SCI (4)	SSCI (6)	Toplam (8) = (4)+(5)				
		(1)	(2)	(3)								
1	Abant İzzet Baysal	171	61.2	6	31	19	0	19	0.11	0.18	3308	0.15
2	Adnan Menderes	160	21.2	13	252	27	1	28	0.18	1.58	2762	0.57
3	Afyon Kocatepe	111	131.9	13	27	16	0	16	0.14	0.24	1772	-0.23
4	Akdeniz	353	28	-	225	95	2	97	0.27	0.64	2972	0.98
5	Anadolu	414		B.Y.		75	1	76	0.18		3387	1.01
6	Ankara	1446	24.2	234	60	514	14	528	0.37	0.16	3828	3.32
7	Atatürk	764	44.1	43	91	96	1	97	0.13	0.12	1488	-0.55
8	Balıkesir	185	66	27	40	19	0	19	0.12	0.20	2623	0.57
9	Boğaziçi	364	21	202	218	143	16	159	0.44	0.58	4135	4.88
10	Celal Bayar	228	58.4	16	21	59	0	59	0.26	0.08	3136	0.31
11	Cumhuriyet	331	42.8	37	105	62	0	62	0.19	0.32	1902	-0.41
12	Çanakkale Onsekiz Mart	101	100.4	7	18	13	0	13	0.13	0.19	3376	0.35
13	Çukurova	536	35.2	667	908	129	1	130	0.24	1.47	3304	0.82
14	Dicle	272	50.9	29	15	71	2	73	0.27	0.08	1659	-0.61
15	Dokuz Eylül	745	39.9	111	123	181	3	184	0.25	0.16	4019	2.71
16	Dumlupınar	65	282.7	11	14	5	0	5	0.08	0.20	2091	0.09
17	Ege	1074	22.9	164	282	252	6	258	0.24	0.20	4019	2.71
18	Erciyes	345	58.1	201	232	125	2	127	0.37	0.63	2312	0.53
19	Fırat	412	32.1	49	71	107	0	107	0.26	0.15	2439	-0.02
20	Galatasaray	51	26.1	-	11	1	0	1	0.02	0.22	4135	4.88
21	Gazi	1212	38.3	125	133	276	1	277	0.23	0.11	3828	3.32
22	Gaziantep	155	41.1	89	37	78	2	80	0.52	0.34	2037	0.2
23	Gaziosman Paşa	89	70.3	38	20	8	0	8	0.09	0.33	2030	-0.48
24	Gebze Yüksek Tekno.	51	-	77	86	24	0	24	0.47	1.60	4135	4.88
25	Hacettepe	1237	20.2	309	90	894	33	927	0.75	0.25	3828	3.32
26	Harran	103	63.3	33	33	38	0	38	0.37	0.32	1235	-0.66
27	İnönü	302	45.9	89	89	85	1	86	0.32	0.26	1711	-0.18
28	İstanbul	1908	30.7	2789	1257	489	8	477	0.25	1.46	4135	4.88
29	İstanbul Teknik	847	15.9	349	474	394	8	402	0.47	0.49	4135	4.88
30	İzmir Yüksek Tekno.	53	6.3	51	36	16	0	16	0.30	0.82	4019	2.71
31	K. Maraş Sütçü İmam	111	62.5	153	97	9	0	9	0.08	1.13	1662	-0.45
32	Kafkas	58	55.6	71	75	13	0	13	0.22	1.26	1223	-0.75
33	Karadeniz Teknik	443	86.6	409	496	107	1	108	0.24	1.02	2231	-0.03
34	Kırıkkale	159	42.5	28	39	45	0	45	0.28	0.21	3687	0.14
35	Kocaeli	303	70.6	35	50	64	2	66	0.22	0.14	6236	1.74
36	Marmara	753	56.3	102	187	172	5	177	0.24	0.19	4135	4.88
37	Mersin	227	42.7	-	17	26	0	26	0.11	0.07	3299	0.69
38	Mimar Sinan	245	17.8	6	21	1	0	1	0	0.09	4135	4.88
39	Muğla	79	70.2	25	27	4	0	4	0.05	0.33	3076	0.62
40	Mustafa Kemal	98	86.1	58	123	9	0	9	0.09	1.28	2281	0.19
41	Niğde	108	167.6	23	25	23	0	23	0.22	0.23	2836	-0.28
42	Ondokuz Mayıs	427	60.3	223	134	106	0	106	0.25	0.52	2328	-0.04
43	ODTÜ	672	21	1140	1230	380	29	409	0.61	1.76	3828	3.32
44	Osmangazi	349	22.7	56	49	64	3	67	0.19	0.15	3387	1.01
45	Pamukkale	211	44.9	36	35	46	0	46	0.22	0.17	2787	0.5
46	Sakarya	267	64.7	28	30	34	1	35	0.13	0.11	2702	0.15
47	Selçuk	581	81	315	357	99	0	99	0.17	0.58	2324	0.22
48	Süleyman Demirel	326	77.7	164	54	36	0	36	0.11	0.50	2220	0.34
49	Trakya	396	50.8	29	71	61	0	61	0.15	0.18	3397	0.41
50	Uludağ	604	58.4	B.Y.		104	2	106	0.18		3270	1.66
51	Yıldız Teknik	388	37	79	66	45	0	45	0.12	0.19	4135	4.88
52	Yüzüncü Yıl	250	45.4	B.Y.		66	1	67	0.27		1109	-0.95
53	Z. Karaman	135	49.1	29	39	15	0	15	0.11	0.25	3209	0.36
54	Atılım	26	26.4	B.Y.		1	0	1	0.04		3828	3.32
55	Bahçeşehir	10	28.3	-	-	0	0	0	0	-	4135	4.88
56	Bağkent	107	30.9	112	167	101	0	101	0.94	1.31	3828	3.32
57	Baykent	27	32.1	15	7	0	1	1	0.04	0.56	4135	4.88
58	Bilkent	188	51.2	232	264	139	55	194	1.03	1.32	3828	3.32
59	Çağ	10	62.2	-	-	0	0	0	0	-	3299	0.69
60	Çankaya	42	47	3	2	5	0	5	0.12	0.07	3828	3.32
61	Doğuş	10	101.2	4	5	3	1	4	0.40	0.50	4135	4.88
62	Fatih	65	51	-	18	35	0	35	0.54	0.28	4135	4.88
63	Halıcı	20	12.5	-	-	0	0	0	0	-	4135	4.88
64	İstanbul Bilgi	77	63.7	2	15	4	2	6	0.08	0.12	4135	4.88
65	İstanbul Kültür	18	66.9	-	8	6	3	9	0.50	0.44	4135	4.88
66	İşık	20	56.8	22	26	10	0	10	0.50	1.20	4135	4.88
67	Kadir Has	84	7.1	-	44	4	1	5	0.08	0.69	4135	4.88
68	Koç	54	18	175	251	33	22	55	1.02	3.94	4135	4.88
69	Maltepe	38	20.2	3	-	4	0	4	0.11	0.08	4135	4.88
70	Sabancı	41	6.1	-	3	20	4	24	0.59	0.73	4135	4.88
71	Yeditepe	65	71.0	2	7	12	0	12	0.18	0.11	4135	4.88

EK Çizelge 1: Üniversitelerimize ait kimi göstergeler (öğretim üyesi sayısı, endekse giren toplam yayın vb.) ve bulundukları illerin gelişmişlik endeksleri.
Açıklama: B.Y. = Bilgi yok

KAYNAKLAR: 1), 2), 4), 5) Ö. Kaya, Z. Ak, "Atıf İndekslerine Göre Türkiye'de Bilimsel Üretim ve Üniversitelerimiz", I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, s.301-317 (Öğretim üyesi ve öğrenci sayıları 1999-2000 Yükseköğretim İstatistikleri ÖSYM Yayınları No: 2000-5'e aittir. SCI ve SSCI endekslerince taranan dergilerdeki yayın sayıları www.ulakbim.gov.tr adresindeki 2000 yılına ait verilerdir. Öğretim üyesi sayısı profesör, doçent ve yardımcı doçentlerin toplamıdır. Öğrenci sayısı ilgili kaynakta ön-lisans ve lisans öğrencilerinin toplamı olarak alınmıştır. 3) 9. Cumhurbaşkanlığına Sunulan Rapor, "Üniversitelerin Fakülte, Yüksekokul ve Enstitüleri, Akademik-İdari Kadroları Bilim Çalışmaları, Yayın Sayısı-Araştırma Projesi Sayısı", Mart 2000, Ankara. 8) C. Küçüker, "Türkiye'de Kentsel Ekonomik Gelişmeler", 2001, Tablo 5 (1999 verileridir). 9) Dincer, Öztaş, Satılmış "İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", 1996, Tablo 6 (1996 verileridir).
Not : (7) 1997-1998 ve 1998-1999 dönemine ait araştırma projeleri arasındaki fark 2 kat ise büyük olan değer esas alınmıştır, < 2 kat ise iki dönemin ortalama değeri alınmıştır.

Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu'nun tanıklığında: Türkiye Aydınlanmasının öncülerinden Orhan Burian

"Aziz Nesin'in sözünü hiç unutmam: 'Aydın kişi toplumuna kendini borçlu hisseden kişidir' der. Borçlu hisseden kişi, okumuş-yazmışsa, çevresini aydınlatacak, yol gösterecek, doğruları anlatacak, gerçek sevgisi olacak. Bunların hepsi vardı Orhan Burian'da, ama eseri yarım kaldı. Aramızdan 39 yaşında, çok genç ayrıldı."

Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu ile söyleşi
Söyleşi: Feyziye Özberk

Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu ile, kendi sözleriyle, "kişisel olarak tanıma mutluluğuna erdiği", 50 yıl önce yitirdiğimiz deneme yazarı ve eleştirmen Prof. Dr. Orhan Burian'la ilgili anıları ve düşünceleri üzerine söyleştik.

- Sayın Yörükoğlu, Orhan Burian ölümünün 50. yılında 5-6 Mayıs 2003 günlerinde Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün düzenlediği bir sempozyumla İzmir'de anıldı. Orhan Burian'ın 50 yıl sonra yeniden anımsanmasının nedenleri nedir sizce?

- Bu sempozyumu Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü profesörü Zeki Arıkan'a borçluyuz. O, Burian'ı yalnızca yazılarıyla tanımış. Yaşayan, yaşamayan pek çok kaynaktan yararlanarak, büyük çabalarla bilgi toplayarak, "Kırkın Kapısındaki Genç: Orhan Burian" kitapçığının basılmasını sağlamış. Bu kitaptan, ne kadar büyük bir değeri yitirdiğimiz açıkça anlaşılıyor. Bilirsiniz, Türkiye'de unutulmuş pek çok değer var. Burian da bunlardan biri, 39 yaşında ayrıldı aramızdan. Belki erken ölümünün de etkisi var bunda, bir de kadirbilmezliğimizin. Gönül isterdi ki, bu anmayı yıllarını verdiği Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi düzenlesin. Çünkü oraya katkıları çok büyük. Burian ilk defa 50 yıl sonra anılıyor. Beni onunla ilgili konuşmak üzere, TRT 2'de yayımlanan *Sözün Büyüsü* programına davet ettiler. Çünkü Orhan Burian'ı sağlığında tanıyan pek az insandan biriyim.

İsterseniz onunla anılarımızdan bahsedeyim. Lise öğrencisiydim. Gazi Lisesi'nde okurken, Vedat Günyol bizim öğretmenimizdi. Ona "ata yazar" diyordum; 93 yaşında, hâlâ yazmaya devam ediyor; denemeci, eleştirmen, çevirmen. Kültür yaşamımıza katkıları sürüyor. Günyol, Orhan Burian'la *Yücel* dergisini birlikte çıkarıyordu. Burian'ın en yakın arkadaşıydı. Benim de kompozisyona merakım vardı. Bir deneme ya-

zıp Vedat Günyol'a verdim, "Okuyup düşüncenizi söyle misiniz?" dedim. Aradan bir ay geçti, hiç ses yok; "Unuttu herhalde" diye düşündüm. Bir gün elinde bir *Yücel* dergisi ile çıkageldi. Gençlik ve yaşlılık üzerine yazdığım denemeyi orada basılmış olarak gördüm. Yıl 1945. Bunun bir lise öğrencisi için anlamı nedir, tahmin edersiniz; kendimi yazar gibi hissettim. Böylece *Yücel* ailesine katıldım.

- Şanslıydınız...

- Evet, Vedat Günyol ve Orhan Burian'ı tanımaktan dolayı çok şanslıydım. Eğitimim ve kültürel gelişimim üzerinde katkıları çok büyüktür. Vedat Günyol, beni Orhan Burian'lara tanışmak için götürdü. Elimde Tagore'un *Meyve Bahçesi* isimli şiirinin çevirisi vardı. Ben onu kompozisyon yarışmasında, ödül olarak kazanmıştım. Burian da bana Tagore'dan kendi çevirdiği *Bahçıvan* adlı şiir kitabını armağan etti. Böylece dostluğumuz başladı.

**'Burian'ın evi bir dergâh,
bir kültür ocağıydı'**

Onları ailece tanıdım; yeğenleri vardı, Atilla Tolon ve Kısmet Burian; arkadaş olduk, evlerine girip çıkmaya başladım. Akşamları evlerinde Homeros okunurdu. Yemekten sonra, Atilla ya da Kısmet okurdu. Evlerine hep aydınlar girip çıkardı; Sayın Bülent Ecevit'i orada tanıdım. Burian, konservatuarda Batı Edebiyatı ve Tiyatro Tarihi dersleri veriyordu. Dolayısıyla tiyatro öğrencileri de sık sık gelirdi. Eğer Orhan Burian yoksa, istedikleri kitabı kitaplığından alıp giderlerdi. Böyle açık bir kapiydı. Bir dergâh, bir kültür ocağıydı.

Orhan Burian

En önemlisi Orhan Burian'ı kişisel olarak tanıma mutluluğuna erdim. Çok sade, yalın yaşayan bir insandı; ama dopdolu bir hayatı vardı. Kültür ve düşünce merakının yanı sıra, bir de tarih merakı vardı. Yazları, Sinanoğlu kardeşler ve arkeologlarla, Anadolu gezilerine çıkarlardı, ören yerlerini gezerlerdi. O zaman 1950'lerde asfalt yol da yoktu.

Dörtörtlük bir insandı. Kabataş Lisesi'ni bitirir bitirmez, bursla Cambridge'e İngiliz Edebiyatı okumaya gönderilmiş. Dört yıl orada başarıyla okumuş; bu arada *Yücel*'e yazılar göndermiş. *Yücel* ile bağlantısı o yıllarda kurulmuş. Kitapçıkta da yazılmış, "Thomas Hardy'nin Romancılığı" ve İngiliz şairleri üzerine yaptığı araştırmalar var. Bunlar İngiliz Edebiyatı için önemli katkılardır. Ayrıca Osmanlı Tarihi ve İngiliz-Osmanlı ilişkileri üzerine belgeleri çevirmiş.

**'Şiirimiz dünya edebiyatı
düzeyindedir'**

Şiire çok tutkun. İngiliz Edebiyatı'nı, İn-

giliz dilini çok iyi biliyor ama, Türk şiirine tutkun. Biliyorsunuz, *Kurtuluşstan Sonrakiler Şiir Antolojisi* en iyi antoloji olarak bilinir. Bana da bir tane imzalayıp vermişti, hâlâ saklım onu. İki sene Amerikan Edebiyatı'nı incelemek için Amerika'ya gitti. Oradayken, "Türk şiirini özledim" diyor. Hem Anglosakson kültürünü derinliğine özümsemiş, hem de Türk kültürüne susamış bir insan. Diyor ki, "Bir tarihimiz var ki, incelenmemiştir. Bir toplumsal yapımız var ki, nasıl kurulmuş, nasıl işlemiş, araştırılmamıştır. Yine bir edebiyatımız var ki, aranmamıştır." Hâlâ aynı eksiklik sürüyor.

Şöyle diyor: "Bizde, edebiyatımızda, nesir çok zayıf; divan edebiyatında şiir çok güçlü, ama nesir yok". Geleneğimizin olmayışının eksikliğini hep çekti. Nesir sanki Türkiye'de, Cumhuriyet'ten sonra doğdu. Edebiyatta, tarihte, araştırmalarda biraz geri kalışımızın bir nedeni de bu. Şöyle söylerdi: "Bizim romancılığımız, hikâyeciliğimiz, öteki edebiyat dalları bir tarafta, şiirimiz dünya edebiyatı düzeyinde şirdir".

Amerika'dan bütün şiirleri izleyemediği için, Türkiye'ye gelip araştırmaya koyulmuştu; "Göremediğim, okuyamadığım şiir var mı?" diye. Son derece sağlam bir edebiyat kültürü eğitimi aldığı için eleştirmenliği çok güzeldi.

Burian, Shakespeare'i Türkçe'ye kazandırdı

Denemeciliğine gelince; *Yücel* dergisindeki yazıları çok başarılıydı. Denemeleri bir kitap halinde toplandı. Daha 30'lu yaşlarında hümanizma üzerine bir seminer düzenledi İstanbul'da. Vedat Günyol'la Orhan Burian'ın ortak yanları hümanist olmalarıydı. Hümanizmanın, Türk uyanışının, Aydınlanmasının en öncü kişileriydiler. Buna doğal olarak pek çok düşünürümüzü, edebiyatçımızı katabiliriz: Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Halikarnas Balıkcısı ve başkaları...

1940'lar aynı zamanda, Hasan Âli Yücel'in eseri olan tercüme bürosunun kurulma yıllarıydı. Dünya edebiyatının klasikleri Türkçe'ye kazandırıldı. Bu çeviri faaliyetine, Orhan Burian'ın çok emeği geçmiş. Başta *Hamlet* olmak üzere, *Othello*, *Macbeth*, *Atinalı Timon* ve Shakespeare'in oyunlarından daha birçoğunu Türkçe'ye kazandırmıştır. Nefis bir Türkçe'si vardır, ama bu çevirilerinden memnun değildi. "Her 10 yılda bir Shakespeare'i yeniden Türkçe'ye kazandırmak gerekir" derdi.

Özgür kafalı bir aydıdı. Vedat Günyol daha toplumcu görüşlere sahipti. Fakat birbirlerine o kadar uyumlu, saygılı bir dostlukları vardı ki; çevrede saygı, hayranlık uyandırıyorlardı. Aralarında siyasi bir tartışma geçtiğini ben hatırlamıyorum. Hep kültür, edebiyat, düşünce, eleştiri konuşulurdu.

'Çevresine ışık tutan kişilerdendi'

- Orhan Burian'ı günümüz aydınlarıyla karşılaştırabilir misiniz? Farklı ya da benzer özellikleri nelerdir? Örneğin değerli yazarımız Aziz Nesin'e benzer bir yanı varmış. Onda da kendini topluma karşı borçlu hissetme anlayışı çok güçlüydü...

- Ben gerçek bir aydın diyorum; dört başı mamur bir aydıdı. Bir aydında gerekli olan birçok vasıf onda vardı. Gerçeğe bağlılık, düşüncesini çıkar kaygısı olmadan, korkmadan ifade edebilme, toplum yararına olan her konuyla, kendi mesleği dışında da, ilgilenebilme...

Kendi mesleğinde çok başarılı olan, katkılar yapan insanlar var. Hepsine aydın diyemiyoruz, uzman diyoruz. Aydın kişi çok yönlü bir kişi, bir görüşü, toplumsal bilinci olan, çevresine ışık tutan insan... Vedat Günyol ve Orhan Burian aynı hamurdan insanlardı. Çevrelerindeki, o kişiler hiç farkında olmadan aydınlatıyor, yönlendiriyor, bir amaç aşıyorlardı. Bunu alçakgönüllülükle yapıyorlardı. Bu hayran olunacak bir şey. Onlarla konuşmaya, "Aman, ne hoş sohbet kişiler" diye gelirdi. İnsan bunun sonradan bilincine varıyor.

O zaman ben yaşça onlardan çok küçüküm. Her türlü tartışmalarına katıldığımı söyleyemem. Ama çok okuyan, edebiyata çok meraklı bir tıp öğrencisiydim. Nitekim benim Shakespeare sevgim, psikiyatridi, ruh hekimliğini seçmeme neden oldu. Çünkü Shakespeare psikiyatrinin babası sayılır. Oyunlarında insan ruhunun analizi, açıklaması vardır. Çatışmaları, bütün gizli yönleri, her şeyiyle insan vardır. İnsan sergilenmiştir Shakespeare'in oyunlarında. Hatta hatırlıyorum, Pitsburg Üniversitesi'nde

eğitimime başladığım sırada, herkes bir edebi seminerle yükümlüydü, psikiyatrik açıdan bir yapıtın, bir yazarın sunulması isteniyordu. Ben *Hamlet*'i seçmiştim; *Hamlet*'deki Oidipus kompleksini açıklamaya çalışmışım. Bunu, Orhan Burian ve Vedat Günyol'a, oradaki o birikime borçluyum. Bendeki etkisi böyle. Çevresinde pek çok etkilenmiş insan vardı. Hem sadece yazılardan değil, kişiliğinden de etkilenen.

Evet, Aziz Nesin'in sözünü hiç unutmam, "Aydın kişi toplumuna kendini borçlu hisseden kişidir" der. Borçlu hisseden kişi, okumuş-yazmışsa, çevresini aydınlatacak, yol gösterecek, doğruları anlatacak, gerçek sevgisi olacak. Bunların hepsi vardı Orhan Burian'da, ama eseri yarım kaldı. Aramızdan çok genç yaşta ayrıldı. 1953'de, hasta yatağındaiken, Milli Kütüphane aracılığıyla İngiltere'den hâlâ kitaplar getirtiliyordu; ölmeyecekmiş gibi çalışmayı sürdürüyordu. Çok fazla konuşan bir insan değildi; ama sizi çok dikkatle dinlerdi. O sırada onun için en önemli kişisiniz duygusunu verirdi. Fakat eleştirilerinde de hiç kayırmaması yoktu. Ben bir hikâye karalamıştım; okuması için kendisine verdim. Yazmış, çizmiş. "Konuyu iyi yakalamışsın ama; başı da, sonu da, ortası da iyi değil" diye eleştirmişti.

'Nereden sizin okyanusunuz oluyor?'

- İlgiyle, beğenerek izlediğimiz 'Sözün Büyüsü' programına katıldığımız 4 Mayıs 2003'de, Burian'ın Amerika'da, Okyanus kıyısında geçen bir anısını anlatmıştınız. Onu okurlarımız için, rica etsem, tekrar anlatır mısınız?

Orhan Burian (sağ başta) ve Vedat Günyol (oturan) dostlarıyla birlikte.

Vedat Günyol, eski Galata Köprüsü'nde.

- Anglosakson kültürü ile dolu bir insanın, biraz Türk kültürüne tepeden bakması, biraz yabancılaşması, biraz snop, züppe olması beklenebilir. Günümüzde Amerikan'dan fazla Amerikancı, İngiliz'den fazla İngiliz geçinen kişiler var. Burian öyle değildi, çok eleştirel bir kafası vardı. Kıs-

met Burian'dan dinledim; Amerika'ya gittiğinde insanları gözlemleyip notlar alıyormuş. Basılmamış İngilizce notları var, Kısmet Burian'da. İnsan tahlilleri, son derece iyi; dostluklar kurmuş ama, eleştiriyi elden bırakmamış. Okyanus kıyısında geziyorlarmış; bir kadın, "Sayın Burian bizim okyanusumuzu beğendiniz mi?" diye sormuş. Amerikan kafası ya, okyanuslar da Amerika'nın. "Nereden sizin okyanusunuz oluyor?" demiş.

Bir anı da Vedat Günyol'dan. Burian'la bir köye gidiyor, oradaki köy enstitüsünün eğitimini inceliyorlar. Otururlarken bir öğrenci yanlarından geçiyor. İlerde bir kapının önünde, yere devrilmiş bir çöp sepeti var. Günyol "Bakalım genç sepeti doğrultacak mı?" diyor. Öğ-

renci sepeti doğrultuyor, dökülen çöpleri de sepete koyuyor. "İşte eğitim dediğimiz budur" diyorlar. O sorumluluk duygusunu kazandırabilmek.

Burian yürüyüşü çok severdi. Bir defasında ben de onun yürüyüşlerine katılmışım, ama ayak uyduramamıştım.

- *Yücel ve Ufuklar dergilerinin Burian'ın dünyasındaki yeri neydi?*

- *Yücel ve Ufuk dergilerini çıkaran Vedat Günyol'du. Orhan Burian yazı ailesine katıldıktan sonra, Yücel'in düzeyi yükseldi; biraz magazinimsi bir dergyiken, tam edebiyat, düşünce dergisi olmaya başladı. Sonra Yücel kapandı, Ufuklar çıktı. Onun ölümünden sonra Vedat Günyol, Yeni Ufuklar adıyla bu dergiyi 24 yıl sürdürdü. "Kurucusu Orhan Burian'dır" başlığını taşıdı Yeni Ufuklar; onun anısına, bu yazı hep kaldı. Çok yakından biliyorum Vedat Günyol çoğu sayıyı, kendi cebinden, masasından ekleyerek 24 yıl çıkarabilmiştir.*

- *Orhan Burian'ın Türkçe'ye ve şiire "vurgun" olduğunu söylediniz. Burian'ın Nâzım Hikmet ve Fazıl Hüsni Dağlarca'nın şiirleriyle ilgili düşünceleri nelerdi?*

- *Kurtuluşstan Sonrakiler Antolojisi'nde "Nebula" Bölümü vardır. Yani yeni yetenekler, yeni parlayan, gelecek vaat eden şairler bölümü. Bugünün çok iyi şairleri de orada yer almıştır. Cahit Külebi, Behçet Necatigil, Bülent Ecevit o zamanın genç şairleri olarak yer almışlardır. Tabi en çok da, Nazım Hikmet'e yer vermiş olması anlamlıdır. Daha uzun, daha çok şiirleri var. Fazıl Hüsni Dağlarca'yı ise bambaşka bir şair, çok değişik, hiçbir şaire benzemeyen, başka bir dili, başka söylemi, bakışı olan bir şair olarak kabul eder ve ona çok değer verirdi. Soyutlamada belki çok ileri gitti Fazıl Hüsni Dağlarca, ama bu benim kişisel görüşüm;*

Orhan Burian'ı nasıl değerlendirdiler?

Derleyen: Feyziye Özberk

Güzel bir sözde galiba, "İnsan onu sevenler ölünceye kadar yaşar" deniyordu. Haziran başında ziyaret ettiğim Nâzım Hikmet'in mezarında ve Lenin'in mozolesinde bu sözü anımsadım. Adeta uyuyormuş gibi yatan Lenin, hızla geçip giden önümdeki turistle benim için ne kadar farklı anlamlar taşıyordu. Sayılıp, sevilen büyük önderlerin, şairlerin, yazar ve sanatçıların ölümsüzlükleri, işte bu sözle sade bir şekilde anlatılıyor. 50 yıl önce kaybettiğimiz Orhan Burian da, bu gerçeği şöyle ifade etmiş; "Ölülerimiz için anma ve yaslanma törenlerinden vazgeçelim. Yaşayan yanlarını bilmek ve sevmek onlarla ayrılmamacasına beraber olmak demektir." Bu sözde bilinçli ya da bilinçsiz olarak, Atatürk'ümüzü bir heykele dönüştürmeye çalışanlara yönelik bir eleştiri de var.

İyi ki Orhan Burian'ı sevenler yaşıyor, biz de onların çabalarıyla, onu tanıyıp sevdik. En başta Orhan Burian'ı ölümünün 50. yılında anmak üzere bir sempozyum düzenleyen ve *Kırkın Kapısının Genç: Orhan Burian* kitapçığını hazırlayıp, yayımlanmasını sağla-

yan Ege Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. Zeki Arıkan'ı, konuşma ve yazılarıyla katkı yapanları, *Sözün Büyüsü* programının konuşmacılarını, *Cumhuriyet Kitap* ekini hazırlayanları, *Kurtuluşstan Sonrakiler Şiir Antolojisi*ni yeniden yayımlayan Yapı Kredi Yayınları'nı, Sayın Dağlarca'nın söyleyişiyle, ayakta alkışlıyorum.

Burian: 'Atatürk, Asya'nın Rönesans'ıdır'

Orhan Burian'ı önce kendi sözleriyle tanımaya başlayalım: "Asya'nın çocuklarını, korkulu yollarının sonuna; kendilerine ve ulusal bütünlüklerine kavuşturan şövalyehü Atatürk oldu. Onun yapıcılığı bir destandır; bütün düzeltme, yaratma ve kurma gücüyle Rönesans Avrupa'sının kine eş bir enerji destanı. Gücünü yaratan insan, istemine dayanan insan, başladığı işi başarmak gücünü gösteren bir ulus, geçmiş ve gelecekteki hayatından sorumlu olmakla gurur duyan bir ulus, Atatürk'ün büyük destanıdır. Ve ona şükür olsun ki Ege'den Çin Denizi'ne kadar bütün bir dünyayı yeniden doğuran ölmez ruh, yine Türk damgasını taşıyor. Atatürk, Asya'nın Rönesans'ıdır".

Fazıl Hüsni Dağlarca, 1970'lerde.

yoksa çok büyük şair, ancak okuyucuyla zaman zaman bağı koparabiliyor, o kadar soyutlaşıyor ki. Benim bir solukta aklıma gelenler bunlar. Yani eğer yaşasaydı, Vedat Günyol gibi katkıları çok daha fazla olacaktı. Son yıllarda tarihe merakı ağır basmaya başlamıştı. Osmanlı-İngiliz ilişkileri dokümanlarını Türkçe'ye çevirecekti. Ne yazık ki onlardan yoksun kaldık.

'Tam katılımcı bir eğitim anlayışı vardı'

- Burian'ın öğrencileriyle ilişkilerinin nasıl olduğu hakkında bilginiz var mı?

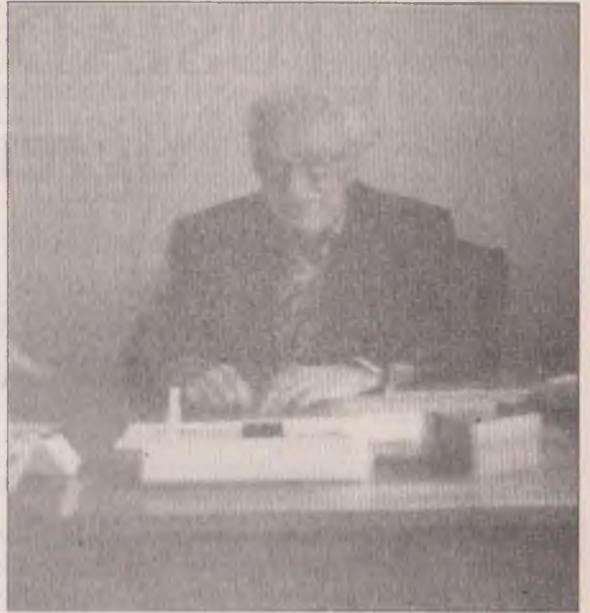
- Tiyatro derslerinden öğrencisi Sevdâ Şener'in bir yazısından hatırlıyorum; 50 yıl öncesi için çok farklı bir öğretim tarzı, tam katılımcı, interaktif dediğimiz bir tarzı varmış. Tartışmaya, özümsetmeye dayalı bir eğitim yaparmış, nota önem vermemiş. Tiyatro Bölümü'nden bir öğrencisi "Siz herkese pekiyi veriyorsunuz; başarılı, başarısız, ne farkı kalıyor?" diye itiraz etmiş; "Ben, kim ne kadar alırsa, onu önemsiyorum. Kimin ne kadar not aldığını değil" demiş. Herkes alabileceği kadar alır. Çok yakın bir ilişki kuran, yoğun diyalogla öğreten, hayran bırakan bir insan. Bu eleştiren öğrenci de, evine girip çıkan dostları arasına katılıyor. O hoşgörüsü de, o olgunluğu da vardı.

- Orhan Burian için "Önce insan, sonra bilim adamıydı" demiştiniz. Bu sözünüzü açabilir misiniz? Onun hümanizim anlayı-

şı da bize çok şey söylüyor. "Hümanizm, bir örnek taklidi değil, bir arayış sistemidir. Bu arayış yüzyılların yüklendiği dogmalardan silkinerek öze, köke, insana gitmeyi amaçlar" diyor.

- Orhan Burian, hümanizmayı ülkemiz açısından gündeme getirirken, hümanizmanın bir zihniyet olduğunu, bu zihniyetin de dogmalardan kaçınma ve araştırıp, deneme gibi iki ana vasfının bulunduğunu özellikle vurguluyordu. Hümanizma yani insanı odak alan, insanı eksen sayan görüş, düşünce biçimi veya edebiyat akımı; insan yaratıcılığını, insan değerini, cevherini öne çıkaran akımdır. İşte klasiklerin çevirisi böyle büyük bir adım oldu. *Tercüme, Yücel, Varlık* gibi dergiler bu uyanışa ve Aydınlanmaya önemli katkılar yaptılar.

Bununla birlikte, 1940'lı yıllar tek parti dönemini yaşadığımız yıllardı. Başka bir deyişle partinin, ilke ve görüşleri geçerliydi. Özgür düşünceye hoşgörü çok kısıtlıydı. Aykırı düşünceler de sık sık cezalandırılırdı. İşte böyle bir dönemde, dünya klasiklerinin Türkçe'ye çevrilmesi büyük bir çelişki gibi görülebilir. Ama gerçek buydu.

Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu, Orhan Burian'ı *Yücel* dergisi çevresinden tanıyor.

Aydınlar çok zor koşullarda düşünce üretip yayabiliyorlardı. Türk Devrimi'nin Atatürk'ün amaçladığı "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" kuşaklar yetiştirmesi, aslında hümanizma ruhunun özümsemesi demektir. Orhan Burian, Vedat Günyol ve diğerleri, bu doğrultuya yüreklerini koyarak, hümanizma tohumları ekmişler ve ürün almışlardır. Onlara sonsuz saygı borçluyuz.

- Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Zeki Arıkan, "Orhan Burian, Türk Aydınlanması'nın önde gelen adlarından biri olmakla birlikte, bugün ne yazık ki pek tanınmıyor... Deneme ve eleştirinin dilimizde ilk tanımını yapan ve bu alanlarda ilginç örnekler veren de yine Orhan Burian olmuştur. Tagore, Shakespeare başta olmak üzere, dünya edebiyatının seçkin örneklerini dilimize kazandırmıştır. Türk edebiyatının, Türk şiirinin geniş kitlelere, Batı dünyasına tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. *Kurtuluşun Sonrakiler* (1946) başlıklı antolojisi ona haklı bir ün kazandırmıştır. Bilimsel araştırmaları genellikle Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuda yaptığı araştırmalar, bugün temel bir başvuru kaynağı işlevini görmektedir" değerlendirmesini yapıyor.

Fazıl Hüsni Dağlarca, Burian için, "Yazılıyla kendinden sonrakilerin hepsinin öğretmenidir, hepsini, birkaç yönden aydınlatmıştır. Orhan Burian'ın en büyük özelliği -yeni bir deyim söyleyeceğim- şaşacakınız: sıcak bir bilgindi. Sıcak bilgin deyimini çok, çok az kişiye söylenebilir... Burian'ın ölümüyle Türk dili, en az bin gönüldeşini birden yitirmiştir. Yaşasaydı, Atatürk'ün büyük ülküsünü, Türkçe'nin bir bilim dili olmak ülküsünü, bin elle daha sürdürecekti..." saptamasını yapıyor.

En yakın dostu **Vedat Günyol**, "Orhan Burian, bütün bilgiçliklerin, züppeliklerin çok ötesinde, çok üstünde bir insandı. İçten, alabildiğine açık, yüreği, kafasıyla halka yönelik, giyim kuşama pek önem vermez, küçükle küçük, bilgisizle bilgisiz, safla saf, temizle temiz, kirliyle alabildiğine temiz olmasını bilen, beceren bir insandı" diyor.

Prof. Dr. İrfan Şahinbaş, "Orhan, ömrü boyunca sahte olana karşı derin bir nefret duymuştur. Duyuşta olsun, düşünüşte olsun, dürüst olmayana tahammülü yoktu. Hele yurt sevgisi konu-

sunda samimiyezsizlik, yurtseverliklerini hizmetten ziyade, büyük büyük sözlerle göstermeye çalışanlar onu çileden çıkarırdı. Bu cihet müstesna, her şeyi olgunluğunun bir belirtisi olan, geniş bir müsamaha ile karşılardı. Mesela derdi ki: "Müsamaha olmadıkça, insan münasebetlerinde bir ahenk tesisi mümkün olmadığı gibi, fikri hayatın da gelişmesine imkân yoktur."

Bülent Ecevit ise, Orhan Burian'ın kişiliğine, cesaretine vurgu yapıyor: "Taniyanlar bilirler, o, bu memlekette ileri atılmış bir insandı. Devrimler Türkiye'sinde, gönül nasıl bir adam yetiştirmesini isteyebilirse, Orhan Burian öyle adamdı... Korkusuz insandı. Aramızda o, düşünce hürlüğü, mesela İngiltere kadar içine sindirmiş bir ülkede yaşıyor gibiydi. Düşüncesini, yazısını, sözünü sakınmak, belli ki aklından geçmezdi: Temaslarında korkuya, sakıncaya yer vermez, kimse için kendi değer hükümlerinden başka bir ölçü bilmezdi. Medeni cesaret ondaydı."

Burian, *Kurtuluşun Sonrakiler* antolojisinde Nâzım Hikmet'e ve onun şiirlerine yer vermek yürekliliğini göstermiştir. Yine 1947 yılında Ankara Üniversitesi'ndeki olaylarla ilgili olarak Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mektup yazmak onurunu da göstermiştir.

Mehmet Başaran, Orhan Burian'ın ölümü üzerine yazdığı şiirde şöyle sesleniyor: "Sen aklımıza geldikçe bundan böyle! Doruklarını düşüneceğiz insanlığın! Mermerlerden heykellerden çok! Kişiliğin kamaştıracak gözlerimizi! Kötüyü iyiye çevirme gücün."

KAYNAKLAR

- Bu derlemedeki alıntılar, "Kırkın Kapısındaki Genç, Orhan Burian" kitapçığından ve 15 Mayıs 2003 tarihli Cumhuriyet Gazetesi Kitap Eki'nden alınmıştır.

TÜSİAD ve çağdaş tarih öğretimi sorunu

'Avrupa ve Batı' merkezçiliğinden kurtulma yolunda onca uğraş veren tarihçiliğin ve tarih öğretiminin 30-40 yıl öncelerine çekilmesi demek değil midir, Önsöz'de yansıtılan anlayış? Londra, Paris, Washington gibi merkezlerden bakılan tarih anlayışı geri gelmiş sanki!

Salih Özbaran

(Emekli tarih profesörü, İzmir)

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) liselerde öğretmen ve öğrencilerin yararlanmaları için bir kitap daha ekledi listesine; *Coğrafya*'dan sonra ve *Felsefe* ile birlikte *Tarih*. Galiba iyi etti; makbule geçecek bir iş yaptı. Ancak yanlış anlaşılmasın bu takdir-kârlığım. TÜSİAD'ın hiç de çalışma alanına girmeyen böyle bir konuda, kimi akademisyenlere, esasında çeviri ağırlıklı olan, başka bir deyişle, Fransa'da okutulan bir kitabı çıkarma ve eklemelerle (eski deyimle **telif, tâdil, ikmâl** ve **tercüme** suretiyle) hazırlatarak Türk okurunun önüne sermiş olması, bu alanda at koşturan Milli Eğitim Bakanlığı'nın gerikalımlığını ne denli sergilediğini göstermesi bakımından dikkate değer! Bu tür bir eylemle TÜSİAD yirminci yüzyılı da tarih eğitimi içine sokmak arzusundadır; Fransa'da bu dönem için hazırlanmış bir kitabı örnek olarak sunmak arzusundadır; Türkiye'ye ilişkin konuları Türk akademisyenlere yazdırmıştır; ve yöntem olarak tarih eğitiminin -bir kitap örneğiyle- Fransa'da ne tür bir aşamaya ulaştığını göstermek istemiştir. İnaniyorum ki, bu vesileyle, 17 Mayıs 2003 tarihinde CNN Türk televizyonunda "Söz Sizde" programında veya Tarih Vakfı web sitesinde -çok sınırlı da olsa- tartışıldığı gibi, sorun kamuoyunda tartışılacaktır.

Ders kitabı sorunu

TÜSİAD'ın kitabını bir tarafa bırakalım önce; biraz genel konuşalım. Aslında kimi eğitimci ve tarihçilerin yıllardır, on yıllardır yazıp çizdiği, bağırıp çağırdığı ve özellikle Tarih Vakfı'nın kurumsal anlamda ortaya koyduğu tarih öğretimi ve ders kitaplarının yeniden yapılandırılmasını hedef alan çabaların -şahsen benim daktilomdaki şeridi, bilgisayarımın baskı makinesindeki mürekkebi kurutan uğraşlarımın- işveren dünyasının parasal gücüyle, bir çırpıda ateşleniverdiği, eyleme dönüştüğü bir "hadise"dir bu kitap işi. Ateşlemesi garip, hatta yersiz, ama nedense yararlı; bu işi nasıl yaptığı, kimlere yaptırdığı; rol alanların yetkileri, ne amaçla ve ne tür donanımlarla bu işe koyulmuş oldukları apayrı ve çok

önemli bir tartışma konusu olsa bile. TÜSİAD'ın özgücünden menkul yetkisini bir tarafa bırakalım; yazarlarını tarih eğitimi açısından konu etmeyelim burada. Kimlerin hangi bölümü yazdığı, neleri tercüme ettiğini bilmediğim bu akademisyenlerin başta Galatasaray Üniversitesi olmak üzere, Bilgi, Boğaziçi ve Uludağ Üniversiteleri'nden ve ağırlıklı olarak kamu yönetimi ve iktisat alanlarında uzmanlıkları bulunan Ahmet Kuyuş, Ayça Akarçağ-Gürbüz, Ferhat Kentel, Ahmet İnsel, Esra Kuyuş, M. Asım Karaömerlioğlu ve Ali Yaşar Sarıbay'ın yer aldığı bir komisyonca hazırlanmış olduğunu bildirmek yeterlidir sanırım. Böyle bir kitabın yarattığı ortamdan yararlanarak meselenin özüne inmeye çalışalım, özellikle son on-on beş yıl içinde gösterilen çabaların hedefe ulaşabileceği yolundaki umutlarımızı tazeleyerek.

Her şeyden önce çağdaş tarihi liselere (ortaöğretime) bir türlü sokmayan ("Atatürk ilke ve inkılapları" dersiyle hem devrim tarihini sulandıran hem de Türkiye ve dünyada günümüze çok yakın olguları içeren geçmişi yoksayan) bir yaklaşım göstermiş olan MEB'e çok güzel bir ikazdır bu girişim; bakanlığın anlayabileceği manada keyfi ama tam bir ders vermedir! Öncelikle, yakın dönemler tarihinin okutulmasının sakıncalı olabileceği tezinin geçersizliğini göstermektedir: Yakın geçmişin henüz tarih olamayacağı, onu yaşayan kişilerin çoğunun hayatta ve resmi belgelerin henüz araştırmacılara sunulmamış durumda bulundukları ve gizemlerini korudukları gibi savların tarihçiliğin defterinden çoktan silinmiş olduğunu bilmeliyiz artık (Osmanlı Beyliği'nin kuruluş aşamasını ve ilk yüzyılı 100-150 yıl kadar sonra ve kimi zaman efsanelere dayanarak yazmış olanlara; İslam tarihinin özellikle başlangıç yüzyıllarını rivayetlerle bezenen kayıtlarına inananlara ve onları tarih öğretimi izlencelerine sokmuş olanlara itibar gösterilmesine karşın yazılı, sözlü ve görsel kaynaklara gark olmuş çağdaş tarih olgularını dışlamış bulunanlara sorgulama yağmalıdır, zaman yitirilmenden!). Ortaöğretim kurumlarına kaynaklık ve önderlik etmesi gereken üni-

versite eğitiminde, çok gecikmeli de olsa, Türkiye -ve nadiren de olsa- dünya boyutlarında 20. yüzyılı araştırma ve öğretim programlarına aldıklarını da vurgulamak gerekir. Kısacası, yakın tarihi öğrenciye Eskiçağlar kadar uzak tutmuş bir yaklaşımın ve "başka"larına uzaktan bakmayı bile aklına getirmemiş bir tavrın sorgulanması için bir fırsat yaratmıştır anılan kitap.

Vurgulamak istediğim diğer bir husus ise, kurulumamış bir "tarih eğitimi ve ders kitapları" varlığıdır. Üniversitelerimizde henüz emekleme safhasındaki (eğitim fakültelerinde yaşanan kargaşa ile fen-edebiyat fakültelerinde öğretmen yetiştirme serüvenindeki kararsızlıklar ve yetersizlikler içinde bulunan) anabilim dallarıyla, MEB Talim ve Terbiye Kurulu arasında ve birçok yetkili kuruluş ve örgütlerin katkılarıyla oluşması gereken işbirliği yok-sunluluğudur en belirgin eksiklik. Tarihçinin arşivden ya da başka yerlerden ürettiği bilgilerin öğretmen ve öğrencinin bilgilenme ve tartışma dünyalarına açılmasına kadar pek çok aşamayı içine alan böyle bir konunun, gelişme yollarına taş koyan en büyük engelin MEB olduğunu sanıyorum; ve ilgili fakültelerde alanların özel öğretimlerine ilişkin sorunları işleyebilecek yapılanmadan yoksun bulunduklarını, başka bir ifadeyle, yetersiz kaldıklarını düşünüyorum.

Gerçi son yıllarda, özellikle son on yılda Tarih Vakfı'nın ulusal ve uluslararası ölçekteki çabalarına, bu işe gönül vermiş öğretmen ve akademisyenlerin arzulu çalışmalarına, hatta MEB yetkililerinin görüş alma yolunda iyi niyet gösterileri ve bazı proje girişimlerine tanık olunmuştur. Ancak, ben, 1980'li yıllardan beri gerek tarihçiliğimdeki eksikliğini gördüğüm yaklaşımlardan; gerekse Buca Eğitim Fakültesi'nde içine girdiğim uğraştan ötürü çok iyi biliyorum ki; "tarih eğitimi ve ders kitapları" pek amatörce ve "biz"i yücelten yaklaşımların tutsaklığında süregelmektedir. Andığım bazı çabalar ve iyi niyet söylemleri bizleri henüz rahatlatmamıştır. Ankara'nın "şablon"una uyan konu ve yöntemlerin, bu şablonun dışına çıkmayan ders kitaplarının -onlarcasının varlığına rağmen yasa gibi kesin ve keskin ve

güya öğretmen seçimine izin veren "net" ve "aynı görüşlü" kopya kitapların- tutsaklı-ğındadır tarih.

TÜSİAD'ın dışarıdan okuduğu gazeli yararlı olabilir: Tarih öğretiminde ulusal ile evrensel ilişkilendirmede, yerel ile geneli bütünleştirmede, öğrenci ile öğretmenin ve akademisyenin işbirliğinde, kararlı adımlar atılmasına vesile yaratabilirse, çok sevineceğim. Herkesin kanştığı böyle nazik bir bilgi dalında, bilimde, sanatta arzulanan zevk yakalanabilir, istenilen konu tartışılabilir ise biraz yol almış sayılacağız. Unutmamak gerekir; tarihin en iyisi hiç yazılmayacak, anlatılmayacak ve öğretilmeyecektir; yapılacak iş, demokrasinin sağladığı olanaklarla geçmişe açılan yelpazeyi genişletmekten fazla bir şey olmayacaktır. Siyasallaştırılması, övgülerle bezenmesi, tehlikeler saçan barut fıçısı haline sokulması ise saptırılmasından başka bir şey değildir tarihin.

Tarih 2002

Anılan kitap "Önsöz"ünde şunları dile getiriyor, bir Fransız ders kitabından hareketle nasıl varolduğunu açıklıyor:

"Tarih 2002, Hachette Yayınevi'nin, "Hachette Education" dizisi içinde yer alan, Jean-Michel Lambin yönetimindeki, lise son sınıflara yönelik Histoire-Terminal adlı kitaptan yola çıkılarak hazırlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı ("Konu 3: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye" bölümü hariç) ve İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar gelen dönemde, genel olarak dünyaya ve özel olarak dünya düzenini, kendi çıkarları doğrultusunda etkileme gayreti içinde olan ve nüfus ve gelir açısından büyük ölçekli ülkelere ilişkin bölümler Türkiye'ye çevrilmiş, Fransa'nın siyasal tarihine ilişkin bölümler ise çıkarılarak, yerlerine Türkiye tarihi bölümleri konmuştur. Bu yapılırken, doğal olarak, kitabın kronolojik yapısında değişiklikler olmuş ve kitap, Türkiye'nin tarihindeki önemli dönem noktalarından yola çıkılarak yeniden bölümlendirilmiştir. Siyasal tarih bölümlerinden sonra gelen ekonomik, toplumsal ve kültürel tarihe ilişkin bölüm de aynı mantıkla değiştirilerek muhafaza edilmiştir."

Böylece yöntemini ve niyetini ele veriyor Tarih 2002. "Dünya düzenini, kendi çıkarları doğrultusunda etkileme gayreti içinde olan ve nüfus ve gelir açısından büyük ölçekli ülkelere ilişkin bölümler Türkiye'ye çevrilmiş" ve bu bölümler kitabın dörtte üçünü oluşturmuş. Dünya düzeninde menfaat şampiyonlarını belirtmiş olması yerinde bir saptama, lakin tarihi onların varlığıyla eş sayması, tarihçiliğin açılan dünyasını yeniden dar sınırları içine hapsetmek anlamına gelmez mi? "Avrupa/ve Batı" merkeziliğinden kurtulma yolunda onca uğraş veren tarihçiliğin ve tarih öğretiminin 30-40 yıl öncelerine çekilmesi demek değil midir? Özellikle 1960'lı yıllarla birlikte öğretim izlencelerine girmeye çalışan yeni konuların, günlük yaşama indir-

genmiş sorunların dışlanması sayılmaz mı TÜSİAD'ın bu yaklaşımı, mantığı? Londra, Paris, Washington gibi merkezlerden bakılan tarih anlayışı geri gelmiş sanki! "Genel olarak dünyaya" şöyle bir ve seçkin olarak bakılmış. Fransızların keşfi bir tanımlamayla "histoire totale" -gerçekleşmesi mümkün olmasa da- pek esinlendirmemiş komisyonu ve belki de, kitabın özgün biçimini hazırlayan Fransızları.

Kitap 1939'dan başlayan süreci günümüze kadar getiriyor; İkinci Dünya Savaşı ve 1945'ten günümüze dünya iki temel bölüm olarak ele alınıyor; İkinci Dünya Savaşı, nedense kitabın üçte birini alıyor. Tarih günümüze doğru değil, anılan savaş yıllarında genişliyor; politik ve askeri olaylarla bezeli olarak çıkıyor karşımıza. 1945'ten sonraki süreç de bolluk yılları (1945-75), 20. yüzyıl sonu bunalımı (1976-98) tanımlamalarıyla birlikte Amerikan, Sovyet, Liberal Avrupa, Çin modellerinin önsiraları aldığı ve özel tarihlerinin işlendiği kulvarda gidiyor. Soğuk savaştan yumuşamaya (1946-75), sömürgeciliğin bağımsızlığı, üçüncü dünyanın oluşması, blokların çözülmesi (1975-98) ve Ortadoğu'sunu yerel ve mikro tarihçiliğin çeşitliliği ve öngörülerıyla değil, egemen ulusların belirlediği formüller içinde yansıtılıyor.

Komisyon üyeleri, 1945'ten günümüze kadar olan Türkiye tarihini kaleme alırken yukarıda belirtmeye çalıştığım planı benimsemiş görünmekte. Esas kitaptan çıkarılan Fransa tarihinde nelerin varolduğunu bilemiyorum; ancak Türkiye tarihi de merkez denetimli, Ankara merkezli, başka bir deyişle, güya politikanın ördüğü bir tarih ile yansıtılmaya çalışılmış. Turgut Özal, Süleyman Demirel, Kenan Evren, hatta çiçeği burnunda Abdullah Gül gibiler sayfa-larda bol bol gezinirken, ve köşelerine "biyografi"leriyle oturtulurlarken, söz gelişi, Türk edebiyatı ve yaratıcıları bir paragrafla geçirilebilmektedir. Aynı süreç için düşünülen ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşam için ayrılan sayfaların, politik ve Ankara kumandalı tarih içinde daracık yerde bırakılması elit tarihçiliğin kalıntılarını yaşadığımızın bir işareti olarak göze çarpmaktadır. TÜSİAD acaba böyle bir tarih mi istiyordu?

Acaba haksızlık mı ediyorum Tarih 2002'nin sergilemek istediği güzelliklere karşı? O güzelliklerin bazı yanlarını incelediğim İngiliz, İspanyol ve Portekiz tarih ders kitaplarında yıllar önce bizzat gördüm; ders kitaplarını iyileştirmek isteyen Almanya'nın "Internationale Schulbuchforschung" gibi enstitülerin gayretlerine tanık oldum; hatta ders kitaplarının bu saatten sonra pek büyük bir işlevinin olamayacağını savunan tarih eğitimcileriyle karşılaştım. Fransa'dan kopyalayarak getirilen; güzel kâğıda bol fotoğraflarla, çizimlerle, haritalarla yansıtılan; belge incelemesi, verilerle çalışma, kompozisyon hazırlama, sınavlara hazırlık gibi başlıkları içeren; belge mahiye-

tinde yarım ya da bir sayfalık ve kareler içindeki alıntılara sahip olan bir kitap albenili görünebilir. Ancak tarih öğretimi içinde şimdilerde itibarı biraz düşen bir aşamadır ders kitabı ve onun binbir türlü vardır. TÜSİAD adına komisyonun hazırladığı bu kitap hiç de fena görünmüyor; kısa metinler düzgün kaleme alınmış; şekil bol, resim bol vs. Ama çok iyi olduğunun hiçbir garantisi yok bir başkasının nezdinde.

Sonuç yerine soru!

Ben, son kitabım *Güdümlü Tarih* (Cem Yayınevi, 2003)'te yinelediğim sorularla bitirmek istiyorum bu yazımı. İster TÜSİAD, ister MEB olsun, isterse başka bir kuruluş ya da girişimci olsun, tarih ders kitabı yazmaya/yazdırmaya kalkıştığında, herhalde, şunları düşünmek ve onlara makul yanıtlar vermek zorundadır:

- Ben hangi yetkiyle, donanım, sorumlulukla tarih ders kitabı yazmaya kalkışabiliyim?

- Beni tarih kitabı yazmaya teşvik eden kişiler, kuruluşlar ve bunların beklentileri nelerdir?

- Kitap yazarları nasıl toplanmaktadır, ortaya çıkmaktadır; kitap yazabilmelerine olanak sağlayabilecek motifleri nelerdir?

- Editörler, yayımcılar ve denetimciler kimlerdir? Gerek yayınevinde gerekse onun dışında bulunanlar, kitaba son biçimini vermede ne denli etkilidirler?

- Kitap yazarını ve danışmanlarını ne tür bir gelenek ve çıkarlar yönlendirmektedir?

TÜSİAD büyük bir iş yapmadı: bir kitap kopyaladı; Türkiye'ye ait olan kısımlarını MEB'den bağımsız olarak yazdırttı; parlak kâğıda bastırttı. Hepsini bu. Eğer MEB, işe yarar bir çalışma grubu ile, çok genel hatlarıyla ve bol seçeneekli bir öğretim programı belirlerse; ve ders kitapları konusunda TÜSİAD'ın temelde çeviriye dayanan örneğini aşabilecek özgün, Türkiye'yi ve dünyayı daha da adil biçimde içerebilecek ulusal ve çeviri kitapların/kaynakların öğretmenlerce kullandırılmasına izin verirse, bunu durmadan özendirirse; TÜSİAD, sanayi ve işadamlığına döner; öğrenciler tek tip ve kareler içine alınmış bilgi sınırlılığını aşabilir; tarih okuma, dinleme, izleme ve araştırma işlevlerinin sağlayabileceği zevkin sonsuzluğunu yaşayabilir. Unutmamak gerekir; şimdilik kullanımı kaçınılmaz sayılsa bile, bir "ders kitabı"nın en iyisi dahi sınırlı tutar tarihi; belli görüşleri yansıtır ister istemez. Sözü edilen kitap lise son sınıflar için yazılmıştır; yetişkin kişiler için yani. Onlara seçenek sunma alışkanlığı kazandırmadıkça pek fazla yol alabileceğimizi sanmıyorum. Ne demişti Fernand Braudel: Tek taraflı tarih yoktur; hiçbir şey tek başına egemen faktör değildir. Neyi anımsatmıştı Eric Hobsbawm: Tarihi ne denli bütünleştirmeye götürürseniz götürünüz, ne kadar "histoire totale" yaparsanız yapınız, muhakkak bir eksik yanı çıkacaktır.

Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü'nü aldı:

Türkçe metin bölümlenmesinde çoklu kriterlerin ilişkilerinin incelenmesi

Bilginin büyük boyutlarda yer aldığı internet gibi ortamlarda, metin içinde anlam bakımından birbiri ile ilgisi olan bölümlerin bulunabilmesi ihtiyaç duyulan bir özelliktir. Otomatik metin bölümleme programının yazılmasıyla, ilgili bölümden sadece bir veya birkaç kelime alınarak, metnin tamamı yerine bir çeşit özetine erişmek mümkün olabilecektir.

Dr. Meltem Turhan Yöndem

(ODTÜ Bilgisayar Mühendisliği Bölümü Öğretim Görevlisi)

Bilginin büyük boyutlarda yer aldığı internet gibi ortamlarda, metin içinde anlam bakımından birbiri ile ilgisi olan bölümlerin bulunabilmesi ihtiyaç duyulan bir özelliktir. Metin bölümlenmesi, anlam bakımından birbirine yakın konuların beraber gruplanması işlemidir. Otomatik metin bölümleme programının yazılmasıyla, ilgili bölümden sadece bir veya birkaç kelime alınarak, metnin tamamı yerine bir çeşit özetine erişmek mümkün olabilecektir. Bunun yanı sıra, verilen bir anahtar kelimeyle, metin içinde sadece bu kelimeyle anlamsal olarak ilgisi olan bölümlerin gösterilmesi de büyük kolaylık sağlayacaktır. Bu konuda İngilizce için yapılmış birçok çalışma bulunmasına rağmen, Türkçe için benzer bir analiz yapılmamış ve bölümlenmeyi otomatik yapacak bir araç oluşturulmamıştır.

Büyük metinler anamlı bölümlere ayrılıyor

Bu çalışma büyük metinlerin anlamlı bölümlere ayrılması çalışmasıdır. Otomatik metin bölümlendirme programı yapmaya başlamadan önce, kişilerin okudukları bir metni benzer olarak böldüklerinin gösterilmesi gerekiyordu. Bu amaçla 3691 satırlık Türkçe bir masal, 9 Türkçe konuşan deneye anlamlı bölümlerle yapmaları için verildi. Deneklere bölümlenmeyi nasıl yaptıkları sorulmadı. Bu farklı denekler tarafından yapılmış bölümlenmelerin benzerliği "Cochran's Q metodu" ve "Kappa" istatistiği ile analiz edildi. İstatistiksel sonuçlar, deneklerin arasında büyük ölçüde uyum olduğunu doğrulayınca, otomatik olarak yapılan bölümlenmenin başarısını kontrol etmek için metnin gerçek bölümlenmesine ihtiyaç duyulacağı düşünülerek, metin bölümlenme sınırlarının (discourse segment boundaries) belirlenmesine gerek duyuldu. Gerçek bölümlenme sınırları yine denekle-

Dr. Meltem Turhan Yöndem, "Türkçe metin bölümlenmesinde çoklu kriterlerin ilişkilerinin incelenmesi" başlıklı doktora teziyle, Bilim ve Ütopya Kooperatifi, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği ve TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası'nın ortaklaşa verdiği Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü'nü, Nisan 2003 tarihinde düzenlenen bir törenle aldı. 2003 Yılı Ödülü'nün verildiği iki çalışmadan biri olan bu çalışmanın, ödüle layık görülmesinin gerekçesi Seçici Kurul tarafından şöyle açıklandı:

Bu tez çalışması, bir metnin konunun akışına göre bilgisayar yardımıyla en doğru şekilde bölümlenmesiyle ilgilidir. Bu konuda dünya literatüründe çeşitli çalışmalar varsa da, Dr. Yöndem'in çalışması, bir yandan bölümlenmeye katkıda bulunan etmenleri belirlemeye yönelik deneysel yaklaşımı, diğer yandan ise belirlenen etmenlerin Türkçe üzerinde en iyi biçimde kullanımına yönelik içeriğiyle özgünlük kazanmaktadır. Bilimsel niteliği ve Türkçe söylem sorununa yaklaşımı açısından özgün çözüm ve uygulamalar içermekte, bilimselliği sınanmış istatistik ve makine öğrenimi yöntemlerini bir arada kullanarak başarıyı artırmaktadır. Özellikle doğal dil işleme sistemlerine altyapı oluşturma yönündeki katkısının, ülkemiz bilimsel gündemine de öncülük edeceği değerlendirilerek ödül verilmesi uygun görülmüştür.

Aşağıda okuyacağınız metin, bu değerli doktora çalışmasının özeti niteliğindedir.

rin uyumlarına bakılarak bulunacaktı, fakat kaç denegin sınır dediği cümlelerin gerçek bölümlenme sınırı olarak kabul edileceği belirsizdi. Bu değer Partial Cochran's Q yöntemi kullanılarak hesaplandı. Bahsi geçen parça için 9 denegin 3 veya daha fazlasının bir cümleye sınır demesi, o cümlelerin gerçek sınır kabul edilmesi için yeterlidir sonucu çıktı.

Bölümlenmedeki etken faktörler

Bundan sonraki aşama, bölümleri belli olan parçamızda her bir cümlelerin özelliklerine bakarak hangi faktörlerin bir cümleyi sınır yaptığını araştırmak oldu. Bölümlenmede potansiyel olduğu düşünülen etken faktörler şunlardır:

- **Kelimenin ilk kullanımı:** İlk kez kendisinden bahsedilen bir kişi veya nesne genellikle yeni bir bölümün başladığının habercisidir.

- **Fiil zaman değişimi:** Genellikle aynı bölüm içerisinde aynı tür fiil zamanı kullanılmaktadır.

- **Zaman değişimi:** Tamamen farklı bir zamandan bahsetmek genellikle yeni bir

bölümü başlatır.

- **Yer değişimi:** Metin içinde başka bir mekâna geçmek genellikle yeni bir bölümün başladığının göstergesidir.

- **Metin bağlaçları (discourse markers):** İngilizce metinlerde "şimdi" (now), "iyi" (well), "evet" (yes), "aniden" (suddenly) gibi bağlaçların yeni bir bölümü başlattığı birçok araştırmada söylenmektedir. Bu çalışma çerçevesinde ise Türkçe'deki bu tür bağlaçların neler olabileceği araştırılmış ve bunun sonucunda karar verilen bağlaçların yanı sıra "bir yaz sabahı" gibi ifadelerin (temporal adjunct) metin bağlaçları gibi davrandığı gözlenmiştir.

- **İşaret öbekleri (centering theory):** Bu teorem ardışık cümleler arasındaki konuyu değişimine bakarak "devam" (continue), "alıkoyma" (retain) ve sapma (shift) gösterimlerinden birine karar verir. Devam, isminden de anlaşılacağı gibi aynı kişi veya obje hakkında konuşulmaya devam edildiğini, sapma tamamen yeni bir kişi veya obje hakkında konuşulmaya başlandığını, alıkoyma ise konuşulan objenin değiştiğini fakat daha önceden bahsedilen bir ob-

jeye kaydığını göstermektedir. Bu çalışmada, sapmanın yeni bölüme, devamın ise eski bölüme işaret ettiği savunulmaktadır.

- **Noktalama işaretleri:** Noktalama işaretlerinin etkisini anlamak için deneklere *Tutunamayanlar* adlı kitabın hiç noktalama işaretinin yer almadığı bölümü verilerek bölümlene yapmaları istenmiş; denekler arasında uyum gözlenememiş ve bölümlene yapmanın çok zor olduğu yorumu alınmıştır. Bu çalışmada sadece iki nokta üst üstenin (:) etkisi analize dahil edilmiştir.

- **İsim tamlaması (Full NP):** Cümlelerin başında yer alan "kırmızı başlıklı kız", "elinde şemsiye ile yürüyen adam" gibi isim tamlamalarının yeni bir bölümün göstergesi olduğu gözlenmiştir.

- **Diyalog:** Karşılıklı konuşmaların aynı bölümün içinde yer alacağına inanılmıştır.

Bu etkenlerin gerçekten metin bölümlenmede etkilerinin olup olmadığını incelemek için 3691 cümlelerin her biri bahsedilen etkenlerin varlığı bakımından elle incelenip, işaretlendi. Daha sonra, metin bölüm sınırları olan cümleler önceden tespit edilmiş olduğundan, bu sınırlarla yukarıda bahsedilen etkenlerin ilişkileri incelendi. Çok fazla kombinasyon olduğu için bir makine öğrenme yöntemi kullanılması uygun görüldü. Bu amaçla yaygın kullanımı olan C4.5 makine öğrenme programı karar ağaçlarının oluşturulması için kullanıldı. Farklı etken kombinasyonları bu programa girdi olarak verildi; karar ağaçları ve buna bağlı olarak etkenlerin bölümlene başarıları çıktı olarak elde edildi. Çıktılar hata oranlarına ve etkenlerin ağaçta yer aldıkları düzeye bakılarak yorumlandı. Karar ağacında üst düzeyde yer alan etken, bölümlenmede daha ayırt edici özellik olduğundan, bölümlenmede daha önemli olan etkenler tespit edildi. Buna göre, metin bağlaçları, fiil zaman değişimi, zaman değişimi, yer değişimi ve işaret öbekleri önemli etkenler olarak gözlemlendi. Bu etkenlerin her birinin programlanması ayrı bir tez konusu olduğundan, metin bağlaçlarının analizi ve programlanması geliştirilen yazılımda kullanılmadı.

Yukarıda bahsedilen etkenlere ek olarak, parçada gözlemlenen en önemli ipucu, anlamsal yakınlığı olan kelimelerin aynı metin bölümü içinde görülme sıklığıydı. İngilizce metin bölümlene için aynı kelimenin tekrar edilmesinin metin bölümlenmedeki öneminden, Passoneau'nun çalışmalarında sık sık bahsedilmiştir. Bu çalışmada ek olarak benzer kelimelerin aynı bölüm içerisinde görülmesinin daha önemli bir etken olduğu savunulmaktadır. Örneğin bir metinde yazar evden bahsediyorsa, sadece ev kelimesinin tekrarına bakmak yeterli olmayacaktır. Muhtemelen yazar ev ile başlayıp daha sonra o evin penceresinden, katlarından, odalarından, çatısından ve duvarlarından söz edecektir.

Metin bölümlenmesinde çoklu kriterlerin ilişkilerinin incelenmesi konusunda, İngilizce için yapılmış birçok çalışma bulunmasına rağmen, Türkçe için benzer bir analiz yapılmamış ve bölümlenmeyi otomatik yapacak bir araç oluşturulmamıştı.

Kelimeler arasında ilişki ağı oluşturuluyor

Bu savı sorgulamak için kelimelerin ilişkilendirilmesi gerekmekteydi. İngilizce için bu tür bir kaynak bulunmasına rağmen Türkçe için yazılı veya elektronik bir kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle ilk iş olarak kelimeler arasında ilişki ağını oluşturmak gerekti. Kelimeler arasındaki yakınlık evrensel olduğundan, İngilizce için var olan "Wordnet sistemi" temel alındı. İsimler için eş anlam, zıt anlam, üstanamlılık, altanamlılık, yanaşık sözcükler; fiiller için ise eş anlam, zıt anlam, altanamlılık, yanaşık sözcükler, gerektirim ve neden olmak ilişkileri girildi. Bu ürünün Türkçe ile ilgili yapılacak başka çalışmalar için de önemli bir kaynak olacağına inanmaktayım.

Bir sonraki aşama olan ATDS'nin (otomatik metin bölümlene programının) geliştirilmesinde metin bağlaçları ve yakın kelimelerin varlığı kontrol edilmiştir. Öncelikle cümle içinde yer alan kelimeler kök haline getirildi ve isim ve fiil dışındaki tüm kelimeler ayıklandı. Daha sonra cümleler bir kuyruğa (queue) atıldı ve bu cümleler içinde yakın kelimelerin varlığına bakıldı. Bu yöntem uygulanırken çeşitli alternatifler vardı. Kuyruğun uzunluğu, kaç cümle arasında karşılaştırma yapılacağı, ilişki türlerinin ağırlıklarının ne olacağı ve bölümün değişimi-

minden bahsedilmesi (belirli bir eşik değerinden az ilişkili kelime olması, genel olarak azalan bir grafik olması) gibi. Tüm bu olasılık kombinasyonları yine C4.5 kullanılarak değerlendirildi ve böylece en iyi sonuç veren parametre kombinasyonları bulundu. Karar ağaçları tek bir en iyi sonuç olmadığını gösterdi. En iyi sonuç veren olasılıklar: Kuyruk uzunluğunun 6, cümle sayısının 3 olması ve kuyruk uzunluğunun 4, cümle sayısının 2 olması; bölüm sınırı bulunurken ilişki yoğunluğunun azalması-nın kontrol edilmesi durumu oldu.

Sonuç

Başarılı kombinasyondaki parametreleri kullanan basit bir program yazmakla, metin bölümlene programı geliştirilmesi sonlandırılabilirken, parametrelerin ağırlıklarını öğrenmesi için nöron ağı programı yazıldı.

Son olarak ATDS programının başarısını İngilizce için geliştirilmiş benzer programlarla karşılaştırabilmek için "recall, precision, fallout ve error" hesaplanmıştır. ATDS büyük metinde benzer başarı oranı gösterdi, fakat orta büyüklükteki metinde benzerlerinin çok önüne geçti. Bu durum orta ölçekli metinde yer alan kelimeler için daha doğru ve yoğun ilişkilerin girilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan sonra amaç, oluşturulmuş olan kelimeler arası anlamsal yakınlık ağına genişletilmesi ve analiz sırasında önemli bulunan diğer faktörlerin de ATDS programına eklenmesidir.

Nasreddin Hoca latifelerinden alınacak didaktik dersler

Nasreddin Hoca latifelerinin tümünü, siyaset çatısında adalet bayrağı dalgalanan, temelinde doğa ve doğa bilimlerine dayanmış, çimentosu mantık olan muhteşem ve alınması imkânsız bir riyaziyat (matematik) kalesine benzetebiliriz.

Doç. Dr. İsmihan Yusbuv

(Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü)

Lev Tolstoy'un dediği gibi, her olayın mutlaka birçok nedeni vardır ve bu yazının yazılması olayı da bu açıdan istisnâ teşkil etmemektedir.

Bu yazının yazılma nedenleri hakkında

Zannederseniz bu yazıyı kaleme almamın başlıca nedeni, Nasreddin Hoca latifelerine çocukluğumdan beri duyduğum sevgi ve hayranlık duygusu olmuştur dersem, doğruyu söylemiş olurum. Bir ikinci neden ise, karşılaştığım olayları sadece seyretmekle yetinmeyip, onlara kendi bilgi birikimim ve düşünme yeteneğim çerçevesinde yorum getirme isteğim de olabilir. Elbette bu yorumlar doğru veya yanlış, güzel veya çirkin, rasyonel veya irrasyonel, hatta spekülâtif de olabilirler. Burada önemli olan, bir şeyler üretme isteğidir, pazarlama işlemleri sonra yapılır ve ürünün kalitesi yüksek olduğunda, pazarlama diye bir problem de zaten kalmaz. Yani bu tür ürün, müşterisini er geç bulur diye düşünüyorum.

Nasreddin Hoca latifeleri ile işimde, yazılarımda ve özel hayatımda her zaman iç içe olmam ise, bu konuda yorumlara bir başka boyut kazandırmakla, belli bir ölçüde yorumu zorunlu da kılmıştır. Bu latifelerle iç içe olma nedenim ise, bazı durumlarda sadece onların yardımıyla tartışmayı en iyi şekilde bitirmenin doğru olacağı kanaatini taşımamdır herhalde. Örneğin, bir defasında arkadaşlarla toplumsal olayları tartışırken, her zaman olduğu gibi doğa bilimlerine (fizikte kondansatör levhaları arası gerilim, havanın delinmesi olayı vs.) başvurduğumda, arkadaşlardan birisi, "Hocam, öteki toplumbilim uzmanları, siyasetçiler ve filozoflar hiç mi hiç bu bilgilere başvuruyorlar, siz neden bunu yapıyorsunuz?" diye sorduğunda, ben Nasreddin Hoca'nın sözleriyle ilişkili latifesini anlatarak konuyu kapatmışım:

Bir gün Hoca'ya "Saz çalmayı biliyor musun?" diye sormuşlar ve "Evet!" cevabını alınca da, hemen eline bir saz tutturmuşlar. Hoca da "sözünün kulu" olarak beceremediği halde sazı çalmak zorunda kalmış. Fakat bir bakmışlar, bu sadece bir eliyle sazın tellerini seslendiriyor, diğer eli ise belli

bir yerde hareketsiz duruyor ve parmaklar perde dolaşmıyor. "Hoca, bu nasıl oluyor? Öteki âşıkların parmakları sürekli olarak perdenin üstünde geziyor, ama seninki bir yerde durakalmış, bunun nedeni ne?" sorusuna, "Onlar arıyorlar, ben ise bulmuşumdur!" cevabını veren Hoca, konuyu sözün sihirli gücüyle kapatmıştır.

Ben de bu latifeyi anlattıktan sonra, soru soran arkadaşla, "Öteki toplumbilimciler ve siyasetçiler doğa bilimlerinden yoksun oldukları için bu bilgileri kullanamıyorlar. Benim ise her zaman bu konuda söyleyecek birkaç lafım olur, işte onları söylüyorum" diye cevap verdim ve bu sohbet sona ermiş oldu...

Ashında böyle bir yazının yazılma düşüncesi, bende, her yıl 5-10 Temmuz tarihleri arasında Akşehir'de Nasreddin Hoca Günleri geçirildiğini bildiğimden beri varlığıma hâkim olmuştu. Ancak asıl nedenin, *Bilim ve Ütopya* dergisinin 2003 Ocak sayısında Ender Helvacıoğlu'nun "Bir 'Türkiye Kültür ve Uygarlık Heykel Müzesi' oluştursak..." (Sayı: 103) isimli makalesinde yer alan listelerde Cahit Arf'ın yanı sıra, Nasreddin Hoca'nın da yer alması olmuştur dersem, gerçeği söylemiş olurum diye düşünüyorum.

Bu konuda tereddütlerime son veren olay ise. *Bilim ve Ütopya* dergisinde yer alan yazılarında Nasreddin Hoca latifelerine başvurmamın hoşgörüsü ile karşılanması ve dergi mensuplarından "Nasreddin Hoca ve Matematik" konulu bir makale yazılması yönünde bir isteği duymamız olmuştur diyebilirim zannınca.

'Yorum' hakkında genel düşünceler

Ashında her yorum küçük bir keşif sayılabilir belki ve ben bu küçücük "keşiflerimi" anlatmadan önce mutlaka, Doğu'da Batı'da, sağda-solda aynı derecede sevilen büyük Rus yazarı Anton Pavloviç Çehov'un tatlı bir hikâyesini sunuyorum:

Ünlü bir profesör dinlenmek için gittiği köyde, komşusu olan köylüden ilginç bir mektup alıyor. Bu mektupta köylü komşunun gelişine çok sevindiğini, cahil ve nadanlar arasında bir bilim adamının yaşamının çok zor olduğunu, buluşlarını paylaşı-

cak birisini bu yörede bulamadığını ve bundan dolayı büyük üzüntü duyduğunu anlattıktan sonra, nihayet asıl konuya giriyor, yani "baklavayı ağzından çıkarıyor". Meğer, o, günün yazın uzun, kışın ise kısa olmasının nedenini uzun çabalar sonucu bulmuştur ve bu neden cisimlerin ısıdan uzaması, soğuktan ise kısalmasıdır"(?!).

Görünüşte bu hikâyeye, köylünün kendisinin ne kadar cahil olduğunu ortaya koymakla, onu alay ve gülüş konusu edecektir. Ama bu hikâyenin görünen tarafı. Bana kalırsa hikâyenin bir de iç kısmı, görünmeyen tarafı var ve bu kısımdan dolayı, köylü, bunu anlayacak insanlarda bir sempati duygusu uyandırmaktadır. O da şu: Bir sürü insan gün uzunluğunun mevsimlere bağlı olarak değişmesinin farkında bile değildir. Bir başka grup ise bunun farkında olmasına rağmen, nedenini merak etmez. Bir diğer grup insan da nedenleri merak ediyor, ama bir türlü yorum yapamıyordu. İşte bizim alay konusuna dönmüş köylümüz bu grupların dışında yer almakta, onların bir basamak üstünde durmaktadır. İlk yaklaşım olarak belki de bu enayi yorum makbul sayılabilir. Ama daha sonra sıcak ve soğukluğun nedeni (Güneş etrafında dönen Dünya'mızın, kendi dönme ekseninin yönünü koruması) bulununca, bunun aynı zamanda hem de günlerin uzaması ve kısalmasının nedeni olduğu da ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, sonuç olarak her bir model belli ölçüde cahillik ve ütopyiklik elemanları içermektedir diyebiliriz.

Konu açılmışken, örnek olsun diye birtakım küçük "yorum-keşiflerimizi" de aktaralım. Hemen söylememiz gerekiyor ki, insan bir şeyi önce kendisi için "keşfeder", başkaları için bu bir açık gerçek olabilir de. Örneğin uzun süre ben, "Demirel" soyadının demir ve el gibi iki kısımdan oluştuğunun farkına varmamıştım, çünkü üzerinde düşünmemiştim. Veya devamlı kullandığımız "makale" sözünün, "ma"(Arapça-ne) ve "kale"(Arapça-dedi) sözlerinden oluştuğunu aynı nedenden dolayı bilmiyordum. Bunun gibi "Museyip" isminin, Musa ve Eyup peygamberlerin isimlerinin karışımı olduğu, merak edildiğinde ortaya çıkabilecek "keşifler" türündendir diyebiliriz.

Bir o kadar fazla düşünce enerjisi gerektiren örnek olarak 1001 *Gece Masalları*ndaki 1001 sayısını alalım. Neden "1001"? Ve hemen kabul görebilecek bir yorum: 1001 sayısı 7, 11 ve 13 gibi üç asal sayının çarpımıdır ki, bu sayılar da sırasıyla her masalın vazgeçilmez elemanları olan "sihri, hayır ve şer" kuvvetleri temsil ediyorlar. Neden 7'nin sihirli ve 13'ün şerli bir sayı olduğuna değinmeden (yeterince değinilmiş), 11'in hayırlı sayı olmasını İsa Peygamber'in 12 havarisinden birinin (İuda) İsa'ya vererek hayırsız olduğu, geriye kalan 11'nin ise ona sadık kalarak, hayırlı oldukları ile yorumlayabiliriz (son yorum Seymur Yusubov'a aittir).

Bu örneklerin sayısı artırılabilir, fakat prensibi anlamak için bu kadarı da yeterlidir bence. Yani, yorum yapmak için sadece düşünmek gerekiyor. Fakat düşünmek herhalde görüldüğü kadar da kolay bir mesele değildir. Eğer öyle olsaydı, ünlü filozof Schopenhauer, "Saçma-sapan söylentilerin ortaya çıkmasının yalnızca bir nedeni var: Herkes konuşmak istiyor, ama düşünmek isteyen azdır" diye yazmazdı.

Bize okullarda ağız edebiyatı örnekleri olarak, hem de belirli sayıda bilmeceler anlatılır ve biz de onları kendi çocuklarımıza aktarıyoruz. Onlar da okullarında yine aynı bilmecelerle karşılaşılıyorlar. Halbuki çocukların her biri, bir sürü yeni bilmece üretme kapasitesindedir. Fakat onların bu yönde atılım yapmalarına olanak sağlandığı pek söylenemez.

Bir matematik öğretmeni (Hakıyev Valeh) bu konuda düşünmüş ve kolayca birkaç bilmece ortaya koymuştur. Şudur onların beğeni kazanmış iki tanesi: "Akı yok, başı var/ Ağzı yok, dişi var" (sarımsak); "Selam vermezsen olmaz/ Selam verirsin, almaz" (kabristanlık). Ben de bu örnekten motive olup, deneme yaptım ve bir hamlede 50 kadar yeni bilmece ürettim ki, bunlardan bazıları beğeni kazanarak, ortalıkta dolaşmaya başladı bile. Şudur onların da bazıları: "Sakalı, tıraşı var/ Dişiye merakı var" (horoz); "Ara düzelden karı/ Ürünü şirin, sarı" (arı); "Çenesini döverler/ Dişlerini yerler" (mısır); "Bıyık gibi kaşı var/ Madalyası bir ambar" (Brejnev) vs.

Latife ve hoş yalanlara genel bir bakış

Eğer dikkat edilirse her latife ve her hoş yalan birer hap gibidir bence. Onların gülüş doğuran, eğlendiren yanı, hapin üstündeki tatlı kaplamaya denk geldiği halde, hapin zehir gibi acı, fakat merhem kadar şifa verici iç kısmına denk gelen bir içeriği

(yorumu) olmasının, her değerli latife ve hoş yalan için geçerli olacağı kanısını taşıyorum. Dışımızı etkileyen (güldüren) bir kuvvet, mutlaka belli ölçüde içimizi de etkilemektedir (düşündürmek). Meşhur İngiliz pedagoğu John Lock'da bir zamanlar aynı şeyleri söylüyordu. Doğumun ve ölümün, deniz, dağ ve ormanın, genellikle doğanın insanoğluna etkisi de aynı özelliklere, insan maneviyatını temizleme, "içinin kirini dökme" etkisine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca "latif" sözü "Esmâ-ül Hüsnâ"dan biri olmakla, aynı zamanda "güzel", "hayırlı" manasını da taşımaktadır. Öte yandan, eski Sovyetler döneminin ünlü sinema yönetmenlerinden biri sayılan Andrey Tarkovski, Fransa'nın *Figaro Magazine* dergisine bir zamanlar vermiş olduğu demeçte, tüm güzel şeylerin bir ortak özelliğe ger-

(fizik bilimindeki korunum yasaları gereği), ama öte yandan manevi hayatımızda sürekli olarak bu tür olaylarla karşılaşmaktayız. Her insan, aşağı yukarı her adımda onu yutmak için fırsat kollayan maneviyatsızlık bataklığından, yalnızca kendi çabaları, kendisi ile mücadelesi (kendi saçlarından yapışarak, kendini yukarı kaldırması) sonucu kurtulabiliyor.

Bir ikinci Münhausen "yalan"ı ise çok soğuk bir havada, defalarca üflenmesine rağmen bir türlü sesi çıkmayan trombon, yanan sobanın yanı başında oluşan sıcak bir ortamda kendiliğinden gürlemesidir ki, sayın "yalancı baron" bunu, soğukta donmuş seslerin, sıcak ortamda tıpkı buzun suya dönüştüğü gibi, eriyerek dışarı akması gibi yorumluyor. Biraz dikkat edersek bu yalanın ve onun tuhaf, enayi yorumunun bir de mecaz anlamında, hiç de tuhaf olmayan bir yorumu daha vardır. O da şu: korku (soğuk)

nedeniyle cesaret bulup söyleyemediğimiz sözler sanki içimizde donup kalıyorlar. Daha sonra bizi cesaretlendiren (sıcak) bir ortamda, içimizde donup kalmış o sözleri ardı ardına dile getiririz ve sözler ağızımızdan su gibi akıp dökülür (Bu bazen dedikodu da olabilir).

Münhausen'in başka bir yalanı, kör domuzla ilişkili olan hadisedir. Meğer kör ve kocaman bir yabandomuzu yalnızca ağızyla bir başka domuzun kuyruğundan yapışarak hareket edebiliyormuş. Önden giden ufak tefek domuzu avlayan Barön, daha sonra onun kesilmiş kuyruğunun yardımıyla, başka türlü bir yere götürülmesi imkânsız olan, kör ve kocaman domuzu istediği yere (evine veya kesim alanına, yani kasaba) götürmeyi başarmıştır. Cahillik bir anlamda körlük olduğundan, bu tür insanları da belli bir "kuyruk" yardımıyla istenilen yere kadar götürebilirsin ve bu örneklerden de görüldüğü gibi

yalanlar boşuna uydurulmamış. İyi, "hoş" bir yalanın, bir içerik gerçeği, hayırlı bir yorum olması gerekir mutlaka.

Bu mülâhazalara eklememiz gereken bir şey var ki, o da temsil ve hadislerle latifeler arasında gözlemlenen paralelliktir. Temsilde mesaj sonda verilir. Örneğin La Fontaine'nin meşhur "Tilki ve Karga" temsiliinin sonunda, "Olmasaydı cihanda sarımsaklar/ Elbet aç kalırdı yaltaklar" mesajı gibi. Hadislerde ise önce mesaj verilir, daha sonra ise onun açıklaması yapılır. Peygamberlerin konuşmaları (özellikle Hazreti İsa'nın) genelde bu karakterde olmuş denebilir. Latife ve yalanlarda ise yorum, mesajı anlamak "gülen adama" bırakılmaktadır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Nasreddin Hoca minyatürü.

çeklik özelliğine sahip olduklarını söylemiştir. Bir başka deyişle, eğer bir şey çirkin olmayıp güzelse, onda mutlaka az veya çok ölçüde gerçeklik, hakikat payı olması lazım. İşte yorum, bu gerçeği ortaya çıkarmak için yapılır diyebiliriz.

Şimdi Nasreddin Hoca latifelerine geçmeden önce, meşhur "Baron Münhausen Macehaları"nın (Yalanlarının) bir kaçına göz atalım ve onları yorumlamaya çalışalım.

Bunlardan birinin konusu, pis kokulu bir bataklıkta batmakta olan baronun, yardımına koşacak birileri olmayınca, kendi perçesine yapışarak, kendisini bu korkunç ve acımasız bataklıktan kurtarması hakkında ki hoş yalandır. Yalan olmasına yalan tabii

Hoca'dan alınacak didaktik dersler

Önümde Nasreddin Hoca'nın 30 kadar seçme latifesi duruyor ve bunları nasıl sınıflandıracağımı düşündüğümde, onların ezici çoğunluğunun "adalet"le, "adliye" ile bağlantılı olduğunu gördüm. Elbette bunun böyle olması da çok doğal olsa gerek, çünkü yeryüzünde hakkın, adaletin zafer kazanması için "keskin kılıç" kadar, "keskin söz"e de ihtiyacın olduğu açık ve Hoca'nın latifeleri işte bu silaha sahip.

Tabii, adalet "siyaset"le gerçekleştigine ve siyasetin gücü de "riyaziyyat"a (matematik) dayandığından adaletin arkasınca siyaset ve riyaziyyatla bağlı olan latifeler yer almaktadır. Ama bu işlerde her tür riyaziyyat değil, ancak "mantık"lı riyaziyyat bize yardımcı olabilir. Son olarak insan mantığının kaynağı "doğa"da ve dolayısıyla "doğa bilimleri"nde bulunduğundandır ki, listemizde onlarla bağlı latifeler de layık oldukları yeri almışlardır.

Sonuç olarak Nasreddin Hoca latifelerinin tümünü, siyaset çatısında adalet bayrağı dalgalanan, temelinde doğa ve doğa bilimleri dayanmış, çimentosu mantık olan muhteşem ve alınması imkânsız bir riyaziyyat kalesine benzetebiliriz bence.

Doğa bilimleri ile bağlantılı latifeler

Pazardan karga alan Hoca, bunun nedenini soranlara, "Kitaplardan duydum ki, karga 300 sene yaşayabiliyormuş, işte bunu kontrol etmek istiyorum" diye şaşırtıcı bir cevap verir. Aslında bu cevapla "Bilim edinmenin ana yolu deneyden geçer" temel prensibini ünlü İtalyan bilim adamı Galileo Galilei'den önce ortaya atmıştır. Hocanın kendi ömrünün 60-70 sene süreceği bir önem taşımaz, önemli olan merak etmek ve araştırmaktır. Devamcılar bulunur.

Hangi burcun altında doğduğu sorusuna, "Keçi burcunun altında" cevabını veren Hoca'ya, "Belki oğlak burcu demek istiyorsunuz" diyenlere Hoca'nın tepkisi gerçekten ilginçtir: "Evet, ben doğanda oğlak-tı, şimdiyse o da büyüyerek keçi olmuş!". Şakayı bir yana bırakırsak, Hoca bu tepkiyle sabit yıldızların bile yaşlandığı, değişkenliğe maruz kaldığı tezini ortaya koymuş bulunuyor diyebiliriz.

Gücünün yıllar boyu hiç değişmediğinde ısrar eden Hoca'dan bunun kanıtı istenince, "Bizim avluda siyah bir taş duruyor, onu gençliğimde de, şimdi de kaldıramıyorum" diyerek işini bitmiş hesap eden Hoca, aslında çok önemli bir konuya, ölçüm konusuna temas etmiştir. Ölçeğin öyle olması gerekir ki, ölçülen nesneleri birbirinden seçbilsin. Özellikle eğitimde, çok zor bir soru (siyah taş) karşısında herkes yenilerek aynı akıbeti paylaştığı gibi, çok kolay bir

soru da herkesi şampiyon yaparak, yine arada bir fark koymaz ve bu nedenle geçerli sayılmazlar. Onun içindir ki, Sokrates'in de ifade ettiği gibi "Soru sormak bir 'ebe'lik sanatı", alınan cevabı değerlendirmek ise bir sarraf işidir.

Hoca, Ramazan'ın kaçınıcı günü olduğunu kesin belirlemek için, her gün mutfaktaki kazana bir nohut atıyormuş. Bundan hoşlanan küçük kızı da babasından gizlice kazana zaman zaman birkaç avuç nohut atmış. Bir gün Hoca'dan "Ramazan'ın kaçınıcı günüdür?" diye sorulduğunda, hemen mutfağa koşup nohutları sayar ve onların 183 tane olduğunu tespit eder. Ama bu aklına pek yatmadığından dışarı çıkıp soru soranlara, "Bugün Ramazan'ın 83'cü günüdür der. "Aman Hoca, ne söylüyorsun, Ramazan'da 30'dan fazla gün olmaz ki!" itirazlarına karşı, "Ben az kısmını söyledim.

Kazandaki nohutlara göre bugün Ramazan'ın 183'ü olması lazım", diyen Hoca direnmeye devam eder. Bu olay da Hoca'nın deneye ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi olsa gerek. Zamanında Dünya'mızın uzaydaki hızını belirlemek için Amerikalı fizikçiler Maykelson ve Morli'nin ünlü deneylerinin sağduyuya ters düşen sonuçları, Einstein'ın meşhur İzafiyet Teorisi'nin yaranmasına neden olmuştur.

Yine bir defasında "Yerin merkezi nerede?" sorusuna cevap olarak, ayağının altını göstermiş olan Hoca, gerçekten bir taşla birkaç kuş vurmuştur. Aslında Dünya'mızı bir küre olarak kabul edersek (ki, aşağı yukarı öyle denilir) her nokta merkez olarak alınabilir. Diğer taraftan, eğer bir önerme (yerin merkezi ayağının altıdır) kontrol edilemiyorsa, onun doğru veya yanlışlığı bir tercih meselesine dönüşür. Bu nedenle ki, Hoca itiraz edenlere, "İnanmayan gidip ölçsün" yanıtını vererek rahatına bakar. Öte yanda her insanın bir de kendi

dünyası var ki, aslında herkes Dünya denil-diginde onu kastetmektedir, onun merkezi işte o insanın durduğu yerdir ve bu açıdan da Hoca haklıdır diyebiliriz.

Mantık ve matematikle bağlantılı latifeler

Çok cimri komşusundan kullanmak için zar zor berbat bir kazan alan Hoca, kazanı geri verirken, "Gözün aydın komşu, kazanın bu gece doğum yapmış" diyerek, kazanı içindeki küçük bir kazancık ile birlikte iade etmiş. Komşu sevinmiş tabii ve yeniden kazan istenince, mutfaktaki en sağlam kazanı, daha iyi doğum yapar düşüncesiyle seve seve vermiş Hoca'ya. Günler geçmiş, fakat kazandan bir haber gelmemiş. Sabırsızlanan komşu bunun nedenini merak edince, Hoca "Başın sağ olsun komşu, kazanın vefat etti" demiş. "Kazan da vefat eder mi?" diye feryat eden komşuya ise

Hoca'nın cevabı çok net ve mantıklı olmuş: "Her doğan şeyin ölüme mahkûm olduğu açık. Sen kazanın doğduğunu kabul ettiğin için, ölümünü de kabullenmek zorundasın".

Birisi kuruyemiş yiyen Hoca'ya ne yediğini sorunca Hoca, "Öyle böyle" diye cevap vermiş. Daha sonra ise sorusunun anlaşılmadığını zanneden adama şöyle bir açıklama yapmış: "Senin 'ne yiyor-sun' soruna ben, 'kuruyemiş' cevabı verseydim, bu sefer sen, 'bana da ver' diyecektin ve karşılığında 'veremem' cevabını alacaktın. Son olarak senin 'neden?' soruna ise benim cevabım 'öyle böyle' olacaktı. Bütün bunları önceden görerek, sana bu mülakat zincirinin son halkası olan cevabı en başta verdim." İşte gerektirmelerden oluşan, yeterince uzun bir mantık zinciri.

Önündeki 7 eşekle yol giden Hoca, bir süre sonra yorulur ve eşeklerden birine biner. Eşekin belinde bir kadar gittikten sonra eşekleri sayınca, onların 6 olduğunu tespit ederek çok telaşlanır ve yere inerek onları yeniden saymaya koyulur. Bu sefer eşek sayısını 7 olarak bulunca içi rahatlar, fakat daha sonra aynı sorunu yaşayınca nihayet anlar ki, sonlu kümenin gücü öz altkümelerinin gücüne eşit olamaz, bu sadece sonsuz kümelerle has olan bir özelliktir.

Boş küme ve denk kümelerle ilişkili ender latifeler *Bilim ve Ütopya* dergisinde daha önce yer aldıklarından ("Sonsuzluklar Alemi'nde 2'ye kadar sayalım", Sayı: 103), onlara değinmeden bana göre matematikle bağlı olan son bir latifeye göz atalım.

Üç ay önce evlendiği genç karısı doğum yapınca Hoca ince bir biçimde, "Hanım, galiba doğum bir kadar erken baş verdi, acaba bunun için dokuz ay gerekmez miydi?" diye kibarca sormuş. "Evet, doğru" diyen hanım daha sonra şöyle bir açıklama

yapmış: “Düğünümüz olandan bu yana üç ay geçmiş ve üç aydır ki, ben senin avradım, bu eyledi altı ay. Daha üç aydır ki, sen beni evine getirdin. İşte bunu da eklersek tam dokuz ay eder ve doğum zamanında yapılmış olur”. Bu ilginç latifenin mesajı şu: aynı şeye değişik açılardan bakarak, onları farklı nesneler gibi algılayıp toplarsak akıl almaz olaylarla karşı karşıya kalabiliriz. Bunun çok ilginç örneği aşağıdaki matematik kokusu taşıyan problemidir.

Misafirhanede geceleyen 3 arkadaşın her birinden 10 milyon TL olmakla, 30 milyon TL alan patron, daha sonra alacağının 25 milyon TL olduğunun farkına varmış ve 5 milyon TL’yi uşakla onlara göndermiş. Uşak ise onların her birine 1 milyon TL iade ederek, 2 milyon TL’yi cebine koymuş. Şimdi burada ortaya çıkan “sorun” şu: misafirlerin her biri 1 milyon TL geri aldıklarından toplam $3 \times 9 = 27$ milyon TL harcamışlar ve 2 milyon TL’de uşağın cebinde olmakla ortada toplam 29 milyon para var. Acaba geriye kalan 1 milyon nerede?

İşte bu problemde yapılan hesap kitap tam da Hoca’nın erken doğum yapan karısının yaptığı hesap kitap. Aslında uşağın cebindeki para 27 milyonun içindedir. 27 milyonun 25 milyonunu patronun, 2 milyonunu ise uşağın cebinde olmakla, geriye kalan 3 milyon da, birer milyon olmakla, 3 misafirin cebini ısıtmaktadır ve ortada hiçbir problem filan yoktur.

Siyasetle bağlantılı latifeler

Hoca’nın huysuz ve buna göre de ark (kuru, sıkı), doğurmayan ve bundan dolayı da sütü olmayan bir ineği varmış ki, onu bir türlü satıp, canını kurtaramıyormuş. Sonunda bir tellala müracaat etmiş ve tellal, “İpek gibi huyu olan bir ineştir, dıştan ark görünmesi, içinin ve sütünün çok yağlı olmasının bir göstergesidir ancak, doğumu hep ikiz olarak yapar ve şu anda da kamunda iki aylık yavrusu var!” diye ineği tarif etmiş. Müşteriler bu “ender” ineği diğerine kaptırmamak için tam bir yarış havasına girmişler ve inek açık artırmayla, Hoca’nun düşlediği fiyatın beş katına satılmış. Hoca bu olayı hafızasının bir köşesine altın harflerle, önemli bir bilgi olarak kaydetmiş ve günlerin birinde, kızını istemeye gelmiş elçiler “Evet” cevabını alıp, sevine sevine kız evinden tam da ayrılmakta oldukları anda onlara şöyle hitap etmiş: “İpek gibi huyu olan bir kızdır, dıştan ark görünmesi içinin ve sütünün yağlı olmasının bir göstergesidir ancak, doğumu hep ikiz olarak yapar ve şu anda da kamunda iki aylık yavrusu var. Haydi hayırlı olsun!”. Tabi bu hitaptan sonra ortada hayırlı denilecek bir şey kalmıyor ve nişan bozulur.

Bence bu latifeden alınacak en önemli ders şudur ki, bir yerde başarıyla uygulanan yöntemi, körü körüne başka bir ortamda uygulamaya kalkarken bu tür sürprizlere hazır olmamız lazım. Bu konuda, özellikle yanlış uygulama hatasının telafi edilmesi zor ola-

cak alanlarda, örneğin eğitim alanında çok dikkatli olmamız ve yüz ölçüp, bir biçmemiz gerekir diye düşünüyorum.

Yine bir defasında Hoca’yı omzunda karga, elinde bir parça ip dolaşmakta olduğunu görenler onun bu halini merak edince, “Avlanıyorum” diye cevap vermiş ve kargasını salıvermiş. Karga da biyolojinin simbiyoz kanunlarına uyararak, yakınlardaki gölette geviş getiren mandalardan birinin sırtına konarak parazitlerini gagalamaya koyulmuş. Bunun ardınca, elindeki ipi mandanın boynuzuna bağlayıp evinin yolunu tutan Hoca’dan ne yaptığı sorulunca, “Kuşumun avladığı avı evime götürüyorum” diye herkesi şaşırtmış. Ama siyasi alanda benzeri olaylar sürekli yaşanıyor ve kimse buna şaşmıyor. Önce “manda” belirleniyor, sonra ora “asalak böcekler” atılıyor, arkasınca rahatsız olan “manda”ya güya yardım amacıyla “karga” gönderiliyor ve son olarak av “avcı”nın ellerinde çırpınmaya başlıyor, ama nafile.

Caminin önüne yığılmış kalabalığa “Ne olmuş?” diye soran Hoca’ya, “Bir deli minarenin başına tırmanmış ve kapıyı da arkadan kilitlemiş, ne vaat ediyoruz, inmem diyor” demişler. Hoca su ile dolu bir tabak istemiş ve tabak getirilince de, onu deli görsün diye başının üzerine kaldırarak, şöyle hitap etmiş: “Eğer oradan hemen inmezsen, bu gördüğün tabağı kaldırıp içindeki suyu senin boş kafana dökerim!”. Deli anında aşağı fırlamış ve olay sona ermiş. Bu latifeden alınması gereken ders, “herkese kendi dilinde hitap etmenin önemi” dersidir bence ve bu ders hayatımızın her alanında asla küçümsenemeyecek bir ağırlığa sahiptir diyebiliriz.

Benzeri davranışla Hoca, “Al elimi!” di-

yerek, havuz başına toplanmış onlarla adamın, “Ver elini!” diye bağurmalanma aldırmayan, “daim almaya alışmış”, fakat “vermeye niyeti olmayan” bir adamı son anda, boğularak ölmekten kurtarmayı başarmıştır.

Ormanda ona taraf ilerlemekte olan kocaman bir aydan korkarak, yabani armut ağacının doruğuna tırmanan Hoca’yı takiben ayı da aynı ağaca tırmanır ve Hoca’dan habersiz (latifenin devamı gereği) armutlardan yemeye başlar. Ama armudu yemeden önce her defasında, ona teklif edencesine Hoca’ya taraf uzatır. Tabii Hoca’nın konuşacak hali yok, korkudan safrası karışmış, ama ayının açığına gider diye düşünerek, nöbeti teklif geldiğinde ucadan, “Sağ ol, afiyeti şekerin olsun!” diye bağırır. Nedenini bilmediği bu ani bağırıştan ürken ayı ağaçtan düşerek son nefesini verir. Meğer onun meramı armudu Hoca’ya ikram etmek değil, yukarı kaldırarak ışıktaki yetişip yetişmediğini görebilmek imiş.

Buradan alınacak derse göre, siyasette (aslında her yerde) darbenin beklenmedik olmasının yanı sıra zamanlaması da çok önemlidir. Yani düz yerde “ayının birine” yapılan ani saldırı, onu ürkütür tabii, ama saldırının da hayatına mal olabilir. Fakat aynı objeye dengesiz bir durumda olduğu zaman yapılan saldırının, obje için ölümcül olma ihtimali bir hayli yüksektir.

Adaletle bağlantılı latifeler

Kebapçının kapısı önünde yavan ekmeğini yedikten sonra, oradan ayrılmak isteyen fakiri yakalayan kebabçı, “Aldığının parasını ödemedi gidemezsin!” diye bağırıyor. Şaşırmış adamın, “Anlayamadım, efendim, neyin parasını?” sorusuna, “Kebab kokusunun!” cevabını vererek, onu hemen hakeme götürmüş. Allah’tan Nasreddin Hoca da oradaymış ve kebabçıya şöyle demiş: “Oğlum, onun adı üstünde, fakir demek kamı aç, cebi boş demek. Eğer razı olursan onun borcunu ben öderim”. Daha sonra, artık bir şeyler edineceğine inanarak bu razılaşmayı kabullenmiş olan adamı yanına çağırarak, cebinden çıkarttığı akça kesesini onun kulağının dibinde birkaç defa sallamış ve “Akçaların sesini duydun mu?” diye sormuş. Kebabçıdan “Evet” cevabını alınca da, “O zaman gidebilirsin, zira kebab kokusunun karşılığı olabilecek tek şey akçanın sesidir!”. Böylece Hoca zor duruma düşmüş iki insanı, hakem ve fakiri, sözün sihirli “adalet kılıcı”nı kullanarak kurtarmayı başarmış.

Bence Hoca’nın bu davayı sonuçlandırmak için verdiği müdrik kararı, yalnızca Hazreti Süleyman’ın (Solomon) “Aynı çocuğa iddia eden iki kadın”, Hazreti Ali’nin “Rüyada işlenmiş suç” ve yine bir akıllı ihtiyarın “17 miras deve” davalarında verdikleri adaletli, meşhur kararlarla karşılaştırabiliriz.

Aniden bastıran sel, nehir kenarında ça-

maşır yıkayan, yeni doğum yapmış olan iki kadından birinin çocuğunu götürmüş. Her iki kadın da geriye kalan çocuğun onunki olduğunu iddia etmişler. Bu durumda Hazreti Süleyman'ın, "Çocuğu kılıçla iki parçaya bölün ve her kadına bir parçasını verin" kararına, kadınlardan biri sessiz kaldığı halde, diğeri bu karara isyan etmiş, çocuğun parçalanmaması için artık kendi hakkından vazgeçtiğini söylemiş. İşte Hazreti Süleyman'ın son kararı bu kadının lehine olmuş ve dava sonuçlanmış.

Hazreti Ali ise, rüyasında birinin kız kardeşi ile uygunsuz durumda olduğunu gören ve bunu dile getiren adam hakkındaki davayı, "Onu güneşe karşı koyun ve gölgesine seksen değnek vurun" gibi, her iki tarafı da tatmin edecek adaletli bir kararla sonuçlandırmış. Görüldüğü üzere buradaki "rüya-gölge" çifti ile, "kebab kokusu – akça sesi" çifti arasında oldukça doğal ve kaçınılmazı imkânsız olan bir paralellik vardır.

Bir rahmetli, miras olarak bıraktığı 17 devenin üç oğlu arasında, yarısı, üçte biri ve dokuzda biri olarak bölünmesini vasiyet etmiş. 17 sayısı iki, üç ve dokuzda tam bölünmediğine göre mirasçılar zor durumda kalmışlar. Onları bu durumdan kurtaran adam, kendi devesini de bu develere katarak, oluşan 18 deveden dokuzunu (18'in yarısı) kardeşlerden birine, altısını (üçten biri) diğerine, ikisini (dokuzda biri) ise son kardeşe verdikten sonra (toplam 17 deve), kendi devesine binerek oradan uzaklaşmıştır. İşte bir isimli kahraman daha. Ama bunların ortak bir adları elbette vardır ve bu adlar "halk kahramanları", "halk müdrikleri" olarak telaffuz olunurlar.

Bir defasında kadılık yapan Hoca'nın komşusu, onu makamında ziyaret ederek, bir kaza sonucu Hoca'nın öküzünün boynuzuyla vurup komşunun öküzünün gözünü çıkarttığını söyledikten sonra, "Bunun cezası ne olur?" diye sormuş. Hoca'dan "Oğlum, akılsız bir hayvana ceza uygulamaz" hükmünü duyan komşu, "Affedersiniz, Hocam, hatalı bilgi verdim, gözü çıkan öküz sizinki" deyince, Hoca, "Dur bir dakika, oğlum, mesele iyice karıştı, önce bu büyük siyah kitaba bakmam lazım" diyerek, önceki kararını değiştirir.

İşte adalette çifte standardın bariz bir örneği. Siyah sözü ise burada karanlığı, bula-nığı simgelemektedir. Neden ki, karanlık odada siyah kedi aramak ve bulanık suda balık yakalamak türünden işler hep bu yöntemle yapılmaktadır. Yine karanlık avluda kaybolan bir şeyin, sokakta ışık direğinin altında aranması, asıl hedefi bir yana bırakıp, arama tarama izlenimi yaratmak için yapılan manasız bir gösteri olmakla, göze küll üflemeden başka bir şey değildir ki, günümüzde sürekli olarak bu tür olaylarla karşılaşmaktayız.

Cenazenin önünde mi, yoksa arkasında mı yürümenin uygun olduğunu soranlara, Hoca'nın cevabı çok ilginçtir: "Tabutun

hangi yanında yürüdüğünüz önemli değil, yeter ki, onun içinde olmayasınız". Aslında burada verilmek istenen mesaj hiç de, ölümün kötü, kalımın ise iyi olması değildir bence. Burada vurgulanmak istenen husus seçenek meselesidir, şöyle ki, ölünün kabristana gitmekten başka seçeneği olmadığı halde, diri bu tür seçeneğe sahiptir. Eğer dirinin bu seçme olanağı elinden alınırsa, onun ölüden pek farkı kalmaz ve belki de ölene haset etmek durumuna düşer. Bundan dolayıdır ki, Servantes'in yediden yetmişe, herkes tarafından sevilen kahramanı Don Kişot, silah taşıyanı olan Sanço'ya, "Hayat veya özgürlük" alternatifi ile karşılaşınca, kaybetmemek için özgürlüğü tercih etmesini tavsiye etmiştir ve onu sevdi-ren de işte bu tür adaletli davranışları olmuştur herhalde.

Adalet konulu latifelere, gerçekten Hoca'ya yakışır içeriğe sahip olan bir latife ile son verelim. Bir gün yeterince ağır olan heybesi omuzlarında olmakla, sevimli eşeğinin sırtında yol giden Hoca'dan, neden heybesini de eşeğin sırtına yüklediğini sorunca, "Hem beni, hem de heybemi taşımak kolay mı, hayvana yazık olur" diye, kendine has bir cevap vermiş. Eşeğin (ve konuya vakıf olmayanların) açısından elbette tuhaf bir olay, eşek zaten her iki ağırlığı (Hoca ve heybe) taşımaktadır. Fakat Hoca'nın (ve vakıfların) açısından, heybenin nerede taşındığı çok önemli. Heybe eşeğin sırtında olunca, Hoca'nın durumu gayet rahat olmanın yanı sıra, sevimli eşeğinin durumundan haberdar olması, onun hangi zorluklarla yüzleştiğini tasavvur etmesi bir hayli zor olurdu herhalde. Heybenin omuzlanması, bir anlamda zorluklar ve çekilen çilelere ortak olma isteğinden ileri gelmektedir ki, bu açıdan bakıldığında da, sevgili Hoca'mızın bu davranışı alkışlanmaya ve takdir olunmaya layık, örnek alınacak bir davranış biçimidir diyebiliriz. "İçimizin kirini" dökecek şifa verici içerik ve acı gerçek işte bu.

Sonuçlar

Nasreddin Hoca hakkındaki yazıya son vermek ne kadar zor olsa da, yazı kuralları gereği bir yerde nokta koymamız gerekmektedir. Sadece son olarak birkaç yeni bilgi içeren cümle, düşünce ve temennilerimi dile getirmek isterim. Geçmişte Hoca hakkında ayrıca bir yazı yazmış olmasam da, yukarıda bahsettiğim gibi, günlük hayatımda, mesleğimde ve bazı yazılarımda sürekli olarak Hoca'ya müracaat etmişimdir. Günlük yaşam ve işimdeki bu tür müracaatların sayı hesabı olmadığından, onlardan örnek vermek benim için bir o kadar zordur doğrusu. Ama yazılardan birkaç örnek sunabilirim.

Örneğin, M. V. Lomonosov namı Moskova Devlet Üniversitesi'nde staj yaptığım sıralarda, almış olduğum "Pedagoji ve psikoloji" dersi gereği hazırladığım, "Teorik ve

uygulamalı derslerde öğrencilerde konsantrasyonun teşkili" konulu tezimde (tabii Rus dilinde) Hoca'nın "avludaki siyah taş"ından büyük ölçüde yararlanmışımdır.

Kalemine sevgi ve saygı duyduğum bir köşe yazarı (Samir Sarı) hakkındaki küçük hacimli bir yazımda şöyle bir cümle yer almıştır: "Bana kalırsa Samir Bey'in popüler ve üretken olmasının kaynağını halkta, halk folklorunda aramamız gerek. O, yazılarında zengin dil hazinesine sahip Azeri Türkleri'yle, Gedebey'in, Şeki'nin, Nahçıvan'ın, Karabağ'ın, Lenkeran'ın tatlı tuzlu yerli deyimleriyle iç içedir. Onun satırlarında Dede Korkut müdrikliğinin, Nasreddin Hoca zerafetinin, Köroğlu deliliğinin, Fuzuli dertli sevgisinin, Sabir acı gülüşlerinin ve nice sayamayacağımız çok sayıda zamana damgasını vurmuş, her manada büyük insanlarımızın dağdan ağır, kılıçtan keskin, bazen baldan şirin, bazen de zehirden acı sözlerinin izleri görünmekte ve bu izlerden çevreye yankılar yayılmaktadır".

Nihayet, bu günlerde eğitimle bağlantılı bir toplantıda sunmuş olduğum bildirinin son iki cümlesi: "Bu arada tarihe başvururken, sadece olayları takip eden kenar bir seyirci statüsünde kalmayıp, hadiselerle aktif bir biçimde müdahale eden, en azından bazı tartışmalı ortamlarda söylemeye sözü olan bir seyirci olursak, bu başvurudan çok daha kârlı çıkarız. Yoksa, sırf alışverişle uğraştığını söylesinler diye, yumurtanın birini 10 kuruştan alıp, 9 kuruşa satan Nasreddin Hoca'dan farkımız olmaz ve zarara uğrayanlardan oluruz".

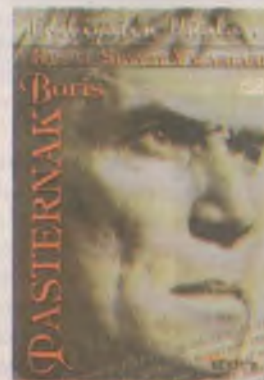
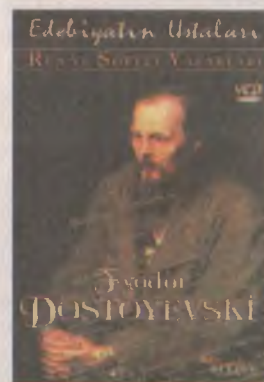
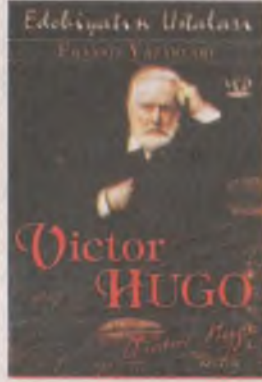
Bu örneklerden de görüldüğü gibi, sonuç olarak benim temennim, her yazar çizerin, bilim adamı ve filozofların, Doğu'nun ve Batı'nın büyük insanlarına atıfta bulundukları gibi, ortamın müsaade ettiği kadarmca sevgili Nasreddin Hoca'ya da müracaat etmelerini görmektir. Sanırım bu müracaat bizleri ikili kazanca götürür: Hem Hoca anılmış olur (sevap), hem de "başımız dik" oluruz, çünkü bu latifeler onu yerinde ve zamanında kullanan adamın başını hiçbir vakit aşağı etmedi.

KAYNAKLAR

- 1) Aşık Ali Asker, Eserleri, Elm, Bakü, 1972.
- 2) Baron Münhausen'in Maceraları, Uşakgenc-neşir, Bakü, 1950.
- 3) A. P. Çehov, Hikâyeler, Hudojstvennaya Literaturaya, Leningrad, 1978 (Rusça).
- 4) Gabusname, Azemeşir, Bakü, 1982.
- 5) İncil (Rusça), London, 1989.
- 6) Kelile ve Dimne, Azemeşir, Bakü, 1963.
- 7) Kitabı Dede Gorgud, Genclik, Bakü, 1978.
- 8) Köroğlu, Maarif, Bakü, 1975.
- 9) Mevlane Celaleddin Rumi, Fihi Ma-Fih, Ankara, 2000.
- 10) Molla Nesreddin, Az. SSC EA, Bakü, 1956.
- 11) Necip Fazıl Kısakürek, Peygamberler Halkası, BD Yayınları, 1995.
- 12) M. E. Sabir, Hophopname, Azemeşir, Bakü, 1979.
- 13) Sadi Şirazi, Gülüstan, Azemeşir, Bakü, 1987.
- 14) Sadi Şirazi, Bustan, Azemeşir, Bakü, 1964.

digital.. KÜLTÜR

EDEBİYATIN USTALARI VCD SERİSİ

**KISA BİR SÜRE İÇİN
130 MİLYON YERİNE
100 MİLYONA EDİNEBİLİRSİNİZ**

HAVALE İÇİN:
Yapı ve Kredi Bankası
Beyoğlu - İST. Şb. Hesap No: 1561328

Digital Bilim ve Sanat Yap.
Tel: (0212) 251 51 98 - 251 13 59
Faks: (0212) 244 26 97

İSTİKLAL CAD. TERKOS ÇIK. KARAASLAN APT. KAT 2 BEYOĞLU / İSTANBUL

Bestecisinin duyamadığı, dinleyemediği senfoni

Komünistler, katolikler, demokratlar, Naziler, Avrupa Birliği yandaşları ve Rodezya'daki beyaz ırkın üstünlüğünü savunanların hepsince benimsenmiş, hareketlerinin bir parçası haline getirilmiş büyük beste: Dokuzuncu Senfoni. Ve ortaya çıktığı günden başlayarak senfoniye kendi kulaklarıyla dinleyemeyen-duyamayan, kapı-duvar sağır bestecisi Ludwig van Beethoven...

M. Halim Spatar

*Missa Solemnis,
Dokuzuncu Senfoni; mum,
hastalık ve kopya sorunları*

Reuters Ajansı, 9 Nisan 2003 tarihli bülteninde, bugüne kadar artırmaya sunulanların belki de en önemlisi olan bir müzik elyazmasının 22 Mayıs'ta Sotheby Salonu'nda artırmaya çıkarılacağını bildiriyordu. 22 Mayıs 2003'te yapılan artırmada bu belge, Beethoven'ın 1824'te son biçimine ulaşan *Dokuzuncu Senfoni*'nin 575 sayfalık elyazma partiyonu, 2.133 milyon sterlinlik bir bedelle artırmaya telefonla katılan bir koleksiyoncunun üzerinde kaldı. Bestecinin kendi eliyle yaptığı düzeltmeleri, açıklama ve eklemeleri kapsayan ve piyasaya sunulan tek eksiksiz senfoni partiyonunu oluşturan bu belgenin, basıma verilecek son nüsha olarak hazırlandığı, olasılıkla yayımlanmamış müziği içerdiği belirtiliyor. Sotheby'nin elyazmaları bölümünün başında bulunan Stephen Roe, "Bu partiyon, Shakespeare'in *Hamlet*'i ve *Kral Lear*'iyle aynı konumda yer alan eşsiz bir yapıtın, eşsiz elyazma nüshasıdır" değerlendirmesini yapmıştı.

Beethoven 1823 yılının ilkbaharında *Missa Solemnis*'i tamamlamış, bir nüshasını Arşidük Rudolf'a sunmuştu. Ama başka pek çok yapıtında olduğu gibi, *Missa* üzerindeki çalışmasını yıl boyunca sürdürmüş, eklemeler yapmıştı. Bu arada genel sağlığının giderek bozulmasının yanı sıra, maddi durumunun berbatlaşması, gözlerinde oluşan iltihaplanma onu fazlasıyla zorlamaya başlamıştı. En verimli olabileceği gece saatlerinde, çalışmasını mumların tütük ışığı altında yapmak zorundaydı. Sinirleri giderek bozuluyordu. Bakkaldan alınacak şeyler listesinde, mumlar hemen her seferinde baş yeri alıyordu. Konuşma defterlerinde, mumların kalite ve fiyat tartışmaları yer alır. Kasım 1823'te yeğeni Karl, deftere şunları yazmış: "Balmumu mumlar kaç para?.. Tanesi kaç geliyor? Bence siz, yalnızca balmumu mumları kullanmalısınız. Bunlar daha çok dayanıyor, maliyetleri de donyağından pahalıya gelmiyor. Ayrıca donyağı mumların göğsünüze verdiği tahrişten de kurtulmuş olursunuz."

Ne var ki sorun, yalnızca Beethoven'ın göğsündeki rahatsızlık değildi. Balmumu mumların ışığı parlak değildi. Ama Beethoven minik alevlerin tütük ışığında çalışmasını sürdürdü ve içinde bulunduğu bütün zorluklara karşın, *Missa*'yı ve *Dokuzuncu Senfoni*'yi tamamladı.

Ama bu arada başka, üstelik çok önemli bir sorunla karşılaştı. Beethoven'ın elyazısı kolay okunmuyordu. Partiyonların yayımlanabilmesi için yayımcılara önceden daha kolay okunabilen kopyalar ve icracılara hazırlık yapabilmelerini sağlayacak partiyon dizileri hazırlamak amacıyla, bu elyazması metinler deneyimli profesyonel çoğaltıcılar tarafından kopyalanıyordu. Beethoven, çoğaltılmadan önce, bu kopya nüshaları titizlikle gözden geçiriyor ve saptadığı hataları çoğunlukla kırmızı kömürkalemle (ünlü *Rötel*'iyle) düzeltiyordu. Çoğu zaman gürlük işaretleri, ya belirteçler gibi ufak

tefek düzeltmeler ya da açıklamalar ekliyor, kimi zaman da müziğin notalarına kadar varan değişiklikler yapıyordu.

Beethoven'ın bu çalışmasında baş yardımcı, çok güvendiği, onun kendine özgü örümcek ağını andıran karmaşık elyazısını en iyi çözüp okuyabilen ve yanlışsız uygulayabilen tek kopyacısı Wenzel Schlemmer, hastalanarak 1823 ortalarında öldü. Bu da, Beethoven'ın üzerindeki yük ve gerilimin bir kat daha artmasına neden oldu. Schlemmer'in yerini alan Rampel adlı kopyacının ise, Beethoven'ı çok sinirlendirmiş ve uğraştırmış olduğu anlaşıyor. Beethoven'ın artık her kopyayı dikkatle birkaç kez gözden geçirmesi, hiçbir şeyi atlamaması gerekiyordu. Yazımları çok karmaşık ve kapsamlı olan *Missa* ve *Dokuzuncu Senfoni*'nin kopyaları, başı başına bir sorun haline aldı. Bir mektubunda Schlemmer'in ölümünden şöyle yakınıyordu: "Her şey, eskisinden ağır aksak ilerlemekte, hele bir partiyonun, partiyon olarak bir kez daha kopya edilmesi zorunlu hale gelince... Her bir şeyi benim dikkatle denetlemem gerek. Uzun süredir gözlerimdeki dertle uğraşıp durmam da cabası."

Dokuzuncu Senfoni, Aralık 1823'te bitti, bir ay sonra da partiyonu tamamlandı ve seslendirildi; buna karşılık hatasız kopyasının hazırlanması 1826'ya kadar sürdü. Partiyon ancak 1826'da basılabildi. Beethoven'ın kargacık burgacık elyazısı kopyacıların hatalarına, bu hatalar da sinirleri iyice bozulan bestecinin partiyonun kenarına, altına düştüğü notlarda, kopyayı yapanlara "*Du verfluchter Kerl..*" ("Seni lanet olası budala...") kabilinden hakaretler yağdırmasına neden oluyordu.

**Viyana salonlarını işgal eden
'boş bir parlaklık'**

Sonunda yapıtlar tamamlandı, ama bu kez Beethoven'ın karşısına *Missa* ile *Dokuzuncu Senfoni*'nin ne zaman ve nerede seslendirileceği sorunu dikildi. Beethoven, Viyana'da müziğin o zaman içine girdiği durumu, kendi yapıtları bakımından son derece olumsuz görüyordu.

1815 dolaylarında kabaralı potinlerle yere vura vura yapılan *Ländler*'den yola çıkarak giderek balo salonlarının dansı haline gelen vals, tüm Viyana'yı kapladı; kent baştan aşağı "vals çılgını" olup çıktı. 1820 başlarında Viyana'da, Giaocchino Rossini'nin Viyanalı izleyici için kolay izlenebilen ve yaşam gerçeklerinden kaçışı sağlayan operaları, baskın moda olmuştu. Virtüöz şarkıcılar bu operalarla üst sınıfın gözde eğlendiricileri haline geldi.

Beethoven, senfonisinin seslendirilmesi büyük bir heyecanla istiyor, ama kendi yurdunun dinleyicisinden uygun destek ya da kabul görmeyeceğinden kaygı duyuyordu. Müziğinin Viyanalıların artık anlaşılmadığı, beğenilmediği, onda derin ve köklü bir kanı biçimini almıştı. Feodalizmi ezen yeni kapitalist ülkelerde yükselen burjuvazi, yeni edebiyatı ve müziği destekliyor, Metternich'in aydınlık düşmanı baskıcı rejimi ise, eski ve tehlikesiz kültüre dört elle sarılarak, yeni ve ciddi her yapıtı bastırıp boğmaya çalışıyordu. 1816'dan başlayarak, kültür ve sanat standartları acınası bir biçimde düşme gösteriyordu. Repertuvarlarında çok hafif operalar olan İtalyan opera kumpanyaları ile birlikte, Viyana konser salonlarını düzensizlik ve cici bi-cici boş bir parlaklık istila etmiş durumdaydı. Bu sıralarda Viyana'da olan ve olup bitenleri gözlemleyen Stendhal, bunun bütün suçunun, "Habsburg dominyonlarında hızlı para kazanma fırsatını yakalayan yöneticilerde, zihinleri ciddi sorunlardan ve politikadan uzaklaştırmak için halka kolay ve ucuz duygusal eğlenceler sağlayan yönetimde görülebileceğini" söylüyordu.

1819'da Beethoven, dostu Rellstab'a "İtalyanlar'ın burayı ele geçmelerinden bu yana en gözde sanat tehlikesidir; soyluların gözü baleden başka bir şey görmez olup çıkmış; yarış atlarıyla dansçı kızlardan başka hiçbir şey ilgilendirmiş olmuş onları" diye yazmıştı.

Beethoven'in ilk yaşamöyküsünü yazan Schindler, 1816 Viyana salonlarında yaygın olan bir yargıdan yakındır: "Mozart ile Beethoven, bilgiçlik taslayan ukala moruklardır; yaşlı kuşak onlardan hoşlanacak kadar budalaydı. Bizler Rossini gelinceye kadar ezgi neymiş bilmiyorduk. *Fidelio* bir süprüntü; insan nasıl olup da bu denli sıkıcı bir saçmalığa tahammül edebilir?"

1823'e geldiğinde müzik piyasası, ikinci sınıf İtalyan ya da üçüncü sınıf Alman programlarından oluşuyordu. İleri gelen çevrelerde kendisine beslenen düşmanlığın iyice bilincinde olan ve bunun genel dinleyiciyi etkilediğine inanan Beethoven, büyük senfonisiyle *Missa*'nın tamamlanması üzerine, büyük bir kaygı içine düştü. Bu yapıtların ülke dışında, belki de İngiltere'de seslendirilmesinden başka bir yol görmedi. Yeni yapıtlarının değerinin Kuzey Almanya ya

da İngiltere'de, hatta Fransa'da daha iyi anlaşılmasını çok daha olası görüyordu.

Buna karşılık dostları besteciyi, Avusturya'nın bu yapıtlarının değerini takdir edeceğine ve burada seslendirilmeleri gerektiğine ikna etmek istiyorlardı. Şarkıcı Karolin Unger'le Henrieta Sontag 1823 kışında onu ziyaret ettiler. Karolin konuşma defterine şunları yazdı: "Konserinizi ne zaman gerçekleştireceksiniz?.. Opera sarayı dolup taşacak, parmağımı basarım... Kendinize çok az güveniyorsunuz. Yeni yapıtlarınızı dinleyen herkesin size taparcasına bir duyguya içine gireceğine inanmayacak mısınız?.. Ah, sizin şu inadınız yok mu! [*"Halsstarrigkeit!"*]"

Fidelio'nun 1822'de yeniden sahnelendiğinde kazandığı başarıyı ona hatırlatıyorlardı. Dr. Bach, "*Fidelio* Harikaydı! *Est ist ein Liebling speise!* (Enfes bir program!)"

Beethoven bahçede bir kompozisyonu üstünde çalışırken, 1834.

diye haykırmış, ardından eşinin *Fidelio*'ya vurulduğunu eklemişti. "Ben Rossini'nin düşmanı değilim, ama bunca saçmalıklardan sonra yeniden güçlü bir şeyler dinleyince; insana, boğucu ve kızgın bir havadan sonra içini ferahlatan serin bir hava gibi geliyor bu. Rossini benim gözüme dünkü çocuk gibi görünüyor!"

Görkemli senfoni çelenginde açan çiçek

Besteci yapıtlarının Viyana'da seslendirilmesi yolunda dostlarının yaptıkları bütün ısrarlara kulak tıkayarak, Berlin Opera Sarayı'nın Başkanı Kont Brühl'e başvurdu. Brühl teklifi coşkuyla kabul etti. Arkadaşları ise, Beethoven'e yeni yapıtlarının Viyana'da seslendirilmesi için 30 imzalı bir mektup sundular: "Beethoven adı ve onun yarattığı bunca yapıt, çağımız insanlığının ve sanata duyarlı olan her ülkenin

malı olsa da, bestecinin ve bu yapıtların kendine ait olduğunu iddia etmeye en çok hakkı olan ülke Avusturya'dır. Onlar, Beethoven için, bu şanlı kaleyi (Mozart, Haydn ve Beethoven kalesini) yabancı bir gücün ele geçirdiğini, ... dansın başını bu soylu ruhlarla hiçbir akrabalığı bulunmayan hayaletlerin çektiğini, ... kutsal şeylerle saygısızca oynaşmanın ... katıksız ve ebedi güzelin değerini har vurup harman savurmak olduğunu hissetmenin ne kadar acı olduğunu bildiklerini" söylüyorlar, "Sizin görkemli senfoni çelenginizde yepyeni bir çiçeğin açtığının bilincindeyiz. En son ürünlerinizin günün birinde, doğdukları yerde bir yabancı gibi görülmelerine izin vermenin ... Bir an önce dostlarınızın, size saygı besleyen insanların içine çıkın. Bu insanlar Alman müziğini yeniden kurma çabalarının nihai zaferini güven altına almaya yalnızca Beethoven'in gücü olduğunu ilan ediyorlar ve ondan, sanatın ezeli yasalarını bile kendi hükümlerine atına almak isteyen moda dominyonlarında açaduran çiçeklerle gelişen bir yaşamın, Doğru'nun ve Güzel'in yeniden egemen olmasını bekliyorlar."

Başta Karl Lichnowsky'nin imzası bulunan ve Abbé Stadler, Dr. Sonleithner, Diabelli, Saray Başmabeyncisi Czernin, Kuffner ve Czerny'nin imzalarının da yer aldığı bu mektup, *Theaterzeitung*'da ve başka gazetelerde yayımlandığı sırada, ortalıkta bu girişimi Beethoven'in tezgâhladığı yolunda bir dedikodu da dolaşıyordu. Beethoven, konuşma defterine öfkeyle şunları yazdı: "Böyle bir hareketi bana mal etme insafsızlığı beni hasta ediyor... Hiçbir eleştirmen benden mektup aldığını söyleyemez... Ben hiçbir zaman..." Devamını getirecek söz bulamadı ve cümle böylece kesildi. Schindler "Buna önyak olmakla hiç kimse suçlayamaz sizi" diye onu yatıştırma çalıştı.

'Konser-monser yok!' ve yatışan fırtına

Saray kâtipi von Felsburg ile Kraliyet ailesinin özel öğretmeni Bihler, yazılan rica mektubunu ona getirdiler. Beethoven bunu odasına çekilip salim kafayla okumak istediğini söyledi. Az sonra döndü, Schindler'e kısaca "Çok güzel, beni çok mutlu ediyor!" dedi. Amaca ulaşılmıştı. Beethoven umutsuzluğunu yenmişti. Mart ayına gelindiğinde, Schindler'e yeni yapıtlarının konserinin Mayıs'ta, Viyana'da verileceğini bildirdi.

Herkes neşesine kavuşmuş ve konserin ayrıntılarını tartışmaya koyulmuştu; her şeyden önce bir gecikme olmamalıydı. Ne var ki Beethoven tereddüt ediyor, ikircik ve kuşku içinde kıvranıyordu. Hazırlıklarda çok kişinin katkısı oldu. Lichnowsky, Schindler, Schuppanzigh, kardeşi Johann konuşma defterine tavsiyelerini ve önerile-

rini yazdılar. Tiyatronun, orkestra yönetmenin, orkestranın seçimi gibi pek çok sorun, ortaya çıkan fikir ayrılıkları ve Beethoven'in herhangi bir şey konusunda kesin bir yanıt vermeye yanaşmaması yüzünden işler iyice karıştı. Nisan'da Schuppanzigh, Schindler ve Lichnowsky, üzerinde ivedilikle karar alınması gereken maddeler konusunda bestecinin onayını yazılı ve imzalı olarak almak üzere Beethoven'in evinde buluşmak konusunda anlaştılar. Bu plan işe yaradı, ama onlar oradan ayrılır ayrılmaz ve kazanılacak başarı konusundaki ortak kanı havasından sıyrılır sıyrılmaz, Beethoven bu hilenin farkına vardı ve hepsine zehir zemberek notlar döşendi: Kont Lichnowsky'ye, "Bu vefasızlığı kınıyorum; bundan böyle sizin benim ziyaretime gelmeyin. Konser monser olmayacak!" diye yazdı. Aynı şeyleri Schuppanzigh'e de yazdı. Schindler'e, "Ben çağırınca kadar sakın bana gelmeyin. Konser yok!" diye belirtti.

Ama bütün gelip geçenler gibi bu fırtına da yatıştı ve durumu konuşmak üzere birkaç gün sonra hepsi bir araya geldiler. Konser tarihi, yeri ve icracıları, uzun tartışmalardan sonra anlaşmaya varılarak belirlendi. Konser 7 Mayıs'ta Theater-an-der-Wien'de orkestra şefi Umlauf'un yönetiminde verilecek; birinci kemanları Schuppanzigh yönetecek; Sontaf ve Unger solistler arasında yer alacaktı.

Konser programı *Der Weihe des Hauses* (Evin Kutsanması) uvertürü ile başlıyor, arkasından *Missa Solemnis*'ten bölümler geliyor ve *Korolu Dokuzuncu Senfoni* ile sona eriyordu. Konser günü gelip çatı. Schindler son ayrıntıları da titizlikle konuşma defterine yazdı: "Şimdi her şeyi yanımıza alacağız; yeşil ceketinizi de; onu orkestrayı yöneteceğiniz zaman giyersiniz. Tiyatro karanlık olacak, kimse fark etmez... Ah büyük üstat, sizin siyah redingotunuz yok ki! Bu iş için elimizde bir tek yeşil ceket var; siyah ise ancak birkaç günde hazır olur."

Dokuzuncu Senfoni'nin ilk seslendirilmesi

Konserde orkestrayı görünürde Beethoven yönetiyordu; ama asıl yöneten Beethoven'in biraz gerisinde durarak kontrolü elinde bulunduran Umlauf'tu. Koro ve orkestraya, "Beethoven hangi tempoyu verir-se versin, ona hiç bakmayın, gözünüz bende olsun" diye tembih etmişti.

Beethoven *Dokuzuncu Senfoni*'sini yönettiği sırada kapı-duvar sağır durumdaydı; konserin sonunda kopan alkış fırtınasından ve haykırışlardan habersiz, sırtı dinleyicilere dönük bir halde duruyordu. Matmazel Unger'in onu kolundan tutarak alkışlara teşekkür reveransı yapması için dinleyicilere döndürmesine kadar, ortalıkta kopan alkışların farkında olmadı. Schindler, artık tümüyle sağır olan Beethoven'in konuşma

defterine, ona güven veren şu satırları yazmak zorunda kaldı: "Konser son derece beğenildi... Halk dört kez fırtına gibi alkış tuttu. Sonunda 'viva' haykırışları vardı... ve parterdekiler beşinci kez alkışa başlayınca, konseri izleyen polis yerinden fırlayarak 'Kesin!' diye bağırdı." Metternich polisinin herhangi bir fesat ya da uygunsuz davranışı gözetmek üzere orada bulunduğu ve bestecinin Kraliyet ailesinden iki kat uzun alkışlanmasını onaylamadığı açık.

Teşekkürlerini ve içten takdirlerini sahte elmasla sunan şahane soylu

En önemli şeylerden biri de, tıklım tıklım dolu koca konser salonunda boş kalan tek bir yerin olmasıydı. Tek boş yer İmparator'un locasıydı.

Senfoninin gördüğü kabulden cesaretlenen ve giderek çok büyük para sıkıntısı içinde bunalan Beethoven, birkaç gün sonra senfoniye kendisine bir miktar ödeme yapabilecek -tanıdığı- müstakbel Prusya Kralı Friedrich Wilhelm II'ye adamaya karar verdi. Zamanın adetlerine uygun olarak partisiyonla birlikte en mütevazı ifadelerle kaleme alınmış bir de mektup gönderdi.

Dokuzuncu Senfoni'nin ilk olarak seslendirildiği yer olan Theater-an-der-Wien.

Partisiyonu, Bonn kasabasının hemşerisi olarak, Kral'ın erdemlerine duyduğu saygının "naçiz bir ifadesi" olarak gönderdiğini ve zatîlilerinin bunu kabul buyurmalarını rica ettiğini yazmıştı. Müstakbel Kral bu ithafı büyük memnuniyet göstererek kabul etti. Beethoven'inki kadar alçakgönüllü bir üslupla şunları yazdı: "Bestelerinizin herkeşçe bilinen değeri karşısında bana gönderdiğiniz yeni yapıtınızı almaktan çok büyük memnuniyet duydum. Bu armağan için size teşekkürlerimin ve içten takdirlerimin bir nişanesi olarak ekteki elmas yüzüğü gönderiyorum."

Oysa Beethoven'in elmasa değil, paraya gereksinimi vardı. Yüzüğü hemen bir kuyumcuya götürerek satmak istedi. Ama büyük bir düş kırıklığıyla "elmas"ın taklit olduğunu, olsa olsa birkaç florin edeceğini öğrendi. Onun, pek çoklarıncı en büyüğü kabul edilen senfonisini ithaf etmeyi uygun gördüğü prens, senfoniye pek önemsememiş, gösterişçi bir alçakgönüllülük notu ve de sahte bir mücevherle başından savmaktan başka bir şey düşünmemişti.

Resmi çevreler, cumhuriyetçi eğilimleri çok iyi bilinen bir bestecinin yeni yapıtının seslendirilmesini önlemeyi umuyorlardı, ama bunu başaramadılar ve Beethoven'in konserdeki karşılığı güçlü bir halk gösterisine dönüştü. Viyana halkının, duygularının ve derin özlemlerinin müziğe dönüştürülmesini ve "çşiz bir başyapıtta" dile getirilmesini dinleme şansı pek olmuyordu. Fırsat ölerine çıkınca, bunu kullandılar ve beğendiklerini de kararlılıkla ortaya koydular.

Sonuç

Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'si, yalnızca dünyanın en tanınmış olmakla kalmayan, aynı zamanda en çok benimsenen yapıtlarından biridir. İlk dinlenmesinin hemen ardından, Fransız Cumhuriyetçileri onu devrimin ideallerinin dile gelişi olarak benimsediler; Alman milliyetçileri ise *Dokuzuncu Senfoni*'yi, özellikle de koral bölümünü Alman ruhunun bir simgesi olarak değerlendirdiler. Bununla da kalmadı, 19. yüzyıl "burjuva yönetimleri" *ancien régime*'in müziksel iktidarını yıkan bu sağır yaratıcının yaşamı ve eserini, bu senfoniye,

mücadele ve ilerleme ideallerine yanıt veren, evrensel uzlaşım amacının ve bireysel iradenin olumlu bir somutlaşması" olarak değerlendirdiler. 20. yüzyılda komünistler de *Dokuzuncu Senfoni*'ye büyük değer verdiler. Katolikler, demokratlar, Naziler, Avrupa Birliği yandaşları ve Rodezya'daki beyaz ırkın üstünlüğünü savunanlar, *Dokuzuncu Senfoni*'yi hareketlerinin bir parçası haline getirdiler. Hitler, doğum günlerinde hep *Neşeye Övgü* koralini çaldırdı. Bu koral en son olarak da Avrupa Birliği'nin milli marşı

oldu.

Bu sefoniye ortaya çıktığı günden bu yana kendi kulaklarıyla dinleyemeyen-duyamayan, kapı-duvar sağır bestecisi Ludwig van Beethoven'in ve böylesine büyük ve evrensel olan bir yapıtın serüvenli yazgısı böyledir.

KAYNAKLAR

- 1) Thayer's Life of Beethoven, Revised and Edited by Elliot Forbes, C.II, Princeton, New Jersey, 1967.
- 2) Barry Cooper, The Beethoven Compendium, Great Britain, 1996.
- 3) Sidney Finkelstein, Besteci ve Ulus, Çev. M. Halim Spatar, Pencere Yayınları, İstanbul, 1995.
- 4) Frida Knight, Beethoven and The Age of Revolution, Lawrence & Wishart, London, 1973 (M. Halim Spatar'ın "Beethoven ve Devrim Çağı" başlığıyla basıma hazırlanan çevirisi).
- 5) AnaBritannica, C.3, İstanbul, 1992.
- 6) Edouard Herriot, Beethoven, Batı Yayını, İstanbul, 1947.
- 7) Helen L. Kaufmann, Batı Müziğinden Küçük Öyküler, Çev. M. Halim Spatar, Pencere Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZEL FİRUZKÖY POLİKLİNİĞİ

BİLİM VE ÜTOPYA OKURLARINA
ÖZEL KOŞULLARDA
GENEL SAĞLIK (CHECK-UP) TARAMASI
PROGRAMI BAŞLAMIŞTIR

YURTDIŞINDAKİ
BİLİM ve ÜTOPYA OKURU
DOSTLARIMIZ,
protez ve diğer diş tedavileriniz özel koşullarda
ve uluslararası standartlarda yapılır.
Protezleriniz izin sürelerinize uygun olarak,
kısa sürede tamamlanır.

Bilgi ve randevu için: Dr. M. Kürşat Bozkurt Dt. Hakan Tüjen

Adres: Özel Firuzköy Polikliniği Hasan Önel Cad. No:70/1 Firuzköy/Avcılar/İSTANBUL

Tel: (90-212) 690 57 47 - 423 53 08 Tel/Faks: (90-212) 423 33 10

e-posta: firuzkoydis@yahoo.com dthakantujen@yahoo.com

HAZIRLAYANLAR: Ebru Oktay, Nil Üstündağ, Ayhan Özdemir, M. Kürşat Bozkurt, Özge Uzun, Özgür Dede, Tuncay Doğan, Fahrettin Hassan Nuranoğlu

Türkiye'nin gözdesi BİLSAT uydusu

TÜBİTAK-BİLTEN tarafından teknoloji transferi ile gerçekleştirilecek ve ilk Türk gözleme uydusu özelliğini taşıyacak BİLSAT adlı uydusu, Temmuz ayında fırlatılıyor.

Teknoloji transferi ile gerçekleştirilecek BİLSAT uydusunun iki önemli parçası TÜBİTAK BİLTEN'in (Bilgi Teknolojileri ve Elektronik Araştırma Enstitüsü) mühendislerince tasarlandı ve aynı kurumun tesislerinde üretildi. Söz konusu tesislerde, sıcaklık ve nemin yanında, havadaki toz miktarının da kontrol edildiği temiz odalar bulunuyor. Uydularda kullanılan hassas parçalar ancak bu odalarda üretilebiliyor. TÜBİTAK BİLTEN'de üretilen parçalardan birincisi ÇOBAN (Çok Bantlı Görüntüleyici) adı verilen, uzaydan 120 metre çözünürlükte görüntü verebilen, 8 kanallı bir kamera. Diğeri ise, JPEG 2000 algoritmasıyla görüntü sıkıştırma ve GEZGİN (Gerçek Zamanlı Görüntü İşleyen) adı verilen bir veri işleme kartı.

686 km irtifadaki bir yörüngeye yerleştirilecek olan uydunun temel görevi uzaktan algılama olmakla birlikte, bir ölçüde haberleşme yeteneğine de sahip olacak. 2003 yılı Temmuz ayında Rusya'dan fırlatılacak olan 110 kg ağırlığındaki BİLSAT Uydusu, uluslararası bir girişim olan, Afet

Alçak irtifa uydusu BİLSAT yeryüzünden 686 km uzaklıktaki yörüngeye yerleştirilecek.

İzleme Takımyıdu Sistemi'nde de (Disaster Monitoring Constellation) yer alacak. Takımyıdu Sistemi İngiltere, Cezayir, Nijerya, Çin ve Tayland'ın uydularından oluşacak ve dünyanın herhangi bir yerini, en az günde bir kere görüntüleme yeteneğine sahip olacak. Böylece dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir afete ait uydü görüntüleri, en geç bir gün içinde temin edilerek ilgili ülkenin afet yönetim merkezine ulaştırılacak.

ÇOBAN'dan alınacak görüntüler dışında, 12 m çözünürlükte pankromatik (siyah-beyaz) ve 26 m çözünürlükte multispektral (kırmızı, yeşil, mavi ve yakın kızıl ötesi bantlar) iki görüntüleyiciden fotoğraf çekilerek TÜBİTAK BİLTEN'de kurulan yer istasyonu aracılığıyla yere indirilecek. Böylece BİLSAT'tan elde edilen

görüntülerden ürün rekoltesi, çevre kirliliği; ayrıca şehir altyapısı, doğal afetlerin neden olduğu hasarın değerlendirilmesi, yönetim uygulamaları, askeri amaçlı uygulamalar ile jeoloji, tarım, ormancılık, inşaat, sağlık gibi birçok alanda sayısız uygulama yapmak mümkün olacak. TÜBİTAK BİLTEN, bu amaçla hem kamu kuruluşlarıyla hem de uluslararası kuruluşlarla muhtelif projeler üretecek.

Bu proje kapsamında, TÜBİTAK BİLTEN'de test ve birleştirme laboratuvarlarının yer aldığı 1000 sınıflı temiz bir oda ile uydü parçalarının test edildiği bir uydü modülü atölyesi de kurulmuş durumda. Türkiye'nin üreteceği diğer uydular da bu laboratuvarlarda üretilebilecek.

BİLSAT uydusunun yapımı, İngiltere'de bulunan SSTL firması tesislerinde devam ediyor. Uydunun üretimine, Türkiye'nin teknoloji transferi sağlamak amacıyla görevlendirdiği 12 mühendis ve 4 teknisyen de katılıyor. BİLSAT uydusu, uydunun fırlatılması ve sigortası, yer istasyonu, uydü üretim laboratuvarları ve teknoloji transferi programının tamamı yaklaşık 14 milyon dolara mal olacak.

Türkiye'nin ilk uydusu olan BİLSAT, yeni teknolojik gelişmelere kapı açarak, Türkiye'nin gelişmiş teknolojiye sahip ülkeler arasında sivil ve askeri alanda yer almasını sağlayacak.

(www.biltenmetu.edu.tr,
TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi)

Van Gogh'un ay zamanı

Astronomik hesaplama sayesinde, Van Gogh'un resmettiği "Ay Doğuşu" adlı ünlü tablonun günü ve zamanı belirlendi. Hatta gelecek ay, 114 yıl önceki manzara aynen tekrarlayacak.

Hollandalı ressam, doğan ve batan ay tablosunun orijinalini, 1889'da yaz boyun-

Van Gogh'un Ay Doğuşu adlı tablosu. Tarih: 13 Temmuz 1889, saat: 21:08.

ca kaldığı Güney Fransa'da, Saint Remy de Provence'de resmetti. Resim tarihçileri tarafından, bu kır manzarasının resmedildiği zaman tam olarak belirlenememişti. San Marcos'da Texas State Üniversitesi'nden astronom Donald Olson ve çalışma arkadaşlarına göre, bu tarih tam olarak 13 Temmuz 1889, saat 21:08.

Çalışma ekibi, resmin sırrını çözmek için, Haziran 2002'de Saint Remy de Provence'e hareket etti. Resimdeki ipuçlarını belirledi. Bu, sarp bir kayalık üzerine gölgesi düşen ve etrafında, anlaşılması zor da olsa fark edilen kavuniçi haleli resmi incelediler. Bunu baz alan ekip, Van Gogh'un resmi yaparken bulunduğu yere gitti ve ayın ortaya çıkış zamanında, kayalığın boyunu enlem alarak açısını pergelde ölçtü. Ay tablolarını baz alarak, astronomi programında tarihi 16 Mayıs ve 13 Temmuz 1889 olmak üzere iki nokta belirlediler. Van Gogh'un resminde başaklar sarı ve hasat edilmiş olduğu için, bu tarihin 13 Temmuz olduğuna karar verdiler.

Bu resmin yapıldığı yıl, resim tarihçileri açısından, Van Gogh'un hayatında verimli bir final yılı olması dolayısıyla özellikle merak uyandırmıştır. Bu dönemde Van Gogh, kendisini manastıra kapatmış ve ünlü *Yıldızlı Gece* resmini yapmıştır. Olson'a göre bu ilginç yaz için biraz ışık olmalıdır. Ressam Temmuz'dan sonra ölmüştür.

Van Gogh'un 150. doğum yıldönümünde, bu yılın 13 Temmuz'unda, ay tekrar kayahkların köşesinden doğacak. Her ay dolunay var, ama ay gökyüzünde aynı noktayı her on dokuz yılda sadece bir kez ziyaret ediyor.

(Nature, 13 Haziran 2003)

Meyan kökü SARS'ı yenecek mi?

Meyan kökünün SARS'la savaşta etkin olabileceği kanıtlanmaya çalışılıyor.

Meyan kökü hücreleri SARS'a umut olabilecek mi?

Şimdilik, laboratuvar sonuçları bitkinin köklerinin SARS virüsünün hücreleri içinde büyümesini engellediğini göstermektedir.

Bu araştırma, SARS tedavisi konusunda yapılan çalışmaların küçük bir kısmını oluşturuyor. Henüz tedavisi belli olmayan hastalık yüzünden Çin'in Guangdong Bölgesi'nde 750 kişi öldü.

Frankfurt Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden virolog Jindrich Cinatl ve ekibi yüksek dozda meyan kökü ekstresinin (glisirizin) enfekte maymun hücrelerinden virüsü temizlemiş olduğunu belirlediler. İlaç, SARS tedavisinde kullanılan ribavirinden daha güçlü görünmektedir. Glisirizin SARS virüsünün hedef hücrelere yapışıp istila etmesini zorlaştırıyor. Ayrıca virüsün üretimini ve hücreden hücreye yayılmasını da engelliyor.

Elde çok fazla ilaç yokken, böyle bir sonuç almanın çok etkileyici olduğunu söyleyen Amerikan Askeri Tıp Araştırmaları Enstitüsü Enfeksiyon Hastalıkları Bölümü'nden (USAMRIID) virolog Robert Backer, iyi bir hastane bakımı ve hemşireliğin tedavi için gerekliliğini vurguluyor. Ama glisirizinle tedavi sağlanabilir. SARS'la enfekte olmuş hücreleri etkilemek için, çok yüksek miktarlarda glisirizin gerektiğini söyleyen Almanya'daki Lübeck Üniversitesi'nden biyokimyacı Rolf Hilgenfeld, bu kadar büyük bir tableti düşünemediğini söyledi.

Backer, glisirizinle olumlu sonuçlar alırsa, bu bileşiğin benzerlerinin ve daha güçlülerinin geliştirilmesinin mümkün olacağını vurguladı.

SARS'ın tedavisi konusundaki çabalar

Glisirizin, herpes gibi virüslerin gelişmesini engellemektedir. Ayrıca hepatit-C hastalarında karaciğer fonksiyonlarının eski haline dönmesine de yardımcı olmaktadır. HIV'e karşı da denenmiş ve kültüre edilmiş hücrelerde virüsün replikasyonunu yavaşlattığı saptanmıştır.

Meyan kökü ekstresi SARS'a karşı etkinliği denenен pek çok aday bileşikten biridir. Sadece son iki ayda, USAMRIID'de

Backer ve diğer araştırmacılar dünyanın çeşitli yerlerindeki laboratuvarlardan gönderilen 200 bin bileşiği test etmiştir. Backer, bu konuda insanüstü çaba gösteren araştırmacıların güçlerini birleştirdiğini, taranan her bileşiğin daha akılcı yaklaşımlar oluşturduğunu ve hemen lisanslandırıldığını anlattı.

Glisirizin ve benzeri ilaçların kültür ortamında etkin olduğu bulunsu bile, klinik çalışmaların bitmesi epey zaman alabilir. Bu nedenle araştırmacılar, aynı zamanda hangi bileşiğin insanlara daha kolay ulaşabileceğini de düşünmektedirler.

İnsanlarda denenен diğer ilaçların sonuçları hayal kırıklığı yaratsa bile, ribavirin Asyalı doktorlar arasında popülaritesini kaybediyor. Onlar SARS'la enfekte kişilerde ribavirinin yararlı olmadığı görüşündeler. "Araştırmalar yoğunlaştırılmalı" diyen Hilgenfeld, yaza doğru hastalığın yayılmasında bir azalma olduğunu, ama bunun kışa doğru artabileceğini, bu nedenle daha fazla ilacın denenmesi gerektiğini söylüyor.

(Nature, 13 Haziran 2003)

Maymunlar, AIDS tipi yeni virüsler için tehlike mi?

Yeni bir çalışma, şempanze beslemekle ya da yemekle, yıllarca kuluçkaya yatan iki maymun virüsünün kapılabileceğini düşündürüyor. Bu virüslerin baskın biçimlerinden birisi olan ve AIDS'e yol açan

HIV-1'in insanlara, Afrika'da şempanzeleri yiyen kabileler aracılığıyla geçtiği düşünülüyor. İngiltere'deki Nottingham Üniversitesi'nden Paul Sharp başkanlığında bir ekip, virüsün kökeninin Orta-Batı Afrika'da yaşayan ve diğer maymunları yiyen şempanzelerin taşıdığı **Simian Immunodeficiency Virus (SIV)** olduğunu tahmin ediyorlar. Virüsün şempanzelerde genetik değişime uğramış ve aralarında sonradan yayılması ile ortaya çıkmış olması büyük olasılık. HIV evrimi konusunda çalışan Oxford Üniversitesi'nden Edward Holmes da bu varsayıma katılıyor. Ama şempanze SIV türlerinin insanlara atlarken ve yayılırken genetik değişimlere mi uğradığının bilinmesi gerektiğini de belirtiyor.

Bu olasılığın dikkat çeken ve Sharp'ı endişelendiren tarafı, şempanzelerde bulunan maymun virüslerinden başka SIV'lerin oluşabilecek ve belki de bunların insanlarda bir sonraki kuşak HIV olarak üreyebilecek olması. SIV'ler şu anda 30 kadar Afrika kökenli maymunu enfekte etmiş durumda. Şempanzelerse doğal olarak enfekte olduğu bilinen tek kuyruksuz maymun.

Holmes, HIV hakkındaki spekülasyonların sürdüğünü belirtiyor. Bunlardan birine göre, SIV çok uzun bir zaman önce insanlara geçmiş, ama yayılamamıştır. Sharp'ın ekibi bu konuda çalışmaya başladı. Gelecek ay, Tanzania şempanzelerinin yüzde 10-15'inin SIV taşıdığı bilgisini içeren raporu yayımlayacaklar. Bu hemen hemen Orta-Batı Afrika'da HIV taşıdığı bilinen insan sayısı kadardır. Bazı açılardan şempanze SIV enfeksiyonu, insandaki HIV enfeksiyonuna

benzemektedir. Aynı grubun ilk incelemelerinin tersine, SIV şempanzelerde yüzde 2'den daha az bir oranda saptanmıştır. Şempanzelerdeki bu enfeksiyonların insanlarda salgın oluşturmalarını tetikleyen nedenler araştırılmalıdır. Önemli görünen şey, şempanzelerin hastalığa yakalanmamaları. Bunun nedeni enfeksiyon karşısında yaşamlarını sürdürme yönünde evrim geçirmiş olmaları ya da virüsün daha az güçlü hale gelmiş olması olabilir. Bu konuda Sharp, "Aradaki farkı bilmeyi isterdik" diyor.

(Nature, 13 Haziran 2003)

Ginkgo bitkisi, yaşayan bir fosil!

Bitkisel ilaçlar içinde en tanınmışlardan biri olan ginkgo, yaşayan bir fosil adeta. Bundan yüz milyon yıl önce geliştiği tahmin edilen ve bugün elimizde olan bir bitki örneği, şaşılabilecek ölçüde günümüz bitkilerinin özelliklerini gösteriyor.

Adiantum ağacı veya ginkgo ekstreları, kozalaklı ağaçlar familyasındandır. Uzun zamandır, ginkgo ekstrelarının yaşın ilerlemesiyle ortaya çıkan bunamaların oluşumunu engellediği yönünde çalışmalar yapılıyor.

Bugün Çin Manastırı Bahçesi'nde bulunan ve korunan ağaç, yaklaşık 3 bin yıllık. Diğerleri, Utrecht ve Kew Garden'dakiler ise, neredeyse 300 yaşında. Yabani örneklerin ise soyları tükenmiş durumda.

Bir önceki çalışmada ortaya çıkarılan ginkgo örneklerinin 51 milyon yıldan beri değişmeden kaldığı ve yaklaşık 170 milyon öncesinde yaşamış örneklerle benzer olduğu belirlenmiştir. Bu Jurassic Dönem'e denk gelmektedir. Ancak iki tarih arasında neler olduğu belirsizdir. Çin'in kuzeydoğusunda Yixian Kayası'nda bulunan yeni örneklerin, 121 milyon yıl öncesine ait olduğu ve atalarıyla modern bitkiler arasındaki eksik halkaları tamamlamaya yardımcı olacağı düşünülüyor.

Çin'de kalıntıların inceleyen jeolog Zhiyan Zhou ve paleontolog Shaolin Zeng'e göre, çok iyi korunmasına ve yeni oluşan organlarının yapısına bakılırsa, ginkgonun 100 milyon yıldan bu yana pek az şekil değişikliğine uğradığı söylenebilir.

Jurassic örnekleriyle günümüz ginkgo örnekleri arasında çok minik farklılıklar gözlenmiştir. Jurassic örneklerde bitkinin yaprakları, kestane ağacına benzer şekilde çok sayıda loblara bölünmüşken, günümüz örneklerinde bu loblar birleşerek küçük bir yelpazeyi andırır hale gelmiştir. Tohum yapısında da bazı değişiklikler izlenmiştir. Gün-

Karanlık sularda bulunan mercan kayalıkları kesiti.

müzde ginkgo çok az sayıda tohum üretir. Tek bir bitki sapı üzerinde, üreme yönünden zengin ve başarılı tek bir tohum bulunur. Jurassic Dönemdekilerde ise, çok sayıda bitki sapı üzerinde çok sayıda tohum oluşturma özelliği vardı.

Günümüz ginkgo bitkisinin atalarının, dinazorlara yem olup olmadıkları konusundaki şüpheler hâlâ sürmektedir.

(Nature, 19 Haziran 2003)

Avustralya'da yeni mercan kayalıkları

Avustralya sahillerinde yeni mercan kayalıkları bulundu. Mercan kayalıkları, yüzeyin 30 metre altında, karanlık sularda 120 metrekarelik bir alanda izlendi.

Mayıs ayında araştırmacılar, kıyı nehirlerinden gelen tortuların dağılımını incelemek için Queensland'in Carpentaria Körfezi'ne doğru denize açıldılar. Kendi deniz haritalarını izleyerek giderken, yeni mercan kayalıklarını buldular. Araştırmacılar Peter Harris, çok şaşırdıklarını ve önce bunun kalıntı bir mercan adacığı olduğunu düşündüklerini söylediler.

Bu bulgu, fazla çalışma yapılmamış sularda, daha fazla mercan kayalığı bulunabileceğinin göstergesi olabilir. Florida Fort Lauderdale'deki Ulusal Mercan Kayalıkları Enstitüsü'nden James Darwin Thomas, bu olayın mercan kayalıkları hakkındaki bilgilerinin ne kadar az olduğunu gösterdiğini söylüyor.

Avustralya çalışma grubu, beş gün çalışarak deniz altının haritasını yaptı. Her gün yeni bir görüntü eklediler. Sonunda bir mercan kayalığı üzerinde gezindiklerini anladılar. Bunun üzerine Peter Harris'i çağırdılar ve görüntüleri video kameraya geçirdiler. Mercanların bu kadar büyük boyutlara ulaşmalarına oldukça şaşırdıklarını belirten ekip üyeleri, dikkatle örnek topladılar.

Ginkgo bitkisi, 100 milyon yıldan bu yana pek az değişikliğe uğradı.

Yunuslar, başlarının üzerindeki delikten çıkardıkları havanın basıncını ayarlayarak seslerini kontrol edebilir.

dıktan sonra, çalışmak için laboratuvarlarına döndüler.

Carpentaria Körfezi'nin sığ bir denizi var. Havası bulutlu ve deniz suyu ise ılık. Bu özellik, mercan kayalığının gelişmesi sırasında mercanların havalanmasını engeller ve tortu yapar. Fakat Thomas, bunun büyük bir bariyer oluşturmadığını belirtiyor.

Mercan kayalıklarının derinliği farklıdır. Mercanlar tipik olarak denizin yüzeyine doğru büyürler. Buna rağmen, farklı birkaç derinlikte mercan kayalığı vardır. Harris, daha keşfedilmemiş mercan kayalıklarının bulunabileceğini ve bilgilerini pekiştirmeleri gerektiğini söylüyor. Daha önce bölgede, denizden kablo uzatmanın ve balık avlamanın ekosisteme etkisinin daha az olacağını düşünmüşlerdi. Oysa Avustralyalı ekolog Paul Marshall'a göre, derin mercan kayalıkları biyoyararlanım için önemli bir kaynak olabilir. Ona göre, mercanlar düşük ışık durumlarına rezistans gösterirler. Bu dirençli mercan türleri hasara uğramış kayalıkları tekrar canlandırabilir.

Avustralya çalışma grubunun planı, gelecek yıl mercan kayalıklarına geri dönmek ve bölgenin karides avcılarını uyarmak. Çünkü bölgede balık avlamak güvenli değil, başka mercan kayalıkları da bulunabilir.

(Nature, 17 Haziran 2003)

Yunuslar avlarının yerini belirleyince sessizleşiyor

Sualtı yankı alanları, doğası gereği daha bulanık olmaya yöneliktir. Yeni bir ça-

ların avlarına yaklaştıkça seslerinde azalma olduğunu belirlediler. Araştırmacılar, bunun sinsi bir taktik olmadığını söylüyorlar. Yunusların ses çıkarmalarını sağlayan burun sistemlerinin incelenmesiyle; başlarının üzerinde bulunan delikten çıkardıkları havanın basıncını ayarlayarak seslerini kontrol edebildikleri anlaşılmıştır.

Au ve Benoit-Bird, memelilerin, gönderdikleri bir sese yanıt gelene kadar, yenisini göndermediklerini belirtiyor. Bu durumda, avını kendisine çekmek için ekoyu daha çabuk ulaştırır ve böylece sesinin düzeyi o oranda artar. Au, "Düze, yunusun hedefine yaklaşmasıyla artar" diyor. Her bir ses zinciri için, sadece belirli bir miktar hava mevcuttur ve bu, seslerin kesilmesinin daha sık olması anlamına gelmektedir. Bu seslerin azalmasının oranı, balık sürüsü gibi geniş yansıtıcı yüzeylerden gelen ekoya benzer şekildedir ki, bu eko yunus avına yaklaştıkça, sabit bir düzeyde kalır.

Aynı durum, İzlanda'dan Bahamalar'a, İngiliz Kolombiyası'nda, Hawaii'de ve Yeni Zellanda'da yaşayan dünya yüzeyindeki tüm yunus türleri için de iki olguda gözlemlenmiştir. Ekip, sesin düzeyini ve menzili ölçmek için yıldız biçiminde sualtı mikrofönleri kullanmıştır.

Rhode Island, Providence'deki Brown Üniversitesi'nde yaras ekolojasyonu üzerine çalışan James Simmons, "Bulgular etkileyici fakat aynı zamanda da kafa karıştırıcı. Yarasalar ve eko yöntemiyle yönünü bulan diğer memeliler, sonar sistemlerini farklı bir yolla çalıştırır" diyor. Yarasalar bir çığlık attıktan sonra, kulaklarının duyarlılığını artırır. Daha sonra civardaki sesler tarafından sağırlandırılmaksızın

alışma, yunusların çıkardığı seslerin düzeyini hedeflerindeki ava göre ayarladıklarını gösterdi. Bu sistem, yunusları av olarak tercih ettikleri balık sürülerinin yaşam alanlarına doğru mükemmel şekilde yönelebilmektedir.

Kaillua'daki Hawaii Üniversitesi'nden Whitlow Au ve Kelley Benoit-Bird yunus-

uzaktaki ekoları algılayabilirler. Küçük memeliler, çığlık atıp kenetlemek suretiyle kulaklarını kapatırlar ve daha sonra ekoları algılayabilmek için orta kulaktaki kasları serbest bırakırlar.

Au, yunusların orta kulağındaki kuvvetli kemik ve bağların kulağın sıkı sıkıya kapanmasını önlediğini ortaya koymuştur. Au, "Yunusun orta kulağı oldukça karmaşıktır ve nasıl görev yaptığı açık değildir" diyor. Değişken ses düzeyi bu kısıtlılığa yol açıyor olabilir.

Askeri denizaltılarda kullanılan sonar sistemleri, yunuslardan ziyade yarasalar örnek alınarak geliştirilmiştir. Denizaltı sonarları, her bir sonar sinyalden sonra, alıcı gücünü ilerleyici şekilde arttıran ve zaman kazandıran mekanizmalara sahiptir.

(Nature, 19 Haziran 2003)

Windows'un yeni sürümü 2005'te çıkıyor

Microsoft tarafından geliştirilen, Windows işletim sisteminin en yeni sürümünün 2005 yılında piyasaya çıkacağı bildirildi. Halen deneme aşamasında bulunan ve kod adı "Longhorn" olan işletim sisteminin, daha güçlü ve hızlı bilgisayarlara ihtiyaç duyduğu kaydedildi. Yeni programın özellikle, grafik ve güvenlik açısından daha gelişmiş olacağı belirtiliyor. Microsoft'un Windows program müdürü Greg Sullivan, yeni işletim sisteminin halen gelişme aşamasında olduğunu ve her gün ilerleme kaydettiklerini belirtiyor. "Bu nedenle, programın son halinin özellikleri konusunda konuşmak için erken" diye ekliyor. Buna rağmen bazı teknoloji uzmanları, "Longhorn"un alfa sürümünün özelliklerini internete taşıdı. Buna göre programın özellikleri arasında temel tasarımı ve iç işletim yöntemi önde geliyor. Microsoft'un ayrıca, "Palladium" adıyla yeni bir güvenlik sistemi geliştirdiği ve bunu "Longhorn"a ekleyeceği bildiriliyor.

Bu bağlamda, örneğin bir kişinin şifresi yazılırken basılan tuşlar, klavyeden ekrana giderken kablo üzerinde şifrelenecek. Dolayısıyla şifreyi çözmek daha da zorlaşacak. Aynı yöntem sayesinde, bilgisayardaki hassas verileri ele geçirmek de güçleşiyor.

Ancak Microsoft'un "Palladium"u, kulanicıları izlemekte ve yasadışı program kopyalarının kullanıldığı yerleri belirlemede kullanılabileceği yolundaki söylentiler, kişisel hakları savunan kuruluşları kaygılandırdı.

"Longhorn"un bir başka özelliği de dosyalama sistemi olacak. Bu sayede işletim sisteminin, verileri daha etkin biçimde dos-

Ailesinde alkolizm öyküsü bulunanlar, tuzlu ve ekşiden pek hoşlanmıyor.

yalayabileceği belirtiliyor.

En önemli değişiklik ise, bilgisayarın masaüstü adı verilen ana ekranında olacak. Bu çerçevede, açılan pencerelerin yarı şeffaf olması ve alttaki penceredeki verilerin görülmesine olanak sağlanacağı bildiriliyor. Ayrıca pencerelerin içindeki veriler, 3 boyutlu oyunlardaki gibi, otomatik olarak daralıp genişleyebilecek. Bunun için de bilgisayarların grafik gücünün çok yüksek olması gerekiyor.

"Longhorn" sürümünü kullanabilmek için bilgisayarların bugünkünden çok daha güçlü olmaları gerektiğini kaydeden uzmanlar, bilgisayar yapımcılarının, satışları arttıracığı için, bundan büyük memnuniyet duyacaklarını da belirtiyorlar.

(www.google.com)

Tuzlu ve ekşi sevmiyor musunuz; alkolik olabilirsiniz!

Ailesinde alkolizm öyküsü bulunan kişilerin, alkolizme yakalanma risklerinin olduğu biliniyor. Fakat tüm çocuklar, bu durumdan eşit oranda etkilenmiyor. Araştırmacılar, özellikle hangi parametrelerin bireysel yatkınlığı etkilediğini belirlemeye çalışıyor. Yeni bir yayına göre, ailesinde alkolizm öyküsü bulunanlar, ekşi ve tuzlu tat duyumlarını diğer insanlara göre farklı algılıyorlar.

Bir önceki çalışmalar dizisinde, hem hayvan hem de bazı insanlarda tatlı yiyecekleri yeğlemekle alkol tüketimi arasında bir bağlantı olduğu belirlenmişti. New York Connecticut Üniversitesi'nden Henry Kranzler, babası alkolik olan ve olmayan kişilere, tuzlu ve ekşi çözeltiler içirerek bunları nasıl algıladıklarını araştırdı. Ailesinde alkolizm

öyküsü bulunanlar, tuzlu çözeltileri daha az zevk ve şiddette algılıyorlardı. Aynı şekilde, ekşi çözeltiler de daha yoğun ve yine fazla hoşla gitmeyen biçimde algılanıyordu. Kranzler'e göre bu bulgular, "tat algılamasında tekleşme" olarak yorumlanabilir. Ancak, alkoliklerin çocuklarının nasıl olup da tat alma yönünden etkilendikleri henüz tam olarak açıklanamadı.

Kranzler'e göre, tat algısı farklılığının belirlenmesi, alkolizme karşı korumada etkili olacak gibi görünüyor. Ancak tat algısı değişmiş bazı insanlar, eğer aile öyküleri de varsa, zaten hastalığa yakalanmaya çok yakın ya da yakalanmış oluyorlar. Tat karakterleri üzerinde çalışan bir diğer uzman

olan Alexei Kampov ise, veriler kabul gördüğü takdirde alkolizmin fizyolojik parametreleriyle ilgili epeyce yol alınmış olabileceğini belirtiyor.

(Scientific American, 16 Haziran 2003)

Nikotin, alzheimeri tedavi edecek mi?

Sigara içmenin yarattığı olumsuz etkiler, Ssaymakla bitmez. Dişler ve parmaklarda lekelenmelerden akciğer kanserine kadar pek çok olumsuz durumdan sorumlu olabiliyor sigara. Ancak son günlerde yapılan araştırmalarda, sigara içmenin alzheimer hastalığının başlangıcını geciktirebileceği söyleniyor. Nikotin vücutta parçalanmasıyla oluşan **nornikotin** adlı maddenin, bu koruyucu etkide payı olduğu belirtiliyor.

Scripps Araştırma Enstitüsü'nden Kim Janda ve Tobin Dickerson, alzheimer hastalığının temel patolojisi olan plakların içindeki amiloid beta proteinlerdeki nornikotin etkilerini incelediler. Araştırmacılar, esas olarak, molekülle şeker arasında oluşan glikasyon işlemi, protein molekülü yerine amiloid proteininin geçerek daha az plak oluştuğunu belirlediler. Yine araştırmacılara göre, nikotin ve nornikotin birlikte, alzheimer hastalığının tedavisinde kullanılabilir. Ancak her ikisinin de toksik etkisi olduğu aşikâr. Bu durumda, bu iki maddenin olumlu etkilerini taklit edilecek, yan etkileri olmayan yeni bir terapi yöntemi bulunması gerekiyor.

(Scientific American, 17 Haziran 2003)

Nikotin ve nornikotin alzheimer hastalığının tedavisinde kullanılabilir.

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

Prof. Dr. Veli Sevin ile söyleşi

(Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı)

Sayın Veli Sevin, *İletişim Yayınları*'ndan *"Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar Eski Anadolu ve Trakya"* adlı, ansiklopedik boyutta bir çalışmanız yayımlandı. Genel bir soru sorarsak, Anadolu ve Trakya'nın arkeolojik değeri nedir, özet bir biçimde yanıtlayabilir misiniz?

- Yakın bir geçmişe değin anlaşılmamış olmakla birlikte, özellikle Anadolu yalnızca bu toprağın sahibi bizler için değil ve fakat tüm insanlık için büyük bir değere sahiptir. Çünkü bugünkü modern yaşantının temelleri bu topraklarda atılmıştır; dünyadaki ilk örgütlü ticaret sistemlerinin odak noktasında Anadolu Yarımadası yer almaktadır. Yüz binlerce yıllık mağaralardan sonra ilk köyler, konutlar, ilk tapınaklar, ilk anıtsal yontular, ilk saraylar hep bu ülkededir. Hatta ülkemiz devletleşme sürecinde de öncülüğe sahiptir.

- Anadolu'nun ve Trakya'nın arkeolojik tarihini anlatmak gibi boyutlu bir işe başlarken, neyi amaçladınız?

- Amacımız, bu büyük kültür mirasını Türkiye insanına sevdirmek, bu eski uygarlıkları benimsetmektir. Modern kimliğinin yanında, Hititliliği, Phrgiliği, Urartuluğu ile övünen; Midas, Kroisos, Minua, Tudhalya vb. eski Anadolu büyüklerine saygı duyan modern bir toplum olma amacı ön planda tutulmuştur.

- Üst başlığı, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi olan bu ansiklopedik çalışmanın içeriğinde, konular bağlamında neler bulunuyor?

- Kitap Anadolu'nun eski coğrafyası ve doğal zenginliklerini tanıtan bir bölümle başlar. Bunu Taş Devirleri, ilk mağaralar izler. Sonra Neolitik Çağ, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağları anlatılır. Hitit Devleti, Geç Hitit, Urartu, Frig, Lidya krallıkları kronolojik olarak kitabın ikinci bölümünü oluşturur. Yani günümüzden 600-700 bin yıl öncesinden başlayarak MÖ 546/47 yıllarında değin sürüp giden bir süreç ele alınır.

- Eski Anadolu ve Trakya'nın tarih boyunca bu kadar çok uygarlığa ev sahipliği yapabilmesinin temel nedenleri ne olabilir?

- Eski Anadolu ve Trakya'nın ilginç konumu, bu çok renkli uygarlıkların en büyük nedenidir. Asya ile Avrupa arasında bir köprü denmemiştir bu ülkeye boşu boşuna. Ayrıca çok engebeli coğrafi yapısı ve bölgelerarası ulaşım olanaklarının kısıtlılığı da, farklı kültürlerin yeşermesine imkân tanımıştır. Mezopotamya, Mısır ve Suriye'den çok farklı bir yapıdadır Anadolu.

- Bu boyutlu çalışmanın devamı gelecek mi, Anadolu tarihinin MÖ 500'lerden sonrasıyla ilgili bir yayın da hazırlamayı düşünüyor musunuz?

- Anadolu çok farklı etnik kökenden ge-

len insanlara ev sahipliği yapmış ve bu yüzden çok farklı uygarlıklara sahne olmuş bir ülke olduğundan, böyle zengin bir geçmişi tek bir cilde sığdırmak hemen hemen olanaksızdır. Devamı tabii ki gelecek. İkinci cilt Anadolu'nun Klasik Çağlarını kapsayacak. Yazarı da, bu dönemlerin uzmanı olan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Oğuz Tekin olacak.

- Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi'nin nasıl bir sistematigi var?

- Alışılmamış bir sistematigi var. Ana konu bir yandan akıp giderken, öte yandan da zaman zaman destekleyici, renklendirici anlamda pencereler açılıyor ve bir an için okuyucu adeta başka bir boyuta taşınıyor. Böylece daha kolay okunabilecek, daha eğlenceli bir tarz ortaya çıkıyor.

- Kitap kaç yıllık bir çalışmanın ürünü?

- Kitap 7-8 yıllık kesintisiz bir çalışmanın ürünü. Son aşamalarda özellikle Ege Yayınları Yöneticisi Ahmet Boratav ile grafik tasarımı Hülya Tokmak Hanım'ın büyük katkıları oldu.

- Kapak resmi olarak, Alacahöyük İkiz Tanrıçaları'nı seçmeniz nedenini merak ettik...

- Kapak resmi olarak Alacahöyük ikizlerinin seçilmiş olması anlamlı. Bunu beraberliğin ve sürekliliğin bir ifadesi olarak kullandık. Eski Anadolu uygarlıkları ile günümüz arasındaki bağ ve onları sahiplenmemizin bir simgesi olarak tercih ettik.

- Bu ansiklopedik çalışmanın hedef kitlesi kimler? Konunun uzmanlarına yönelik olarak mı, yoksa popüler arkeoloji okurunu gözeterek mi hazırladınız?

- Hedef kitle, her biri eskiden kimi izler taşıyan Türk okurudur. Yani popüler arkeoloji okuru gözetilmiştir. Türkiye halkının eski tarihyle uzlaşması, bu uygarlıkları benimsemesi hedeflenmiştir.

- Sizin 'Anadolu Arkeolojisi' adında, Der Yayınları'ndan yayımlanmış, konunun uzmanı dışındakilere hitap eden bir

başka kitabınız daha var. Genel olarak, popüler arkeoloji yayıncılığının işlevi konusunda ne düşünüyorsunuz?

- Popüler arkeoloji yayıncılığı ülkemizde ne yazık ki, fazla ilerleyebilmiş değil. Aslında bizim gibi, zengin kültür mirasına sahip, taşı toprağı eski eserlerle dolu ülkelerde popüler yayıncılığın büyük bir işlev ve önemi var. Örneğin okula yeni gitmekte olan çocuklara bu zengin geçmişi sevdirmek için hiçbir çabamız yok neredeyse. Birkaç yayınevimiz var ama, kanımca onlar da benim anladığım popülerlikten uzak çalışıyorlar.

- Bunun dışındaki yayınlarınızı öğrenebilir miyiz?

- Diğer kitaplarım, *Anadolu Arkeolojisi'nin ABC'si*, (Simavi Yayınları, İstanbul, 1994); *İmikuşağı 1:6-1. Yapı Katları*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995); *Geç/Yeni Asur Sanatı I: Mimarlık* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999); *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999); *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001).

- Teşekkür ederiz, Sayın Veli Sevin.

Eski Anadolu ve Trakya -Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar-, Prof. Dr. Veli Sevin, İletişim Yayınları, 2003, 319 s.

Haydi tatile!..

Ekin Yazım Grubu'nun yayımladığı *Türkiye Tatil Rehberi*, en sonunda gelen yaza "merhaba" demek için iyi bir kaynakça. Bu oldukça kalın rehberde, güzel bir tatil için yol gösterebilecek her şey; Türkiye'deki bütün turistik merkezler ve alternatif yöreler, yol güzergâhları, ulaşım olanakları, yeme-içme, konaklama, eğlence merkezleri, seyahat acentaları ve ulaşım haritaları, ayrıca Türkiye Karayolları Haritası bulunuyor. Tek yapacağınız, mayonuzu, havlunuzu, güneş yağınızı, gerekli olan diğer şeyleri, tabii tatil kitaplarınızı ve okuyamadığınız *Bilim ve Ütopya* sayılarını valizinize atarak yola koyulmak...

Gideceğiniz yerin seçimi için, renkli ve kuşe kâğıda basılmış Türkiye Tatil Rehberi'nde yer alan fotoğraflar da size yardımcı olacaktır.

Sadece yaz tatili için değil, yılın herhangi bir zamanındaki tatil planlarınız için, elinizin altında böyle bir rehberin varlığı çok işinize yarayacak...

Gezi -Türkiye Tatil Rehberi- Ekin Yazım Grubu, 2003, 743 s. Ekin Yazım Grubu tel.: 0212. 233 97 54.

Bilimkurgu ve mitolojinin 'cyberpunk' buluşması:

Siber Tragedya ya da İphigeneia

Ali Gökhan

İstanbul Dörtlüsü ve Kayıp Kuşak adı altında toplanan dörtlemeleriyle edebiyat dünyasında kendine özgü bir okuyucu kitlesi yaratan Hikmet Temel Akarsu'nun, yeni yayımlamaya başladığı *Ölümsüz Antikite* serisinin dis-ütopik göndermelerle dolu ikinci kitabı *Siber Tragedya ya da İphigeneia*, dis-ütopik bir geleceğe doğru evrildiğimiz bir dünya savaşı ile eşzamanlı olarak Telos Yayıncılık'tan çıktı.

Hikmet Temel Akarsu, yeni kitabında diğer eserlerinin tarzından uzaklaşarak, büyük olasılıkla Türk edebiyatının ilk "cyberpunk" romanını yazmış. Euripides'in *İphigenia Aulis'te* adlı tragedyasından etkilenecek hazırlanan eser, insanı insan yapan duyguları, dünyanın ezelden ebede uzanan düzenini ve bu düzende var olan insanların tragedyaalarını; siber dünyanın hızlı, vahşi, karanlık ve karamsar havasıyla anlatırken; dünyanın, üstünde yaşayan insanların, aile kavramının çürümüşlüğüne ve bu çürümüşlüğü için de hayatta kalma mücadelesi veren birkaç erdemi göstererek geleceğe dair tehlike sinyalleri çalıyor. Eser, bu vasıfları dolayısıyla ile dis-ütopik bir romanın özelliklerini taşıyor.

Hikmet Temel Akarsu'nun yeni romanının üzerine kurulduğu temel, bu eserin ilk kitabı olan *Aseksüel Koloni*'de de görüldüğü üzere, dünya düzeninin insan varoluşundan beri asla değişmediği ve insanların bu gerçeği kabullenip, kendi tragedyaalarını yaşamaktan başka çareleri olmadığı fikridir. Romanda iki önemli toplum ele alınmış: Bunlardan biri Olimpos Tanrıları'nın gelecekteki muadili Slikon Vadisi sakinleri, diğerleri ise kaderleri Slikon Vadisi sakinlerinin elinde olan insanlar. Bu yöneten ve yönetilen ilişkisi tarih boyunca karşımıza çıkar.

Akarsu, bu basit güç ilişkisini siber dünyaya taşımış ve değişik araçlarla aynı oyunun nasıl oynandığını göstermiş. Slikon Vadisi'ndeki sınırsız güçlü, ölümsüz, büyük yazılım firmalarının güç delisi yöneticilerinin, mutlak gücün beraberinde getirdiği tatminsizlik açlığını doyurmak için giriştiği sapkın adrenalin oyunları ve onların oyunlarına alet olmuş, güce aç bir adamın hayatının bu Tanrılar tarafından nasıl düşüncesizce ve acımasızca mahvedildiğini anlatarak göstermiş bu güç ilişkisini.

Siber Tragedya'da bu güç ilişkisi çatısı altında, insanı insan yapan değerle-

rin çatışmaları çok kuvvetli ve etkili bir şekilde görülüyor. Hırsla karşı fedakârlık, nefrete karşı aşk... Romanda pek çok mitosda olduğu gibi karakterlerin kişilik özelliklerini temsil ettiğini görüyoruz. Bu kişilerin arasındaki farkları, çok çarpıcı olarak görmemizi sağlıyor.

Romanın geçtiği zaman, günümüzden bakıldığında fazla da uzak görünmeyen bir gelecek. Bilgisayar korsanları hackerların savaşı, yazılım firmalarının Tanrısal olduğu bir gelecek. Bugünden ileriye doğru bakıldığında az çok görülebilen bir senaryo olması kitabın başarılı yönlerinden biri. Olayların bugünkü seyriyle devam ederse hangi noktaya geleceğini anlatıyor roman.

Hikmet Temel Akarsu'nun yeni eserinin göze batan başka bir yönü ise, romanın oldukça güçlü dis-ütopik öğeler içermesi. Zamyatin, Orwell ve Huxley'in ünlü romanları ile oldukça fazla ortak yönü olmasına rağmen; insanlara, onların değişimine ve toplum düzenine bakış açısı olarak 1984'e diğerlerinden daha yakın görünüyor. Dis-ütopik romanların mekân, dil, karakterler ve fi-

kirler dışında çok önemli bir özelliği de *Siber Tragedya ya da İphigeneia*'da belirgin olarak gözleniyor: Roman uçan arabalara dair değil, gelecekte yaşayan insanlara dair. Yani teknolojik unsurlar asla anlatılmak istenenin önüne geçmemiş.

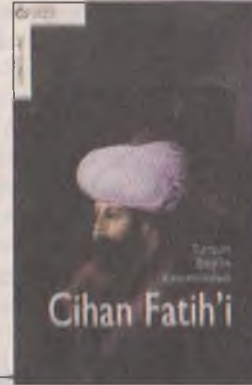
Yazarın anlatımı, "cyberpunk" yakıştırmasına uygun olarak zaman zaman oldukça hızlı ve vahşi. Kitabın pek çok bölümüne, okuyucuyu rahatsız etmek için kasten yaratıldığı anlaşılan bu hava hâkim. Fakat masum, temiz, erdemli karakterlerinin anlatıldığı bölümlerde, daha sakin ve hüzünlü bir anlatım hissediliyor. Romanı okurken, siber bir mitos havası da alıyorsunuz. Bazı yazarların yaptığının aksine Akarsu, okuyucuyu karmaşık bir teknik veri bombardımanına tutmaktansa, bu verileri basite indirgeyip, romandaki havayı pekiştirmek için kullanmış.

Siber Tragedya ya da İphigenia, abartısız, sade fakat etkili anlatımı ile sıradan bir bilimkurgu romanından çok daha fazlasını sunuyor. Bilimkurgunun ve mitolojinin gerek anlatım gerekse içerik olarak başarılı harmanlanmasından bir siber tragedya çıkmış Hikmet Temel Akarsu. Bilimkurgu

romanının yeniliği ile mitolojinin klasik havası bir araya getirilerek, Türk edebiyatında bir alanda temel taş konmuş.

Okurken düşünmekten ve hayal kurmaktan korkmayanlara, geleceğe...

Siber Tragedya ya da İphigeneia -Ölümsüz Antikite 2-, Hikmet Temel Akarsu, Telos Yayıncılık, Nisan 2003, 227 s.

İstanbul'un fethinin 550. yılı nedeniyle

Fatih Sultan Mehmed

Türkler tarafından sultanların en yücəsi, dün-

ya tarihinde eşsiz biri olarak görülmektedir" Franz Babinger'in Fatih'in kişiliğiyle ilgili yazdığı bu notları *Fatih Sultan Mehmed* adlı kitabından alıntılıadık.

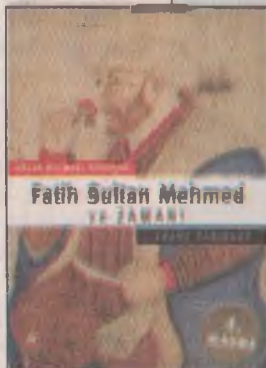
"Fatih Sultan Mehmed'in kendi halkının ve Batı dünyasının tarihinde oynadığı rolü nasıl değerlendirirsek değerlendirelim, Ortaçağ'ın en önde gelen figürlerinden biri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bir hükümdar ve insan olarak kişiliği hakkında, Batılı kaynaklarla Osmanlı tarihçilerinin yorumları farklıdır. Batılılar'a göre o zamana ve hatta daha sonrasına ait çok sayıda yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, 2. Mehmed, hayatı boyunca bir yıkıcı, kana susamış canavar bir hükümdar, Hristiyanlık'ın baş düşmanı bir Deccal idi. Batı 2. Mehmed'in ölüm haberiyle birlikte rahat bir nefes almıştı. Öte yandan Fatih günümüzde bile

ya tarihinde eşsiz biri olarak görülmektedir" Franz Babinger'in Fatih'in kişiliğiyle ilgili yazdığı bu notları *Fatih Sultan Mehmed* adlı kitabından alıntılıadık.

Diğer kitabımız *Cihan Fatih'i*, 1500'de, Tursun Bey'in *Tarih-i Ebu Feth* adını koyduğu çalışmanın Türkçe'ye sadeleştirilmiş hali. Eser, Sultan'ın 1422'de tahta çıkışından 1487'ye kadarki 45 yıllık Osmanlı tarihini içermektedir. Eserin yazarı Tursun Bey, İstanbul'un fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed'in yanında bulunmuş ve Aya-sofya'ya girişinde padişaha refakat etmiştir. Bu tarihsel kaynak kitap, fethin ayrıntılarını öğrenmek isteyenler, tanıttığımız ilk kitap ise "Batı gözüyle" Fatih'in nasıl görüldüğünü merak edenler için...

Fatih Sultan Mehmed -ve Zamanı-, Franz Babinger, Oğlak Yayınları, Çev. Dost Körpe, 2002, 479 s.

Cihan Fatih'i -Tursun Bey'in kaleminden, Güncel Yayıncılık, Mayıs 2003, 159 s.

Kitapçı rafı

Doğanın İnsanlaşması, Serol Teber, Say Yayınları, 2003, 389 s.: Akıllı insan *Homo sapiens*, gerek kendi soyundan gelenlere, gerekse de doğaya karşı anlaşılması çok kolay olmayan bir tutumla bir hasım, bir düşman gibi davranmaya ya da çok öncelerden beri içinde taşıdığı bu eğilimini açıkça ortaya koymaya, hem kendi geleceğini hem de doğayı geri dönüşsüz bir biçimde tahrip etmeye başladı. Psikiyatrist Serol Teber, çalışmasında insan-doğa ilişkisini tarihsel süreçten bugüne kadar irdeliyor.

Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler, Yves Marie Bercé, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Mayıs 2003, 323 s.: Fransız Devrimi'nin günümüz dünyasının siyasal ve toplumsal biçimlenmesine çok önemli etkileri olmuştur. Ancak, 1789 öncesi toplumlar da ortaya çıkan başkaldırı hareketleri, pek önemsenmemekte. Bu eserde, Modern Avrupa'ya ulaşan süreçte, yaşanan isyan ve devrim provaları ele alınıyor. Kitabın sunuşunda, Türk okurların Osmanlı Dönemi Anadolu'sunda baş gösteren isyanlarla benzerlikler fark edeceği belirtilmiş.

Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş -Reformasyon Dönemi-, Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, Mart 2003, 376 s.:

Germenlerin Hristiyanlaşması, belki de Avrupa tarihinin en önemli gelişmelerinden birisidir. Kaan Ökten'in çalışması, Germen devletinin tarihte ortaya çıkışı, Hristiyan kilisenin Germenler arasındaki yayılışı, kilisenin bölünmesi, Germen İmparatorluğu'nun dönüşümü, protestanlığın doğuşu ve modern tarih üzerindeki siyasi ve düşünsel etkilerinin değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

İdeoloji -Ve Devletin İdeolojik Aygıtları- Louis Althusser, Çev. Alp Tümer, İthaki Yayınları, 2003, 212 s.: Marksist kuramcı Louis Althusser'in daha önce hiç yayımlanmış makalelerinden oluşan bu kitap, devletin ideolojik aygıtlarının bir deşifasyonu. Bu hâlâ güncelliğini koruyan eserde Althusser, ideolojinin nasıl olup da bireylerden öznel ürettiğini ve varolan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde nasıl etkin olduklarını, kendine has üslubuyla açıklıyor.

New Left Review Türkiye Seçkisi 2002, Ed. Perry Anderson, Everest Yayınları, Mayıs 2003, 396 s.: *New Left Review* dergisinin, Everest Yayınları'na yayımlanan bu seçkisinde yer alan kimi makaleler: Immanuel Wallerstein, "Sisteme Karşı Yeni Ayaklanmalar"; Paul Cam-

mack, "Küresel Yoksullukla Savaşmak"; Gavan McCormack, "Kuzey Kore Açmazı"; Joao Perdo Stedile, "Topraksızlar Müfrezesi: Brezilya Sem Terra Hareketi"; Donald Sassoon'un "Kültürel Pazarlar Üzerine"; David Murphy, "Afrikalı Bir Brecht"...

2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944) -SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı-, Haz. Fatma Güngören, Örgün Yayınevi, 2003, 300 s.: Bu kitap, yakın tarihimize ışık tutması bakımından Hitler-İnönü mektuplarını yayımlıyor. 2. Dünya Savaşı'nda, ülkemizi savaşa girmekten politik incelikler ve usta manevralarla uzak tutan İnönü ve yine Türkiye'yi savaşa sokmak için çevrilen dolaplar sunuluyor kitapta.

Soğuk Savaş ABD ve Türkiye 1 -Olaylar ve Belgeler (1945-1952)-, Cüneyt Akalın, Kaynak Yayınları, Mayıs 2003, 356 s.: Cüneyt Akalın bu çalışmayla, ülkemize damgasını vuran Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışını ve gelişimini incelemiş. Amerikan kaynakları başta olmak üzere, İngiliz arşivlerindeki belgelerden de yararlanan yazar, 1945-52 dönemini ele almış. Kitaptan bazı konu başlıkları: "SB ve ABD'li Yeni Dünya", "Savaşta Stalin", "Marshall Planı", "Ulusal Güvenlik Konseyi'nin ve CIA'nın Kuruluşu", "Makkartizm: Ca-

"Bir tiyatro eseri yalnızca seyredilir" diye mi düşünüyorsunuz? Yanılıyorsunuz! Shakespeare, Çehov, Ionescu, Shaw ve nicelerinin Türkçe'mize çevrilmiş eserleri, tiyatro öğrenimi gören ya da amatör tiyatro topluluklarındaki kişilerin sahneye dökmele-ri için basılmıyor yalnızca: Okura ulaşma kaygısını da içinde barındırıyor.

Seyredilen bir tiyatro oyunun ikincil noktada okunması ya da okunan bir eserin sahnede seyredilmesi bütüncül bir anlam ifade etmekte. Kişinin dilsel bütünlüğü, görsel bütünlükle böylece kaynaştırılabileceği tek durum bu olsa gerek. Belki bir de edebiyat eserlerinin, sinema için uyarlamaları. Tiyatronun kişiye tutulan bir ayna (ya da daha doğrusu kırık ayna) olması, insanı insana yine insanla anlatmasındandır. İşte bu noktada görsel ve işitsel süreci, yazınsal eser süreciyle bütüncülemek bir adım daha öteye gitmek oluyor.

Ülkemizde yerli yabancı pek çok yazarın tiyatro oyunu eserlerini yıllardır yayımlayan MitosBoyut Yayınları, bu görevi başarıyla yürütüyor. MitosBoyut Ya-

Tiyatro okumaları saati

yınları'ndan "okunması üzere" tanıtmak istediğimiz 3 tiyatro eseri var.

İlk kitabımız, Kasım 2001'de kaybettiğimiz Memet Baydur'un *Düdüklüde Kıymalı Bama*, *Aşk*, *Vladimir Komarov* adlı oyunlarını içeriyor. Prof. Ayşegül Yüksel, Baydur tiyatrosunu şu sözlerle anlatıyor:

"Baydur, örgütlü devlet baskısının Türkiye'de son derece etkili olduğu bir dönemde oyun yazmaya başlamıştır. Baydur tiyatrosunun bir dolu kişisi, 12 Eylül'ün toplumu sindirme, eylemsizleştirme yolunda kazandığı psikolojik başarıların ürünleridir." Baydur'un bu kitaptaki son oyununun kahramanının "uzayda kaybolmak üzere olan bir astronot olduğunu" belirtelim.

İkinci kitap, Tuncer Cücenoglu'nun *Sabahattin Ali*

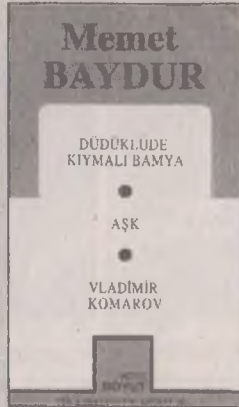
adlı tiyatro eseri. Toplumcu-gerçekçi edebiyatımızın öncüsü Sabahattin Ali yaşamı boyunca hak etmediği tutumlara maruz kaldı. Yayımlanmayan bir şiirinden ötürü 3 ay hapis yatmasıyla başlayan bu süreç, pek çok baskıyı, bunalımlı günleri ve en

sonunda hunharca katledilmesini getirmiştir. Eser, Ali'nin yaşamındaki belgelerden, mahkeme tutanaklarından, dost anlatılarından yola çıkarak bu trajik olayı anlatıyor.

Üçüncü kitabımız ise, Belçika Oyunları adıyla; Eric De Volder'in *Oda ve Adam*, Paul Pourveur *Kuzey Işığ* adlı oyunlarından oluşuyor. Dünya tiyatrosunun Belçika kapısını aralamaya olanak tanıyan bu oyunlardan *Oda ve Adam*'da bir erkekle bir kadının çekingen, ürkek ve bire bir örtüşen duygularıyla yaşadıkları masum bir aşk serüveni, *Kuzey Işığ*'nda 1927'de dünyanın ünlü fizik bilginlerinin gerçekleştirdiği bilimsel bir toplantı ve arka planında bilimsel gerçekliğin aranma öyküsü anlatılıyor.

Özellikle, Memet Baydur'un *Vladimir Komarov* ve Paul Pourveur'un *Kuzey Işığ* adlı, güncel gerçekliği yakalamaya çalışan ve bilimkurgusal bir tadı olan oyunlarının, okuyucularımızın ilgisini çekeceğini umuyoruz.

- *Düdüklüde Kıymalı Bama-Aşk-Vladimir Komarov*, Memet Baydur, *MitosBoyut Yayınları*, Haziran 1993, 195s.
- *Sabahattin Ali*, Tuncer Cücenoglu, *MitosBoyut Yayınları*, Mayıs 2003, 122 s.
- *Belçika Oyunları*, Çev. Şaban Ol, *MitosBoyut Yayınları*, Şubat 2003, 120 s.

İslam nasıl kurtulur!

Başkan Bush ve diğer politikacılar yürütülmekte olan savaşın terörizme karşı bir savaş olduğunu, Araplar'ı ya da genelde, ortak düşmana karşı verilen bu mücadelede ABD'ye katılmak için duraksamayan Müslümanlar'ı hedef almadığını anlatmak için büyük çaba harcıyor. Usame Bin Ladin'in mesajı ise tam tersi. Bin Ladin ve yandaşları için, bu bir din savaşı, İslam'ın kâfirlere karşı savaşıdır ve bu yüzden kaçınılmaz olarak, kâfirler dünyasının en büyük gücü olan ABD'ye karşı bir savaştır.

Lewis bu kitapta, İslam'ın hem Batı dünyasıyla hem de kendi içinde terörizmle ilişkisinin bir muhasebesini çıkarıyor ve İslam dünyasının içine düştüğü geri kalmışlık, despotizm, terör sarmalından nasıl kurtulabileceğini tartışıyor.

İslam'ın Krizi, Bernard Lewis, Çev. Abdullah Yılmaz, Literatür Yayıncılık, Haziran 2003, 148 s.

bu kitap. Denemeler, Antikçağ düşünürlerinden Fransız ihtilaline, evrim kuramından C-47 uçaklarına, YÖK'ten Anadolu-Avrupa ilişkilerine oldukça geniş bir yelpazeye uzanıyor...

Denemeler -"Bilimin Sarp Yolunda Cüretkâr Adımlar"-, Abdülhak Adnan Adıvar, Der. Remzi Demir, Epos Yayınları, 2003, 207 s.: Adıvar, Avrupa'ya girmeyi her şeyden önce bilimsel zihniyetin kavranması olarak değerlendiriyordu. Aydınların, Batı medeniyetini sanat ve edebiyat yoluyla kavrama çabasına girdiklerini söylüyordu. Ona göre, "Batı'ya dönüş bir edebi hareket mahiyetini

aldı; hatta siyasi hareketlerimiz bile bir edebi çeşni içermektedir." İlk meclisin saygın isimlerinden Adnan Adıvar'ın bu eseri, Cumhuriyet tarihimizin ilk dönemlerinin fikir dünyasını aydınlatan bir yapıtı.

Kavramlar Üstüne, Vehbi Hacıcadıroğlu, Cem Yayınevi, Mart 2003, 152 s.: Dergimizin yazarlarından, ülkemizde felsefenin gelişmesi için pek çok uğraşı vermiş Vehbi Hacıcadıroğlu'nun bu eseri, felsefenin en eski ve en karmaşık sorunlarından birine, "kavramlar" sorununa, özgün bir çözüm arayışı olarak yorumlanabilir.

Sokrates'ten Önce ve Sonra, F. MacDonald Conford, Çev. Ufuk Can Akın, Ayraç

Yayınevi, Mart 2003, 110 s.: Antik Yunan düşüncesi tarihi üç önemli dönemden oluşur: Sokrates'ten önceki düşünürler, Sokrates'in kendisi ve Platon'la Aristoteles tarafından ayrıntılandırılan Sokrates'in felsefe anlayışı. Sokrates felsefede bir kırılmaya ve dönüşüme neden olduğu için, adı hem kendinden önceki hem de sonraki felsefe dönemlerini anlatırken kullanılır. F. MacDonald Conford bu çalışmada, Sokrates'in yaşamı ve eserlerinin neden dönüm noktası oluşturduğu konusuna eğiliyor.

Türkçe'de Yabancı Terimler Sözlüğü, Onur Dinçoglu, İnkılâp Kitabevi, 2003, 598 s.: Etimolojik çalışmalar yapan Onur Dinçoglu, Türkçe'ye girmiş yabancı kökenli terimlerin hepsini bir kitapta toplayarak, önemli bir kaynak eser yaratmış. Kitabın yayımlanmasından hemen önce yitirdiğimiz Dinçoglu'nun bu eseri, Öztürkçe sınırları yüzlerce sözcüğün kökenini gösterdiği gibi, günümüzde yaygın olarak kullanılan yüzlerce sözcüğün de gerçek ve kullanılan anlamlarını belirtiyor.

Temel Düşlem/Kökenlerin Düşlemleri/Düşlemin Kökenleri, J. Laplanche/ J. B. Pontalis, Çev. Talat Parman, Bağlam Yayınları, Ekim 2002, 90 s.: Düşlem, öznenin imgesel yaşantısını tanımlar. Onun kendi öyküsünü, kendi köklerinin öyküsünü, kendisine nasıl anlattığının göstergesidir. Kitap, düşlemler konusunda, Fransız psikanalizin iki önemli ismi Laplanche ve Pontalis'in 1964'te yayımlanan makalelerinin tam metnini içeriyor.

Temel Düşlem/Kökenlerin Düşlemleri/Düşlemin Kökenleri, J. Laplanche/ J. B. Pontalis, Çev. Talat Parman, Bağlam Yayınları, Ekim 2002, 90 s.: Düşlem, öznenin imgesel yaşantısını tanımlar. Onun kendi öyküsünü, kendi köklerinin öyküsünü, kendisine nasıl anlattığının göstergesidir. Kitap, düşlemler konusunda, Fransız psikanalizin iki önemli ismi Laplanche ve Pontalis'in 1964'te yayımlanan makalelerinin tam metnini içeriyor.

dı Avı", "Türk-Amerikan Ekonomik İlişkilerinin Kökleri"...

Darülfununundan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı, Emre Dölen-Nuran Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2003, 156 s.: Bu kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin 2003 yılında, İstanbul ve Ankara'da açtığı, aynı adlı serginin kataloğu olarak yayımlanmış. Sergi, üniversite yayıncılığının örneklerini sunmakla birlikte, konuyu bir bütün olarak ele alıyor ve üniversite yaşamının kurumsal ve yasal yapıyla, hocadan öğrenciye kadar tüm öznelerini, Türkiye'de üniversite kavramının geçirdiği tarihsel süreç içinde sergilemeyi amaçlıyor.

Antakya Akademisi -14. Yüzyılda Asur/Süryanilerin Kurduğu-, Albert Harrent, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, Mayıs 2003, 206 s.: Antakya Kenti, her dönemde stratejik öneme sahip olmuştur. Birçok istilacı ve işgalci burada el değiştirmiştir. Bu kent, önce Roma, daha sonraları Bizans'ın egemenliği altında kalmıştır. Bu eserde de, MÖ 4. yüzyılda Asur/Süryaniler'in kurduğu okullar anlatılıyor. O yıllarda okullarda, Helen Dili ve Kültürü'nün etkisi güçlüdür. Ancak, MS Mezopotamya'da yayılan yeni Hristiyanlık dini nedeniyle okullar karakter değiştirir. Kitap, bu değişim tarihi süreci içinde değerlendiriyor.

Zümrüt Ayna -Bilimsel Düşünce Üzerine Denemeler-, A. M. Celâl Şengör, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2003, 218 s.: *Cumhuriyet Bilim Teknik* dergisinde A. M. Celâl Şengör'ün "Zümrütten Akisler" başlığıyla yayımlanan denemelerinden oluşuyor

Dergimiz okurlarının yakından

Felsefeden konuşalım...

tanıdığı Betül Çotuksöken'in yayına hazırladığı *Felsefe Söyleşileri I-II* Maltepe Üniversitesi'nde her yıl düzenlenmesi planlanan "Felsefe Söyleşileri" başlıklı iki aylık programın ilkinde ait metinlerden oluşuyor. Felsefe Söyleşileri I, "Temel Yaklaşımlar-Kavramlar-Sorunlar" başlığını taşıyor ve İonna Kuçuradi, Tüten Anđ. İsmail Tunalı, Betül Çotuksöken, Afşar Timurçin, Gürol İrzık gibi önemli düşün insanlarımızın metinlerini içeriyor. Felsefe Söyleşileri II ise, "Eğitim ve Kültür Felsefesi" başlığını taşıyor ve Sevgi İyİ, İsmail Demirdöven, Nermi Uygur, Mücella Uluğ, Tüten Anđ, Betül Çotuksöken'e ait metinlerden oluşuyor.

100 Soruda Felsefe kitabı için Turhan

leceğinin tersine, bir virgülişasyon metni değildir. Sophia'nın 'seçiş(ler)'inden değil, 'philos'un (dostun) kendisiyle ve ötekilerle (öteki dostlarla) sürdürdüğü, hiç bitmeyecek akılcı söyleşiminden söz etmektedir. Felsefe bu söyleşimde 'yurtlanır' ve 'Yurtlandıkça topluma mal olur. Bu da zorunludur' diyor.

Kavramları, çıgırları ve temel sorunlarıyla, felsefenin dünyu, bugünü, antik dünyadan çağdaş düşünürlere, Doğu'dan Batı'ya, tartışmalar, etkilenmeler, ünlü felsefeciler...

- *Felsefe Söyleşileri I-II*, Haz. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2003, 135 s. - 100 Soruda Felsefe, Selahattin Hilav, Koç Kitablığı, 2003, 308 s.

Labirentin Sonu -İçimizdeki Hapishane-, Aytekin Yılmaz, İletişim Yayınları, 2003, 172 s.: Yazar bu eserinde, siyasi mahkûmluğun ne çetin bir hayat olduğunu anlatıyor ve "içerideki" hapishanelerin nasıl yaratıldığını, nasıl işlediğini ve mahpusların neler yaşadıklarını anlatıyor.

Otizimde İlk Adım, Aydan Aydın, Epsilon Yayıncılık, Nisan 2003, 155 s.: Otizm ve çocukluğun diğer yaygın gelişimsel bozukluklarının toplum içinde rastlanma sıklığının artması, bu tip yayınlara olan ilgiyi de artırmıştır. Bu kitapta öncelikle, otizmle ilgili tanıtıcı bilgiler, otistik çocukla ilişki kurmak için yapılması gerekenlere yer veriliyor. Ardından, otistik çocukların eğitimi için gerekli olan bilgilerin hangi yöntemlerle uygulanacağı anlatılıyor.

...Ve Kanser Yenildi, Dr. Virginia Livingston-Wheeler, Çev. Mesut Temiz, Arma Yayınları, 183 s.: Kitabın adı sizi yanıltmasın, bu bir kanser yenme ve umut öyküsü değil. Bu kitap, pek çok insanın öldüğü kanser hastalığına ilişkin çarpıcı istatistikler içeriyor. Bu insan kıyımı, hastalığa karşı çaresizlikten kaynaklanmıyor. Kitabın yazarı, "Bu milyonlarca ölümün sorumluları, çareleri sabote eden ilaç kartelleri ve bu kartellerin beslemeleridir" diyor.

Hüsn ü Aşk -Güzellik ve Aşk-, Şeyh Galip, Dil-İçi Çev. Ahmet Necdet, Adam Yayınları, Nisan 2003, 262 s.: Şeyh Galip'in *Hüsn ü Aşk*'ı son büyük tasavvuf mesnevisidir. Bunun yanında çok yönlü ve çok katmanlı eski bir edebiyat metnidir. 2101 beyitlik bu mesnevi, bir müridin içsel hayatı, alegorik bir masal, tasavvuf düşüncesi ya da hiçbirisi değil de, *Leylâ ve Mecnûn* gibi su katılmadık bir aşk hikâyesi olarak okunabilir.

Şeref Hanım Divanı, Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, Aralık 2002, 548 s.: Divan edebiyatı, 50'ye yakın kadın şair yetiştirmiştir. Ancak bu şairlerin yalnız birkaç tanesinin divanı gün ışığına çıkmış ve okuyucuyla buluşabilmiştir. Divan edebiyatının yetiştirdiği üç büyük kadın şairden biri olan Şeref Hanım'ın (diğerleri Leylâ Hanım ve Âdile Sultan) divanı, bugüne kadar yapılan divan incelemelerinden şekil açısından farklı bir yaklaşımla hazırlanmış olarak okuyucuya sunuluyor.

Pîri -Kayıp Denizler Üzerine Bir Anımsama-, Can Yayınları, 2003, 128 s.: Öyküleriyle tanıdığımız Faruk Duman bu sefer bir romanla çıkıyor karşımıza. *Pîri*, Osmanlı Paşası Yusuf'un komutasındaki gemiyle görevlendirildiği bir kuşatmaya giderken, bir düşün peşine takılıp "Karanlık Deniz"de yaptığı gerçeküstü yolculuğu anlatıyor.

Maocu İhtiyar, Abdulah Yılmaz, Aydın Kitabevi, 2003, 80 s.: Mizah öyküleriyle

Şehirlerin dili olsa

"nedir siz insanlardan çektiğim" diye ver-yansın etmez miydi? Biz değil miyiz; şehir-lerle âşık olan, nefret eden, terk eden "başka bir şehir bulamayan", geri dönen, yıkan, yeniden kuran...

İlk şehir kitabı, Guillermo Cabrera Infante'nin *Şehirler Kitabı*. Brüksel, Madrid, Venedik, New York, Las Vegas, Londra ve diğerlerinde dolaşıp duran bir gezginin aynası. Aynanın öte tarafına geçelim deyip, görünen şehir yüzlerine kültürel mirasları da harmanlayıp sunan bir anlatı. "Birden fazla Madrid vardır. Biri

Şehirlerin dili olmayınca...

tık cübbele-rin değil çi-

çeğe durmuş körpe-cik kızların kentiydi" diyor yazar Madrid için, görelim bakalım daha neler var aynasında...

İkinci kitap, David Harvey'in *Sosyal Adalet ve Şehir* adlı kitabı. Zenginlik ve yoksulluk coğrafya üzerinde nasıl dağılır? Farklı yerler, konumlar ya da bölgeler arasında adil bir dağıtım mümkün mü? Bu araçların kendisi adil mi? Bir kente ilk gelenleri "efendi", en son gelenleri "par-ya" yapan nedir? Şehir olgusuna sosyolo-jik açıdan ilginç bir yaklaşım getiriyor bu çalışma.

- *Şehirler Kitabı*, Guillermo Cabrera Infante, Çev. Zeynep Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2003, s. 236.

- *Sosyal Adalet ve Şehir*, David Harvey, Çev. Mehmet Morah, Metis Yayınları, Mart 2003, 294 s.

David Harvey
Sosyal Adalet
ve Şehir

Hemingway'in Madrid'idir. Benim Madrid'im ise rahibelerle istila edilmiş bir kentti. On yıl sonra döndüğümde değişme-ye başlamıştı Madrid, ar-

tanınan Abdullah Yılmaz son kitabında da mizahı bırakmıyor. Televo-le kültürüyle mizah, artık yaşa-mın içindeki işlevinden uzakta, insanları amaçsız-ca güldürme kılığına girmiş durumda. Abdullah Yılmaz'ın öykülerindeyse mizah gerçek değerini buluyor.

Clara Zetkin -Sınırsız Feminist-, Gilbert Badia, Çev. Nadiye Rikkat Çobanoğlu, Pencere Yayınları, Ekim 2002, 306 s.: Clara Zetkin, kadınların gerçek kurtuluşunun ancak, tüm rejimlerde ve tüm dinlerde, hiç-bir engelle karşılaşmadan, davranış ve ya-şayıta serbestliğe kavuştuklarında gerçek-leşeceğine inanıyordu. Bu biyografik çalış-ma aynı zamanda, 19. yüzyılın ortalarından 1933'e kadar Clara Zetkin'in özel yaşamı çerçevesinde toplumsal olayları da ele ala-rak, "kadınların kurtuluşu mücadelesi"nin tarihini inceliyor.

Mayakovski -Yaşamı, Şiirleri ve Felsefe-si-, Hugo Huppert, Çev. Murat Erden, Çivi-yazıları, 2002, 184 s.: Mayakovski, Rus dev-rim şiirinin klasik sayılan bir temsilcisidir. Bu kitapta, Mayakovski'nin yaşamı, eserleri ve felsefesi ele alınıyor. Şiirlerini harmanladığı dönem ve günün koşulları içinde bir sanatçının etki-le-nimleri inceleniyor.

Milena'nın Yaşam Öy-küsü -Kızı Jana Cerná tara-fından-, Çev. Kriton Dinç-men, Arion Yayınevi, Mayıs 2003, 174 s.: Kafka'nın Bü-yük aşkı Milena'yı hepimiz tanıyoruz. Peki Milena kim-dir, tanıyor muyuz? Kafka gibi önemli bir yazın insanı-nı böylesine derinden etki-le-miş Milena kimdir? Bu ki-tapta, Milena'yı biraz da

"Kafka'nın sevgilisi" dar çerçevesinden çı-karmaya çalışmış kızı Cerna.

Che'nin Mektupları, Çev. Cevdet Aş-kın, Belge Uluslararası Yayıncılık, 2. Bas-kı 1997, 128 s.: Bu kitapla, Che'nin farklı deneyimler içinde, günlük yaşantı sürerken yazdığı mektuplar yanında, tarihsel dönüm anlarına ve bu anlarda rol oynayan kişilere bakışını sergileyen yazı ve konuşmaları, birkaç metin dışında, Türkçe'de ilk kez yayımlanmış oluyor.

Pratik Sağlıklı Yemekler, Fikret Doruk Aktoros, Özgür Yayınları, Haziran 2003, 399 s.: Yoğun koşullar ve stres içinde dış yaşantıdan kopup eve ilerlemiş bir saat-te vardığınızda, buzdolabında geçen hafta pazardan alınıp bir türlü yemek yapılamamış sebzeler size mi bakıyor? O zaman bi-raz silkinip *Pratik Sağlıklı Yemekler* kitabı-na göz atın, aslında yemekleşmemiş keyif-li ve çabuk olabileceğini göreceksiniz.

Genç Kalma Sanatı, Muzaffer Kuşan, Remzi Kitabevi, Haziran 2003, 151 s.: Genç kalma ve uzun yaşama arzusu insan-lık tarihi kadar eskidir ve günümüze kadar bu konuda denenmedik yol kalmamıştır. Son on yılda genetik bilimindeki baş dön-dürücü gelişme birçok gerçeği ortaya çıkar-mıştır.

Yaşlanmak yaşamın normal gidişatıdır, onu kimse durduramaz. Ancak akıllı bir yaşam tarzı ve Anti-Aging tıbbi yardımı yaşlanmayı ya-vaşlatabilir. Bu kitap bilim-sel gerçekler ışığında, yaş-lanmanın temel sebeplerini açıklamayı, yaşlandıkça or-taya çıkacak hastalıkların na-sıl önleneceğini anlatmayı, yaşlanmayı geciktirmenin ve ileri yaşlarda bile genç kal-manın yollarını göstermeyi hedefliyor.

Eleştirel aklın ışığında

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık: Doğuşu ve gelişimi-1

Merhaba sevgili okuyucular, bu aydan itibaren sizinle, son on yıllarda ülkemizde önemli taraftar bulan, yaygın deyişle “İslamda Yeniden Yapılanma”, benim felsefi dayanaklarına gönderme yapan adlandırmamla, “postmodern İslamcılık” konusunda, uzun soluklu bir diyalog içerisine girmek istiyorum. Aslında ben, postmodern İslamcılığın temel argümanlarını, *Bilim ve Ütopya* dergisinde

gelmiştir. Çünkü o, daha sonra göstereceğimiz gibi, modern değerleri, dinsel metinlere çevirtirle okutmakta, Atatürk sonrası, modern kültürü benimsemiş görünen insanlara, bu haliyle çekici gelmektedir. Bir avuntu olarak yeniden yapılanmacı postmodern İslamcılığın psikolojik bir değerinin olduğu söylene bile, onun Atatürk devrimleriyle gelen modern değerleri dinselştirdiği ve gelişimini engellediği ve toplumsal olgu ve değerlerin nesnel seküler temelini altüst ettiği için, eleştiri süzgecinden geçirilmeyi hak ettiğini düşünüyorum. Çünkü bu tutum Ortaçağ tutumudur ve toplumu teosentrik bir yapılmaya itmekte; gelişime set çeken yeni bir bağnazlık yaratmaktadır.

Bu işin ideolojik boyutu. İşin bir de bilimsel boyutu vardır. Hangi metin olursa olsun, (kutsal sayılan bir metin de olsa), metni anlamlandırmanın yöntemi (ya da yöntemleri) vardır; metin o yöntem (ya da yöntemler) ışığında anlandırılır. Her anlamlandırma girişimi de, metnin olduğu nesnel koşula inerek, onun varlık zeminini göstermek zorundadır. Aksi tutum, bir tür aldatmaca olan anakronizme yol açar. Yeniden yapılanmacı postmodern İslamcılığın an-

den yapılanmacı-postmodern İslamcılığın argümanlarını çürütebileceğini kaydetmem gerekir. Bu açıdan benim *Bilim ve Ütopya* Dergisi’nde yayımlanan tüm yazıları, ayrıca, Kaynak Yayınları’nda yayımlanmayı bekleyen (?) “Kuran’daki Temelleri Işığında İslam Din Felsefesinde Bilgi Kuramı ve Kültürel Yansımaları” ile “Hz. Muhammed’in Bireysel ve Toplumsal Deneyimleri Işığında Kuran” adlı çalışmalarım, bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın temel argümanları ile polemığe girmektedir. Umanım, yayımlanmayı bekleyen çalışmalarım, bana sık sık postmodern İslamcılıkla ilgili sorular soran okuyucularımın bir an önce buluşur. Bu arada, değerli okuyucum İsmail Karabiber’in *Bilim ve Ütopya*’da yayımlanan yazılarının kitaplaştırılması önerisinin, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılıkla ilgili olanlarını bir araya getirip yeniden gözden geçirmeme neden olduğunu ve bu sürecin devam ettiğini anımsatmalıyım.

Konunun önemine gönderme yapan bu kadar ön bilgi verdikten sonra artık, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın ne olduğu; İslam dünyasında hangi tarihsel koşullarda ve hangi tarihsel süreçte var olduğu, Türk düşün dünyasına ne zaman ve nasıl girdiği sorularının yanıtını aramaya geçebiliriz. Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın doğduğu koşullara inmek, onun nesnel dayanaklarını görmek ve temel argümanlarını anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir. Ancak, onun doğduğu koşulları anlayabilmek için, İsla-

Ibn Rüşd

yayımlanan öncelci yazılarımda, belli ölçülerde eleştiri süzgecinden geçirmiştım. Ancak okuyuculardan aldığım izlenimler ve söyleşiler sırasında karşılaştığım sorular, konunun kolayca geçirilemeyecek kadar önemli olduğunu; yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcı yazarların, “aydın sayılan” insanlarımızın bile kafasını karıştırmayı başardıklarını görmeme neden oldu.

Aslında bu olguyu gözlemlemenin, beni çok fazla şaşırttığını söyleyemem. Çünkü yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık soğuk savaş sonrası, gelenekçi şeriatçılığa ve selefi köktendinciliğe karşı panzehir olarak kullanılmaya başlanmış; bu olgu hem medya da hem de eğitimde önemli bir yer tutmuştur. Hatta devletin desteğiyle, yeniden yapılanmacı-postmodern düşünürlerce hazırlanan *İslam Gerçeği* adlı bir kitap bedava dağıtılmış; bir ilahiyatçı olarak bana bile ulaştırılmıştır. Bu propandaya ek olarak, içinde doğduğu gelenek gereği dinsel koşullanmışlığı olan, en azından bir kutsala inanan insanlara, yeniden-yapılanmacı-postmodern İslamcılık oldukça cazip

lam bilime ilişkin yaklaşımı, anakronizm içermektedir ve bu yüzden de bilim dışıdır; çünkü metni oluşum koşullarından soyutlamakta ve orada görmek istediğini görmektedir. Aslında bu, yönemsizliğin yöntem sayılmasıdır. Bu açıdan anılan hareketin, sosyal bilimler açısından oldukça olumsuz sonuçlarının olduğunu söyleyebiliriz.

Bu olumsuz sonuçlar göz önüne alındığında, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın daha sistematik makaleler düzeyini aşan, güçlü bir bilimsel altyapıyla hazırlanmış eserlerde tartışma konusu edilmeyi hak ettiğini söyleyebiliriz. Kuşkusuz bu, özel çalışmaları, ayrıntılı çözümleri gerektiren bir olgu. Ancak, doğrudan yeniden yapılanmacı postmodern İslamcılığa gönderme yapmakla birlikte, İslami kutsal metinlerin sosyokültürel altyapısına nüfuz eden, onu belli bir anlambilim yöntemiyle anlamlandırmaya çalışan her eserin, aslında dolaylı olarak yeni-

İbni Sina

mın tarihsel gelişimine kuşbakışı bakmak gerekmektedir.

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın doğuşunu hazırlayan koşullar

Bilindiği gibi İslam Hz. Muhammed'in 610'lu yıllarda başlattığı, yasallığını tektanrı inancına dayandıran bir dizi toplumsal-siyasal devrimle tarih sahnesine çıkmış; 622'de Hz. Muhammed'in Medine'ye göçüyle kök salarak, Hicaz Bölgesi kabilelerini birleştirerek devletleşme süreci içerisine sokmuştur. Hz. Muhammed 632'de vefat ettiğinde, Hicaz Bölgesi'nde İslam sayesinde başlayan ticaret devrimi ve Arap kabilelerinin devletleştirilme süreci, önemli ölçüde tamamlanmış durumdaydı. Dört Halife Devri, İslam'ın başlattığı devrim zincirini tehdit eden ridde (dinden dönme) hareketinin etkisiyle, devam ettirmeye ve Hicaz Bölgesi dışına taşırmaya çalışmıştır. Böylece, kuzey Helenistik felsefe ile yoğrulmuş kültürünün etkisindeki bölgeleri ele geçiren İslam, Emeviler'le hem Bizans örneklerinde imparatorluklaştırma hem de bir kültür ve uygarlık sentezi oluşturma sürecine girmiştir. Abbasiler'le birlikte anılan süreç, İran örneğinde yeniden yapılanarak, zirvesine ulaşmıştır. İmparatorluklaşma, toplumsal gereksinimleri artırmış; bu durum halifelerin önyak olmasıyla, Eski Yunan, Hint ve İran düşüncesinin temel bilimsel ve felsefi eserlerinin sistemli bir çeviri etkinliğiyle Arapça'ya kazandırılmasına neden olmuştur. Bu mirası değerlendiren Müslüman düşünürler, anılan mirası İslami metafizik ekseninde yeniden örgütlemişler; teosentrik bir çerçevede, döneminin koşulları içinde önemli başarılar elde etmişlerdir. Bugün İslam düşünürleri ya da bilim insanları olarak adlandırdığımız, Kindi, Farabi, İbni Sina, İbn Rüşd, Cabir, Hayyam, İbn Heysem vb. klasik Arap-İslam düşüncesinin mimarlarıdır. 12-13. yüzyıllardan sonra, bireşimci olan İslam kültürü, kimi toplumsal-siyasal ve düşünsel nedenlerle dinamizmini yitirmeye başlamış; arada bir canlanma hareketleri olmuşsa da, 19-20. yüzyıllara gelinceye değin, bilim ve düşünce tarihine damgasına vuran, geçmişti aşan bir düşünür yetiştirememiştir.

12-13. yüzyıllardaki çeviri faaliyetlerinden itibaren, Doğu bilim ve felsefe kitaplarına ve onlar aracılığıyla Eski Yunan düşüncesine ulaşan Batı, yeni bir sürece girmiş; Ortaçağ karanlığını yırtarak, köklü ekonomik ve düşünsel değişimi ifade eden Rönesans, Reform, Aydınlanma, Endüstri devrimi vb. ile bilim ve düşün dünyasının öncülüğünü üstlenmiştir. Bu olguda, ekonomik altyapıdaki değişime ek olarak, Batı'nın Ortaçağ'ın egemen anlayışı olan teosentrik düşüncesini, köklü bir düşünsel devrimle saf dışı ederek, insan eksenli, dünyevi bir bakış açısına yönelmesi önemli bir etken olmuştur. Batı, bilim ve düşün

alanındaki söz konusu devrimi, siyasal devrimlerle perçinlemiş; yayılmacı politikasıyla, teosentrik bakış açısının tutsağı olarak kalan Doğulu İslam toplumlarını, tarihsel süreç içerisinde sömürgeci haline getirmiştir. İslam dünyasının en büyük temsilcisi olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıllardan itibaren zayıflaması ve Batı'nın entrikaları ve ulusçuluk hareketlerinin etkisiyle parçalanma sürecine girmesi, İslam uluslarının sömürgeleştirilmesini hızlandırmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, neredeyse tümüyle sömürge haline gelen İslam toplumları, bir iç refleksle, kendilerini eleştiri süzgecinden geçirerek, içine düştükleri durumu anlamaya çalışmışlardır. Bu iç refleks, yaygın deyişle yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın doğuşunu hazırlamıştır. Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık, bu açıdan ortaya çıkışı itibarıyla, Doğu toplumlarını sömürge olmaktan kurtarmayı amaçlayan bir toplumsal projeye gönderme yapmaktadır.

Tecdid ve ihya hareketleri ve yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık: benzerlikler-farklılıklar

Kuşkusuz İslam tarihi içerisinde, tecdid (yenileme) ve ihya (yeniden canlandırma) hareketi olarak adlandırılan bir dizi yeniden yapılanma hareketinden söz edilebilir. Nitekim, klasik İslam kelamı, İslam Fikhi, İslam Tasavvufu ve İslam felsefesi de, ortaya çıktıkları dönemde, ele geçirilen kuzey bölgelerinin ve çeviriler aracılığıyla elde edilen Eski Yunan, Hint, İran kültürlerinin İslamlaştırıldığı (bu bir Araplaşma olarak da görülebilir), bir yeniden yapılanma süreci içerisinde varlık kazanmışlardır. Bu yapılanma belli bir anti tez de yaratmış; bu anti tez, Gazzali'nin ihya ve İbn Teymiye'nin tecdid hareketinde kendisini açığa vurmuştur. Ancak, 19. yüzyıllardaki yeniden yapılanmacı post-İslamcılık hareketiyle, İslam'ın klasik geleneğindeki ihya ve tecdid hareketleri yöntem açısından benzemekle birlikte, itici koşulları açısından oldukça farklıdır.

Klasik çağda, İslam devlet örgütüyle

güçlü bir yapıya sahiptir; hükmedilen, sömürülen değil; hükmeden, sömüren konumundadır. Oysa, 19. yüzyıllardaki yeniden yapılanmacı postmodern İslamcı hareket sırasında, İslam devletleri hükmedilen, sömürülen konumundadırlar. Bu yüzden, klasik çağdaki yeniden yapılanmalar, yani tecdid ve ihya hareketleri, genişleyen İslam İmparatorluğu'nun ideolojisini ve uygulamalarının araçlarını hazırlarken; 19. yüzyıllarda ortaya çıkan, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcı hareketler, sömürge karşısında bir refleks, ezilmişliğin, geri kalmışlığın içsel gerilimlerini içermektedir ve sömürgeci anlayışı bertaraf etme, geri kalmışlığı kırmada bir kıvılcım olma niyetindedir. Bu açıdan o, tarihsel koşulları içinde, oldukça anlamlı ve ilerici bir hareket gibi görünür.

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın iki ana tipi

Batının, bilim, teknik ve siyasal alandaki üstünlüğü karşısında ortaya çıkan yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın "iki ana tipe" kendini ortaya koyduğu görülür. Birinci tip "idealist" ve "materyalist" dayanaklı olmak üzere, iki şekilde ortaya çıkar. İdealist kanat ile materyalist kanadın, her ikisi birden Batılı değerleri İslam dünyasında egemen kılmaya yönelir. Buna rağmen idealist kanatla materyalist kanat arasında köklü farklar da vardır. Cemaleddin Af-gani, Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han, Emir Ali ve Muhammed İkbal gibi düşünürler idealist kanatta yer alırlar ve İslami metafiziği yadsımadan, Batının değerleri ve olgular alanındaki modern kazanımlarını İslami kutsal metinlerde çevirtilerle okumaya çalışırlar. Bu, İslam toplumlarının teosentrik

M. A. Ersoy, 'Kuran'dan alarak ilhamı, asrın idrakine sunmalıyız İslamı' derken, aslında yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın bayraktarlığını yapmaya soyunmaktadır.

paradigmayı aşamadığının ilginç bir göstergesidir. Hâlâ düşüncenin meşruluğunun kaynağı dindir. Modern değerleri İslami metinlerde okumaya çalıştıkları için, İslam modernistle-

ri olarak adlandırılan bu düşünürler, aslında yöntemsizliği esas alan postmodern bir tutumla, İslam dinsel bildirilerini bağlamından kopartarak anlamlandırma ve me-

tinde istediğini görme anlayışının başlatıcısı olmuşlardır. Onlar, bazen batının bilimsel, siyasal vb. başarılarını, savunmacı bir tutumla *Kuran*'da okurken, çelişik bir biçimde insanları, doğa ve toplum yerine, tıpkı Ortaçağ'daki gibi kutsal metinlere yönlendirmişlerdir.

Materyalist kanat içinde, idealist kanadın aksine, kutsal metinlere yönelen eleştirel bir tutumun varlığını görmek olasıdır. Bu kanadın içerisine, laik, pozitivist düşüncüler de dahil edersek, şu isimlerle karşılaşmaktayız: Mısırlı Şibli, Şumeyil, Kasım Emin, Farah Atun, Yakup Sarraf, Selame Musa, Zeki Necib Mahmud. Bunlardan özellikle Z. N. Mahmud, İslam uluslarının kurtuluşunu tarihsel materyalizmde görmüş; metafiziğin, İslam uluslarının gelişiminin önündeki ayakbağı olduğunu savunmuştur. Bu düşüncülerin dine karşı olup, dini tarihsel koşulları içinde anlamaya çalışanlarını, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın dışında saymak gerekmektedir. Ancak bunlar çok azınlıkta kalmışlar ve ciddi bir etki gösterememişlerdir.

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın ikinci tipi, daha çok birinci tipe bir tepkidir. Bu nedenle onlar hem Batı'ya ve değerlerine, hem onları İslamlaştırarak savunulara, hem de din karşıtı olan materyalist kanada radikal eleştiriler yöneltmişlerdir. Onların, yer yer İslam köktencileri (fundamentalist) ve selefler diye adlandırılmalarının ana nedeni budur. Bu kimseler, İslam uluslarının gerileyişini, sömürge hâline gelişini *Kuran* ve sünnetten ayrılmaya bağlarlar. Bu kimselerin başında Seyyid Kutup, Muhammed El Behiy, Hasan el Benna, Mevdudi gibi isimler yer almaktadır. Siyasal örgütler de kuran bu düşüncüler (İhvan el Müslimin gibi), Batı'yı ve Batılı değerleri *Kuran*'da okumaya çalışanları eleştirirken, eleştirdikleri anlayışlardan kendilerini tam olarak alamamışlar; bu yüzden, birinci tipin idealist kanadıyla pek çok konuda birleşmişlerdir. Bu birleşme, *Kuran*'a dönüş, İslam tarihinin Emeviler'den itibaren *Kuran*'dan sapma içerdiği gibi ana argümanlarda ve Darwinizm, Marksizm ve Freudizm gibi, din karşıtı Batılı düşüncülerin eleştirisinde, yine apolojik (apolitik?) bir söylemle, *Kuran*'da ve sünnette, insan hakları, demokrasi vb. öğelerin bulunduğunu, *Kuran*'ın bilimle uyumunu gös-

Atatürk, Cumhuriyet'le birlikte, adım adım, dinsel düşüncenin olgular ve değerler alanındaki nüfuzuna son vermiş, seküler temelde yapılanan, yeni bir toplum inşa etmiştir. Laiklik Türk düşün tarihinde, tıpkı Batı'daki bilimsel devrimler gibi teosentrik bir düşünsel çerçeveden, insan eksenli, dünyevi bir düşünsel çerçeveye geçişi imlemektedir ve Atatürk devrimlerinin dayanak noktasıdır.

terme çabalarında göze çarpar.

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın Türkiye'ye girişi ve gelişimi

Cemaleddin Afgani ile başatabileceğimiz yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın tüm versiyonları, Tanzimat'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu içerisinde aydınlarca da dillendirilmiş; gerek Osmanlılık, gerekse İslamcılık hareketleri içerisinde belli ölçülerde benimsenmiştir. Bu-

nun en ilginç örneğini Namık Kemal'in düşüncelerinde görmek olasıdır. Bu olguda, Cemaleddin Afgani'nin bir müddet İstanbul'da kahşı, Abdülhamid'in Panislamizm anlayışının biçimlenmesinde rol alışının da belli bir etkisi olmuştur. Ayrıca, Osmanlı toplumu, düşünsel meşruluğu hâlâ dinsel bir zeminde aradığı için, yeniden yapılanmanın modern gelişmeleri kutsal metinlerde okuyan tutumu, yenilikçi Osmanlı aydınlarına cazip gelmiştir. Tanzimat'tan sonra kurulan laik okullarla geleneksel medrese arasındaki mücadelede, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın pek çok argümanlarını bulmak olasıdır. Meşruiyeti ve yenilikçiliği savunan düşüncülerin, *Kuran*'daki biat ve şurayı demokrasi olarak yorumlamaları, *Kuran*'daki adalet, eşitlik gibi kavramları, kültürel bağlamından koparıp, ona siyasal arzularını iştirik meleri, İslamın pozitif bilime, akla ve deneyime vurgu yaptığını, bilimle çelişmediğini vb. vurgulamaları, onların yeniden yapılanmacı İslamcılara çok şey borçlu olduklarını göstermektedir. *İstiklal Marşı* şairimiz, M. A. Ersoy, "*Kuran*'dan alarak ilhamı, asrın idrakine sunmalıyız İslamı" derken, aslında yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın bayraktarlığını yapmaya soyunmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk: Laiklik ve yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılıkta kırılma

Mustafa Kemal Atatürk, yukarıda kuşba-kışı değindiğimiz düşünsel atmosferde doğmuş; Tanzimat'ın medrese laik okul karşıtlığını nasıl doğurduğunu yakından gözlemiş; Osmanlı'daki yenilik hareketlerinin, kutsal metinlere referansla meşrulaştırılmaya çalışıldığına şahit olmuştur. Buna rağmen, onun Kurtuluş Savaşı sonrası gerçekleştirdiği devrimleri, dinsel bir zemine dayandırmaması çok anlamlıdır. Bu tutumunun ardında, Batı'nın yaptığı düşünsel devrimi iyi kavraması ile Tanzimat'ın getirdiği medrese-laik okul ikileminin toplumda yarattığı ikilemden ders çıkartması yatmaktadır. Bu nedenle, Cumhuriyet'le birlikte, adım adım, dinsel düşüncenin olgular ve değerler alanındaki nüfuzuna son vermiş, seküler temelde yapılanan, yeni bir toplum inşa etmiştir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği laiklik bu açıdan, Türk düşün tarihinde, tıpkı Batı'daki bilimsel devrimler gibi teosentrik bir düşünsel çerçeveden, insan eksenli, dünyevi bir düşünsel çerçeveye geçişi imlemektedir ve Atatürk devrimlerinin dayanak noktasıdır. Atatürk bu an-

'Atatürk, yaptığı devrimleri, dini bir zeminde, dinsel meşrulaştırma yöntemiyle daha kolay kabul ettiremez miydi?'

layışın uzantısı olarak, herhangi bir düşüncenin, eylemin ya da yenilik hareketinin meşruluk zeminini dine ya da din adamlarının olurlarına (fetva) dayandıran fiili durumu değiştirmiş; bunun yerine meşruluk kaynağı olarak "aklı ve bilimi" koymuştur. Bu nedenle onun, "İslam dininin akıl ve mantık dini olduğu söylemini, insanları düşünce, karar ve eylem süreçlerinde, din adamlarının ya da kutsal kitabın olur vermesinden (fetva) kurtarma arzusu olarak algılanmalıdır. Çünkü akla uygun olan dine uygunsuz, niçin başkasına danışılabilir? Yine onun, "maddiyat için, maneviyat için hayatta başarı için en gerçek yol gösterici (mürşit) bilim ve tekniktir" deyişi de, teosentrizmi ve dinin ve kutsal kitabın olurlarını alma düşüncesini yıkmak içindir. Çünkü bilim ve fenni, manevi düşüncenin bile temelini oturtmakta; ona geçmişte din adamlarına verilen mürşitlik (yol göstericilik) görevini yüklemektedir.

Atatürk sonrası: Karşı devrim ve yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık

Atatürk'ün yaşama geçirdiği dünyevileşme projesi, teosentrik paradigmayı benimseyenleri oldukça rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık, devrimci hareketin dinamizmi karşısında, uzun süre yeraltı faaliyeti olarak örgütlenmiş; 1950'li yıllardan itibaren artan oranlarda karşı devrim olarak gün ışığına çıkmıştır. Komünizm karşısında dinin panzehiri olduğu anlayışı, emperyalist destekle, yeniden yapılanmacı İslamcılığın ikinci tipi olan "köktendincilik ya da selefilik" bu süreçte palazlanmıştır. Bu palazlanmada, dış odakların yanı sıra, köktendinciliğin yani selefilik argümanlarının "geleneksel şeriatçılıkla" yakınlığı ve halkın bu anlayışa uzak olmamasının da önemli rolü olmuştur. Bu sürecin ülkemizde neler yaptığını görebilmek için *Edebiyat* dergisinin 1994'te yayımlanan sayısının arka sayfasındaki, *Hiçbir Şey Birden Olmadı* adlı şiire kulak vermek yeterlidir:

"Önce ezanı Arapçaya çevirdiler/ Dinlediniz/ Sonra, siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz, dendi/ Demokrasi sandınız/ Sonra bir çığ gibi Kuran kursları, imam hatip okulları açıldı/ İnanç özgürlüğü sandınız/ Giyim kuşama müdahale ettiler/ Oruç tutmayanları öldürdüler/ Şaşırdınız/ Daha sonra bilim insanlarını ve yazarları vurdu/ Milletvekili ve gazetecileri parçaladılar/ Şairleri ve dansçıları yaktılar/ Kimin yaptığını düşünüp durdunuz/ En sonunda kapınızı çalacaklar/ Size kendinizden başka yardım edecek kimse kalmayacak."

Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın ikinci tipi olan selefilik, siyasallaşan ve terörize olan eylemleri karşısında, devlet gittikçe, Kemalist değerleri dini zeminde meşrulaştırmaya çalışan, yeniden

Atatürk, Gazi Orman Çiftliği'nde modern Türk kadın adayı Ankara Kız Lisesi öğrencileriyle (Mayıs 1937).

yapılanmacı postmodern İslamcılığın idealist versiyonunu desteklemeye çalışmış; şeriata karşı panzehir olarak postmodern şeriatçılığı kullanma yolunu seçmiştir. Bu hareket, bir tür radikal İslamcılıktan, halkı ılımlı İslamcılıkla korumayı amaçlamıştır. Bu anlayış, soğuk savaş sonrası, ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rolle toplumun tüm kesimlerine, medya-devlet işbirliği ile yaygınlaştırılmıştır.

Bu süreçte uygun olarak Atatürk, *Kuran*'ı Türkçeleştirmesi, Sahih-i Buhari'yi çevirtmesi, bir Türkçe tefsir yazdırması ve devrim hareketinin ilk yıllarına ait dinle ilgili kimi sözleri gösterilerek, ılımlı İslamcılık yanlısı gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Atatürk'ün, laiklik ilkesinin anılan anlayışla örtüşmeyeceği ortadadır. Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın ılımlı kanadının, Atatürk devrimleriyle yaşama geçen değerleri dinsel bir zeminde meşrulaştırmak gibi bir işlevi olsa da, kanımca bu girişim, Atatürk karşıtlığının maskelenmiş biçimidir ve karşı devrimin, teosentrizme çekme girişimlerinin bir ürünüdür.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Tanzimat'tan beri, modern değerleri dinsel zeminde meşrulaştırmayı amaçlayan hareketler vardı ve Atatürk bunlardan haberdardı; çünkü o ortamda kültürlenmiş ve sosyalleşmişti. Buna rağmen o, Tanzimat sürecinde, yapılan her yeniliği dine bağlamanın başarısızlığını görmüş; o anlayışı benimseyenler için "idareyi maslahatçılar köklü devrim yapamazlar" demiştir. Bu yüzden de yaptığı hiçbir devrimde din adamlarının ve kutsal kitabın olurlarına başvurmamış; kendi deyişle "akıl ve bilimin" gereklilerini yapmıştır. Onun projesi, yenilikleri kutsal metinlerin olurlarıyla yaşama geçirmek değil, olgular ve değerler alanında in-

san-eksenli, dünyevi, dinamik ve ilerici bir anlayışı topluma egemen kılmaktır.

Bu nedenle, bir kez daha söylemekte yarar vardır: Atatürk devrimleriyle, laik bir toplumsal yapının kurulduğu bir ülkede, bu yapıyı dine başvurarak meşrulaştırmaya çalışmak, değerleri ve olguları dinselleştirmek, yani İslamlaştırmaktır. Ayrıca, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılık, dolaylı olarak, her şeyin en iyisinin kutsal kitapta bulunduğu düşüncesini aşılamaştır. Böylesi bir anlayışa çanak tutmak, değerler ve olgular alanına ilişkin, temel ve aşkın yargıların kutsal metinlerde var olduğu yargısını kabul etmek demektir. Yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığı savunanlar, bugün birinde "Her şeyin en iyisi kutsal kitapta varsa, onu neden uygulamıyoruz; onu anasayımıza ve yasalarımıza neden referans kabul etmiyoruz?" diye bir karşı hareketle karşılaşınca, acaba ne yapacaklardır?

Atatürk, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcı tutuma cephe alırken, bu gerçeği görmüş; ulusun geriye gidişine neden olacak, buna imkân sağlayacak her türden etkinliğin önünü kesmek istemiş olamaz mı? Yoksa, yaptığı devrimleri, dini bir zeminde, dinsel meşrulaştırma yöntemiyle daha kolay kabul ettiremez miydi? Atatürk acaba, niçin zor yolu seçti ve eyleminin hiçbirini dinsel bir temelde meşrulaştırmaya çalışmadı?

Bu ay, yeniden yapılanmacı-postmodern İslamcılığın doğuşu ve tarihsel gelişimini irdeledik. Gelecek ay, onların temel argümanlarını ve mantıksal sonuçlarını tartışacağız. Gelecek ay görüşmek dileğiyle... Samsun'dan sevgiler.

E-posta: hasanaydn@hotmail.com

-F-

FAHRENHEIT 451: (Roman) Ray Bradbury'nin sınıflı toplumlardaki kültürel yozlaşmaya karşı şiddetli bir toplumsal-estetik eleştiri taşıyan romanı. Yapıtın kahramanı itfaiyeci Montag'ın görevi, yangınları söndürmek değil, tersine yangınlar çıkarmaktır. Kâğıdın yanma derecesi olan Fahrenheit 451, aynı zamanda romana da ad olarak seçilmiştir. Kitap okuma ve bulundurma yasağının en aşırı uçlara götürüldüğü, kitap bulunan evlerin, içindeki kitaplarla birlikte yakıldığı totaliter bir dünyada Montag kitapseverlerle buluşur. Eşiyle ilişkisi pek de iyi olmayan Montag'ın, içine bir aşk öyküsünün de karıştığı bu buluşmayla dünyası değişir ve itfaiyeci o zamana kadar kendisine gösterilen dünyanın ötesindeki gerçek dünyayı keşfeder. Bradbury, bu romanında geleceğin karanlık, karabaşanlarla dolu dünyasını distopik bir açıdan sergiler. Montag, bu faşist yapıyı toplumu yıkmak için dağlara çıkan "kitapseverlere" katılır ve geleceği hazırlamak için onlarla birlikte çalışmaya başlar. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yelkenli: "Öteki Dünyalı", Çiviyazıları, İstanbul, 2000, 171 s.) Bkz. Bradbury.

FAHRENHEIT 451: (Film. Yön.: François Truffaut; Senaryo: Truffaut, Jean Louis Richard, R. Bradbury'nin aynı adlı romanı esas alınarak; Fotoğraflar: Nicolas Roeg, Desenler: Syd Cain, Müzik: Bernard Herrmann; Desen ve kostüm danışmanı: Tony Walton; Oyuncular: Oskar Werner, Julie Christie, Cyril Cusack, Anton Diffring; İng.-Fr. ortak yapımı, 1966.) Bilimgeye yakın duran Truffaut'nun bu türde yaptığı en yetkin film. Yapıt, yalnız korku dolu, bilinmedik ve totaliter bir dünyayı betimlemedeki başarısıyla değil; aynı zamanda romana sadık kalışıyla da ün yaptı. Filmde, Fransa'nın daha o yıllarda gerçekleştirmeyi başardığı havai monoray trenin kullanılması; günümüz seyircisine, "geçmişteki geleceği" yansıtmaları bakımından ilginç bulundu. Bkz. Bradbury.

FANDOM: (Ter. İng.) "Fanatic" sözcüğünün ilk hecesi "fan" ile Grekçe "yer" ve "alan" anlamlarına gelen "dom" sözcüğünün birleştirilmesiyle elde edilmiş bir terim. Fanların toplantısı. Fanların toplandığı mekânlar. Fanatiklerin bir araya gelerek oluşturdukları küçük topluluklar. Bu topluluklarda fanlar, kendi konularıyla ilgili

özel ve belli bir jargon geliştirir ve birbirleriyle yine konuyla ilgili dergi, kitap, fotoğraf, aksesuar vb. malzemelerin değiş tokuşunu yaparlar. İstanbul'da bilimge fannomlarına en iyi örnekler, Beyoğlu, Seferihisar'da (bir bölüm İstanbullu edebiyatçının toplandığı kafe) toplanan "Amazon Bilimge Grubu" ile yine profesyonel bilimgecilerin de katıldıkları, her ayın ilk pazarı İstanbul Moda Çay Bahçesi'nde Bülent Akkoç'un öncülüğü ve organizasyonu ile gerçekleştirilen fannomlardır. Bkz. Akkoç B.

Truffaut'nun Fahrenheit 451 adlı filminde, kitapların yakılma sahnesi.

çilik) Dünya uygarlığının, dünyadışı bir kaynaktan geldiğini kanıtlamaya çalışan ve bu konuda sözüm ona arkeolojik belgeler gösteren spekülasyon bilgisi dalı yığını. Fantastik realizm bir bilim dalı olmayı başarmamakla birlikte, zaman zaman bilimgecinin konuları arasına girmeyi becermiştir. Öncüleri arasında Louis Pauwels, Jacques Bergier, Peter Colossimo ve Charles Berlitz gibi adlar gelir. Erich von Däniken, bu öncülerin mirasını yağmalamaktan öte bir iş yapmamıştır. Bkz. Gadow, G.

FANTASTIC VOYAGE: (Film) (Richard Fleischer; Fantastic Voyage, 1966, 20 Century-Fox; Oyn: Stephen Boyd, Raquel Welch, Edmund O'Brien, Donald Pleasence; Senaryo: H. Kleiner, 100 dk. renkli). Richard Fleischer'in, Harry Kleiner'in Otto Clement ile J. Lewis'in bir öyküsüne dayanarak yazdığı senaryodan 1966'da çektiği bilimge filmi. Öykü, mikrometrik boyutlarda küçültülen bir denizaltının, insan vücudundaki kan damarlarında yaptığı yolculuğu anlatır. Yolculuğun amacı, hastanın beynine varıp, oradaki habis uru lazer si-

lahıyla yok ederek, hastayı iyileştirmektir. Film bu bakımdan sonradan çekilen *Inner Space*'in öncüsü sayılabilir. *Fantastik Voyage*'in öyküsü daha sonra I. Asimov tarafından romanlaştırılmış ve yapıt Türkçe'de iki kez yayımlanmıştır. Bkz. Kan Damarlarında Yolculuk.

FANZİNE: (Ter. İng.) İngilizce "fanatic" in "fan" ile "magazine" in "zine" inin birleştirilmesiyle elde edilmiş ve "fanatik okurlara özgü dergi" anlamına gelen bir terim. Fanzinler çoğu ucuz (teksir ya da daktilo gibi), bazen de pahalı (fotokopi ve printer gibi) tekniklerle ve az sayıda çoğaltılan dergilerdir. Türk bilimge edebiyatında, Bülent Akkoç'un *Öncü* fanzini (1989) ile bu alanda ve Türkiye'de ilk ürün sayılan Zühtü Bayar'ın *Galaktika*'sı (Ocak 1983) ünlüdür. Bkz. Prozin, Newszine.

FAST, Howard (Melvin): (1914) Amerikalı ana-akım ve bilimge yazarı. Türkçe'ye hiç bilimge yapıtı çevrilmemiştir ve Türkiye'de bir bilimge yazarı olarak da tanınmaz. Amerikan Komünist Partisi üyesi olan (1943-1956) Fast, partinin 1947'deki kongresine katılması nedeniyle hapis yattı. Daha sonra da 50'li yılların başlarında McChartyst hareketin hüsumına uğrayarak, politik romanlar yayımlaması engellendi. N. Hikmet olayı sırasında, şaire yapılan haksızlığı şiddetle protesto eden dünya yazarları arasında yer aldı. Fast, ilk bilimge öyküsünü 1932'de AMZ için yazdı. Sonra da ara verip, düzenli bilimge yazmaya paranoide McCarthyst hareketten sonra, *Fantasy SF* ile yaptığı anlaşmayla yeniden başladı. Genelde tarihsel ve politik içerikli romanlar ve dedektif öyküleri de yazan Fast'in, Türkiye'de sosyopolitik içerikli kitapları yayımlanmıştır. Fast, kuşağının bilimge yazarlarını derinlemesine etkilemiş bir yazardır. Harlan Ellison'ın Fast'a olan sevgisi nedeniyle büyük telif ücretleri ödediği biliniyor. Bilimge ve fantazi öyküleri ni topladığı *The Edge of Tomorrow* (Yarının Kıyısı, 1961), *The General Zapped on Angel* (1970) ve *A Touch of Infinity* (Sonsuzluğun Teması, 1973) adlı kitaplarını, 1975'te *Time and the Riddle: Thirteenth One Zen Stories* (Zaman ve Kuru Gürültü: 31 Zen Öyküsü) genel adı altında iki ciltte yayımladı. Fast'in Türkiye'de yayımlanan bilimgedışı romanları arasında en tanınanı; *April Morning*'dir (Nisan Sabahı). *April Morning, Hürriyet Savaşçıları* adıyla çevrildi.

Hürriyet Savaşçıları, Çev. Şemsa İlkin, Y. Yücel, İst., 1972, 194 s.)

Yönetmenliğini Richard Fleischer'in üstlendiği, *Fantastic Voyage* filminden bir bölüm.

FEIGLE, İnanc: Viyana'da doğdu. Viyanalı varlıklı bir işadamları tarafından evlat edinilerek Feigle soyadını aldı ve Avusturya yurttaşı oldu. Viyana Üniv. Türkoloji Bölümü'nü bitirdi ve bu bölümde dünyaca ünlü Türkolog Andreas Tietze'nin yönetimi altında "Das türkisch-türkische als Sprache der SF-Ein historisch-linguistischer Beitrag" (Etimolojik Açısından Türk Bilimge Edebiyatı) konulu doktora tezini hazırladı. Dr. Feigle'in doktora tezi 2001'de Viyana Üniversitesi tarafından kabul görmüş ve üç ayrı üniversite tarafından da takdirle karşılanmıştır. Feigle, tezini, 1999 yılında Türkiye'ye gelip, Türkiye'de bilimgecilerle tek tek görüşmekten sonra hazırladı ve Bayar'ın *Bilimkurgu ve Gerçeklik* kitabı henüz yayın aşamasındayken, yazarın izni ve yardımlarıyla görüp, inceleyerek notlar aldı. Dr. Feigle'in doktora tezi henüz dilimize çevrilmedi. Türkiye'deki tek Almanca kopya, B. Akkoç'un zilyetinde bulunuyor. Bkz. Bayar, Z.

FENNİ ROMAN: (İs. Osm.) Ahmed İhsan ve İbrahim Ekrem gibi Osmanlı çevirmenlerinin, bilimge kavramını edebi planda anlatmak amacıyla kullandıkları bir tabir. Alman bilimgecilerinin zükunft-romane'sini anımsatan terim, ilk Osmanlı Jules Verne mütercimlerinden İbrahim Ekrem Bey tarafından 1898 tarihli *Robur Le Conquerant* (Muzaffer Robur) çevirisinde kullanılmıştır.

FEZA: (İs. Osm.) Daha doğru bir imlayla "feze" a, uzay, boşluk.

FEZA CANAVARLARI: (*The Voyage of the Space Beagle-The Mission Interplanetary*, Çağlayan Yayınları Yeni Dünyalar da Dizisi: 3, Çev. Necati Kanatsız, İst., 1954, 140 s.) Alfred Elton van Vogt'un önce 1939'da noveleta formunda, *Uzay Tazisinin Gezisi* (*The Voyage of the Space Beagle*) ve daha sonra da *Gezegenlerarası Görev* (*The Mission Interplanetary*, 1952) adlarıyla ve roman olarak yayımlanan yapıtı. Roman, ÇYDD'nin üçüncü kitabı olarak Türkiye'de *Feza Canavarları* adıyla yayımlandığı zaman, dizideki öbür kitaplarda olduğu gibi yazarının adı kitapta yer almıyordu. Bilindiği gibi, "Altın Çağ" yazarları, fanatik bilimge okurunun karşısına kurgusal bir buluş ya da keşifle çıkmayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Bu buluşlar, imajinatif bir form içinde ve mantıken de birer aksiyom olarak ifade edilirdi. A. E.

van Vogt'ın, bu romandaki "aksiyomatik önermesi" ise, çevirmenin 50'li yılların Türkçe'siyle "ilimler ilmi" olarak dilimize aktardığı "sciento-logy" ya da "neksiyo-logy" kavramıdır. Yazarın, romanın kahramanı Elliot Grow'a (Grossvenor) yaptırdığı bir açıklamaya göre ilimler ilmi, "Bütün bilimlerin bir arada tatbiki gibi bir şey"dir. Van Vogt, bu noktada Nâzım Hikmet'in *Kafatası* (1932) piyesinde şöyle bir dokunup geçtiği, "bilimlerin birlikteliği" ilkesine ilginç bir paralellik çizer. *The Voyage of the Space Beagle*'ın ise 1939'daki noveleta haliyle, hemen hemen birkaç yıl önce yazılmış ve oynanmış *Kafatası* ile bu noktada tematik özdeşleşme göstermesi ilginçtir. Ne var ki A. E. van Vogt, liberal ve az sonra aşağıda da göreceğimiz gibi azıcık parapsikolojik konulara eğilimlidir. Nâzım Hikmet ise bilindiği gibi materyalist bir dünya görüşünden yanadır. Van Vogt, daha sonraki yıllarda da bu tema üzerinde defalarca durmuş, metafizikçi bir bilimkurgu yazarı olan L. Ron Hubbard'ın "dianetics" terimi yüzünden. Martin Gardner'la yaptığı bir tartışmada, onu gelenekçi ve "konformist bir yazar" olarak vaftiz etmiştir. (Bkz. "Asimov SF Magazine", C.7., Nr.13, Aralık 1983, ABD basımı). *Feza Canavarları*'nı okuyanlar, ilimler ilmi ya da sciento-logy'nin ne menem bir şey olduğunu ve yalnız asil bilimler alanında değil, sosyal bilimler (özellikle psikoloji ve poli-

tika da dahil) alanında da yüzde yüz sonuçlar veren en genç bilim dalı olarak önerildiğini görecektir.

Yapıt, çoğu kimsenin sandığı gibi, *Astounding SF* (Şaşırtıcı Bilimkurgu) dergisinin 1939 ya da 1943 basımından dilimize aktarılmamıştır. ÇYDD'ne konu olan çeviri, yapıt, *The Voyage of the Space Beagle* adıyla bir kez de

Sci-Fi'nin Osmanlı Türkçe'sindeki ilk adı 'Fenni Roman'ın ilk kez kullanıldığı Jules Verne'in *Muzaffer Robur* adlı romanının 1308 AH-1898 AD tarihli İstanbul basımı. Yanda yapıtın Fransızca orijinal basım kapağı.

Other Worlds (Başka Dünyalar, 1950) dergisinde yayımlandıktan sonra, yazarı tarafından yeniden gözden geçirilip, genişletilerek, noveleta'dan novela'ya terfi ettirilmiş ve *Mission Interplanetary* (Gezegenlerarası Görev) adıyla 1952'de kitap formu içinde yeniden yayımlanmıştır. Gerçekte romanın birçok basımı yapılmıştır. (Bkz. *The Best of A. E. van Vogt*, Sphere Books, London, 1974, 216 s.) Çağlayan çevirisine esas olan, eserin bu roman versiyonudur. *Feza Canavarları*'nda çevirmen olarak Necati Kanatsız imzasını görürüz. Çeviri dili, zamanına göre azıcık Osmanlıcası ağır bir edebiyat dilidir. Özellikle bilimsel terimler, Osmanlıca bilimsel tabirlerle karşılanmaya çalışılmıştır. *Feza Canavarları*, dizinin hard SF (salık bilimkurgu) türüne en yakın örneklerinden biri niteliğini taşır. Yıllar sonra bile hâlâ yalnız kendi ülkesinde ve kendi kültürü içinde değil, ülkemizde ve bu arada başka ülkelerde de tartışılıyor olması, bu romanın dünya bilimge edebiyatı içindeki yerini işaret etmektedir. Ridley Scott'ın başlattığı *Alien* dizisinin ise bu romandan, yani orijinal adıyla *The Mission Interplanetary*'deki Ixtl adlı olağa-

Flash Gordon'ın ülkemizde *Baytekin* adıyla gösterilen, F. G. Conquers the Universe (FG Evreni Fethediyor) adlı 1940 yapımı ve 12 episodluk filminin lobi kartı.

nüsti yaratıktan doğduğu gerçeği ise, bugün artık herkes tarafından biliniyor. *Feza Canavarları*, yıllar sonra Dr. S. Güven tarafından eksiksiz olarak dilimize yeniden çevrilerek, İthaki Yayınları arasında, *Uzay Tazisinin Yolculuğu* adıyla yayımlandı (2000). Bkz. Vogt, A. E. van, UTY, Neksiyoloji, Scientology, Dianetics, Malinovski, Tektoloji.

FICTION: (Ter. İng., L. kaynaklı) Türkçe'de kurgu, hayal, tasarımlar, kuruntu ve vesvese sözcükleriyle ifade edilen bu kavram; gerçekleşmemiş ve kuvvede kalarak, henüz fiiliyata geçmemiş düşünceleri kapsar. Modern İngilizce'de roman ve öykü gibi anlamlara da gelen "fiction" sözcüğünün aslı, Latince "fictus" sözcüğünden gelmektedir. Bu da sahte, yalan, uydurma ve taklit anlamlarıdadır. Bkz. Pulp-fiction, Short-fiction, Science-fiction.

FICTION: (Prozine-digest) *Galaxy* dergisini Paris'te Fransızca yayımlayan Edition Opta tarafından yayımlanan bilimge dergisi. *Fiction*, başta Fransız bilimgecileri de olmak üzere, bütün dünya bilimgecilerine açık bir dergi. Öbür bilimge dergilerinden farklı olarak fantastik realizm ve gizli bilim (okültizm) konularına da yer veriyor. Derginin lezandında şu ibareye rastlanıyor: "Yarının garip dünyasında yer alabilecek bütün kurgu ve yaratımlar... Fantazya, doğaüstü olaylar hakkında düşünceler ve bilimsel kurgular..." Uluslararası imzalar dışında, dergide şu Fransız yazarların adlarına raslanıyor: Alain Dorémie, Alan Nelson, Jack Finney, Michel Carrouges, Paul Bergier ve B. Maslowski. Bkz. *Galaxy* (digest).

FLASH GORDON: (Film, Triloloji, 1936-1940) (1) *Flash Gordon*, USA, 1936; Yön. Frederick Stephani; Senaryo: F. Stephani, George Plympton, Basil Dickey, Ella O'Neill, Alex Raymond'un çizgi-romanı esas alınarak; Fotoğraflar: Jerry Ash, Richard Fryer; Yapım: Universal; 13 bölümlük dizi; Oynayanlar: Larry "Buster" Crabbe, Jean Rogers, Charmel Middleton (2). **FLASH GORDON TRIP TO MARS**, 1938, Yön: Ford Beebe-Robert Hill; Senaryo: Wyndham Gittens, Norman S. Hall, Ray Temple, Herbert Dalmas, A. Raymond'un çizgi-romanı esas alınarak; Oyn.: L. "B." Crabbe, Carol Hughes, Charles Middleton. (3) **FLASH GORDON CONQUERS THE UNIVERSE**, 1940; Yön. Ford Beebe-Ray Taylor; Senaryo: George H. Plympton, B. Dickey, Barry Shipman, A. Raymond'un çizgi-romanı esas alınarak;

F. Gordon'ın Fransızca bir film afişi.

Yapım: Universal, 12 bölümlük dizi; Oyn. L. "B." Crabbe, C. Hughes, Frank Shannon, C. Middleton.

Amerikan bilimge sinemasında beyaz insanın üstünlüğü temasının (bu arada beyaz kadının da elbette) başlangıcını, zamanın çizgi-romanlarından aktarılan *Flash Gordon* ve *Buck Rogers* dizi filmlerinde aramak pek de yanlış olmaz. *Flash Gordon* (1936), *Flash Gordon Conquers The Universe* (1940) ve *Flash Gordon's Trip to Mars* (1938) adlı üç dizide

dile getirilen sadece, alelaceyip yaratıklar, vahşi ve garip dünyalar, yeni ve gizli silahlarla, prensler, prensesler ve imparatorların oluşturduğu ortamda; *Flash Gordon* ile sarışın, masum ve bakire Dale Arden'in temiz, püriten ve platonik aşk ilişkileri değildir. Aslolan bu dizilerin temelinde yer alan Hristiyan etikasına bağlı ideolojik yapılandırmalardır. Zamanın erotizm anlayışı ve sansür kurallarına göre bir tür püriten süblimasyonun dile getirildiği bu ilişki, sarışın WASP erkeğiyle (White-Anglo-Saxon-Protestan), yine sarışın WASP kadının üstünlüğü ilkesine dayandırılmıştır. Her ne kadar, *Flash Gordon*'ın yaratıcısı Alex Raymond'un comic-strip'lerine yeteri denli sadık kalmışsa da, "serüven, pelerin, kılıç" gibi çocuksu bilimkurgu öğelerinin karışımından oluşan etkinin yanı sıra, kadın kahramanların cinsel çekiciliklerinin de filme yaptıkları katkıyı unutmamak gerekir (1). Bu etki hiç kuşkusuz, akkâğıt üstüne basılı çizgi ve renklerden, hareketli fotoğraflara geçilmesiyle önem kazanmıştır. Dizilerde sarışın bebek Dale Arden'i oynayan Jean Rogers ve Carol Hughes; Raymond ile yönetmen Frederick Stephan ve Ford Beebe'nin ortaklaşa yaptıkları, her tehlike karşısında avaz avaz bağırarak, attığı yanlış adımlarla zavallı Flash'ı güç durumda bırakan kadın kahramanı ("heroin") daha da idealize edebilmiştir. Dale, Gordon'a platonik bir tarzda âşiktir, ama bu aşkın temelinde, önünde sonunda evlenip basklanarak, tipik Amerikan etiği gereğince bir yuva kurmanın hülyaları yatmaktadır. Gordon ise uzayın boşluklarında dolaşan bir kovboy safdilliliği içinde, Dale'in kendisine karşı olan bu ilgisini pratik bir biçimde değerlendirir-

mekten uzaktır. Bu kovboy ahlakı, Flash'ın öncelikle bakire Dale'in kendisini ne kadar arzu ettiğini fark edememe beceriksizliğinde kendini ele verir (2). *Flash Gordon* dizilerinde öteki film motifleri arasında sıradan bir motifmiş gibi duran gizli ve masum cinsellik, azıcık da basının sistematik bir biçimde konunun üstüne gitmesiyle, önplana çıkarılır ve seyircinin fark etmesi sağlanır. Dizilerde sarışın Dale Arden'in yanı sıra, kötülüğün simgesi İmparator Ming'in kızı Prenses Azura da erotik açıdan önemli bir yer tutar. Sarışın Dale'in püriten aşkının tersine, kötülüğün simgesi esmer prensesin aşkı bütünüyle cinseldir (Babasının kızı Prenses Azura, aşkı nedeniyle yalnız Gordon'a karşı iyidir). Ancak sarayın koruyucu kalın duvarları arasında güzelliğini cömertçe sergileyebilen ve Dale'in tersine kalçalarına kadar varan yırtmaçlı ipek giysileri içinde; yalnız Yale Üniversitesi'nin bu yakışıklı ve bilim tutkunu gencini değil, saray subayları ve muhafızlarının da gönlünü yakar. Temiz bakire Dale Arden'in fildişi kıvrımlı düzgün bacakları ise, sadece eylem içinde, göz kırpar gibi bir açılıp bir kapanan eteği arasından, sadece bir an için görünür.

Space Opera'nın bu muhteşem üçlü dizisi, bugünün bilimkurgu sineması seyircisine ne yalnız gizli cinselliğiyle değil, filmde kullanılan acayip alet edavatıyla da gülünç görünebilir. Örneğin üstünde yürünebilen ışın köprüleri, kırmızı başlıklı nükleer füzelerin ve de uzay gemilerinin uzayda uçarlarken nozle'larından maypat yanmasına benzer alevler çıkarması ya da kahramanların bellerini kuşatan itfaiyeci kemerlerini andıran deri kemerler... Ancak ne dersen deyin; *Flash Gordon* dizileri, seyircide bakireliğe ve masumiyete karşı iç gıcıklamalarını harekete geçirmeyi bilmiş filmlerdir.

FLYING SAUCERS: (Ter. İng.) "Uçan tabaklar" anlamında İngilizce bir sözcük. Amerikalı gazeteciler tarafından uydurulan bu iki sözcük yerine, bilimsel terminolojide UFO (Unidentified Flying Objects) terimi kullanılır. Bkz. KBUN, UFO, OVNI.

FORBIDDEN PLANET: Bkz. Yasak Gezegen.

FTL: (İng. kısalt.) İngilizce Faster Than Light (Işıktan Daha Hızlı) sözcüklerinin baş harflerinden oluşan ve sürvites aygıtını ifade eden bir başka terim.

Overdrive engine, hızüstü.

Paris'te yayımlanan Fiction dergisinin Mart 1954 tarihli sayısı.

FUTUROLOGY: (L. kaynaklı İng.) Fütüroloji. Bilim insanlarının kendilerine özgü yüksek matematik yöntemleri (extrapolation) kullanarak, geleceği hesaplayıp, kestirmelerine yarayan bilim dalı. Örneğin istatistikte extrapolation yapılarak, gelecekte bir bölgenin nüfusunun ne kadar olacağı yaklaşık olarak hesap edilebilir. Son yıllarda manipüle edilerek, falcılık, kâhinlik gibi bilimsiz etkinlikleri anlatmak için de kullanılmıştır. Bilimsel fütüroloji, gerçekte J. Verne ve H. G. Wells ile başlamış, gelenek daha sonra bilimge edebiyatının ayrıt edici özelliklerinden biri haline gelmiştir.

FUTURE PAST: "The Write Answer" adlı yayın ajansının yayımladığı aylık bilimge dergisi. Bkz. SFRN.

-G-

GADOW, Gerhard: Bkz. Tanrıların Arabaları Yok!

GAİA HİPOTEZİ: (İs. Gr. Grek mitolojisinde, içinden Tanrı soylarının ilk çıktığı element olarak kabul edilen yer). Gaia hipotezine göre; doğada bir denge mekanizması (homostatic mechanism) mevcuttur ve doğa önünde sonunda, bozulan dengesine bir şekilde kavuşur. Aslında tıbbi ve fizyolojik, bir bakıma da psikiyatrik bir terim olan "homeostatik mekanizma", "Biyolojik dengesizlikleri algılayan ve gerekli dengeyi yeniden kurmak için bazı sistemleri harekete geçiren bedensel mekanizmalar" anlamına gelmekte ve modern ekolojide Gaia varsayımı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ecosphere (küresel çevre) Gaia varsayımına göre, kesin bir biçimde ekolojik durum ve koşulları tayin ve takdir eder. Bugün varolan çevre koşulları, atmosferik yapıya uygun olarak oluşmuş, "homeostatic" bir mekanizmanın sonucudur. Antik Grek felsefesinde, gezegenimizin tıpkı bir insan bedeni gibi canlı ve bilinçli olduğu yolundaki görüşten hareket eden varsayım, James Lovelock (doğ. 1919) tarafından kurulmuş olup, günümüzde ekolojik

Ritchie'nin polisiye bilimge romanı: *Geçmişe Dönen Adam*.

latan bir terim. Bir galaksi, çeşitli Güneş Sistemleri'nin temelini oluşturdıkları yıldız salkımlarından (Buna çağdaş astronomide "sektör" adı da verilir. Örneğin bizim Güneş Sistemi'miz Sirius Sektörü içindedir) meydana gelir. Galaksiler biçimlerine göre, sarmal galaksi, bulutsu galaksi vb. gibi isimler alırlar. Bizim galaksimize Samanyolu Galaksisi adı verilir. Bize en yakın galaksi ise Messier-33 katalog numaralı Andromeda Galaksisi'dir. Bkz. Ada evren, Evren.

GALAXY: (SF Prozin) Arnold E. Abramson tarafından New York'ta yayımlanan ve Theodore Sturgeon ile Lester Del Rey'in editörlüğünü yaptıkları digest türü bilimge dergisi. Galaxy, ABD dışında İngiltere ve Fransa'da da yayımlanıyor. Fransızca versiyon, Paris'te Edition Opta tarafından gerçekleştiriliyor. Fransızca edisyonun Genel Yayın Yönetmeni M. Domange, şef redaktörü de Michel Demuth. Derginin yazarları arasında, Joe Haldeman, Sydney J. Van Scyoc, Frank Herbert, Frederik Pohl ve Richard E. Peck gibi usta bilimge yazarlarına rastlanıyor.

GANIMED: (İs. Tr.; Gr. Ganimedes; İng. "Ganymede" Antik Grek mitolojisinde yarı-Tanrı. Dardanos soyundan gelir ve ölümlülerin en güzeli olarak kabul edilir). Jüpiter'in üçüncü büyük uydusu. Gezegen uzaklığı 664.000 ml; yörünge dönüş hızı 6.6 ml/sn; yörünge periyodu 7.2 gün. Ganimed, büyüklük bakımından dünyaya pek benzediğinden, çoğu bilimge yazarı yapıtlarında, üstü kayalar ve buzlarla kaplı bu gezegeni yaşanabilir bir yer olarak tasarlamıştır. Bu kurguların en ünlüsü Robert A. Heinlein'in 'The Farmers in the Sky (Uzay Çiftçileri)' romanında gerçekleştirilmiştir. (Bkz. Yeni Dünyalara

alandan geniş bir yaygınlık kazanmıştır. Gaia varsayımının temel olduğu Roger Dee Aycock'un *An Earth Gone Mad* (Çıldırın Dünya) adlı romanı, dünya bilimge edebiyatı içinde tek örnek olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Bkz. Ekoloji, Çıldırın Dünya, Dee, Roger.

GALAXY: (İs. İng.) Grekçe "galaksias" sözcüğünden Batı dillerine geçen ve evrende varolan ada evrenleri an-

Doğru, Çev. Behzat Tanç, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1974.)

GANİMİD SAVAŞÇILARI: (Uluğ Bey-Ganimid Savaşçıları) Milliyetçi-muhafazakâr bilimge yazarı M. Semih Arıcı'nın imla ve üsluba özen gösterilmeksizin kaleme alınmış, sıradan serüven romanı. TC Merkez Bankası yöneticilerinden olan Arıcı'nın, ayrıca Jüpiter'in Dünya benzeri uydusu "Ganimedes" in adını çarpıtarak, Türkçe imlayla ama İngilizce telaffuzu ile yazması da özensizliğinin bir başka göstergesi. (M. Semih Arıcı, Ganimid Savaşçıları-Uluğ Bey, Roman, Babıali K. Yayınevi, İstanbul, 2002, 110 s., ISBN: 848633-0).

GEÇMİŞE DÖNEN ADAM: Jack Ritchie'nin zaman yolculuğu içeren polisiye bilimge romanı. Türk bohem yaşamında Hayalet Oğuz lakabıyla tanınan Oğuz Alplâcin tarafından dilimize aktarılmış ve küçük boyutlu bir kitap olarak, yayınevinin polisiye dizisi içinde yayımlanmıştır (Bkz. Jack Ritchie, *Geçmişe Dönen Adam*, Çev.

O. Alplâcin, Yalçın Ofset Yayınları, İst., 1969, 59 s.).

GELECEK MÜHENDİSLİĞİ: (İng. Future Engineering) Ekonomik, sosyal ve bilimsel olayların gelecek içinde alacağı formları; sembolizm + aritmetik + kabballizm (!) sentezi ile yüzde sıfır hata payıyla kestirebileceğini savlayan yeni bilim dalı. Bkz. Futurology.

Z. Bayar'ın 1999 basımlı kısa bilimge öyküleri kitabı: *Gayşa Android Şirketi*.

GEYŞA ANDROİD ŞİRKETİ: Zühtü Bayar'ın kısa bilimge öyküleri kitabı. Yazar bu koleksiyonunda 1973'ten itibaren yayımlanmış bilimge öykülerine, dergilerde yayınlanmamış öykülerini de eklemek suretiyle yaptığı bir seçmeyi okurlarına sunuyor. Öyküler, kronolojik bir sırayla kitapta yer alıyor ve bir bakıma ana-akım öyküleri de yayımlanmış olan yazarın, bilimge öykücülüğündeki gelişim evrelerine ışık tutuyor. *Tutuklu Bilinç* adlı (1973) yayın tarihli öyküsüyle insan ve cyber-space (bilgisayarın iç yapısı) birleşimi konusunu Amerikan bilimge edebiyatından 20 yıl önce Türk bilimge edebiyatına getiren yazarın kitapta zaman yolculuklarını konu alan öyküleriyle, "Mutezile İslam felsefesi" açısından yazılmış iki öyküsü de bulunuyor: *Üçüncü Gözün Rüyası* (1987), *Kull'ül Hikma'nın Düşü* (1999). *Gayşa Android Şirketi*'nde ayrıca yazarın hem TRT-2 tarafından radyo oyunu haline getirilen, hem de çizgi-öyküsü yapılan *Archeo-Odyssey*

H. G. Wells'in birkaç kez filmi de çekilen ünlü romanı, *The Invisible Man*'in (Görünmez Adam) son Türkiye basımı.

(1977) adlı ünlü öyküsü de yer alıyor. Uzunlu kısıklı 13 öykünün yer aldığı *Geyşa Android Şirketi*'ne, "Bilimge: Bir Yaşam Felsefesi" adlı bir de önsöz yazan Zühtü Bayar, bu yazısında, kitapta yer alan öykülerin kamera arkası öykülerini de dile getirerek, sanatının gelişim aşamalarının kısa bir tür tarihçesini okura iletmış oluyor (Bkz. Zühtü Bayar, *Geyşa Android Şirketi* -Bilimge Öyküleri-, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999, 152 s., ISBN: 975-10-1482-4).

GEZEĞENLER SAVAŞIYOR: "Çağlayan Kuşağı"nın milliyetçi kanadından Metin Atak'ın 1971 basım tarihli ilk romanı. Bir tür "uzay operası" olan roman, Çağlayan Yeni Dünyalarda Dizisi'nin etkisi altında kaleme alınmış olup, erken dönem Türk bilimge edebiyatının ilk örneklerinden biri sayılmaktadır. Romandaki karakterler ÇYDD içinde yer alan romanlardaki kahramanları çağırıştır. 70'li yılların pek az bilimge romanının var olduğu ortamında, sayıları az olan Türkiye bilimge fanları tarafından çok okunmuş ve bilinen bir yapıttır. Bazı eleştirmenler, romanın edebi değerinin bulunmadığı kanısındadır (Metin Atak, *Gezegenler Savaşıyor*, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1971, 204 s.). Bkz. Çağlayan Kuşağı, ÇYDD.

GODDARD, Dr. Robert: (1882-1945) Bilimsel anlamda ilk Amerikan roket bilgini. Dr. Robert Goddard, Tisyolkovski'nin ilk kez roketlerde sıvı yakıt kullanılması önermesinden sonra, çok kademeli roket düşüncesiyle, roketlerde ilk kez yön korunması amacıyla jiroskop kullanılması konuları üzerinde durarak, roketbilime büyük katkılar buldu. Dr. Goddard'ın sıvı yakıtlı ilk roketi 2.74 m yükseklikteydi ve 1926'da Massachusetts'de yapılan fırlatmada araç 56.19 m yüksekliğe erişti. Dr. Goddard'a Amerikan roketçiliğinin babası gözüyle bakılır. Bkz. Tisyolkovski, Oberth, Roket.

GOTİK ROMAN: Genelde "gotik" terimi, gizler, gizemler ve doğüstü güçlerle dolu bir dünyayı anlatan duygusal türde romanlar için kullanılır. Bu tür romanlarda çoğu kez, hapsedilmiş olmasa bile, bir tür izolasyonla bir şatoda ya da bir adada korean genç ve güzel bir de kız vardır. Ancak bu genel tanımın bilimgeyle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Darko Suvin ve Brian Aldiss gibi bilimge kuramcıları, bu terime farklı açılardan yaklaşp, farklı yorumlar yaparlar. Örneğin Darko Suvin'e göre gotik "kural koyucu" niteliği ağır basan, "tanımlayıcı ve betimleyici olmayan" bir tür-

Kapakta bilimge'nin ağırbaşlı örnekleri yerine 'pulp' türüne yer veren *Gösteri* dergisinin, bilimge fanları tarafından pek de beğenilmeyen özel sayısı.

ken; bilimge "romance" niteliğini, yani imgeci romantik yönünü korur. Herman Melville, H. P. Lovecraft ve E. A. Poe gibi şair ve yazarların yetkin hale getirdikleri bu tür, edebiyatta eleştirel bir terim olarak ilk kez Horace Walpole'un (1717-1797), *The Castle of Otranto* (Otranto Şatosu, 1765) adlı romanında, "A Gotik Story" (Gotik Bir Öykü) altbaşlığının kullanılmasıyla yerleşti. Çağdaş gotik roman sanatı, bu klasik tanımı, içine daha başka öğeleri de katarak daha da geliştirdi. Örneğin Stephen King'in romanlarında olduğu gibi; artık dehşet verici olaylar kale ve şatolarda değil, ıssız yerlerdeki çiftlik evleri ve villalarda ya da dağ başlarındaki otellerde geçmektedir. Genelde bilimge bir yapıtta, gotik özellikler fazla kullanılmış ve üstüne basılmışsa, bu "gotik bilimge" olarak adlandırılır. Türün en iyi örnekleri arasında, Robert Louis Stevenson'ın *Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (Dr. Jekyll ve Mr. Hyde, 1886) ve Stephen King'in birçok yapıtı gösterilebilir. Gotiğin klasik tanımı bakımından, *The Forbidden Planet* (Yasak Gezegen, 1956) de "gotik bilimge"nin sinemada yetkin bir örneği olarak düşünülebilir. Bkz. Lovecraft, Poe, Yasak Gezegen.

GÖKTAŞI: (İs. Tr.) Bkz. Meteor, Meteorit.

GÖRÜNMEYEN ADAM (1): H. G. Wells'in bu ünlü yapıtı, 1938 yılında Türkçe'ye ilk kez, bu farklı imlayla çevrildi. Aşağıda yapıtın çeşitli zamanlarda yapılmış çeşitli çevirileri knolojik sırayla gösterilmiştir. (Bkz. *Görünmeyen Adam*, H. G. Wells, Çev. Kemal Tahir, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1938, 136 s.)

GÖRÜNMEYEN ADAM (2): H. G. Wells, *The Invisible Man*, Çev. Mine Ünel, Milliyet Yayınları, İstanbul, 197(?), 184 s.

GÖRÜNMEYEN ADAM (3): H. G. Wells, Çev. Selçuk Çandarlı, Şaheser Çocuk Kitapları D., İstanbul, 1981, 152 s.

GÖRÜNMEZ ADAM (4): *The Invisible Man*, H.

G. Wells'in romanı. Yazar bu eserinde kendi bulduğu bilimsel bir yöntemle, görünmez olmayı başaran bir bilim adamının serüvenini anlatır. "Görünmezliğin kendisine binlerce avantaj sağlayacağını ve istediklerini elde edeceğini sanan yabancının (bilim adamı) işleri pek umduğu gibi gitmez. Ha-

vada uçuşan eşyalar, kaybolan paralar, kimin kime vurduğunun belli olmadığı kavga gürültü arasında gittikçe trajik bir hal alan yabancının öyküsü, toplumun da en az kendisi kadar tuhaf olduğunu ortaya çıkaracak ve sonunda kendisine biçilen rolle dehşet saçmaya başlayan yabancı, belki de yabancılığının kurbanı olacaktır." Aşağıda bibliyografisi verilen kitaba; yazarın, kendi bilimge etkinlikleri konusundaki görüşlerini açıklayan bir de önsözü eklenmiştir (H. G. Wells, *Görünmez Adam*, Çev. Ali Kaftan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2001, 287 s., ISBN: 975-8607-19-7).

GÖSTERİ (Hürriyet-Gösteri Bilimge Dosyası): Sanat alanında medyatik bir "pro-zine" olan ve edebiyatta ana-akım ağırlıklı konulara sıkça yer veren dergi, Aralık 2002 tarihli 244. sayısının "Dosya" bölümünü bilimgeye ayırdı. Dosyaya, Ünsal Oskay, Zühtü Bayar, Kaan Çaydamı ve Selim Eyyüboğlu ile yapılan ve bant çözümlerine dayanan konuşmaların yanı sıra; Yücel Kayıran'ın "Bilimkurgusal Yapıtlar Ütopyaların Devamı Değil Tam Tersi Karşıtıdır" (?) ve Cem Yılmaz'ın "Evrende Değil Ama Türkiye'de Yalnızız" başlıklı yazılarına yer verildi. Fotoğraflarla da dekore edilen dosya, Türkiye'de bilimge fanları tarafından daha önce özel sayı düzenlenmiş olan dergilerle karşılaştırılarak yetersiz bulundu.

GRAND GUIGNOL: (Fr. terim: Gran Günyol) Korku ve dehşet öğeleri ustaca kullanılarak, seyirci üzerinde heyecan yaratmayı amaçlayan nitelikteki sanat yapıtlarının genel adı. Bu açıdan bakılınca, özellikle "pulp-fiction" bilimkurgu yapıtlarının tümünde de görülen bir özellik. Sinemada *Alien* (1979) dizisi, edebiyatta ise, *The Voyage of the Space Beagle* (Uzay Tazisinin Yolculuğu, 1950) grand guignol bilimkurguya yetkin birer örnek olarak düşünülebilir.

GÜMÜŞ ÇAĞ: (Rusça: Serebryany Vek) Rus edebiyatının ilk dönem Sovyetik çağını da içine alan (1898-1927), ama özellikle Sovyetik edebiyatın, fütürist, konstruktivist ve avant-garde deneylerinin yapıldığı ilk on yıllık döneminin (1917-1927) özel adı. 1894'de *Mir İskusstva* (Sanat Dünyası) adlı edebiyat dergisinin yayımlanmasıyla başlayan bu dönem, gerek Sovyet ve gerekse de dünya bilimge sanatı için çok önemli bir evre oldu. Deneysel ve avant-garde çıkışlar içinde bulunan Sovyetik sanat, bu on yıllık dönem içinde, fütürizm, konstruktivizm, letrizm ve dadaizm gibi akımları, salt kuramsal planda değil, uygulamalı sanat düzeyinde de yeniden işleyerek; kozmizm denilen, bilim ve teknolojiye dayalı, ileriye dönük ve sosyal anlamda da devrimci bir akım oluşturdu. V. Mayakovs-

Campanella'nın uygulama alanı da bulabilen ütopyası: *Güneş Ülkesi*.

İpek Film Stüdyosu'nda Güneşe Doğru adlı film çekilirken, Arif Dino, filmin kameramanı, baş kadın oyuncusu, Nâzım Hikmet, omzuna dayandığı ressam Faruk Morel, arkalarında İhsan İpekçi ile Osman İpekçi.

ki, Nâzım Hikmet, Nikolay Ekk. Vahtangof, Aleksî Tolstoy, Malinovski ve Zamyatin gibi çok önemli sanatçı ve bilim adamları bugün artık "Gümüş Çağ"ın klasikleri sayılabilecek, *Kızıl Gezen* (1917); *Aelita* (1922); *Ehrâm* (1926), sonradan *Kafatası* (İstanbul, 1932) ve *Mıy* (Bizler, 1927) gibi yapıtları bu dönemde yarattılar. "Gümüş Çağ"ın şiir akımı konstruktivizm daha sonra N. Hikmet tarafından Türkiye'ye taşınacak ve 20. yüzyıl Gerçekçi Türk Şiiri'nin beşiğini oluşturacaktır. Bkz. Kozmizm, N. Hikmet, Malinovski, Zamyatin.

GÜNDOĞDU, Cengiz: (1943--) Türk ana-akım ve felsefe yazarı; tiyatrocu ve editör. Hatay'da doğdu. Aynı yıllarda Zühtü Bayar ile birlikte Reyhanlı İlkokulu'nda okudu. Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak, yazı ve sahne sanatları alanında çalıştı. Uzun bir süre sahibi olduğu reklam şirketini yönetti. Bir ara *Varlık* dergisinin editörlüğünü de yaptı. Oyunları; *Dev Aynası*, *Sapak* ve *Kanunlar*, İstanbul tiyatrolarında sahnelendi. Son yıllarda felsefe sorunlarıyla ilgili kitaplar yayımlıyor. Şimdi *İnsancıl* adlı edebiyat ve felsefe "semi-prozine"nin editörü. Bilimgeye ilgisi genç yaşlarda başladı. Dergisi *İnsancıl*'da ve *İnsancıl* Yayınları arasında bilimge yazıları, öyküler ve romanların yayımlanmasına önayak oldu. Kendisi de *Tülya Gezeninde* (1982) adlı küçük bir çocuk bilimge romanı yayımladı. Kitapları: *Süreç* (1987), *Rüzgâr* (1991), *Yıldız Güncesi* (1996), *Ekmek* (1997), *Soru* (1998). Bkz. *Tülya Gezenini*, Proxima Centauri, *İnsancıl*.

GÜNEŞ ÜLKESİ: (L. Sivities Solis, It. La Citta del Sole) Sonradan sosyopolitik bilimge türüne temel olacak büyük ütopyalar dizisinden İtalyan düşünür Tomasso Campanella'nın ünlü yapıtı. Yazar 27 yıllık hapis yaşamının etkisiyle devlet düzeninin aksaklıklarını, içinde yaşadığı toplumsal düzenin bozukluğunu, çalışan insanların yoksulluk ve ezilmişliklerini gözlemle işe başlamıştır. Campanella'nın gözlemleri arasında, feodalizmle, yeni yeni oluşmaya başlayan kapitalizmin anti-hümanist özünün saptanması da yer alır. Yazar, felsefi planda ve geleneksel ütopya yapısı içinde bu bozuk düzene karşı insanları mutlu kılacak çareler arar ve kurgular yaparak yapı-

tında bu çözümleri sergiler. Yine de Campanella'nın hümanist anlayışının; insanların, insan oldukları için eşit olmaları gerektiği kavramından yoksun olduğu belirtilmelidir. Ortak yaşam biçiminin, *Güneş Ülkesi*'nin temel taşı olması nedeniyle, yapıt sosyalist ütopyalar dizisi içinde düşünülür. *Güneş Ülkesi*'nin diğer ütopyalardan düş olmanın ötesine geçerek, gerçekleştirmiş olması gibi büyük bir farkı ve özelliği vardır. 1639'da Cizvit rahipleri

Paraguay yerlilerini *Güneş Ülkesi*'nde tasarlandığı biçimde örgütleyip, kurguyu yaşama geçirmeyi başardılar. Toprak mülkiyeti yoktu ve çocuklar memedden kesilince anneden alınarak, toplumsal eğitime teslim edilip, koyu bir katolik eğitimden geçiriliyorlardı. Cizvitler aile kurumuna dokunmuşlar ve otuz köyden oluşan *Güneş Ülkesi*'nde üretim ve tüketimin ortak bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamışlardı. Gerçek *Güneş Ülkesi*, 130 yıl kadar yaşadı. 1767 yılında İspanyollar, dinsel gerekçeler ileri sürerek Cizvitler'i ülkeden uzaklaştırdılar. Yerliler alıştıkları toplumsal ve ekonomik düzeni bir süre daha sürdürdülerse de dış baskılar yüzünden dağılmak zorunda kaldılar (Tomasso Campanella, *Güneş Ülkesi*, Çev. V. Günyol-H. Kazgan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996, 119 s.). (Bu madde F. Güngörmüş tarafından kaleme alındı).

GÜNEŞE DOĞRU:

(Film, 1937) Yapımcı ve Yön. Yard.: N. Hikmet; Oynayanlar: Arif Dino, Ferdi Tayfur, Mediha; Dekorlar: Abidin Dino-Faruk Morel; İpek Film. Muhsin Ertuğrul ile Nâzım Hikmet'in 1937 yılı yapımı bilimge filmi. Bir Sovyet yazarından esinlenen şair, 17 yıl süreyle gizemli bir uykuya dalarak bitkisel yaşama geçen ve sonra da bilim adamları tarafından uyandırılınca, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ulaştığı ekonomik, toplumsal, bilimsel ve kültürel aşamalar karşısında büyük bir şaşkınlığa düşen bir gencin öyküsünü anlatır. *Güneşe Doğru*, bir bakıma Refik Halit Karay'ın, "Hülya bu ya!" adlı reaksiyoner öyküsüne bir karşılık gibidir. Memet Fuat, yapıtın bilimgeşel özelliğini görememiş, buna karşılık, *Nâzım Hikmet* (Adam Yayınları, 2000) adlı kitabının 110. sayfasında filmi, "Sinemamızı tiyatronun baskısından kurtarma yolundaki ilk önemli adım" olarak nitelendirmiştir. Türk sinema tarihinin ilk bilimge filmi özelliğini taşıyan yapıt, ne yazık ki

bugün arşivlerde bulunmuyor. Filmi seyrettikten sonra bir eleştiri yazan Hasan Âli Yücel ise şunları söylüyor: "Ona emeğini verenleri takdirle karşılamamak elde değildir." Bkz. R. H. Karay.

GÜNGÖRMÜŞ, Filiz: (12. 5. 1979, İst.) Avukat ve bilimge fanı. Dumlupınar ve Ali Yalkın İlköğretim Okulları'nda okuduktan sonra (1993) Sakıp Sabancı Lisesi'ni bitirdi (1997). İÜ Hukuk Fakültesi'nden 2001 yılında mezun oldu. Amazon Bilimge Grubu'nun en etkin üyelerinden biri olan Güngörmüş, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Beşiktaş Şubesi'nin de etkin bir üyesi. Öğrenciliği sırasında "hukuk felsefesi" açısından incelediği klasik ütopyalarla bilimgeye girdi ve bu konuda konuşmalar yapıp, seminerler düzenledi. 2003'te Zühtü Bayar'ın asistanlığı görevini üstlenerek, *Bilim Kurgu Ansiklopedisi*'nin hazırlanışına yardımcı oldu.

GÜRSES, Sabri: Bkz. Boşvermişler.

GÜVEN, Dr. Hüseyin Sönmez: Psikiyatr ve bilimkurgu yazarı. 13 Haziran 1955'te Niğde'de doğdu. Konya Gazi İlkokulu ve Konya Maarif Koleji Orta Bölümü'nü bitirdi. Ankara Fen Lisesi'nden mezun olduktan sonra bir yıl kadar ODTÜ'de inşaat mühendisliği okudu. Daha sonra AÜ

Bilimge yazarı ve çevirmen Dr. S. Güven.

Tıp Fakültesi'ne girerek burdan 1981'de mezun oldu. Bir süre Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde çalıştı. Şimdi Emekli Sandığı Dinlenme Evi doktorlarından. Dr. Sönmez Güven, bilimkurgu yazmaya Sezar E. Ergin'in *Antares* dergisinde başladı. Bu dergide öğrencilik yıllarında yazdığı üç öyküsü yayımlandı: *Gezen*, *Cehennem*, *Köpekleri* ve *Yabancı*. Daha sonra telif yazmayı bırakıp, çeviriye yöneldi. Dr. Güven, bu konudaki düşüncelerini *Ajan BK*'da şöyle dile getiriyor: "Çe-

viriy yapmaktan zevk alıyorum. Ama en önemlisi, Türk bilimkurgu okur kitlesinin yetişmesi ve oluşması için bütün bilimkurgu klasiklerinin -ödülmüş modemlerinin de tabii- Türkçe'ye aktarılması gerekiyor" (ABK, Ocak 1999). Dr. Güven'in bugüne kadar çevirdiği yazarlar ve romanları şunlar: Philip K. Dick: *Gökteki Göz* (Metis Yayınları), David Brin: *Postacı* (Metis Yayınları), Brian Aldiss: *Yıldız Gemisi* (Metis Yayınları), Roger Zelazny: *Bu Ölümsüz* (Metis Yayınları), R. Zelazny: *Işık Tanrısı* (İthaki Yayınları). Dr. Güven'in bilimkurgu şiirleri Zühtü Bayar tarafından TRT-1 ve Internet'te yayımlandı (Ayr. bkz. Internet: Ajan-Bilimkurgu, S.5, Ocak 1999).

DİPNOTLAR

1) Roloff-Seeblen, Ütopik Sinema. Çev. Veyssel Atayman, Alan Yayınları, İst., 1995, s.193.

2) Age, s.195.

Merhaba Sevgili Satrançseverler, geçen ay haberini duyurduğumuz 4. Avrupa Bireysel Satranç Şampiyonası, 29 Mayıs-14 Haziran 2003 tarihleri arasında İstanbul Silivri, Prenses Otel'de oynandı. 207 yarışmacının katıldığı bu turnuva, kuvvet ortalaması bakımından şimdiye dek düzenlenen en büyük turnuvalardan birisi oldu. Birçok GM, Dünya Şampiyonası'na katılma hakkını elde edebilmek için yarıştı. Erkekler Turnuvası'nı GM Zurab Azmaiparashvili 9 puanla tek başına kazandı. GM Vladimir Malakhov ve GM Alexander Graf 9 puanla ikinci ve üçüncülüğü paylaştı. 115 sporcunun yarıştığı Bayanlar Şampiyonası'nda WGM Pia Cramling ve WGM Viktorija Cmilyte 8 puanla birinci ve ikinci oldular. WGM Tatiana Kosintseva 8 puanla averajla 3. oldu. Sporcularımız bu güçlü turnuvada güzel mücadele ettiler.

V. Malakhov (2672)-

S. Dvoiry (2552), 1. tur

1. Af3 c5 2. c4 Ac6 3. Ac3 g6 4. e3 d6 5. d4 cxd4 6. exd4 Fg7 7. d5 Ae5 8. Axe5 Fxe5 9. Fe2 Fg7 10. O-O Af6 11. Fe3 O-O 12. Vd2 a6 13. h3 Fd7 14. Kfe1 Va5 15. a4 e6 16. dxe6 Fxe6 17. Vxd6 Kac8 18. Fb6 Vg5 19. f4 Vh6 20. Ff3 Fxc4 21. a5 Ah5 22. f5 Vf4 23. Vxf4 Axf4 24. Fxb7 Kb8 25. Ke4 Kxb7 26. Kxc4 Ad3 27. Kb1 gxf5 28. Aa4 Ke8 29. b4 Kbe7 30. Ac5 Ke1+ 31. Kxe1 Kxe1+ 32. Şh2 Fe5+ 33. g3 Ke3 34. Axd3 Kxd3 35. b5 Kxg3 36. Şh1 axb5 37. Kc8+ Şg7 38. a6 Kxh3+ 39. Şg2 Ka3 40. a7 b4 41. a8=V Kxa8 42. Kxa8 b3 43. Ka3 b2 44. Kb3 1-0.

I. Glek (2551)-S. Rublevsky (2670), 1. tur

1. e4 c5 2. Af3 e6 3. d4 cxd4 4. Axd4 a6 5. Fd3 Fc5 6. Ab3 Fe7 7. O-O d6 8. c4 b6 9. Ac3 Fb7 10. f4 Ad7 11. Ve2

Agf6 12. Fd2 O-O 13. Kae1 Ke8 14. Fb1 g6 15. e5 Ah5 16. g4 Ag7 17. exd6 Fxd6 18. Fe4 Fxe4 19. Axe4 Fe7 20. Fc3 f5 21. Af2 Vc7 22. Kd1 Kad8 23. Kd4 Fd6 24. Vd2 Ac5 25. Kd1 Fxf4 26. Vxf4 e5 27. Vxe5 Vxe5 28. Kxd8 Ve7 29. K8d5 Ace6 30. Kd7 Vg5 31. Ke1 Kd8 32. Kb7 h5 33. Kxb6 hxg4 34. Kbx6 Axe6 35. Kxe6 g3 36. hxg3 Vxg3+ 37. Şf1 f4 38. Fe5 g5 39. Ad4 Kxd4 40. Fxd4 f3 41. Ke4 Vg2+ 42. Şel Vg1+ 43. Şd2 Şf7 44. Kg4 Vf1 45. Ad3 Şg6 46. Şc3 Şf5 47. Kg1 Vh3 48. c5 Vh6 49. Ke1 Şg4 50. Af2+ Şg3 51. Kh1 Ve6 52. Kg1+ Şf4 53. b3 a5 54. Kg4+ Şf5 1-0.

Can Emre (2200)-F. Nijboer (2562)

1. e4 c5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 e6 4. O-O Age7 5. c3 a6 6. Fe2 Ag6 7. d4 d5 8. exd5 Vxd5 9. c4 Vd8 10. Fe3 cxd4 11. Axd4 Fd7 12. Ac3 Fe7 13. Axc6 Fxc6 14. Vxd8+ Kxd8 15. Kfd1 O-O 16. Fb6 Kxd1+ 17. Kxd1 Kc8 18. g3 f5 19. f4 Ff6 20. Fd4 e5 21. fxe5 Fxe5 22. Fxe5 Axe5 23. b3 Şf7 24. Şf2 g5 25. Kd4 f4 26. gxf4 gxf4 27. Ad5 Fxd5 28. Kxd5 Şe6 29. a4 Kc6 30. a5 Kd6 31. Kxd6+ Şxd6 32. b4 Ac6 33. Ff3 Axb4 34. Fxb7 Şc5 35. Şf3 Şxc4 1/2-1/2.

V. Ivanchuk-A. Minasian, 2. tur

1. d4 Af6 2. c4 c5 3. Af3 g6 4. g3 Fg7 5. Fg2 O-O 6. Ac3 d6 7. O-O Ac6 8. Ke1 Fd7 9. b3 Vc8 10. Fg5 Ke8 11. Ke1 Fh3 12. Fh1 h6 13. Fd2 e5 14. Ab5 Ae4 15. dxe5 dxe5 16. Fe3 Kd8 17. Vc2 Ff5 18. Vb2 Ab4 19. a3 Axf2 20. Fxf2 e4 21. Ae5 Vb8 22. axb4 Fxe5 23. Va3 e3 24. bxc5 exf2+ 25. Şxf2 Kd2 26. Kcd1 Vd8 27. Kxd2 Vxd2 28. Vc1 Vb4 29. Ve3 Ff6 30. Fxb7 1-0.

V. Kotronias-A. Beliavsky, 3. tur

1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 a6 4. Fa4 Af6 5. O-O Fe7 6. Ke1 b5 7. Fb3 O-O 8.

c3 d5 9. exd5 Axd5 10. Axe5 Axe5 11. Kxe5 c6 12. d3 Fd6 13. Ke1 Vh4 14. g3 Vh3 15. Ke4 Vf5 16. Ad2 Vg6 17. Ke1 f5 18. f4 Fxf4 19. Vf3 Fb8 20. Fxd5+ cxd5 21. Ab3 Fb7 22. Ff4 Fxf4 23. Vxf4 d4 24. Axd4 Kae8 25. Kxe8 Vxe8 26. Şf2 Vf7 27. Ke1 h6 28. Ke2 Vd5 29. Şel Vxa2 30. Ae6 Kf7 31. Ad8 1-0.

M. Erdoğan (2303)-L. Vajda, Levente (2592), 5. tur

1. e4 g6 2. d4 Fg7 3. Af3 d6 4. Ac3 Af6 5. Fe2 O-O 6. O-O Ac6 7. Fe3 Fg4 8. Vd2 a6 9. d5 Ab8 10. a4 e5 11. a5 Ae8 12. Ka4 Ad7 13. Ae1 Fxe2 14. Vxe2 f5 15. exf5 gxf5 16. f4 e4 17. g4 Ac5 18. Kc4 b5 19. axb6 cxb6 20. gxf5 b5 21. Kd4 Kc8 22. b4 Ab3 23. cxb3 Kc3 24. Kxe4 Af6 25. Ke6 Axd5 26. Fd2 Kxc3 27. Af3 Kb2 28. Ve4 Af6 29. Vd3 Vb6+ 30. Fe3 Vb7 31. Kxd6 Kxb4 32. Fd2 Ke4 33. Ag5 Ke7 34. Ae6 Kfe8 35. Fe3 Şh8 36. Fd4 Ae4 37. Kb6 Vd5 38. Axg7 Kg8 39. Kg6 Af6 40. Ah5 Kgg7 41. Kxg7 1-0.

S. Nyysti (2429)-Ü. Akcan (2167)

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 g6 6. Fe3 Fg7 7. f3 Ac6 8. Vd2 O-O 9. Fc4 Va5 10. O-O-O Fd7 11. Fb3 Kfc8 12. Şb1 Ae5 13. g4 Ac4 14. Fxc4 Kxc4 15. Ab3 Va6 16. e5 Ae8 17. Ad5 Fxe5 18. Axe7+ Şf8 19. Ad5 Kac8 20. Fd4 Şg7 21. Ae3 K4c7 22. f4 Fxd4 23. Vxd4+ Şg8 24. Kd2 Fc6 25. Kg1 Ke7 26. Af5 Ke4 27. Ah6+ Şf8 28. Vh8+ Şe7 29. Vxh7 Kxf4 30. Ke1+ Fe4 31. Ag8+ Şd7 32. Vh6 Kf1 33. Ve3 Vc4 34. Ad4 Kxe1+ 35. Vxe1 f5 36. gxf5 gxf5 37. Ah6 Kc5 38. b3 Vc3 39. Vf2 Kd5 40. Kd1 1/2-1/2.

A. Grischuk (2701)-E. Rozentalis (2586)

1. e4 e5 2. Af3 Af6 3. Axe5 d6 4. Af3

Ödüllü soru

Değerli satrançseverler, yandaki diyagramlardaki 2 konumu sizlere soruyorum. Yanıtlarınızı 18 Temmuz tarihine kadar ozancapan@hotmail.com e-posta adresime bekliyorum. İnternet kullanmayanlar, yanıtlarını İstanbul dergi adresine gönderebilir. Doğru yanıtlayan okurlarımız arasında çekilecek kurada, bir kişi Düşün Satranç Merkezi'nden FİDE normunda satranç takımı kazanacaktır. İyi eğlenceler ve satranç dolu günler dileğiyle...

L. Kubbel, 1922

Beyaz oynar, kazanır.

Penrose-Blau, Hastings, 1958/59

Beyaz oynar, kazanır.

Axe4 5. d4 d5 6. Fd3 Fd6 7. O-O O-O 8. c4 c6 9. Vc2 Ke8 10. Ac3 Ff5 11. Ke1 Fb4 12. Fg5 Va5 13. Axe4 dxe4 14. Fxe4 Fxe1 15. Fxf5 g6 16. Fe4 Fb4 17. c5 Ad7 18. a3 Fxc5 19. dxc5 Vxc5 20. Kd1 Vxc2 21. Fxc2 Ab6 22. Şf1 Şg7 23. Fb3 h6 24. Fe3 Kad8 25. Kc1 Ke4 26. h4 Ac8 27. Fe2 Kee8 28. h5 g5 29. Ad4 Ad6 30. Af5+ Axf5 31. Fxf5 a6 32. g4 Kd5 33. Kc4 Şg8 34. Şe2 Kb5 35. b4 a5 36. Şf3 axb4 37. axb4 Kd5 38. Kc3 Kd5 1-0.

**V. Malakhov (2672)-
R. Dautov (2611)**

1. Af3 d5 2. c4 c6 3. e3 Af6 4. Ac3 a6 5. b3 Ff5 6. Fe2 h6 7. O-O e6 8. Fb2 Fd6 9. d4 Abd7 10. c5 Fc7 11. b4 O-O 12. a4 Ve7 13. b5 Fa5 14. Ad2 Fxc3 15. Fxc3 Ae4 16. Fa5 Axd2 17. Vxd2 axb5 18. axb5 e5 19. Fc3 exd4 20. Vxd4 f6 21. Fb4 Ve5 22. b6 Kfe8 23. Ka7 Kab8 24. Fc3 Vxd4 25. Fxd4 Af8 26. f3 Ae6 27. Şf2 Axd4 28. exd4 Ke7 29. Kf1 Kbe8 30. Ff1 Şf7 31. Ka8 Kxa8 32. Kxa8 Ke8 33. Ka7 Fc8 34. Fd3 h5 35. h4 g6 36. g4 Ke7 37. Ka8 Ke8 38. gxh5 gxh5 39. Şg3 Fe6 40. Fg6+ 1-0.

V. Malakhov-B. Avrukh

1. e4 c5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 d6 4. O-O Fd7 5. Ke1 Af6 6. c3 a6 7. Ff1 Fg4 8. d3 g6 9. Abd2 Fg7 10. h3 Fd7 11. d4 cxd4 12. cxd4 Kc8 13. e5 dxe5 14. dxe5 Ad5 15. Ae4 Fe6 16. Aeg5 O-O 17. Axe6 fxe6 18. b3 Acb4 19. Ad4 Vb6 20. Fc4

Şh8 21. a3 Ac3 22. Vd2 Abd5 23. Fb2 Fh6 24. Vxh6 Vxd4 25. Fxc3 Axc3 26. Ve3 Vxe3 27. Kxe3 Ad5 28. Kd3 Kc5 29. Kad1 Kf5 30. Fxd5 exd5 31. Kxd5 Kxe5 32. Kd8+ Şg7 33. K1d7 Kc1+ 34. Şh2 Şf6 35. Kxb7 Kc3 36. Kb6+ e6 37. g3 h5 38. h4 Şf5 39. a4 a5 40. Kb5 Şe4 41. Şg2 1-0.

**V. Malakhov (2672)-
Z. Azmaiparashvili (2678)**

1. e4 d6 2. d4 g6 3. g3 Fg7 4. Fg2 Ac6 5. Ae2 e5 6. dxe5 dxe5 7. Vxd8+ Axd8 8. Fe3 h5 9. Ad2 h4 10. O-O-O Fh6 11. f4 Af6 12. Khf1 Fg4 13. Ff3 Ae6 14. fxe5 Fxe3 15. exf6 Fh3 16. Kfe1 Ff2 17. Kh1 Ag5 18. Af4 Axf3 19. Axf3 Fg4 20. Ad5 Kc8 21. Khf1 hxg3 22. hxg3 Fxf3 23. Kd2 Fxg3 24. Kxf3 Kh1+ 25. Kd1 Kxd1+ 26. Şxd1 Fe5 27. Kb3 b6 28. Ka3 Ka8 29. b4 c6 30. Ae7 Şd7 31. Kd3+ Şc7 32. b5 cxb5 33. Ad5+ Şb7 34. Ae3 Şc6 35. Ag4 Ke8 36. Şe2 Fb2 37. Kb3 Fd4 38. Kd3 Şc5 39. c3 Kxe4+ 40. Şf3 Kxg4 41. Şxg4 Fxf6 42. Kf3 Fe5 43. Kxf7 a5 44. Şg5 Fxc3 45. Şxg6 Şb4 46. Kc7 Fd4 47. Kc2 Fc3 48. Şf5 Şc4 49. Şe4 b4 50. Kc1 a4 51. Kb1 b3 52. axb3+ axb3 53. Şe3 b2 54. Şe2 b5 55. Kh1 b4 56. Kf1 Fg7 57. Şd2 Şb3 58. Şd3 Fh6 59. Şd4 0-1

A. Graf (2630)-A. Grischuk (2701)

1. d4 d5 2. Af3 Af6 3. c4 c6 4. cxd5 cxd5 5. Ac3 Ac6 6. Ff4 a6 7. Kc1 Ff5 8. e3 e6 9. Vb3 Ka7 10. Fe2 Fe7 11. O-O Ad7 12. Aa4 g5 13. Fe5 Acxe5 14. Axe5

Geçen sayının çözümleri

**'Bu ilginç hikâyedeki boşlukları
doldurun'** adlı sorunun yanıtı:

35) ... Kxf3 36) Vxf3 Vd2+ 37) Şg1 Ff2 37. ... Vxb2?? 38. Kf1) 38) Şf1 Ad4 39) Fd4 Vc1 40) Şe2 Kh1 ve siyah kazanır.

Mayıs ayı sorumuzu kazanan kişiyi, internetteki sorunlardan ötürü yanıtları değerlendiremediğimizden, geçen sayıda duyuramamıştık. Bu ay duyuruyoruz: "Sekiz Tanık" isimli soruyu doğru yanıtlayan okurlarımız arasında kazanan, Rize'den **Erkan Özavcı** olmuştur.

Haziran sayımızda sorduğum hikâyemdeki boşluğu doğru doldurup kazanan ise, Antalya'dan **Hakan Gayurhan**'dır.

Axe5 15. dxe5 b5 16. Ac5 O-O 17. Fd3 Fg6 18. Fxg6 hxg6 19. Ad3 d4 20. e4 Va8 21. Keel Kc7 22. Vd1 Şg7 23. Vg4 Kh8 24. g3 Kc2 25. Ke2 Vc6 26. Kxc2 Vxc2 27. Vd1 Kc8 28. h3 Vc7 29. Ve2 Va5 30. a3 Kc4 31. f4 Vd8 32. Kf2 a5 33. Vg4 b4 34. axb4 axb4 35. f5 exf5 36. exf5 gxf5 37. Vxf5 Vd5 38. h4 Ve6 39. Vf3 gxh4 40. gxh4 Fxh4 41. Kg2+ Şf8 42. Vh5 Fd8 43. Vh8+ Şe7 44. Kg8 Şd7 45. Kxd8+ Şc7 46. Kg8 Kc2 47. Vh4 Kd2 48. Vd8+ Şc6 49. Va8+ Şb5 50. Kb8+ Şc4 51. Kc8+ 1-0.

DSM DÜŞÜN SATRANÇ MERKEZİ

Özel Eğitim Hizmetleri Basım Yayım Bilgisayar ve Ürünleri San. Tic. Ltd. Şti.

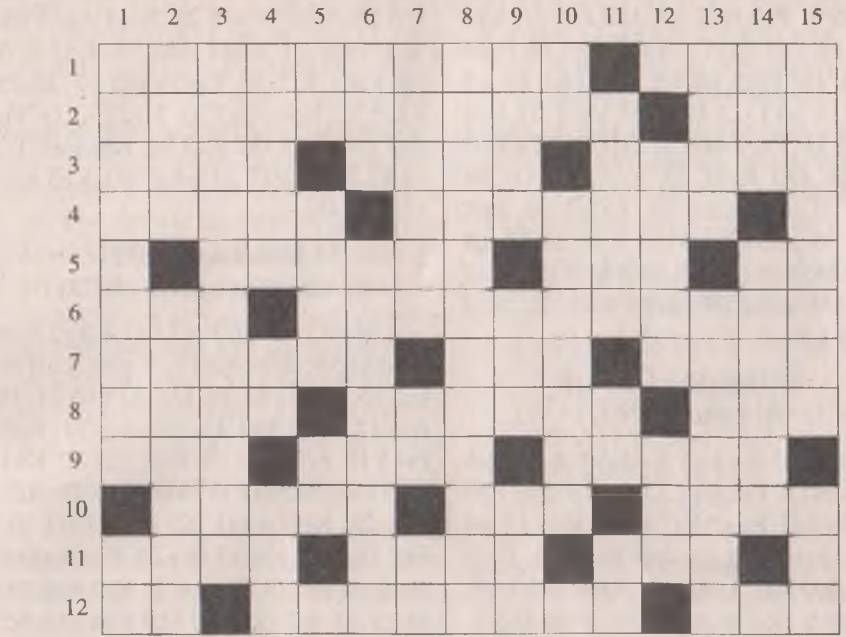
848 Sk. No. 45/105-106 2. Beyler Kemeraltı-İzmir Tel: 0 232 484 84 14 - 445 13 39 Faks: 425 42 15

dusunsatranc@superonline.com / www.dusunsatrancmerkezi.com.tr

Haziran ayı ödüllü sorumuzu doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Tuğba Çaylak** (Sakarya), **İsmail Ertuğrul** (Antalya) ve **Fatma Küpeli** (Antalya) bizden kitap kazandı. Temmuz ayı bulmacasını doğru yanıtlayan okurlarımız arasında kurayla belirleyeceğimiz üç kişi Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Sedat Memili'nin *Miyaseve Ehriman -Kötülüğün Söyleşisi-* adlı kitabını kazanacak.

Soldan sağa

- 1) *Genç Kalemler* dergisindeki bir yazısında "Bir siyasi devrim yaptık-tan sonra ikinci bir iş önünde kaldık: Sosyal devrimi hazırlamak! Siyasi devrimde hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi meşrutiyetin ruhu olan kuvvet-fikirlerin yayılması yeterdi. Halbuki sosyal devrim kuvvet-duyguların gelişmesine bağlıdır. Fikirlerin kabulü ve reddi zihnin iradesine bağlıdır. Duygular yüzyıllarca süren toplumsal alışkanlıkların izleri olduğundan, kolay değişemez; öyle ise sosyal devrim, bundan sonra bütün gücümüzle çalışacağımız en zor, en uzun çabadır" diyen, 1876-1924 yılları arasında yaşamış, *Kızıl elma, Türkçülüğün Esasları, Doğru Yol* gibi yapıtları da üretmiş yazar ve toplumbilimcimiz.- Cam yapımında kullanılan ısıya dayanıklı toprak kap.
- 2) Anlatımda ahenk sağlamak için, aynı ünsüzün ya da aynı hecenin yinelenmesiyle gerçekleşen ses uyumu.- Sanı.
- 3) Bakla ya da bezelye içiyle yapılan zeytinyağlı ezme.- Bir kişiye söylenen ya da çalınan müzik parçası.- Altay Panteonu'nda Deniz Tanrıçası.
- 4) Yüze sürülen kırmızı boya.- Monotip dizgi makinesini bulan, 1844-1913 yılları arası yaşamış, Tolbert önadlı Amerikalı mucit.
- 5) Halk dilinde "Yalnızca üzüm yetiştirilen toprak parçası, bağ".- Orta Afrika'da bir ırmak.- "Seni dinlerken olur kalbim uçan kuşlara ..." (Cenap Şahabettin).
- 6) Ün, şöhret.- Egosantrik.
- 7) Emanet.- Muğla'nın bir ilçesi.- Güzel sanatlarda "biçem".

- 8) Eski dilde "gökyüzü".- Soyut.- Birlikte görev yapan birkaç kişilik polis ekibi.
- 9) Üzme, üzgü.- Hastalıkların dokularda yaptığı bozukluk.- Argoda "içki, sigara, tütün, vs. ortak adı".
- 10) Bolivya'da bir kent.- Baba.- İrinşiş.
- 11) Edirne'nin bir ilçesi.- Ceylanın göbeğindeki bir keseden çıkartılan güzel koku, misk.- Eski Yunan'da Kötülük Tanrıçası.
- 12) "Saçlarını okşamak aşkın ... sesi" (Veysel Çolak).- Siyasal gücün küçük bir grubun elinde bulunduğu yönetim biçimi.- Değersiz, bilgisiz, boş (adam).

Yukarıdan aşağıya

- 1) Ziya Paşa'nın Sadrazam Ali Paşa'ya yönelttiği siyasal yergi yapıtı.- "İkinci ... Aşk" (Aylin Süer'in öykü betiği).
- 2) Duyuru.- ABD'de bir eyalet.
- 3) Antalya'nın simgesi Selçuklu yapıtı.
- 4) Araplar'ın İslam'dan önce recep ayında kestikleri kurbanlar.- Şaşma belirten ünlem.- Yunan rakısı.
- 5) Germanyum'un simgesi.- Kısaca kepenek.- Güzel sanat.
- 6) Memelilerin orta kulağında bulunan kemikçiklerinden biri.- Sesbilgisinde "değişim".
- 7) Arıkil.- Berilyum'un simgesi.- Gümüş'ün simgesi.

- 8) Konya yöresinde yaygın olan türkülü bir kaşık oyunu.
- 9) Fransa'da bir kent.- Bir telgraf türü.- Çiğ şeklinde yoğunlaşmış buhar, buğu.
- 10) İtalya'nın en uzun ırmağı.- Renklerden, bir fotoğraftan söz ederken, silinme, parlaklığını yitirme, solma.
- 11) Düzgün ve güzel konuşan.- Sümer-Akad dilinde "Bilgelik ve Büyü Tanrısı" ("Tatlı Suların Tanrısı" olarak da tanınırdı).- Eski Filistin'de bir kent.
- 12) Çok süslü ve oynak kadın.- Kimse, kişi.
- 13) "... Sağdıç" (fotoğraf sanatçımız).- Dünyada ilk kez saatte 20 km'yi geçerek 5000-30000 m arasındaki tüm rekorları kırmış Emil önadlı ünlü çek atlet.
- 14) "... Oral" (karikatüristimiz).- Jacques Lacan'ın psikanalitik çalışma dönemini kapsayan betiği.
- 15) Kargaşacılık.- Eski dilde "burun".

Haziran bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	C	A	M	P	A	N	E	L	L	A	E	M	E	K	
2	I	R	I	S	A	L	A	I	M	I	S	E	M	A	
3	H	A	D	I	S	M	I	M	O	Z	A	I	F		
4	A	B	A	K	A	H	A	N	N	S	M	K			
5	N	I	S	A	B	A	G	O	Y	A	A	S	A		
6	N	S	N	A	I	M	P	A	F	I	R	O	S		
7	U	P	A	B	L	A	M	A	K	Y	A	T			
8	M	E	A	L	E	R	I	L	B	I	Z	D			
9	A	S	I	S	S	S	A	K	L	A	M	A			
10	A	D	Z	O	P	E	I	L	E	A	N				
11	A	M	A	S	E	F	A	T	I	O	M	M	E	T	
12	B	I	L	G	I	L	E	N	I	M	E	N	S	E	

**17. Cilt
çıktı!**

**Dünya bilimine 9 yıldır
Türkiye'den katkı yapan
bir dergi var:
Bilim ve Ütopya.
Bilimsel-teknolojik
gelişmeleri sorgulayan,
sadece eleştirmeyen;
aynı zamanda
alternatifler de üreten ve
"ütopyasız bilim olmaz"
diyenlerin dergisi
Bilim ve Ütopya...**

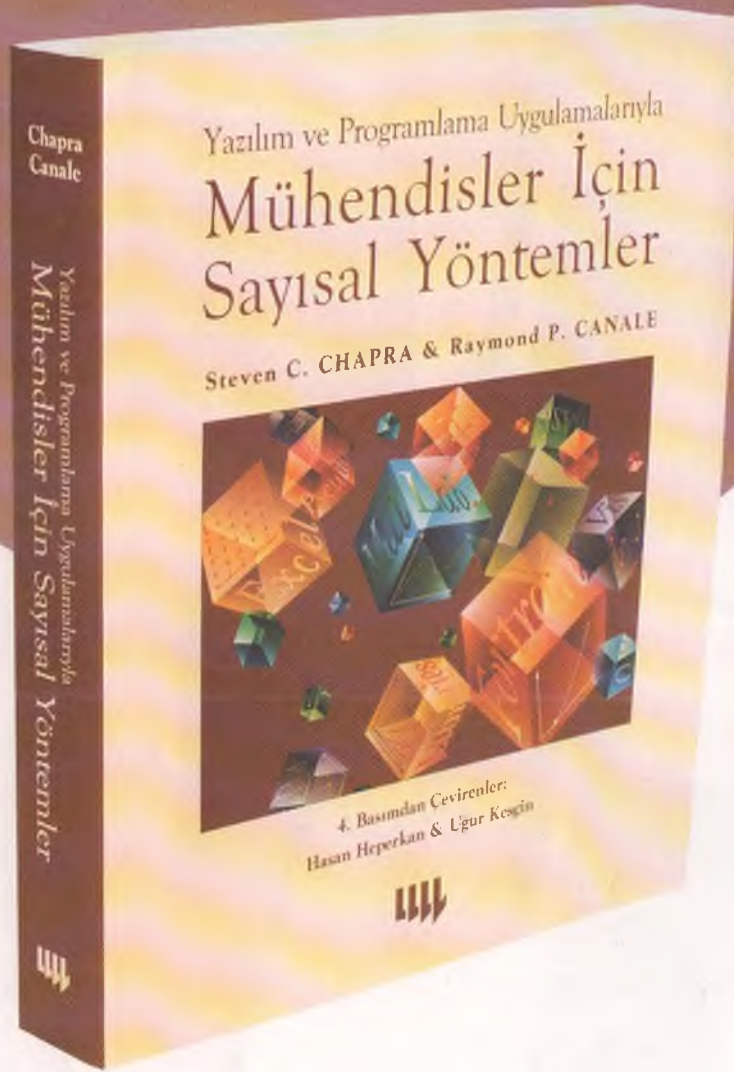
1 cilt 25.000.000 TL.

Ciltlerin tamamını alana %25 indirim!

Sipariş ve bilgi için Tel: (0212) 244 23 61 - 244 23 72

İzmir'den sipariş için Tel: (0232) 463 98 57

EN İYİ DERS KİTABI
ÖDÜLLÜ (MERIAM – WILEY)
MÜHENDİSLER İÇİN SAYISAL YÖNTEMLER
ŞİMDİ TÜRKÇE

1026 SAYFA, KUŞE
EBAT: 20 x 23.5 ISBN: 975-8431-83-8

www.literaturkitabevi.com.tr

LİTERATÜR®